



Measures Taken by the Ottoman State against Shah İsmail's Attempts to Convert Anatolia to Shia

Yusuf Küçükdağ*

University of Selçuk Faculty of Education, Department of Social Science Education, Konya

Abstract: Shah İsmail, when he was sheikh of Safevi sect established by Sheikh Safiyuddin, İsmail's grandfather, (1252-1334) established Safevi State in Azerbaijan taking Tebriz as the center at the beginning of XVI th.century. The followers of Safevi Sect were Turcomen originated from Anatolia. They helped Shah İsmail to establish state. Shah İsmail depending on Turcomen followers attempted to annex Anatolia which was under Otoman domination in his new state's territory. He sent his caliphs to Anatolia to propagandize his sect. They tried to convince Anatolion people about Safevi sect. Ottoman state which understand that the main purpose of Shah İsmail was not the speading of Safevi sect took military, political, economical and cultural measures. In the war between two states, Shah İsmail was defeated by Ottoman army in Caldıran (1514) The relationship of Safevi's followers with Iran was prevented. In order to prevent economical growth of Safevi State, economical embargo was put. By helping the organization of Halvetiyye which has Safevi sect orijin but accept' s ottoman state outhority the spread of Safevism was prevented. Turcomen in Anatolia become hopeless when Sheikh İsmail was defeated by I. Selim. (1511-1520) Ottoman State does not extinct Safevism.

Key words: Ottoman State, Shah İsmail, Anatolia, Shia

Anadoluyu Şiileştirmek İsteyen Şah İsmail'e Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler

Özet: Şah İsmail (ö. 1524), büyük dedesi Safiyüddin (1252-1334)'in kurduğu Safeviye Tarikatı'nın şeyhi iken, XVI. yüzyılın başlarında Tebriz merkez olmak üzere Azerbaycan'da Safevi Tarikat Devleti'ni kurdu. Safevi Tarikatı'nın müritleri, çoğunlukla Anadolu kökenli Türkmenler idi. Bunlar, Şah İsmail'e devlet kurma çalışmaları sırasında yardım ettiler. Şah İsmail, Türkmen müritlere güvenerek Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Anadolu'yu da yeni kurduğu devletin sınırları içine alma çalışmalarına başladı. Kendi propagandasını yaptırmak amacıyla halifelerini Anadolu'ya gönderdi. Bunlar, köy köy gezerek Anadolu insanını Safevi Tarikatı'na bağlamaya çalışıyorlardı. Şah İsmail'in esas amacının tarikatçılık yapmak olmadığını anlayan Osmanlı Devleti, kendi topraklarında Safevi yayılmasının önüne geçmek için askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel önlemler alma yönüne gitti. İki devlet arasında çıkan savaşta Şah İsmail, Çaldıran'da Osmanlı ordusuna yenildi (1514). Osmanlı vatandaşı Safevi müritlerinin diğer deyişle Alevilerin İran'la ilişkileri engellendi. Safevi Devleti'ne karşı ekonomik ambargo uygulanarak güçlenmesinin önüne geçilmeye çalışıldı. Safevi Tarikatı ile aynı kökten gelen ancak Osmanlı taraftarı olan Halvetiliğin örgütlenmesine yardım edilerek Anadolu insanının tamamen Safevi olmasının önüne geçilmiş oldu. Şah İsmail, alınan tüm bu önlemler karşısında Anadolu'ya yönelik hedefine ulaşamadı. Anadolu'ya Safevi Türkmenler de kurtarıcı olarak gördükleri Şah İsmail'den I. Selim (1511-1520) karşısında yenilgiye uğramasından sonra ümitlerini kestiler. Osmanlı Devleti, Safeviliği yok

edemedi.

Anahtar kelimeler: Osmanlı devleti, Shah İsmail, Anadolu, Shia

I. GİRİŞ

Named as Asia Minor by the Westerners, Anatolia has become an area of interest for the states founded in the Iranian region in almost every period of the history and as a consequence, several problems have arisen between the political power ruling Anatolia and Iranian states. From the beginning of the XVIth century Anatolia was also the centre of the Ottoman-Safevi conflict, and up to now the struggle of power among the states founded in these two regions has continued sometimes harsh and sometimes mild. In this article, the measures taken by the Ottoman State against Shah Ismail's efforts to invade Anatolia and the attempts of the Tariqa of Halvetiyye to resist this will be examined.

II. GENERAL SITUATION BEFORE THE FOUNDATION OF THE SAFEVI STATE

At the beginning of XVIth century, founded in Iran under the leadership of Shah Ismail (died in 930 / A.D. 1524), the Safevi State derived this name from the Safevi Order established by Sheikh Safiyüddin (1252-1334), Shah Ismail's ancestor (grandfather) in the sixth generation.

The Safevi State had an interesting construction period extending from the tariqa to state. The founder of Safevi Order, Sheikh Safiyüddin, is a mystic known as Sunni (orthodox). The transformation of Safevism to Shi'ism became a current issue at the age of Sultan Hodja Ali, Sheikh Safiyüddin's grandson. In the time of Sheikh Cüneyd (D. 1460), Safiyüddin's grandson (his daughter's son), this aspect of tariqa has appeared with the announcement of being Shi'i in 1448. After Cüneyd was killed in the war which occurred between him and Halil, the Sultan of Akkoyunlu State, in 1460, his son Sheikh Haydar became the leader of Erdebil Mystics, but was murdered in the war against Ferruh Yesâr from Şirvanşah. When his successor Sultan Ali was also killed in 1494, the seven-year old boy Shah Ismail was brought to the leadership of the Safevi Order.

1) The Appearance of the Idea of Establishing a State in Safevi Dynasty

There is no clear evidence in the sources as to whether Sheikh Safiyüddin¹, the founder of the tariqa of Safeviyye, had any idea of establishing a state. However, the two facts that many Heterodoks Turkish followers went to visit him² in Erdebil during his lifetime and until Shah Ismail's leadership Safevi dynasty was supported by these people to establish a state show that the idea of setting up a state goes back to the time of Sheikh Safiyüddin. Probably Safiyüddin was determined to establish a state as one of the main principles of the tariqat. This aim which was kept only within his family should have hidden even from caliphs of the tariqa as a secret³. When the signs of dispersion began in Ilhanlı State, Melek Eşref from the Çoban family took the sovereignty in Azerbaijan by force. Being doubtful of Safiyüddin' son, Sheikh Sadreddin, who was the sheikh in Erdebil in that time Melek Eşref put him into surveillance in Tebriz for about three months. This supports the probability that the aim of setting a state organization stemmed from the early period of Safiyüddin and kept as a secret. The acts of Sheikh Cüneyd pretending to be a chief of a state rather than a sheikh of a tariqa⁴ and his open contention for the sake of establishing a religious state under the rules of the Safevi Order⁵ threw light onto the secret of the family kept for some generations. Sheikh Haydar⁶ armed his followers in order to carry out

¹ For his life see Franz Babinger, "Safiy-ed-Din", *IA*, X, pp. 64-65.

² Walther Hinz. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (trans. Tevfik Bıyıkhoğlu), Ankara, p. 8.

³ Mecdî. (1269). *Tercüme-i Şakaik-ı Numaniyye*. İstanbul, p.78.

⁴ Müneccimbaşı. (1285). *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, İstanbul, p.180.

⁵ Hinz, *Ibid*, pp.14-36.

⁶ Solak-Zade. (1297). *Târih*, İstanbul, p.315.

his ideal of state which could not finish its foundation with the death of his father Cüneyd. But he was murdered in the rebellion organized by him. With thousands of Turkish followers gathered around him, Shah Ismail succeeded in establishing the Safevi State which the members of the dynasty perished for the sake of it and in this way he got started a new period in Iran.

2) Being Adopted of Shi'ism in the Safevi Dynasty

Like Halvetiyye, the *tariqa* of Safeviyye was a branch of Zâhidiyye founded by Sheikh Zâhid-i Geylânî (Died H 690 / AD 1291). Safiyüddin, the founder of the Safevi Order was a disciple of Sheikh Zâhid-i Geylânî and he was a Sunni Sheikh according to Hulvi. However, information obtained from Hulvi indicates that Sunnism of Sheikh Safiyüddin can be argued. He initially declared himself as "Seyyid" for the purpose of using it and that was accepted highly important among Shia and later gave up this title for an unknown reason. Although Hulvi relates that the subject of being Sayyid came into the scene in the Safevi family after Hodja Ali⁷, the researches show that the *tariqa* of Safevi, infact, became Shi'i in the time of Hodja Ali. On the other hand, it is known that Sheikh Cüneyd who sincerely accepted the Shia, tried to spread the principles of Shia in the hankah and zaviyes of the *tariqa*⁸. According to Faruk SÜMER, Sheikh Cüneyd was the first to use the title of "Seyyid" and was known among the Anatolian Turcoman with this name⁹. His defending of Shia offended his uncle Cafer and then, the Safevi Order was divided into two branches, one of which is Sünni and the other is Shii. Sheikh Haydar went beyond this subject. He reorganized his followers clothing and dressed them up with "*Haydari redcrown*" and "*red attire*" instead of black clothing accepted by Sünni branch of the same *tariqa*. Therefore, his followers were called "*redhead*" (Kızılbaş in Turkish)¹⁰. It is Shah Ismail who rigidly applied Shi'ism in Iran. Relying on İdris-i Bitlisi, Celal-Zade deprived from the "*tariqa* of Mumammed" (*tarikât-ı Muhammedi*) founded by Shah Ismail's ancestors. He put forward that he had founded a false sect, named as Shia whose principles were based on swearing at disciples and followers of Muhammed¹¹.

Different ideas have been put forward about the fact that the disciples of this *tariqa*, most of whom were Anatolian Turks, converted to Shia with the foundation of the Safevi Order. Except SÜMER, other researchers agree that conversion into Shia in the *tariqa* began in the time of Sheikh Cüneyd and the followers from Anatolia were also converted into Shia as a result of his propagandas¹². As for SÜMER, it is suggested that the *tariqa* became Shii in the years followed by Cüneyd's arrival to Anatolia¹³. According to him, Anatolian Shiis or the followers who had tendency to become Shii in Anatolia influenced him in this subject. It was mentioned above that, visitors from Anatolia came to the *tekke* (dervish lodge) of Erdebil even in the time of Sheikh Safiyüddin. The main feature of these Anatolian Turcoman followers was that they had not been influenced by the culture of *medrese* (Islamic school) yet and they were villagers who accepted Islam only superficially¹⁴. They were a crowd of people who accepted the love of *Ehl-i Beyt* (the Prophet's family) as the basis of their belief. Compared to the people who had *medrese* education, they were more excited about the love of Ehl-i Beyt. Sheikh Safiyüddin should have recognized this characteristic of the Turcoman Muslims and thought of making use of this for his aim. As a matter of fact, it can be said that this is the main thought laid under to declare himself

⁷ *Lemezât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, no: 565, p. 128a-129b.

⁸ Mükrimin Halil Ymanç, "Cüneyd", IA, III, p. 242-244.

⁹ *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. (1992). Ankara p.10.

¹⁰ Hulvi, VI. *Lemezât*, p. 129a.

¹¹ *Selim-Nâme* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, no: 1274, p. 93a.

¹² Hinz, *Ibid*, pp.16-19.

¹³ *Ibid*, pp.1-2, 10.

¹⁴ Sümer, *Ibid*, p.7.

as "*Seyyid*". Nevertheless, without having any characteristic of *Sayyid* his assessment might have been found very strange by the people around him and perhaps this was the reason that he later gave up proclaiming himself as "*Seyyid*". However, his descendants made good use of the title of "*Seyyid*" for their own benefits and ambitions and they succeeded in this. Very shortly after their promulgation of the news that they were "*Seyyid*", many Anatolian Turks gathered around the Sheikh's of Erdebil and they put their heart into establishing the Safevi State. Hence, the Safevi Order began to become Shii with the influence of the Anatolian attendants even in the time of Safiyüddin. The Sheikh's of Erdebil who realized this as the best way of establishing their state made good use of the situation.

3) Anatolian Disciples (*Müritletler*) in Safevi Order

It is known that there was no division like Shii-Sunni, among the Anatolian Muslims during the period of Principalities (*Beylikler Dönemi*). Although all the Muslim population of Anatolia including Bektashies had the same notion in loving Hz. Ali and Ehl-i Beyt in that time, there was no Rafidi among these people. Moreover, they were against Rafidism¹⁵. Therefore, Ibn Battuta explains that Muslims living in Anatolia were all Sunnis¹⁶. However, in Anatolia there were heterodox groups among which the Kalenderism was the most widespread one¹⁷. Considering the structure of Anatolia, Claude CAHEN suggests that by that time "*the development of mystic orders which binds the Islamic thought to the practices of religious ceremony was of great importance.*" rather than the opposition between Shia and Sunni¹⁸. Other groups which were not seen as Sunni, except Sheikh Bedreddin's riot, were welcomed by the Ottoman State from the foundation to the time of Bâyezid II and they even did not adopt bad manner against the Ottoman politically¹⁹. This peaceful period replaced with unease at the end of the XVth century when the Sheikhs of Safeviyye began to be effective in Anatolia. Particularly Shah Ismail's using his Anatolian Turcoman disciples widely in an attempt to establish the Safevi State and later his secret acts to occupy Anatolia including the whole Ottoman territory made the heterodox groups hostile to the Ottoman State. This led to several problems whose effects have continued up to now.

It was mentioned above that the relationship between the Anatolian Turcoman and the tariqa of Safeviyye began in the time of Safiyüddin. The first Turcoman group which migrated from Anatolia to Erdebil might have been from Erzincan. However, it can be said that the relationship of the Teke-ili Turcoman with the tekke of Erdebil began later, in the time of Sheikh Sadreddin. According to CENABI's writing, while Shah Ismail was in Lâhican, his attendants related him that Sheikh Sadreddin had a number of supporters in Teke-ili²⁰. Therefore, the dialog with the attendants in Teke-ili began during the time of his successor Sheikh Sadreddin. While Hodja Ali was sheikh many Turcoman supporters who lived within the borders of the Anatolian Principalities, such as Teke-ili, Hamit and Karamanoğulları were in contact with the tekke of Erdebil²¹. It is suggested that the captives Turkish origin who were brought by Timur from Anatolia in 1402 and were set free with the request of Sheikh Hodja Ali were the disciples of his in these above mentioned places²². Approximately 30 thousands of these captives went back

¹⁵See Ebü'l-Hayr'ı Rumî, *Saltuk-Nâme*, III, (by Şükrü Haluk Akalın), Ankara 1990, p. 273.

¹⁶*Seyahatname*, Istanbul 1333-1335, p.310.

¹⁷Ahmet Yaşar Ocak. (1992). *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Marjinal Süfîlik: Kalenderî/er (XIV.-XVII Yüzyıllar (Kalenderîler)*, Ankara, pp.61-85.

¹⁸*Osmanlılar 'dan Önce Anadolu 'da Türkler*, (trans. Yıldız Moran), Istanbul 1984, p.344; the same author, *Doğuşundan Osmanlı Devleti 'nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, Istanbul 1990, p. 262.

¹⁹Kalenderîler even went to Europe and spied in the name of Sunni islam States in which they live. Ebü'l-Hayr'ı Rumî, *Saltuk-Nâme*, II, pp.190-191.

²⁰*Muhtasar Târih*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 3097, p.155a.

²¹Hinz, *Ibid*, p. 8-9.

²²Hinz, loc. Cit.

to their homelands in that time, but others staying in Erdebil joined to the tariqa of Safevi. Even though SÜMER refuses²³, the importance of the role of the Turcoman from Teke-ili in other events that took place subsequently also verifies this knowledge.

The relationships between the Safevi Order and the Anatolian Turcoman improved after these events. Moreover, the fact that Sheikh Cüneyd showed interest in the Anatolian heterodoxies and visited them in the regions they lived²⁴ was importance from the view of being powerful of the tariqa and letting more people hear the project of founding a state. Cüneyd made good use of this opportunity and probably proclaiming himself as an ascendant of Hz. Ali, he explained that his aim was to establish an order state under the rules of Safeviyye. Hence, he gathered 5-10 thousand people from these regions in order to achieve his goal²⁵. His explanations might have been seen reasonable by some of his supporters who lived inside the Ottoman borders and felt themselves uncomfortable under the rules of fiqh. Surely, if they had their own state ruled by their own Sheikh, these people would escape from the management of the others who were not thinking in the same way. They did not have any doubt that their Sheikhs would provide them with all the easiness. According to Fazlullah b. Ruzbihan, the caliphs of Cüneyd, introduced him to their disciples to have godlike characteristics²⁶ and naturally they expected Cüneyd to behave supernatural. Turcoman supporters had similar feelings for Sheikh Haydar and similar expectations from him. Sheikh Haydar using his opportunity more than his father used his Anatolian disciples for his own political ambitions and left a potential power to his son İsmail. These people were the combatant of the Safevi State founded by Shah İsmail and they were the Turcoman called as Tekelü, Karamanlu, Ustaclu, Dulgadır, Bayat and Varsaks²⁷.

III. THE FOUNDATION OF THE SAFEVI STATE

a) The relationships between Shah İsmail and the Anatolian redhead turcoman during the foundation of safevi state

The Safevi State emerged, first of all, under the leadership of Sheikh Safiyüddin and then, as a consequence of the endeavor of the other Sheikhs of the Safevi Order. However it is true that it became a political group as a result of Shah İsmail's (1487-1524) attempts. He, therefore, was accepted as the first ruler of the Safevi Dynasty dominated in Iran²⁸.

When his brother Sultan Ali died in the battle with the ruler of Akkoyunlu Rüstem, Shah İsmail was hidden by his father's loyal supporters in and around Erdebil. With the murder of Rüstem Bey in 1497, he understood that there was no force to stand against him from the Akkoyunlu State. Using the love of Hz. Ali²⁹, like other Safevi sheikhs before him, he wanted to gather people around him and conquered Azerbaijan while there was an opportunity. He needed a strong army to do this. He searched if it was possible to realize his goal with the help of the order only. His faithful disciples suggested their young Sheikh that he could establish a state in Iran with the help of his supporters in Teke-ili³⁰. So, sending letters to Teke-ili Shah İsmail wanted his disciples to come to see him. Hence, in crowded groups they came to see Shah İsmail in Erzincan waiting for them³¹. They entered Erdebil in 1500. Occupying most of the area of Azerbaijan until 1502 Shah İsmail named as "Shah" in Tebriz.

²³ See Sümer, *Ibid*, p. 6-7.

²⁴ Hinz, *Ibid*, p. 16-19.

²⁵ Sümer, *Ibid*, p. 10.

²⁶ Sümer, *Ibid*, p. 13, footnote 20.

²⁷ Hinz, *Ibid*, p. 66-68.

²⁸ For his life see Tahsin Yazıcı, "*Şah İsmail*", *IA*, XI, p. 275-279.

²⁹ Kemal Paşa-Zâde. (1996). *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter (by Şerafettin Severcan), Ankara, pp.205-206.

³⁰ See Cenabi, *Muhtasar Târih*, p. 155a.

³¹ Ibn Kemal. (1977). *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, Ahmet Uğur, Ankara, pp.276-277; Solak-Zâde, *Târih*, pp.316-317.

This political event occurred in the eastern border of the Ottoman State was affected the general atmosphere of the area. The Sunni states which shared the common border with the Shii Safevi State had to take some measures against this newly born state. When Bâyezid II, the ruler of the most powerful state in the area, learned the events in Azerbaijan through his spies³² he understood that there was a harmful reorganization for the Ottoman State. The moderate policy which was applied to the followers of Safevi Order formerly replaced with severe ones. (During his time the supporters of the tariqat of Safeviyye were treated severely although a moderate policy applied before.) The Iran border was closed to hinder the help of his Anatolian supporters to Shah Ismail. II. Bayezid in his edict *lemzan* to the *sancakbeyi* of Sivas explained that (in *evahir-i Zilkade* 906/ May 1501) "the Sufis of Erdebil who were taken as captives on their way to Erdebil-oğlu" were "intriguer people" and when they arrived Azerbaijan they behaved badly and they, therefore, were not permitted to pass the border, and hence were ordered to be killed³³. In this edict the existence of statement as "as in the edict declared before" may reveal that the first edict about this subject had been declared before 1501, probably in 1500 and after the occupation of Erdebil it was sent to the governors of provinces (*vali*) in the border.

By the time Bâyezid II heard the news about the fact that the events in Azerbaijan was getting more vehement, he had informed *sancakbeys* about the susceptibility of the situation and sent them orders of execution like "control the Erdebil Sufis in their arrival and departure to and from the two territories". Despite all his attempts, the officials of border were disciples of Shah and let the Sufis from Anatolia to Iran pass the border in exchange of high amount of money instead of executing them³⁴. Therefore, the connection between the *Kızılbaş* and Shah Ismail has not interrupted and furthermore their acts from Azerbaijan to the province of Karaman became more influential than before³⁵.

When this bad condition was told to the Ottoman statesmen they took a series of measures against the passing of Safevi Sufis from another border. In his edict, Bâyezid II ordered his *sancakbeys* in the border "to keep a record about the number of captures Sufis and the number and names of the murdered ones. These must be recorded on an *official* notebook and records will be sent to himself periodically each month or every two months of the year³⁶. As a result, the Ottoman statesmen were traced closely in order to apply the orders sent from the centre of the state.

Seeing the central government's seriousness about this subject, the *sancakbeys* might (must) have began to take more severe measures to hinder the Safevi Sufis arrival to Azerbaijan. Because, having not enough connection with his Anatolian supporters who were the origin of his army, Shah Ismail sent an envoy to the Ottoman State to explain that his aim was not establish to a state but a dervish organization³⁷. He pleased Bâyezid II to let his disciples come to visit him. The Sultan then permitted them to visit Shah Ismail laying returning to Ottoman territory down as a condition³⁸. Hence, the relationships between Shah Ismail and his supporters began once again.

³² II. Bâyezid dönemine ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri (II. Bâyezid Ahkâm Defteri), İlhan Şahin ve Feridun Emecen, İstanbul 1994, serial no: 11, 111, 330, 453.

³³ II. Bâyezid Ahkâm Defteri, serial no: 27; At same date a verdict related with this subject \was sent to Prince Sultan Mahmud, see // . Bâyezid Ahkâm Defteri, serial no: 71.

³⁴ II. Bâyezid Ahkâm Defteri, serial no: 281.

³⁵ *Tâcü't-Tevârih*, II, İstanbul 1279-1280, p. 139.

³⁶ II. Bâyezid Ahkâm Defteri, serial no: 454.

³⁷ Aşık Paşa-Zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, p.269.

³⁸ Feridun, *Menşeatü's-Selâtin*, I, İstanbul 1274, pp.345-346.

b) The rebellions of the *Kızılbaş* Turcoman at the period of the foundation of the safevi state

When Shah Ismail established the Safevi State, he prepared attacks on weak states along his neighbor border³⁹ and began to widen his territory. He, at the same time, applied a moderate policy to the Ottoman State. He probably might have behaved like this since he feared from the strong Ottoman army as well as thought that he would lose his *Kızılbaş* soldiers originating from Anatolia in case of bad relationships with Ottoman State. On the other hand Shah Ismail was aware that if he showed his oppositions to the Ottoman the acts of his caliphs in Anatolia would have been hindered and his source of army would die out. But if he approached peacefully to the Ottoman he could increase the number of the disciples via propagandas and when he had the opportunity he could then adjoin Anatolia to the Safevi territories. He knew that living in peace with the Ottoman State was the only way to achieve his goal. He always remembered that when Bâyezid II did not permit Shah Ismail's supporters to visit him he was in difficulty. For this reason he tried to be friendly with the Ottoman. Even taking no notice of Shahzadah Selim's infringement of the common border⁴⁰ he did not declare war against Ottoman although this might be a reason for war between two states. As it will be mentioned later he was right in his decision, because the untimely emergence of his caliphs caused a public opinion opposite to his Shah Ismail and this resulted in changing the Ottoman throne and Selim I became the ruler. Then what Shah was afraid of happened and he lost his chance to achieve his goal in Anatolia.

The rebellion of Shah Kulu was the first event which ruined Shah Ismail's plans and projects related to Anatolia. This rebellion which began against the Ottoman State was the turning point both for the history of the Ottoman and the Safevi, because this caused unexpected changes within both states and made a great difference in the course of history.

It was mentioned before that the relationships of the Turcoman of Teke-ili with the Sheikhs of Safeviyye went back to the early period of the State. The *Kızılbaş* Turcoman of this area had continued communicating with Erdebil uninterruptedly. This, while making the public of Teke-ili in favor of the Safevi Dynasty, made them against the Ottoman. Although modern historiographers suggest that the reason for this public opinion was financial problems this was not the real reason. The event was completely political and the happenings apart from this reason were all pretexts. The riots in the area began just after the foundation of the Safevi State. Even before the rebellion of Shah Kulu in 1501 there was a riot undertaking in Taş-ili initiated by a man called Nasûh. The directors of that region learned that attempt and by the efforts of the vali (the governor of a province) of Karaman, Shahzadah Şehinşâh, (Shehinshah) and Mesih Pasha the rebellion tried to be vanished but because of their obstinacy they were ordered to be exiled to Istanbul together with their wives and children⁴¹. Istanbul was actually of interest of the Safevi. The occurrence of the mutiny at the same time with the foundation of the Safevi State might reveal that Nasûh had relationship with Shah Ismail. On the other hand Ashik Pasha-Zade quotes that "*The Sufis who arrived to Erdebil were insulted by Bâyezid II and they were exiled to Rûm ili*". He explains that the exile after the mutiny in Taşeli occurred just after Shah's occupation of Tebriz⁴² which was not accidental. Hence, this was the first *Kızılbaş* rebellion in the area.

³⁹Peçevi. (1992). *Târih*, I, pp.173-174; Vecih Kevserani, *Osmanlı ve Safevîler'de Din Devlet İlişkisi*, İstanbul, pp.59-60.

⁴⁰ Ibn Kemal, *Ibid*, p.259; Hoca Sadeddin thinks that this is because of Shah's fear. (*Tâcü 't-Tevârih*, II, pp.257-258). Infact Shah Ismail thinks.

wisely and as a result he stands something.

⁴¹ II. *Bâyezid Ahkâm Defteri*, serial no: 451-452.

⁴² *Ibid*, p.268.

The mutiny of Shah Kulu happened 10 years later the removal of Nasûh. Shah Kulu, the son of Hasan Halife who was one of the caliphs of Sheikh Haydar, was the caliph of the Safevi order like his father⁴³. Because of his sincerity and asceticism (zühd and takva) in Islam, Bâyezid II had been giving 6-7 thousand alms (sadaka) to him every year⁴⁴. He tried to pass the border in order to initiate to Shah Ismail who found an opportunity to widen his territories from the Euphrates to the Oxus river with the help of Bâyezid II's old age and the struggle for the throne among the Shahzadahs⁴⁵ but was murdered by Ottoman armed forces⁴⁶. Some of the rebels managed to escape and went to Iran near Shah Ismail.

The rebellion of Shah Kulu was expected neither by the Ottoman nor by the Safevi. It was interesting (astonishing) that the Ottoman statesmen began with a mystic movement in Azerbaijan, then succeeded in establishing a new state the political movement supported by Antalya and furthermore, some people went out of country for that reason. CELAL-ZADE relates this condition to the fact that the vezirs of the Ottoman by that time were untrustworthy and unaware of what was happening within the State⁴⁷. Even if he was right, was it really easy to understand what the rebellious in his mind which Bâyezid II had given his alms to him because of his seeing him as a true believer earlier? This event was actually surprising for Shah Ismail too. He did not approve of this unplanned rebellion of his caliph against the Ottoman. The rebels were brutally punished by putting them into the boiling waters⁴⁸. This extraordinary punishment might have been a lesson to the other supporters in order to never act without informing their Sheikh.

But things happened and there was nothing Shah Ismail could do to change the situation caused by his caliph. The Ottoman statesmen, learned men (*ulema*) and soldiers gathered around Shahzadah Selim I against the danger of the movement of *Kızılbaş* as a result of this unexpected event⁴⁹. The mutiny of Shah Kulu was perceived as a chance by the Shahzadah Ahmed's partisans to bring him into the throne⁵⁰. But since Shahzadah Ahmed was seen as unsuccessful in suppressing the rebellion, the path to the Ottoman throne was opened to the Selim I automatically⁵¹.

IV. OTTOMAN-SAFEVI RELATIONSHIPS AFTER MUTINY OF SHAH KULU III

As mentioned before, the mutiny of Shah Kulu opened a new period in the Ottoman State. It was the most important project of Selim I to remove Shah Ismail and put an end to the Safevi State.

Historians had different suggestions about the Ottoman-Safevi struggle but the most common one is the religious reasons as two States belonged to different sects: Sunni-Shii. An Iranian author Vecih KEVSERANI accepts differences in their sects as a reason in the start of the struggle besides, suggesting that the two parties were also trying to protect their economies⁵². To some extent, his suggestion could be accepted true only for the period after Kanunî in terms of the relations between Iran-Ottoman. When the events in the period from the foundation of the Safevi State to the battle of Chaldıran were examined in detail, it can be seen that the Ottoman tried to hinder Shah Ismail's foundation which worked against the Ottoman

⁴³ Counting on Beaudier Ocak claims this is Torlak. See *Kalenderiler*, p. 132.

⁴⁴ Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (by Nihat Azamat), Istanbul 1992.

⁴⁵ Solak-Zade, *Târih*, p. 329.

⁴⁶ Şehabeddin Tekindağ. (1967-1968). Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 3-4::34-39; 54-59.

⁴⁷ *Selim-Nâme*, p. 51b.

⁴⁸ Solak-Zade, *Târih*, p. 336-338.

⁴⁹ Hoca Sadedin. (1280). *Selim-Nâme*, Istanbul, pp.603-604.

⁵⁰ Solak-Zade, *Târih*, p. 334.

⁵¹ Hoca Sadedin. *Tâcü't-Tevârih*, II, pp.188-196; Çağatay Uluçay. Yavuz Selim Nasıl Padişah Old. *Târih Dergisi*, IX:53-90; X:117-142.

⁵² *Ibid*, p. 63-68.

domination. To understand this more clearly it would be useful to stress on the measures taken by the Ottoman *Sultans*.

1) The Measures Taken by the Ottoman to Stop Shah Ismail's Widening his Territories

The borders of the Safevi State which was found in 1501 by Shah Ismail extended from the river Oxus (Ceyhun) to the Euphrates (Firat) within ten years. In order to convert the Sunni Muslims into the Shia, Shah Ismail began to kill people who lived widely within this area⁵³. These people were disturbed and fed up with his violation and were expecting a hand to rescue them from this situation. The Sunni *ulema* and Sufis from Azerbaijan agreed that only the Ottoman could interfere in this violation⁵⁴. The people of Bagdat were under the same oppression. The prominent people in this area agreed that only the Ottoman Sultan could rescue them⁵⁵.

I. Selim was very assertive about eliminating Shah Ismail. He was brought to the throne for achieving this by his supporters⁵⁶. Some preventative measures were taken against the Shii-Safevi State in this psychological atmosphere and these were put into practice. Sultan Selim also behaved badly against Shah which would not fit in a behavior of a good ruler. With this treatment he actually aimed to destroy Shah Ismail's morale and he was in fact successful. Hence Shah Ismail became weaker in his health after the victory of Chaldiran (Çaldıran)⁵⁷ and he died of a very young age.

The measurements of the Ottoman to stop the spread of Safevi movement may be examined in four categories:

1. Military Operation
2. Political Measurements
3. Economic Embargo
4. Cultural Reorganization

a) Military operation

It was mentioned above many times that Anatolia was the main source of population for Shah Ismail's spreading of his principles. His commanders in the army and authorities in the state management were among the Anatolian *Kızılbaş* Turcoman. SÜMER argues that these *Kızılbaş* Turks were also effective in Shah's policy to convert the population of Iran into Shia⁵⁸. Foreseeing in 1500 that the changes in Azerbaijan would be dangerous for Ottoman, Bâyezid II had taken military measurements: He had ordered the Sivas Castle repaired and emplaced 15 *sancakbeys* in the east of Sivas along the border in order to prevent the possible Safevi attacks⁵⁹. Knowing well what Shah Ismail's intention was, Sultan Selim might have looked for a way to deprive the Safevi State of such opportunities when he became the *padishah* of the Ottoman and prepared some projects for this goal. He wanted to put into effect these projects as soon as possible in order to stop the supports sent to Shah Ismail from Anatolia. When Selim I ascended the throne the first thing he did was being prepared for war on Iran⁶⁰. The mutiny of Shah Kulu and the cruelty of Shah Ismail on the Sunni Muslims in the occupied lands laid the groundwork for forming a hateful milieu in the Ottoman society against the Safevi. Therefore, the whole activities in the Ottoman were related to the policy of being against to *Kızılbaş*.

⁵³Kevserani, *Ibid*, p. 59-60.

⁵⁴Hoca Sadeddin, *Ibid*, p. 605-606.

⁵⁵Celâl-Zâde. (1981). *Tabakatü 'l-Memâlik ve Derecâtü l-Mesâlik*, (by Petra Kapper), Wiesbaden, pp.263a-263b.

⁵⁶Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, pp.189-190.

⁵⁷Hoca Sadeddin, *Ibid*, pp.272-273.

⁵⁸*Ibid*.

⁵⁹Ibn Kemal, *Ibid*, pp.278-279.

⁶⁰Hoca Sadeddin, *Ibid*, p. 239.

After he finished his preparations Sultan Selim walked toward Iran. In 24 August 1514 Shah Ismail's army was defeated in Chaldiran. Shah fled and saved his life.

The defeat of Chaldiran was a turning point in Shah Ismail's life. It was understood by Shah Ismail's disciples that he was not a godlike or supernatural being but he was just an ordinary person. Therefore, after this defeat the connection between Anatolian *Kızılbaş* Turcoman and Shah became lax (weaker). This beating was a good lesson for him and he came to his senses. He began to apply more moderate policy to the Sunnis living within his territories⁶¹. In brief, the defeat of Chaldiran had Shah Ismail gain the features a good ruler could have. Sultan Selim, after restricting Shah Ismail's acts in Anatolia, turned to the south-east Anatolia. He aimed to put an end to the occupation of *Kızılbaş* via collecting the *Kurdish beys* (master) around himself and to block Shah Ismail who wanted to reach Syria and Mediterranean.

South-east Anatolia was another area Shah Ismail was interested in. Shah Ismail knew that if he dominated this area he could easily get hold of Syria and then go down to Mediterranean. Noticing Shah's intention, Sultan Selim began to be curious about the region whose population was completely Sunni immediately after the victory of Chaldiran. Because of the regional struggle among the *Kurdish beys*, they could not have resisted Shah Ismail and therefore, many of their cities and villages were captured by the Safevi. After the battle of Chaldiran some of the beys gave oath (presented their devotion) to Sultan Selim but others fearing from the Shah stayed uncommitted. Idris-i Bitlisi was appointed to unite the chiefs of the tribes in the south-east Anatolia against the Safevi State and as a result of his hard work most of them gave oath to join in Sultan Selim. With the assistance of Bıyıklı Mehmed Pasha and the help of the *Kurdish beys* all the castles occupied by the Shah Ismail in the south-east Anatolia earlier were then taken over one-by-one and new governors were sent by the Ottoman to the area.⁶² The domination of Ottoman over the southeastern Anatolia prevented Shah Ismail from going through Syria and Mediterranean once again. At the same time this prevented the infiltrating of the *Kızılbaş* to the south-east Anatolia and in Hodja Sadreddin's words "*the path of the enemy was closed*"⁶³. Sultan Selim carried out his project about military operations after the victory of Chaldiran and Shah Ismail's removal from the south-east Anatolia because these were the first serious attempts limited the acts of Shah Ismail.

b) Political measurements

After a military superiority over the Shah, Sultan Selim made contact with the states sharing the same border with the Safevi and had some problems with them. It seems that his aim was detaining Shah in Iran and hindering him from going out of these territories.

The victory of Chaldiran also relaxed the other Sunni states, neighbors of the Safevi State. Just after this victory, the Özbek in the east part of the Caspian Sea (Khazar) took over Horasan and Herat in 1515 without any resistance which were occupied by the Shah Ismail earlier. The Özbek ruler Ubeyd Khan, sending an envoy to Istanbul (September 1515) informed the Sultan that he conquered Horasan. In those days the envoy of the Ibrahim II, the ruler of the Şirvanşah (Shirvanshah), was in Istanbul⁶⁴.

These relationships with the two new Islamic states mentioned above show that Sultan Selim had adopted a common attitude with these states against the Safevi State. In this situation Shah Ismail could not have continued his widening policy in the area any more.

Sultan Selim and his successor Sultan Süleyman took measures to prevent the *Kızılbaş* movement within the Ottoman. The most important of these was the attempt of lessening the

⁶¹ Hoca Sadeddin, *Ibid*, p. 305.

⁶² Hoca Sadeddin, *Ibid*, p. 245-268; Yusuf Küçükdağ. (1994). *Vezîr-i Azam Pîri Mehmed Paşa*, (abbreviation: *Piri Paşa*), Konya, pp.39-42.

⁶³ *Ibid*, p. 299.

⁶⁴ Fahrettin Kırzioğlu. (1993). *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi, (1453-1590)*, Ankara, pp.112-114.

number of the partisans of Shah in Anatolia. Actually the first practice of this was in the time of Bâyezid II. As it was already mentioned, at the first years of Shah İsmail's appearance the partisans of Shah were expelled from Taş-ili (1501). The second banishment took place in the time of Bâyezid II. apart from the population went to Iran as a result of the mutiny of Shah Kulu⁶⁵ the "people who leant on Rafidi Order" and stayed in Teke and Hamid were expelled to Rumeli⁶⁶. The reason for expelling them to the other side of the river far away from Iran was to cut their links with Shah İsmail. An edict was sent to border beys ordering to stop Sufis' passing to Iran⁶⁷. The connection between Safevi disciples in Rumeli and Shah İsmail was cut as a result of these measures.

Sultan Selim proposed another policy for the agenda in the province of Rum: First he ordered the managers to identify the partisans of Shah İsmail and then while he murdered some of them he imprisoned others⁶⁸.

During the time of Kanuni Sultan Suleyman the scope of these measures were enlarged. The main policy of the State was now being set according to the opposition of the *Kızılbaş* movement. The people who were not Sunni were called as Rafidi, zindiq and mulhid then they were punished⁶⁹. However the punishments were practicing after they became stable by courts different from they were in the terms of Bayezid II and Sultan Selim.

To obstruct Iran's widening policy Ottoman considered the safety of its frontier very important. To prevent the trickles coming from Iran, Ottoman settled Sunni tribes along the Iran border⁷⁰. The governors who had relations with the *Kızılbaş* were sent away⁷¹. The sancaks near the Iran border were given to the persons who did not have any relations with the *Kızılbaş*⁷². If the persons from the military class were identified as *Kızılbaş* by law, they were imprisoned who situated in the cities in neighboring border to Iran⁷³. People who had relations with the persons came from Iran were never employed even in less important jobs for example trustee (mutawalli) of waqfs⁷⁴. The Ottoman society became so much sensitive about this subject even a woman could denounce his husband being *Kızılbaş* and furthermore she testified against him in the court⁷⁵. The court identified many persons as *Kızılbaş* in the *kazas* (subdivision of a province) like Merzifon, Çerkeş, Budaközü, Yüzdepâre and Hüseyinabad⁷⁶. The Ottoman government banned the use of the books including opposite ideals to the Sunni belief by the public. When a Rafidi book was identified in the *kazas* of Çorum and Ortapâre by one of Sultan's spies called Kara Yakup, the books were ordered to be collected and sent to Istanbul and the people who had this book were punished⁷⁷.

c) Economic embargo

Since Sultan Selim determined to vanquish Shah İsmail, he was applying all methods to injure him. It was known that Shah got some opportunities by means of his followers in Anatolia. As a result of controls done at boundaries, the material aids sent from Anatolia to Iran

⁶⁵ İbn Kemal, *Ihid*, pp.233-234.

⁶⁶ Solak-Zade, *Târih*, p. 318.

⁶⁷ Hoca Sadeddin, *Ibid*, pp.162-167.

⁶⁸ Hoca Sadeddin, *Ibid*, p.252.

⁶⁹ For detailed information on this subject see Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (Zındıklar ve Mülhidler)*, İstanbul 1998.

⁷⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (abbreviation: Boa), *Mühimme*, VI, serial no: 695.

⁷¹ Boa, *Mühimme*, V, serial no: 1142; VI, serial no: 247.

⁷² Boa, *Mühimme*, III, serial no: 1036.

⁷³ Boa, *Mühimme*, V, serial no: 103.

⁷⁴ Boa, *Mühimme*, VI, serial no: 1295.

⁷⁵ Boa, *Mühimme*, XII, serial no: 816.

⁷⁶ Boa, *Mühimme*, XII, serial no: 619, 880.

⁷⁷ Boa, *Mühimme*, XXXVIII, serial no: 883.

were prevented to some extent.

But in the XVth century the most important revenue of Iran was silk. Iranian silk was sent to Europe via the Tebriz-Bursa caravan-road over Mediterranean⁷⁸. Imposing an embargo on Iranian silk, Sultan Selim thought to collapse the Safevi State also in terms of economy. For this reason he banned the silk trade and travel of merchants to Iran.

The reason of that Sultan Selim banned the silk trade did not only deprive of Shah Ismail from the revenue to get from silk trade. Hodja Sadeddin writes that there were also other reasons that Sultan Selim prevented going of merchants to Iran. The people disguising as a merchant were carrying war equipments and metals such as silver, iron to Iran besides the commercial goods⁷⁹. According to all of these; cutting completely the relationships of the Safevi State with the world, Sultan Selim wanted that the Safevi State can't do anything in front of the Ottoman Empire.

d) Cultural reorganization

The most important element kept the society standing is culture. Therefore during the history states try to stand by spreading their culture in their territories. Ottoman State considered the culture important from beginning of its foundation and in conquered regions it built up a number of educational institutions suitable for the structure of its own society. These institutions are *mektep* (school), *medrese* (madrasah) and *tekke*. The first and second ones are a kind of intermediate organizations which carry out the ideology of the state because of their structure. The *muderris* (teacher) is an official who carries out the Ottoman State's ideology which depends on Islam.

Being different from *medrese*, *tekke* was a centre of various ideas suggested in. Sheikh had absolute authority on his disciples. The milieu of notion in *tekke* was developing towards its initiative and the state did not intervene to this milieu. At first, Ottoman State was more influenced by the culture of *tekke*. From XVth century on this "popular mystic" comprehension had been accepted among the public as a result of the separation of the culture that was largely about *fiqh* studied in the madrasah which began to be found at the first half of XIVth century.

The structural changing occurred in Ottoman accorded with the orders' plan. These orders were against to Ottoman ideology that adopted the love of *Ehl-i Beyt* as a principle. They collected some of the Turcoman who were unaware of the culture of madrasah in Anatolia and who had pure Islamic understanding around themselves. One of these orders was Safevi Order born in Azerbaijan and spread in Anatolia. As mentioned before the *silsile* (line of descent) of this order was reached to Ali. The Halveti Order whose *silsile* was depended on Hz. Ali likewise, became united with Safevi Order in the same origin *Zâhidî* Order. However, since the foundation of Halveti Order the love of *Ehl-i Beyt* was essential. Despite this they did not diverse from traditional Sunni line and did not curse to *ashâb* (friends of the Prophet Muhammed) as it was in the Shii Order. Whereas in Safevi Order, the process was different. Concerning to establish a state Safevi Sheiks used the devotion of *Ehl-i Beyt* in order to realize their political goals. They were extreme in their attitude about this subject and therefore the order started to convert into Shia increasingly until the foundation of the Safevi State.

The transformation of the Safevi Order from a tariqa to a state was of interest for the Ottoman State. Beginning from Bâyezid II padishahs felt a need for taking some cultural measurements to solve the problem. One of these measurements was the decision of putting forward an alternative propaganda against Shah's acts on Anatolian Turcomans by putting the love of *Ehl-i Beyt* in the hearts of Sunnite Muslim population which would complement the Sunnite Ottoman ideology. Therefore, having the same features Halveti Order originated from

⁷⁸ Halil İnalçık. (1996). *Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dâir Vesikalar, Osmanlı İmparatorluğu*. 2nd ed., İstanbul, p. 209.

⁷⁹ Hoca Sadeddin, *Ibid*, pp.275-277.

Azerbaijan attracted attention. At the beginning of the XVIth century a number of Halveti dervishes who could not endure the cruelty of the Safevi had moved to Anatolia or the lands dominated by the Ottoman State. Since they knew the Safevi well, they were current power for the Ottoman. They thought that these dervishes could tell the public the love of *Ehl-i Beyt* and the cruelty made by the Safevi against to Sunnis in and around the Azerbaijan. By means of this, the danger of *Kızılbaş* could be on agenda in Ottoman society so, the public became Sunni and the wholeness of the Ottoman lands could be saved thanks to Halvetis. Another difference between Halveti and Safevi Orders was that the Halveti sheiks and caliphs were graduated from *medrese* and their level of culture was high. They were also popular persons. Most of them were teachers (*muderris*) in the madrasahs lectured on *tefsir* and *hadith*. Some of them were poets, literary men, composers and they served to the Turkish culture. Apart from preventing the propagandas of the disciples of Safevi Order the Ottoman must have planned to make the public adopt the madrasah originated culture which was started at the first half of XIVth century. With the support of the state Halveti sheikhs adopted the Ottoman's policy which aimed to make the public become Sunni. Furthermore, they were the leaders of this struggle.

The spread of the Halveti Order among the Anatolian Principalities and the Ottoman State was not new. Çelebi Halife / Sheikh Mehmed Cemâli (died in 1497 -1498), the founder of the biggest branch of the Halveti Order, Cemâliyye, met to Bâyezid II while he was a governor of Amasya. When Bâyezid ascended the throne he invited Çelebi to Istanbul. Halveti Order became a current issue in political milieus after Çelebi Halife settled in Istanbul, namely, Bâyezid II ascended the throne.

In the earlier times the relationships of the Halveti Order with the state were no more than a relationship of sheikh-disciple between Bâyezid II and Çelebi Halife. Nevertheless, Çelebi Halife's staying in Istanbul for a while is of importance with respect to Ottoman's political life. Because this period might be accepted as a passing progress for the admission of Halveti Order by the Ottoman padishah and statesmen. If the members of this order who have taken the love of *Ehl-i Beyt* as the basis in their activities made a connect with Ottoman State when the Safevi have appeared they might have problems in describing themselves to the community with Ottoman statesmen due to some joint features between two tariqas. Because the tariqa of Halvetiyye was not known exactly among the sufi neighborhood of Istanbul before Çelebi Halife, caliphs of this tariqa were not responded well⁸⁰. Çelebi Halife changed the wrong opinions about the tariqa of Halvetiyye with his coherent attitudes in the chamber of belief of *Ehl-i Sunnet* at the tekke allocated for him in Istanbul. This was accepted as an advantage for the Ottoman State. Because when resisting the *Kızılbaş* propagandas of the Safevi with Halvetiyye was mentioned, no difficulty occurred and a group of mystics were ready to take their places in this field.

The son of Piri Mehmed Pasha became *vezir-i azam* in the period of Selim I was nephew, the famous Sheikh of Halvetiyye Cemal Halife was uncle of Zenbilli Ali Cemâli Efendi appointed to the *şeyhülislam* in the period of Bâyezid II, who is from the family of Çelebi Halife called also as Cemâli at Ottoman society because of their grandfather Cemâleddin-i Aksarayî⁸¹. These people knew that making Turcoman become Shii by means of Safevi Order, Shah İsmail aimed to include Anatolia to Safevi State. The members of the tariqa of Halvetiyye therefore supported the side of Selim I following a policy against Shah İsmail and helped him in obtaining the throne. Sultan Selim knowing the members of this family mentioned before closely was always in contact with Piri Mehmed Pasha from the beginning of his sultanate, benefited from ideas of Pasha and in his voyage of Egypt Sultan Selim appointed him to *vezir-i azam*⁸². Hence the highest positions in Ottoman State were given to the people opposition to Shah İsmail. It was

⁸⁰ Cami. (1270). *Nefehâtü'l-Üns*, İstanbul,, p.463; Hulvi, *Lemezât*, pp.169a-169b.

⁸¹ Yusuf Küçükdağ. (1995). II. *Bâyezid, Yavuz ve Kanunî Dönemlerinde Cemâli Ailesi, (Cemâli Ailesi)*, İstanbul.

⁸² Küçükdağ, *Piri Paşa*, pp.38-39.

understood that this change caused to be mentioned this subject that the Halveti played an effective role in the lands of Ottoman State. As it will see below, after all of these the number of the Halvetiyye *tekkes* were increased in Ottoman country.

Until the period of Selim I, the first and only Halvetiyye *tekke* allocated for Çelebi Halife in the period of Bâyezid II in Istanbul was the Hankah of Koca Mustafa Pasha. Within the policy started in the period of Sultan Selim, organizing the Halvetiyye in the lands of Ottoman and giving importance the Halvetiyye against the Safevi *tekke* and *zaviyes* were built by the statesmen especially in Istanbul, in the lands of Balkans, Anatolia, Arab and wealthy waqfs were allocated for these places.

The centre of the Halvetiyye organization in the Balkans was the Hankah of Koca Mustafa Pasha stated that it is in Istanbul. Connecting with this hankah many *tekkes* were opened in the cities and towns of Rumeli; the caliphs of the Cemâliyye, a branch of the tariqa of Halvetiyye, sent from center were sent to these *tekkes* and they maintained their facilities in the frame of mission that the Ottoman State commissioned on them⁸³.

Vezir-i azam Piri Mehmed Pasha gave three *tekkes* built in Istanbul to one of the famous Halveti Sheikh Cemâl Halife/Cemâleddin Ishâk-i Karamani⁸⁴. The number of the *tekkes* were increased in the time of *Kanunî* hence, Halveti Order became the most powerful and widespread tariqa in Istanbul.

There were a number of supporters of Sheikh Cemal Halife in Anatolia and Ibrahim-i Gülşenî's supporters in Egypt who escaped from the violence of *Kızılbaş* in Azerbaijan. The Halveti were supported and respected by the Ottoman sultans and statesmen. It is known that after the Safevi Order was converted into Shii and used mysticism at the direction of political goals Selim I had actually doubted about all orders. However the Halveti author Yusuf b. Yakup mentions in his writing that after Selim conquered Egypt he began to visit Çelebi Halife's son-in-law Sünbül Efendi, the Sheikh of the *tekke* of Koca Mustafa Pasha⁸⁵. Seeing his son Süleyman's relationship with the Sheikh of the Halveti Order Merkez Efendi during his governorship of Manisa⁸⁶, it can be said that Selim I trusted and respected the notables of this tariqa.

It is also referred in the sources to the fact that having grown in Halveti education Sultan Süleyman appreciated the sheikhs of this order and considered them as blessed persons⁸⁷.

After Selim I and his son Sultan Süleyman, the relationships between the Halveti sheikhs and the Ottoman padishahs were improved. ATAI relates that Selim II initiated to Sheikh Süleyman Amidî from the Halveti Order and sometimes he recalled the Sheikh to the palace to listen him⁸⁸. Sheikh Şücaeddin was the Sheikh of Murad III. The padishah initiated to this Sheikh and listened his speeches. Sheikh was therefore called as "*Hünkar Şeyhi*" (the Sheyh of Sultan)⁸⁹. ATAI also mentions that Sultan Murad had conversed with other Halveti Sheikhs. These were Sheikh Şaban⁹⁰ and Sheikh Cafer⁹¹. From the Ottoman dynasty there were also women members who initiated to the Halveti Order. For instance, Shah Sultan, wife of Lütfi Pasha was the disciple of Sheikh Yakup Efendi, the Sheikh of Halveti Order. She had a mosque and a hankah built in the neighborhood of Davud Pasha⁹².

⁸³ For the situation of Halvetiyye in the Balkans see Nathalie Clayer, *Mystiques, Etat et Societe*, Leiden 1994.

⁸⁴ These are Soğukkuyu Tekkesi at Zeyrek, Koruklu and Sütlüce Tekkeleri at Çapa. Küçükdağ, *Cemâli Ailesi*, pp.81-104.

⁸⁵ *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikat-âme-i Pîrân ve Meşâyih-i Târikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, Istanbul 1290, pp.35-36; 43-44.

⁸⁶ Yusuf b. Yakub, *Ibid*, p. 48-49.

⁸⁷ Atai. (1268). *Zeyl-i Şakayik*, İstanbul, pp.204-207; Yusuf Yakub, *ibid*, pp.68-69.

⁸⁸ *Zeyl-i Şakayik*, p. 223, 340.

⁸⁹ Atai, *Zeyl-i Şakayik*, p.364.

⁹⁰ Atai, *Zeyl-i Şakayik*, p.371.

⁹¹ Atai, *Ibid*, pp. 604-605.

⁹² Yusuf b. Yakub, *Ibid*, pp.63-64.

That the Halveti stayed Sunni principles against Kızılbaş movement also provided that closer relationships were established between *ulema* graduated from *medrese* and the members of this tariqa. Likewise Ibn Kemal and Ebussuud Efendi⁹³ supporting orthodoxism against the propagandas of the Safevi and struggling with all kind of tariqas except from Ehl-i Sunnet in the Ottoman State showed close interest to the Halveti⁹⁴. Kemal Pasha-Zade gave a date in a writing on Sünbül Efendi's death day. And Ebussuud Efendi had the funeral pray of Merkez Efendi done⁹⁵.

In the middle of the sixteenth century when the state authority was lessened over the people the Halveti sheikhs and disciples played an important role to provide the loyalty of the population towards the State and Sunni principles. The people who had initiated to the tariqa of Safeviyye did not stop to miss Iran but was lessened as a result of the acts of Halveti Order. The Ottoman State reached to the Sunni public who were shocked with the Safevi propagandas via Halveti Order widely and made them conscious of shi'ism.

e) The results of the measures taken against the Safevi State

The measures taken against Shah İsmail by the Ottoman Sultans in order to preserve the unity of the state and ensure political stability were not applied as had been planned earlier. So the Safevi State could not vanish from the world as it was claimed at the beginning. In spite of lots of battles on Iran the opposite side, the Safevi State, reconquered the lands occupied by the Ottoman armies. The reason of this was that the Ottoman did not take the security measures in time. Indeed; although Sultan Selim conquered Tebriz, he receded the area without leaving any soldier there and then entering Tebriz without encountering any resistance, Shah İsmail enthroned.

The fault of janissaries was very big in the evaluation of the victory of Çaldıran wrongly. Living the winter in Azerbaijan after Çaldıran, Sultan Selim thought to end completely the problem of Shah İsmail. Yet janissaries insisted on turning back to Istanbul⁹⁶. However before the battle started, everything should have been estimated thoroughly, the soldiers being voluntary to spend the winter in conquered area should have been assigned and certain necessity economic opportunities should have been ensured for them. The commander of these also should have been chosen among the people knowing that territory well. In the XVIIth century the mistakes in the application of the military operations over Iran were understood by the statesmen of the Ottoman but it was too late to get the result wished⁹⁷. However, during the victory of Çaldıran the people of Azerbaijan have not adopted the Kızılbaş principles yet and so they met the arrival of Ottoman army to Azerbaijan with pleasure⁹⁸. But by disappointing they were left again to the Shah's mercy. Missing of this first opportunity was caused to change in the balances as time goes on and because the people of Azerbaijan became Shii the battles on this area never concluded successfully.

Like the military measures, political measures also did not conclude with the expected results. As mentioned above in spite of all the attempts, the connection of the people or groups called as Kızılbaş with Iran still continued less than in the past. Despite all measures taken, immigration of public to Iran couldn't be prevented. That the group of Çepni in the town of Kürtün was sympathizer of the Kızılbaş, that some of these people moved to Iran after the treaty with Iran and some others will move was identified and informed to the center by Süleyman

⁹³ Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, p.119.

⁹⁴ Yusuf b. Yakub, *Ibid*, pp.44-45.

⁹⁵ Yusuf b. Yakub, *Ibid*, p.6.

⁹⁶ Infact Sultan Selim would live the winter in Azerbaijan. When he understood that he couldn't hold janissaries here, he receded to Amasya and lived the winter here. See Küçükdağ, *Piri Mehmed Paşa*, pp.25-33.

⁹⁷ Yaşar Yücel. (1988). *Osmanlı Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, Ankara, pp.122-125.

⁹⁸ Hoca Sadeddin, *Ibid*, pp.221-223.

Bey, the Bey of Trabzon⁹⁹.

Namely the Safevi State maintained its effect on the Anatolian Turcoman less than in the past. The allies of the Ottoman State could not keep their existence against to the Safevi State either. The Shirvansahs were united with the Safevi State in the time of Shah Ismail and then their land was annexed directly by Iran¹⁰⁰. The Özbek could not display the expected performance. Therefore the Ottoman State had to struggle with the Safevi State alone for a long time.

The economic measures of Sultan Selim against to Shah Ismail couldn't carry on for along time. Even Selim was alive this ban was broken by the merchants¹⁰¹ and was abolished completely in the time of Sultan Suleyman.

That the Ottoman State organized the Halveti Order to spread all over the country did not bring an end to the Shi'ism, but it ensured by means of this tariqa -and also the other Sunni tariqas- that Sunni public side of medrese culture not affected by Shi'ism policy of the Safevi Order became -within the standards assigned by Ottoman State- conscious.

CONCLUSION

In the second half of the XIVth century the Safevi Order, arising as an appearance of a Sunni tariqa, infact was a religious-political organization forming a substructure to establish a state for the Safevi family. The real face of the tariqa became clear with the attitudes chancing according to political events which have developed since the very first Sheikh, but when they understood they couldn't reach the target they stepped back. Evaluating the political gap in the last years of XVth century in Azerbaijan well, Shah Ismail realized about 200-year-old-dream of the Safevi dynasty: to found a state. The Safevi family using the Shi'ism and the love of Ehl-i Beyt as a means used also the Turcoman having a simple comprehension of Islam in Anatolia and living this without disturbing anybody for their political aims by making them exploitation of belief. After they provoked the Ottoman State, they left the Turcoman alone with their fate against oppressive power of this state and caused to feel unusual pains.

Founding the state in its dreams, the Safevi dynasty understood the impossibility of governing the state with the rules of a tariqa and they reformed the cadres of the state and the army according to the Shii fiqh rules. The Anatolian Kızılbaş Turcoman Beys still wanting not to abolish the tariqa rules and to be effective as in the past were removed from the cadres of the state and the army because it was thought they couldn't adopt the new formation. Afterwards the Safevi State turned to a form giving importance the Acem culture. The measures taken by Ottoman State to break the relationships between the members of the Safevi Order in Anatolia and the Shah Ismail did not give an expected result. However the relationships between these two sides died down and Shah Ismail's ideal to add the Anatolia to the Iranian land was dispelled. The struggle between these two states caused to so many death. Yet the Anatolian Shii Turcoman, cut their relationships between Shah Ismail, kept their traditional sufi form that they belonged to it since the XIVth century until republic term as a result of the fact that they were away from the degeneration of the Shii fiqh rules in Iran and they also closed themselves to the medrese education. That they have maintained their original life style untill the very late centuries is an important gain for Turkey in terms of its culture wealth.

REFERANCES

Anonim, (1992). *Tevârih-i Âl-i Osman*, (by Nihat Azamat), Istanbul.
Aşık Paşa-Zâde. (1332). *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul.

⁹⁹ Boa, *Mühimme*, V, serial no: 1401.

¹⁰⁰W. Barthold. *Şirvan. I A*, XI, pp.571-573.

¹⁰¹ Hoca Sadeddin, *Ibid*, pp.277-278.

- Atai, (1268). *Zeyl-i Şakayik*. İstanbul.
- Babinger, F. (1967). Safiy-ed-Din. *İslâm Ansiklopedisi*, X, pp.64-65.
- Barthold, W. (1970). Şirvan. *İslâm Ansiklopedisi*, XI, pp.571-573.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (1994). *II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*. by İlhan Şahin, Feridun Emecen, İstanbul.
- BOA, *Mühimme*, III, V, VI, VII, XXXVIII.
- Cami, (1270). *Nefehâtü'l-Üns*. İstanbul.
- Cahen, C. (1984). *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*. Yıldız Moran. İstanbul.
- Cahen, C. (1990). *Doğuşundan Osmanlı Devleti 'nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, İstanbul.
- Celâl-Zade, *Selim-Nâme*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, no: 1274.
- Celâl-Zâde, (1981). *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü I-Mesâlik*. Petra Kapper, Wiesbaden.
- Clayer, N. (1994). *Mystigues. Etat et Societe*, Leiden.
- Cenabi, *Muhtasar Târih*. Nûruosmaniye Kütüphanesi, no: 3097.
- Ebü'l-Hayr'ı Rumî. (1990). *Saltuk-Nâme*, II, III, by Şükrü Haluk Akalın, Ankara.
- Feridun, (1274). *Menşeâtü's-Selâtin*. I, İstanbul.
- Hinz, W. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (trans. Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara.
- Hoca Sadedin, (1279-1280). *Tâcü't-Tevârih*. II, İstanbul.
- Hoca Sadeddin, (1280). *Selim-Nâme*. İstanbul.
- Hulvî, *Lemezât*. Süleymaniye Kütüphanesi. Dügümlü Baba, no: 565, pp.128a-129b.
- Ibn Battuta, (1333-1335). *Seyahatname*. İstanbul.
- Ibn Kemal, (1997). *Tevârih-i Âl-i Osman*. VIII. Defter, (by Ahmet Uğur), Ankara.
- İnalçık, H. (1996). Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dâir Vesikalar. *Osmanlı İmparatorluğu*, 2nd ed., İstanbul.
- Kemal Paşa-Zâde, (1996). *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, by Şerafettin Severcan, Ankara.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1453-1590)*, Ankara.
- Küçükdağ, Y. (1994). *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*. Konya.
- Küçükdağ, Y. (1995). II. *Bâyezid, Yavuz ve Kanunî Dönemlerinde Cemâlî Ailesi*. İstanbul.
- Mecdî, (1269). *Tercüme-i Şakaik-ı Numaniyye*. İstanbul.
- Müneccimbaşı. (1285). *Sahâifü'l-Ahbâr*. III, İstanbul.
- Ocak, A.Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süflük: Kalenderiler (XIV.-XVII Yüzyıllar)*, Ankara.
- Ocak, A.Y. (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul.
- Peçevi, (1283). *Târih*, I. İsaanbul.
- Sümer, F. (1992). *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara.
- Solak-Zade, (1297). *Târih*. İstanbul.
- Tekindağ, Ş. (1967-1968). Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 3-4:34-39; 54-59.
- Uluçay, Ç. (1954). Yavuz Selim Nasıl Padişah Oldu. *Târih Dergisi*, IX:53-90; X:117-142.
- Vecih K. (1992). *Osmanlı ve Safevîlerde Din Devlet İlişkisi*. İstanbul.
- Yazıcı, T. (1970). Şah İsmail. *İslâm Ansiklopedisi*. XI, pp.275-279.
- Yımanç, M.H. (1963). Cüneyd. *İslâm Ansiklopedisi*. III, pp.242-245.
- Yusuf bin, Y. (1290). *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikat-nâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Târikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*. İstanbul.
- Yücel, Y. (1988). *Osmanlı Teşkilâtına Dair Kaynakla*. Ankara.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):18-43 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Klâsik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü'l-Huffâzları (XVII. Yüzyıl)

Emin Kılınç*

Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Konya

Özet: Dârü'l-huffâz “dâr” ve “huffâz” kelimelerinden meydana gelen ve Kur'an'ın öğretildiği ve ezberletildiği eğitim kurumlarına verilen isimdir. Dârü'l-Huffâzlar Klasik Osmanlı Eğitim Kurumları'ndan bir tanesidir. Bu eğitim kurumlarında öğrencilere Kur'an-ı Kerim ile birlikte tecvit öğretilirdi. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'in tümü ezberletilirdi. Dârü'l-Huffâzların işleyişi diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi belli kurallara göre idi. Mektebi bitirmiş 9 ile 11 yaş arasındaki öğrenciler buraya alınırlardı. Bu eğitim kurumundan mezun olanlar daha üst seviyede olan “dârü'l-kurrâ” lara devam edebilirlerdi. Bu eğitim kurumlarının yapılması ve işleyişi için devlet para harcamazdı. Bu kurumları hayırsever vatandaşlar kendi imkanlarıyla yaptırırlardı. Öğrencilerin ve kurumun ihtiyaçları da bu hayırsever vatandaşların buraya bağışladıkları gayr-i menkullerden elde edilen gelirlerle karşılanırdı. Öğrencilerin yeme, içme, barınma, harçlık gibi ihtiyaçları böylelikle karşılanmış olurdu. Ayrıca bina tamiri ile çalışanların ücretleri de bu şekilde karşılanırdı. Dârü'l-Huffâzlarda şeyhülhuffâz, muid, öğrenci, mütevellî, nazır, cabi, ferraş, katip, noktacı ve cüzhanlar bulunmaktaydı. Bu görevliler dârü'l-huffâzın işleyişini sağlıyordu. Bu dârü'l-huffâzlar bünyesinde mektep, cami, hamam gibi unsurları da bulunduruyordu.

Anahtar kelimeler: Dârü'l-Huffâz, Konya, Eğitim, Osmanlı eğitim kurumları

Konya Darulhuffazs from Classic Ottoman Education Institutes (XVII. century)

Abstract: Dârü'l-Huffâz word which came from “dar” and “huffaz” words, is a name given to education institution in which Kur'an is learned and memorized. Dârü'l-Huffâzs are one of the Classical Ottoman Institutions. In these institutions, in addition to teaching Kur'an, “tecvit” as taught. Also Kur'an-ı Kerim is memorized. The Works of Dârü'l-Huffâzs are based on obvious rules like the other education institutes. Students, between 9-11 years old age and graduated from school are accepted to there. The students institutions graduated from this institutions can continue “dârü'l-kurrâ” which is higher level. There was no money came from government to found and manage the institutes. These institutions are founded by the people who likes charity. The needs of institute also are paid from these charities. These charities also cover the needs of eat, drink, housing pocket money of students. Also regarding institution and workers' feewas paid from the charity. There are şeyhülhuffaz, muid, student, trustee, nazır, cabi, ferraş, clerk, noktacı and cüzhans in institute, they are managing the institution. Some darulhuffazs ancludes places such as school mosque, bath etc.

Key words: Dârü'l-Huffâz, Konya, Education, Ottoman education institutes

I.GİRİŞ

Konya, 1076'da Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkent olduktan sonra çok hızlı bir şekilde büyümüştür. Şehir kısa süre içinde Türk- İslâm yapılarıyla donatılmış, güvenliği sağlamak amacıyla etrafına dış surlar inşa edilmiştir. Anadolu'nun ortasında ve yolların kavşağında bulunduğu için kervansaray ağı ile önemli ticarî merkezlere bağlanmıştır. Böylece Konya, Anadolu Selçukluları devrinde parlak bir dönem geçirmiştir. Ancak 1243 tarihinde meydana gelen Köseadağ Savaşı sonrasında zayıflayıp yıkılan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerine Konya'ya Karamanoğulları hâkim olmuştur. Bu beyliğin merkezi durumunda olan Konya, eski tarihî değer ve önemini yitirmeye başlamıştır. Karamanoğulları egemenliğinden 1567'de Osmanlı egemenliğine geçen Konya şehri, eyalet merkezi haline getirilmiştir. Eski önemini kaybetmekle birlikte XVI. yüzyılın sonlarında bile 16.000'lere varan nüfusuyla Anadolu'nun en büyük ve gelişmiş merkezlerinden biri olmuştur¹.

Konya'da hüküm süren Anadolu Selçukluları, bunlardan sonra Karamanoğulları ve Osmanlılar şehri adeta eğitim kurumları ile donatarak gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Anadolu Selçukluları'nın buraya yerleşirken ilk yaptıkları iş, Alaeddin Tepesi'ne yüksek derecede eğitim veren bir kurumu yaptırmak olmuştur. II. Kılıçarslan (1155-1192) tarafından yaptırılan ve "*Medrese-i Sultani*"² adını taşıyan bu ilk medreseyi diğerleri takip etmiştir. Eğitim ve ilme ilgi gösteren Selçuklu devlet adamları da hâlen birçoğu ayakta bulunan medreseleri inşa ettirmişlerdir. Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması* adlı eserinde medreselerin adlarını şu şekilde tespit etmiştir: İplikçi, Lala Ruzbe, Gühertaş, Tacülvezir, Şeref Mesud, Büyük Karatay, Küçük Karatay, Seyfiye, Nizamiye, Atabekiyeye, Pamukçular, Sırçalı, Ali Gâv, Sahib Ata Dârü'l-Hadisi/ İnce Minareli Medrese ve Kadı Hürremşah Dârü'l-Hadisi³.

Konya medreseleri için özellikle XIII. yüzyıl, çok verimli bir dönemdir. Zira bu dönemde açılan değişik kademelerde eğitim kurumlarında ilme ışık tutan yüksek şahsiyetler yetişmiştir. Nitekim İznik'te ilk Osmanlı medresesini açan Davûd-ı Kayserî ve bu zatın ölümünden sonra aynı medreseye ikinci müderrisi olan Taceddin-i Kürdî de Konya'daki Selçuklu medreselerinde yetişmiş ilim adamlarıdır⁴. Ayrıca ilk Osmanlı hutbesini okuyan Tursun Fakih ve Yeniçeri Ocağı'nın kurulması ile maliyenin oluşturulması hususunda öncülük eden Kara Rüstem de Konya'da yetişmiş âlimlerdendir⁵. Bu durum, Konya'da eğitimin o dönemde oldukça kaliteli olduğuna işaret etmektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından Konya'ya hâkim olan Karamanoğulları, kültürel anlamda kendilerine zengin bir miras bırakan Anadolu Selçukluları'nın takipçisi olmuşlardır. Fazla medrese inşa edilmemesine karşın Karamanoğulları, daha çok dârü'l-huffâz ve dârü'l-kurrâ gibi eğitim kurumlarıyla Konya'daki ilmî canlılığı korumaya çalışmışlardır.

Karamanoğulları, Konya'da yaptırdıkları eğitim kurumlarında genelde Anadolu Selçuklu üslûp ve geleneğini devam ettirmişlerdir⁶. Bu cümleden olarak Anadolu Selçuklu mimarisinin kapalı avlu medreseleri ile açık avlulu ve eyvanlı medrese şeması bunlarda da sürdürülmüştür⁷. Bununla birlikte Karamanoğulları, medreselerde ve diğer eğitim yapılarında mimariye ve süsleme sanatına yeni unsurlar kazandırarak Anadolu Selçukluları ile Osmanlılar arasında bir

¹ Yusuf Oğuzoğlu. (1984). *17. Yüzyılda Konya Şehrindeki İdari ve Sosyal Yapılar*. Konya, Ankara, s.97.

² Tuncer Baykara. (1085). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, s.87.

³ Zeki Atçeken. (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Ankara 1998, s. 192-270.

⁴ Yusuf Küçükdağ. (2004). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan İlim, Fikir ve Devlet Adamları*. Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Makaleler I), Konya, s.111.

⁵ Küçükdağ, aynı makale, s.127.

⁶ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1999, s.204.

⁷ Baha Tanman (2001). *Karamanoğulları. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,(Kısaltma: DİA), XXIV, İstanbul, s.461.

köprü görevi görmüşlerdir⁸. Şu halde Konya’da Türk mimarî sanatının sürekli gelişme kaydettiği söylenebilir.

Osmanlılar da bu şehirde kendinden öncekiler gibi eğitime önem vermiş; eski medreselere yenilerini ekleyerek sayılarını eskisinden daha yukarılara çıkarmışlardır. Osmanlı dönemi Konya medreseleri, Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları devrindeki gibi Alaeddin Tepesi çevresinde kümelenmiş, ayrıca Konya mahallelerine yayılan birçok yeni medrese de inşa edilmiştir⁹. Zaman içerisinde eğitim kurumlarının mahallelere bile inmesi, halk ile aydın yakınlaşmasının sağlanmasına neden olmuştur.

Osmanlılar döneminde Konya’da yukarıda değinildiği üzere, medrese sayılarının artmasına rağmen gittikçe çoğalan öğrenciye yetersiz kalmış olmalı ki, dersiâm adı verilen müderrisler tarafından camiler, bazı derslerin okutulduğu yerler konumuna gelmiştir¹⁰. Bu ise, Konya’da Osmanlı döneminde eğitime ne kadar önem verildiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Selçuklu Konya’sının eski mimarî özelliğini kaybetmeye başlaması, XVI. yüzyıldan itibaren olmuştur. Bu durum birçok konuda olduğu gibi mimariye de yansımış ve Osmanlı döneminde medreseler kerpiçten veya molozdan inşa edilmiştir. Bu nedenle o devir eğitim yapıları günümüze kadar ulaşmamış, ya tabiatın tahribatına dayanamayarak yıkılmış ya da tarihî değeri olmadığı düşüncesiyle istimlak edilerek yerlerine değişik amaçlara yönelik binalar yapılmıştır¹¹. Buna Tanzimat’tan sonra eğitimde modernleşme de etki etmiş, güncelliğini zamanla yitiren birçok Klâsik Osmanlı eğitim kurumu terk edilerek kendi kaderleri ile baş başa bırakılmış ve sahipsiz kalan binaların birçoğu ortadan kalkmıştır.

II. DÂRÜ’L-HUFFÂZLARA ÖĞRENCİ HAZIRLAYAN MEKTEPLERE GENEL BİR BAKIŞ

İslâm klâsik eğitim kurumları, genelde mektep, dârü’l-huffâz, dârü’l-kurrâ, medrese ve dârü’l-hadislerden meydana geliyordu. Türk-İslâm devletlerinden olan Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanlılar da bu eğitim kurumlarını almış, hâkimiyet sahası olan yerlerde inşa ederek verdikleri eğitimle o bölgeleri Türkleştirmiş ve İslâmlaştırmışlardır. Dârü’l-huffâzların alt birimi durumundaki mekteplerin özelliği şunlardır:

Mektep, Arapça “*ketebe*” kökünden “*yazı yazma öğrenilen yer*” anlamına gelir. Müslümanlarca bir çocuğun önce Kur’an öğrenmesi lâzım geldiğinden, “*Kur’an öğrenilen yer*” manası da taşmaktadır¹².

İslâmiyet’in başlangıcında ilim, Kur’an’dan, hadisten ve bunlardan çıkarılan hükümleri içeren fıkıhtan ibaret telakkî edildiği için dinî bir mahiyet göstermekteydi. Bu nedenle eğitim başlangıçta camilerde veriliyordu¹³. Şu halde camiler şimdiki anlayıştan farklı olarak aynı zamanda birer okul konumundaydı. Osmanlı Devleti’nde de bu durum, Cumhuriyet’e kadar hep böyle devam etmiştir.

İslâm toplumları, eğitim kurumu konusunda daha başından itibaren sıkıntı çekmemişlerdir. Hz. Peygamberin daha sağlığında nasıl Erkam’ın evi okul görevini görmüşse, Mescid-i Nebevî ve camiler de birer eğitim kurumu olarak her seviyeden insanın yetiştirildiği yerler olmuştur¹⁴. Bununla birlikte zamanla eğitim konusunda bazı düzenlemelere gidilme ihtiyacı duyulmuştur. Bu nedenle birbirinden bağımsız kabul edilebilecek mektep ve medreseler ortaya çıkmıştır.

⁸ Mehmet Önder. (1962). *Mevlâna Şehri Konya*, (Kısaltma: *Konya*), Konya, s.166.

⁹ Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı, “Konya’da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Medreseler”, *Konya Şehri’nin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Makaleler I), 354.

¹⁰ Hamit Şafakçı. (2006). *Osmanlı Dönemi Konyası’nda Dersiâmların Büyük Camileri Dershane Olarak Kullanmaları. Bilgi Yolu*, S. 9, (Konya 2006), s. 164; Küçükdağ, Arabacı, *aynı makale*, s.355.

¹¹ Önder, *Konya*, s.184.

¹² L. Brunot. (1988). *Mektep. İslâm Ansiklopedisi*, VII., İstanbul s.652.

¹³ Osman Ergin. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. I-II., İstanbul,, s.200.

¹⁴ Yusuf Küçükdağ. (1994). Caner Arabacı. *Selçuklular ve Konya*, Konya, s.180.

Sıbyan mektepleri, hemen hemen bütün Müslüman toplumlarda görülmektedir. Bütün müesseselerin belli bir yapılaş amacı olduğu gibi sıbyan mekteplerinin de Kur'an'ın okunuşunu öğretmek amacıyla açıldığı bilinmektedir. İbn Haldun'a göre çocuklara mektepte Kur'an dersi vermenin amacı, çocukların boyun eğebilir ve etkilenebilir olduğu bir çağda kalplerine Kur'an sevgisi yerleştirmektir¹⁵. Sıbyan mekteplerinin kuruluşuna biraz daha geniş açıdan bakılırsa, çocuklara Kur'an okuma, namaz kılma usullerini, namazda okunacak âyet ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi üç amaçla¹⁶ kurulmuş oldukları görülür.

Türkiye'de mahalle mekteplerine “*sıbyan mektepleri*” denirdi. Cumhuriyet devrine gelinceye kadar, bu mekteplere dört ilâ yedi yaşındaki kız ve erkek çocukları devam ederdi. Hemen her mahallede bulunduğu için bu mekteplere halk dilinde “*mahalle mektebi*” ve çoğunun binası taştan yapılmış olduğundan da “*taş mektep*” adı verilirdi¹⁷.

Sıbyan mekteplerinin bazılarında yetenekli öğrencilere Kur'an ve dinî bilgiler yanında güzel yazı yazma ile Arapça ve Farsça da öğretilmekteydi. Nitekim I. Mahmut'un (1730-1754) annesinin Galata'da yaptırdığı mektebin vakfiyesinde bir meşk hocasının çocuklara güzel yazı yazmayı öğretmesini istemiştir. I. Abdülhamit'in (1774-1789) vakfiyesinde de yetenekli çocuklara Arapça ve Farsça öğretilmesi tavsiye edilmiştir¹⁸.

Sıbyan mekteplerine başlama yaşı kesin olmamakla beraber Anadolu'da çocukları dört yaşında mahalle mektebine başlatmak adetti. İstanbul'da ise bu yaş beş-altı arasında değişmekteydi¹⁹. Ancak çocukların mektebe gitmesi kanunî bir zorunluluk değildi. II. Mahmut, bu aksaklığın üzerine gitti ve 1824'te yayınladığı bir ferman ile ilköğretimi zorunlu hale getirdi. Bu fermanla ailelerin beş-altı yaşındaki çocuğunu mektebe vermeden çıraklığa vermeleri men edilmekte ve bunun dinen büyük bir vebal olduğu belirtilmektedir.

Tanzimat'tan hemen sonra, kayıtsız şartsız herkesin altı yaşına gelen çocuğunu mektebe vermeğe mecbur tutulduğu, altı yaşını dolduran çocuğunu mektebe vermeyenlerin cezalandırıldığı ve böyle çocukları tespit için memurların tayin olunduğu görülmektedir. Sıbyan mekteplerindeki tahsil müddeti, 1846'da çıkarılan talimat ile dört sene olarak tespit edilmiştir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi de bu müddeti dört yıl olarak belirlenmiş ve mektebe devam mecburiyetini erkek çocuklar için yedi, kız çocuklar için altıdan başlayıp 11 yaşına kadar süreceğini esas olarak kabul edilmiştir²⁰.

Sıbyan mekteplerinde çocukların mektebe başlamaları “*bed'i besmele*” denen veya halk arasında “*âmin alayı*” denen ve hocanın, mektep ve mahalle çocuklarının katıldığı ilâhîli, yürüyüşlü bir törenle olurdu²¹. Böyle bir törenin çocuklar okula başlarken yapılması oldukça manidardır. Bed'i besmele töreniyle mektebe başlarken çocuğa moral verilmiş oluyor, mahalledeki diğer çocukları mektepte okumaya özendiriyor, aileleri de çocuklarını mektebe göndermeleri hususunda etkiliyordu.

Evliya Çelebi, “*Seyahatnâme*” adlı eserinde “*Der medh-i mekteb-i dârü't-tâlîm-i sıbyân*” başlığı altında Konya merkezinde XVII. yüzyılda 170 adet mektebin bulunduğu işaret etmektedir²². Bu konuda ayrıntılı bilgi vermeyen Evliya Çelebi, sadece sıbyan mekteplerinin Konya'da oldukça fazla olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Gerçekten de o günkü anlayışa göre Konya şehrinde ilköğretim denilebilecek eğitim kurumu oldukça fazla idi. Bunlarla ilgili gerek *Şer'îye Sicilleri*'nde ve gerekse diğer arşiv kayıtlarında oldukça fazla belge bulunmaktadır.

¹⁵ Yahya Akyüz. (2001). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, s.78.

¹⁶ Ergin, *aynı eser*, s.86.

¹⁷ Vedat Günyol. (1988). *Mektep. İslâm Ansiklopedisi*, VII., İstanbul, s.655.

¹⁸ Akyüz, *aynı eser*, s.79.

¹⁹ Günyol, *aynı madde*, s.657.

²⁰ Günyol, *aynı yer*.

²¹ Akyüz, *aynı yer*.

²² Evliya Çelebi. (1999). *Seyahatnâme*. Hz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, III. İstanbul, s.18.

Mektebi bitiren öğrencilerin isterlerse gidecekleri üst eğitim kurumlarından biri dârü'l-huffâzlardı.

III. DÂRÜ'L-HUFFÂZLARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

“*Mahal, mekân, ev, yer, yurt*” gibi anlamlara gelen “*Dâr*”²³ kelimesi ile “*Hâfız*” kelimesinin çoğulu olan “*Huffâz*” kelimelerinden meydana gelen dârü'l-huffâz, Kur'an'ın öğretildiği, ezberletildiği mektepler için kullanılmıştır. M. Zeki Pakalın, dârü'l-huffâzı “*hâfız yetiştiren yerlere verilen ad*” olarak tanımlamıştır²⁴. Caner Arabacı ise dârü'l-huffâzları Kur'an'ın ezberletildiği bir ilköğretim kurumu olduğunu ileri sürmüştür²⁵. Yahya Akyüz, bu okullarda öğrencilere Kur'an ezberi ile birlikte tecvit kurallarının da öğretildiğini söylediğine bakılırsa²⁶ gerçekten de bu eğitim kurumları mekteplerin devamı biçiminde öğrencilere Kur'an'ın ezberletildiği eğitim kurumlarıdır.

İslamiyetin temel kaynağı olan Kur'an'ın öğretilmesi ve ezberletilmesi Müslümanlarca kutsal sayılmıştır. İlk Kur'an öğretimini hicretten önce Hz. Peygamber başlatmış, ve bizzat ashabına öğretmiştir²⁷.daha sonra diğer İslâm ülkeleri bu geleneğini devam ettirmiştir. Başlangıçta Kur'an derslerinin, sıbyan çocuklarında olduğu gibi, daha yüksek düzeydeki öğrencilere camilerde verildiği bilinmektedir. Camilerin dışında “*dârü'l-Kur'ân*” adıyla müstakil okulların kurulmasına ancak X. yüzyılın sonunda rastlanılmıştır.

Diğer İslâm devletleri gibi Selçuklular da kıraat ilmine önem vermişler, bununla ilgili tesis ettikleri öğretim kurumlarına “*dârü'l-huffaz*” adını koymuşlardır²⁸. Bu geleneği devam ettiren Karamanoğulları ve Osmanlılar da Kur'an okuma ilmine önem vererek aynı isimde mektepler açmışlardır.

Hafızlık İslâm toplumlarında önemli bir payedir. Bu nedenle bir çocuk hafız olduğu zaman, gösterişli bir tören düzenlenir ve törene katılanlara yemek verilirdi. Ayrıca hafız ve yakın arkadaşlarına yeni elbiseler yapılır, arkalarına da şallar örtülür, hafız efendiye ve ailesine imrenerek bakılırdı. Bu sıcak ve yakın ilgi, çocukları hafızlığa özendiren önemli bir teşvik idi²⁹.

IV. KONYA DÂRÜ'L-HUFFÂZLARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM

Selçuklular döneminde inşa edilmiş olan medreselerde olduğu gibi dârü'l-huffâzlarda da eğitim ve öğretime dair kurallar bu kurumları yaptranlar tarafından belirlenmiş ve kurallar hazırlanan vakfiyelere kaydedilmiştir. Vakfiye esaslarına göre eğitim-öğretimin yapılması yönünde dikkatli davranılmıştır. Selçuklular'daki bu geleneği Karamanoğulları da devam ettirmiştir³⁰. Aynı kuralları Osmanlılar geliştirerek sürdürmüşlerdir³¹. XVII. yüzyılda Konya'da bulunan dârü'l-huffâzlarda da bu şekilde vâkıflar tarafından vakfiyelerde belirlenmiş prensipler dairesinde eğitim-öğretim sürdürülmüştür.

1) Öğrenci Sayısı

Dârü'l-huffâzlardaki öğrenci sayısı konusunda belirlenmiş ve kesin bir şekilde uyulan bir sayı sınırlaması görülmemektedir. Çünkü bu sayı, dârü'l-huffâzlar arasında değişiklik göstermektedir. Süleyman oğlu Selman, Konya'da yaptırdığı dârü'l-huffâza alınacak öğrenci

²³Şemseddin Sami. (2004). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul 1996, s.597; Ferit Devellioğlu. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, s.165.

²⁴M. Zeki Pakalın. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, s.399.

²⁵Caner Arabacı. (1998). *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri, 1900-1924*, Konya, s.127.

²⁶Akyüz, *aynı eser*, s.68.

²⁷Cahit Baltacı. (1970). *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilatı, Tarihi*, İstanbul, s.14.

²⁸Yusuf Küçükdağ. (2004). Konya'da Hacı Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı ve Vakfiyesi. *Konya Şehri'nin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Makaleler I)*, (Kısaltma: *Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı*), Konya, s.397.

²⁹Arabacı, *aynı eser*, s.128.

³⁰Küçükdağ. *Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı*, s. 412.

³¹Fahri Unan. (1999). *Osmanlılarda Medrese Eğitimi. Osmanlı, V.*, Ankara, s.151.

sayısını 10 olarak belirtmiştir³². Hacı Ali Efendi ise, kendi adıyla anılan dârü'l-huffâza aynı sayıda öğrenci alınmasını istemiştir³³. Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı'nda öğrenci sayısı üç olarak belirtilmiştir³⁴. Yine Turgutoğulları'ndan Erdoğdu Bey'in Larende'de yaptırdığı dârü'l-huffâzda da öğrenci sayısı üç olarak belirtilmiştir³⁵. Sayının oldukça az tutulması, öğrencilerin Kur'an ezberlerini iyi bir şekilde tamamlayabilmeleri, hocalarının onlara daha fazla zaman ayırabilmesi ve bir ihtisas medresesi durumundaki dârü'l-kurrâlara³⁶ geçecek öğrencilerin daha iyi yetişmesi içindir. Bunun dışında eğitim kurumuna ait vakıf gelirlerinin bir kısmı ile öğrencilerin ihtiyaçları karşılandığından, dârü'l-huffâzlara ait gelirlerin durumuna göre öğrenci sayılarının da belirlenmiş olabileceği söylenebilir. Nitekim Hondi Hatun Türbesi'nde cüz okuyacak hafız sayısının üçle sınırlandırılması bunu göstermektedir³⁷.

2) Öğrencilerin Yaş Durumu

Dârü'l-huffâzlara daha önce değinildiği üzere, mekteplerde eğitimini tamamlayan öğrenciler devam ediyorlardı. Burayı bitirdikten sonra bir ihtisas medresesi olan dârü'l-kurrâlara isteyenler devam ediyorlardı. Öğrencilerin mektebe başlama yaşı dört ile yedi yaş arasında değişmekteydi. Mekteplerdeki eğitim süresinin dört yıl olduğu³⁸ düşünülürse, dârü'l-huffâzlara başlayan öğrencilerin yaşının 9 ile 11 civarında olduğu tahmin edilir.

3) Ders Programları

Eğitim-öğretimin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde çocuklara yukarıda da belirtildiği üzere Kur'an okuması, namaz kılması ve yazı yazması öğretilmekteydi. Bununla birlikte bazı mekteplerde yetenekli öğrencilere Arapça ve Farsça da öğretiliyordu. Mekteplerin bir üst konumunda olan dârü'l-huffâzlarda ise öğrencilere Kur'an ezberlettirilir³⁹, tecvit kuralları öğretilirdi⁴⁰. Bununla birlikte bazı dârü'l-huffâzlara lugat, fıkıh ve bazı aklî ilimler de ders olarak okutulmaktaydı⁴¹. Şu halde dârü'l-huffâzlarda öğrencilere salt Kur'an ezberletilmeyip, sosyal hayatta daha aktif olabilmeleri için gerekli ilimler de öğretilmekteydi.

4) Çalışma Günleri

Dârü'l-huffâzlarda eğitim sabahın erken saatlerinde, güneşin doğmaya başladığı işrak vakti ile birlikte başlamaktaydı. Şu halde öğrencilerin zihinleri açık ve zinde olduğu bir anda dersler yürütülmekte ve böylece öğrencilerin ezberlerini daha kolay yapmaları sağlanmaktaydı.

Okullar, XVII. yüzyılda, günümüzde olduğu gibi haftanın belirli günlerinde öğrencilerin dinlenebilmeleri için tatil edilirdi. Dârü'l-huffâzlarda eğitim-öğretim günleri genelde aynı olmakla beraber tatil günleri ortak değildi. Zira devletin bu konuda net bir tavrı bulunmamaktaydı. Dârü'l-huffâzlarda eğitim faaliyetleri ve tatil günleri, bunları kuran ve vakıflar tahsis edenlerin isteklerine göre belirleniyordu. Mesela Hoca Selman'ın Konya'da yaptırdığı dârü'l-huffâzda dersler kuşluk vaktinde başlıyordu⁴², Cuma günleri tatil idi. Vakfiyede yazmamakla birlikte Ramazan ve Kurban bayramları da tatil olmalıdır. Nitekim Konya'da bulunan Hacı Ali Dârü'l-Huffâzı'nda Cuma günleri ile bayram günleri haricinde eğitimin devam etmekte buna işaret kabul edilebilir. Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı'nda ise

³² KŞS, no. 8, s. 240.

³³ VAD, no. 594, s. 11.

³⁴ VAD, no. 591, s. 109.

³⁵ VAD, no. 605, s. 162.

³⁶ Ergin, *aynı eser*, s. 169.

³⁷ VAD, no. 591, s. 109.

³⁸ Günyol, *aynı makale*, s. 657.

³⁹ Arabacı, *aynı yer*.

⁴⁰ Akyüz, *aynı eser*, s. 68.

⁴¹ VAD, no. 583, s. 23-25.

⁴² VAD, no. 583, s. 23-25.

öğrencilerin her gün buraya devam etmeleri gerektiği belirtilmiş ve herhangi bir tatil günü belirtilmemiştir⁴³. Nasuh Bey'in Konya'da⁴⁴ ve Erdoğan Bey'in Konya'ya bağlı Larende'de⁴⁵ yaptırdığı dârü'l-huffâzlarda ise sadece pazartesi ve perşembe günleri derslerin olacağı zikredilmektedir. Bununla birlikte bu tür eğitim kurumlarında örf ve teamüle uygun olarak bazı günlerde de eğitime ara verilmektedir⁴⁶. Bu uygulamalar, Osmanlı dönemi eğitim kurumlarının tatil günlerinde birliğin bulunmadığının göstermektedir.

Yukarıdaki bilgilerde de görüldüğü üzere dârü'l-huffâzlarda günümüzde olduğu gibi yarıyıl tatili ve yaz tatili gibi uygulamalar görülmemekte, eğitim sene boyu devam etmekteydi. Böylelikle eğitimde süreklilik sağlanıyor ve yıl boyunca öğrencinin edindikleri bilgilerin ve yaptıkları ezberlerin uzun bir yaz tatili süresince unutulmaması sağlanıyordu.

5) Öğrencilerin İhtiyaçlarının Karşlanması

Osmanlı eğitim sisteminde XVII. yüzyılda, öğrencilere yönelik her türlü hizmet ücretsiz idi. Eğitim-öğretimin yanında öğrencilerin iâşe ve diğer ihtiyaçları da meccanen karşılanırdı⁴⁷. Aynı dönemde Konya dârü'l-huffâzlarında da ücretsiz eğitim yapıldığı vakfiye ve belgelerden anlaşılmaktadır. Konya'daki dârü'l-huffâzların bazılarında öğrencilerin barınma ihtiyacı da düşünülmüş; rahat bir ortamda öğretim yapmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Mesela Hoca Selman Dârü'l-Huffâzi'nde, dârü'l-huffâzın her iki yönden bitişiğine ikişer katlı birer ev yaptırılmış ve bu evler öğrencilerin kalması için tahsis edilmiştir. Evlerin odaları da öğrencilerin seviyelerine göre ayrılmış; ihtiyaçları vakfın gelirlerinden karşılanmıştır⁴⁸. Öğrencilerin kaldığı bu evde seviyeye göre yer uygulaması, günümüzdeki homojen sınıf uygulamasını andırması bakımından ilginç görülebilir. Bu ortam her halde öğrencilerin birbirlerini sürekli olarak yarış havalarda görerek daha çok çalışmalarını sağlamaktaydı.

Dârü'l-huffâzların bânileri, öğrencilere harçlık vererek onların günlük ihtiyaçlarını ve iâşelerini karşılamalarına yardımcı oluyorlardı. Bu durumda onların maddî sıkıntı çekmemelerini sağlayarak zihinlerinin dağılmasını önüyor, kendilerini derslerine daha fazla verme imkânı sağlanmış oluyorlardı. Öğrencilerin ihtiyaçları karşılanırken bedavacılığa alışmaları da engellenmek için öğrencilere zor olmayan işler verilerek kendi harçlıklarını çıkarmaları imkânı sunuluyordu. Mesela öğrenci sabah namazdan sonra vakfi yaptıranın ruhuna vakfiyede belirtilen sayfada Kur'an okuyarak günlük ücretini alıyordu. Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzi'nde öğrenciler, her gün vâkıfın ruhu için erkenden Kur'an okuyacaklar, bunun karşılığında vakıf gelirlerinin beşte birini kendi aralarında paylaşacaklardı⁴⁹. Hacı Ali Dârü'l-Huffâzi'nde ise bir vakıf dükkânın gelirleri, buradaki öğrencilere tahsis edilmiştir⁵⁰. Bu uygulama Konya dışındaki dârü'l-huffâzlarda da mevcut olup, cüz okuyanlara mütevellî tarafından ücretleri verilmiştir. Hacı Mustafa Bey'in yaptırdığı dârü'l-huffâzda ise günde dört cüz Kur'an okuyan talebelere birer dirhem verilmekteydi⁵¹. Bu durum Osmanlı ülkesinde dârü'l-huffâzlarda eğitim görenlerin korunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

V. KONYA DÂRÜ'L-HUFFÂZLARI'NDA GÖREVLİLER

Bir kurumun düzenli bir şekilde işlevini devam ettirebilmesi, o kurumun can damarları hükmünde olan görevlilerin özverileri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bina beden kabul edilirse görevliler o bedenin içerisindeki ruh hükmündedirler. Bunlar vazifelerini hakkıyla yerine

⁴³ VAD, no. 591, s. 109

⁴⁴ VAD, no. 739, s. 123.

⁴⁵ VAD, no. 605, s. 162.

⁴⁶ VAD, no. 594, s. 11-12.

⁴⁷ Tahsin Özcan. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı. Türkler*, X, Ankara, s.875.

⁴⁸ KŞS, no. 8, s. 240-244.

⁴⁹ VAD, no. 591, s. 109.

⁵⁰ Küçükdağ. *Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsi*, s. 413.

⁵¹ VAD, no. 583, s. 23.

getirdikleri zaman, müessese kuruluş amacına uygun işlevi yerine getirecektir. Aşağıda Konya dârü'l-huffâzlarında eğitim-öğretim işlerine bakan görevliler başta olmak üzere vakıf çalışanları anlatılmıştır.

1) Eğitim-Öğretim İşlerine Bakan Görevliler

a) Şeyhü'l-Huffâz

Şeyhü'l-huffâz, dârü'l-huffâzın baş hocası durumunda idi. Nitekim Konya'daki Hacı Ali Dârü'l-Huffâzı vakfiyesinde şeyhü'l-huffâz, hafızların başı olarak tanıtılmıştır⁵². Şu halde şeyhü'l-huffâzın, öğrencilerin Kur'an ezberlerini takip ve kontrol eden kişidir. Aynı vakfiyede şeyhü'l-huffâzda aranan nitelikler de belirtilmiştir. Buna göre şeyhü'l-huffâz, kendi neslinden olan ve evlatlarından en ehil olanı vazifeye getirilecektir. Eğer evlatlarından bu işe ehil olan yok ise bu vazifeye dışarıdan imtihanla birisi seçilecektir. Hafızlara ders veren hocada işine ehil olma şartının aranması ve gerektiğinde imtihana başvurulması, kuruma verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ali Efendi'nin, yukarıda belirtildiği üzere şeyhü'l-huffâzın öncelikle kendi neslinden ehil olanlara verilmesi isteği zamanla istismara uğramıştır. Zira dârü'l-huffâzın hocası ölünce yerine kendi oğulları atanmaya başlanmış ve aileye yönelik tekeli bir zihniyet oluşmuştur⁵³. Yukarıda belirtilen tekeli zihniyet diğer dârü'l-huffâzlara da yansımış olup Tacü'l-Vezir Dârü'l-Huffâzı'nda öğretime yönelik görevler babadan oğla intikal eden bir duruma dönüşmüştür⁵⁴.

b) Muid

Medreselerde müzakerecilik edenler ve müderris muavini mertebesinde bulunanlar hakkında kullanılan bir tabirdir⁵⁵. Muidlerin, müderrislerin derslerini tekrarlatan, onun derslerini açıklayan ve derste disiplini sağlayan⁵⁶ bir nevi asistandır. Hacı Ali Efendi Dârü'l-Huffâzı vakfiyesinde⁵⁷ de muidin yaptığı bu görevi yapacak bir öğrencinin belirtildiği görülmektedir. Vakfiyeye göre hocasına yardımcı olacak bu öğrenci, yaş olarak 16 yaşının altında bulunmayacak ve dârü'l-huffâzda ders gören öğrencilerin en liyakatli seçilecekti. Buradaki yardımcının 16 yaşından büyük olmasının istenmesinin, yaşça diğer öğrencilerden büyük olmasını sağlamak ve böylelikle yardımcının sözünün öğrenciler tarafından dinlenmesi amacıyla olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte yardımcının öğrencilerden seçilmesi ise, öğrencilerin benimsedikleri birinin derslerine daha iyi yardımcı olacağı düşünüldüğündendir. Vakfiyede belirtildiği üzere muidin öğrencilerin en liyakatli arasından seçileceği kuralı zamanla değiştirilmiştir. Nitekim 1252/ 1836 yılında yapılan bir atama kaydına göre bu vazifeyi yapan Hafız Ahmed kendi isteği ile vazifesinden feragat etmiş ve yerine oğlu Hafız Mehmed üç akçe ücret ile atanmıştır⁵⁸. Şu halde muidlik vazifesinde de şeyhü'l-huffâzlık görevinde olduğu gibi aile tekeline dayalı bir anlayışın hakim olduğu görülmektedir.

Muidlere yaptıkları bu görev karşısında günlük üç dirhem ücret verilmekteydi⁵⁹. Bu ücretin, muhtemelen diğer vakıf görevlilerinde olduğu gibi, vakıfların gelir durumuna göre her dârü'l-huffâzda değişkenlik göstermektedir. Aynı kişi muidlikle beraber kâtiplik, nâzırlık ve câbilik gibi görevler de yapabilmekteydi⁶⁰. Bu uygulamaya muidin gelir düzeyini yükseltmek için gidilmiştir.

⁵² Küçükdağ, *Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı*, s. 406.

⁵³ BOA, *Cevdet Maarif*, no.3123.

⁵⁴ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 1899; no. 8930.

⁵⁵ Pakalın, *aynı eser*, s. 573

⁵⁶ Cahit Baltacı. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim. Türkler*, XI, Ankara, s. 447.

⁵⁷ VAD, no. 591, s.11-12; Küçükdağ, *Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı*, s. 405.

⁵⁸ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 3123.

⁵⁹ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 2848.

⁶⁰ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 3123.

2) Vakıf Görevlileri

a) Mütevellî

Mütevellî, “*Birinin yerine geçen, bir vakfın idaresi kendisine verilen kimse*”⁶¹ anlamlarına gelip, kurumun en üst seviyedeki idarecisi ve sosyal hayattaki temsilcisidir. Vakfın ilk mütevellîsi genelde o kurumu vakfeden kişi olurdu. Kendisinden sonra da neslinden gelenler bu vazifeyi devam ettirirlerdi. Mesela 832/1428 yılında bir dârü’l-huffâz inşa ettiren ve bu dârü’l-huffâza vakıflar tahsis eden Süleyman oğlu Hoca Selman burayı vakfettikten sonra ilk mütevellîsi kendisi olmuş ve kendisinden sonra da kendi neslinden gelenlerin burada mütevellî olmalarını şart koşmuştur⁶². Bu durum vâkıfın soyundan gelenlere iş bulma düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

Mütevellînin en önemli görevi, kurumun devamını sağlamaktır. Bunun başında da kurumun bakım ve onarımı gelmektedir. Mütevellînin ikinci görevi, vakfiyede belirtilmiş kişilere ücretlerini eksiksiz olarak vermektir. Aynı zamanda bu görevlilerin aldıkları parayı hak edip etmediklerini kontrol etmek ve kurumun gelir kaynaklarını işletmek de mütevellînin görevleri arasındadır⁶³. Mütevellînin diğer bir görevi de kurumun gelirlerine müdahale olursa, mahkemede kurumun haklarını savunmaktır. XVII. yüzyılda Konya’da Ahmed Bey Dârü’l-Huffâzî’nin gelirleri ile Şeyh Sadreddin Konevi vakfı arasındaki mahkeme kayıtları incelendiğinde mütevellînin yukarıda bahsedilen görevleri haiz olduğu görülmektedir⁶⁴.

Mütevellîlerin gelirlerine gelince, XVII. yüzyılda vakıfların gelir durumlarına göre ücret aldıkları görülmektedir. Mesela Konya’daki Sinan Ağa Dârü’l-Huffâzî mütevellîsi günlük iki akçe⁶⁵ alırken, aynı tarihlerde yine aynı şehirdeki Yusuf Ağa Dârü’l-Huffâzî mütevellîsi yıllık gelirden bir hisse ve vakıf mahsulünün beşte birini alıyordu⁶⁶. Bu gelir farklılığının dışında bir vakfın biri aynî diğeri nakdî ücret vermekte olduğu görülmektedir. Bu da o dönemin ekonomik durumunu göstermektedir. Muhtemelen para sıkıntısı çekilmekteydi ki ücretler aynî olarak ödeniyordu.

b) Nazir

“*Nezaret eden, bakan, gözeten*” anlamlarına gelen nazır⁶⁷, mütevellînin vakfiyedeki şartlara uygun harcama yapmasını gözeten kişidir⁶⁸. Nazırın görevleri, *Muhasebe Defterleri*’nin kontrolü, mütevellînin yapacağı harcamaların izlenmesi, külliyyeye ait gelir kaynaklarını işletilmesinin ve personel atamalarının takibi görevleridir⁶⁹. Şu halde nazır, yaptığı görev açısından mütevellîyi denetleyen müfettiş konumundadır.

Nazırların aldıkları ücretlerde farklılıklar görülmektedir. Lâl Paşa Dârü’l-Huffâzî’nda görevli olan nazır, dârü’l-huffâzın vakıf mahsulünden yılda bir hisse galle almaktaydı⁷⁰. Bu vakıfta nazırın aldığı ücret cüzhânın⁷¹ aldığı ücretle aynıdır⁷². Tâcü’l-Vezir vakfının nazırını ise günlük beş akçe vazife ile görev yapıyordu⁷³. Nazırların aldıkları ücretlerin farklılıklar arz etmesi vakıfların gelirlerinin aynı olmaması ile açıklanabilir.

⁶¹ Devellioğlu, *aynî eser*, s. 787.

⁶² KŞS, no. 8, s. 240–244.

⁶³ Salih Pay. (2002). *Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi. Türkler*, X, Ankara, s.492.

⁶⁴ KŞS, no. 38, s. 281.

⁶⁵ KŞS, no. 7, s. 185; no. 22, s. 13; no. 36, s. 190.

⁶⁶ KŞS, no. 47, s. 276.

⁶⁷ Devellioğlu, *aynî eser*, s. 812

⁶⁸ Küçükdağ, *Ali Efendi Dârü’l-Kurrâsı*, s. 408.

⁶⁹ Pay, *aynî makale*, s. 493.

⁷⁰ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 2499

⁷¹ Cüzhân, Kur’andan belirli sureleri okuyan kişilere verilen unvandır.

⁷² BOA, *Cevdet Evkaf*, no. 2115

⁷³ KŞS, no. 10, s. 266.

c) Kâtip

“Yazan, yazıcı, kitabet eden” anlamlarına gelen kâtip⁷⁴, külliyeler ile ilgili bütün yazışmaların yapılması ile muhasebe defterlerinin ve kiraya verilen yerlerin tutanaklarının tutulmasından sorumlu olan kişidir. Kâtiplerin yazı işlerinde yetenekli, hesap işlerinde güvenilir, dindar ve istikrarlı kişilerden olması gerekirdi⁷⁵. Şu halde kâtiplerin, günümüzün muhasebecilerine benzedikleri söylenebilir.

XVII. yüzyılda kâtiplerin aldıkları ücret ise şu şekildedir. Tacü'l-Vezir vakfında görevli olan kâtip, günlük beş akçe görev alıyordu⁷⁶. Turgutoğlu Evkafı'nın kâtibi ise yıllık bir hisse galle ile görev yapıyordu⁷⁷. Özellikle de küçük vakıflarda aynı kişi kâtiplik ile birlikte başka görevler de yapılabilmekteydi. Cüzhânlık ve câbilik⁷⁸ katiplikle beraber yapılan görevlendendi.⁷⁹ Bu, vakıf gelirleriyle birinci dereceden ilgilenen kâtipin gelir düzeyini yükseltmek; onun yolsuzluğa yönelmesini önlemek için yapılmış olmalıdır.

d) CÂBİ

Câbi kelime anlamı olarak, “Vakıflı akar kiralalarını toplamakla görevli bulunan kimse, vergi tahsildarı”⁸⁰ anlamına gelmektedir. Osmanlı öncesi İslâm ve Türk devletlerinde haraç ve vergi toplayan görevlileri ifade etmekte iken, Osmanlılar'da daha çok vakıf gelirlerini toplayan görevliler için kullanılmaktadır⁸¹. Câbiler gelir kaynaklarından topladıkları paraları mütevelliyeye teslim etmekle yükümlüydüler. Müteveli ya da câbinin görev değişikliği söz konusu olduğunda câbi, üzerinde ne kadar para olduğunu, ne kadar tahsilât yapıp nerelerden yapamadığını mahkemede ispatlamak zorundaydı⁸². Şu halde câbi, görev değişikliğinde sıkı bir kontrolden geçiriliyor ve zimmetine para alıp almadığı kontrol edilerek vakıf gelirlerinin eksilmemesi sağlanılıyordu.

Câbilik tek bir vazife olarak bir kişiye verildiği gibi zaman zaman da birkaç vazife ile birlikte bir kişiye verildiği de oluyordu. Mesela Suluzengi köyündeki bir camide câbilik yapmakta olan İbrahim adındaki kişi, aynı zamanda Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı'nda cüzhânlık yapıyordu⁸³. Yine Nasuh Bey'in hayır eserlerinden olan camide aynı kişi mütevellilik, hatiplik, nazırlık, kâtiplik ve câbilik yapmaktaydı⁸⁴. Şu halde kâtiplikte işaret edildiği üzere gelirini artırmak için câbilikle beraber başka bir vazifenin de aynı kişi tarafından yapılabildiği, hatta iki ayrı mahalde görev alınabildiği söylenilebilir. Bu uygulamaya câbinin yapmasının önüne geçmek amacıyla gidildiği ileri sürülebilir.

e) Noktacı

Nokta kelimesi, “mevki, mahal”⁸⁵ anlamına gelmektedir. Günümüzde de aynı anlamda kullanılmakla beraber zaman zaman güvenlikle ilgili kullanıldığı da olmaktadır. Bu bağlamda noktacı imaret, cami, medrese ve dârü'l-huffâz gibi kurumlarda güvenlik işlerine bakan görevlilere verilen isimdir⁸⁶. Hoca Selman Dârü'l-Huffâzı vakfiyesinde de dârü'l-huffâzı gece gündüz bekleyecek bir noktacı, bir bekçinin olması gerektiği vurgulanmaktadır⁸⁷. Öyleyse

⁷⁴ Devellioğlu, *aynı eser*, s. 495.

⁷⁵ Pay, *aynı makale*, s. 492–493.

⁷⁶ KŞS, no. 12, s. 56.

⁷⁷ BOA, *Cevdet Evkaf*, no. 5452.

⁷⁸ Câbi, vergi tahsildarları için kullanılan bir terimdir.

⁷⁹ BOA, *Cevdet Evkaf*, no. 1285.

⁸⁰ Devellioğlu, *aynı eser*, s. 121.

⁸¹ Mehmet İpşirli, “Câbi”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 529.

⁸² Pay, *aynı makale*, s. 493.

⁸³ BOA, *Ali Emiri*, no. 273.

⁸⁴ KŞS, no. 26, s.251.

⁸⁵ Şemseddin Sami. (1996). *Kamus-ı Türkî*, İstanbul, s. 1468.

⁸⁶ Devellioğlu, *aynı eser*, s. 843.

⁸⁷ KŞS, no. 8, s. 240.

dârü'l-huffâzlar da noktacının görevi gece gündüz bekçilik yapmaktır. Aynı zamanda birden çok personeli bulunan yerlerde, personelin görevine gelip gelmediğini, gelenlerin de üzerine düşen görevleri yapıp yapmadıklarını takip etmek⁸⁸ noktacının görevlerindedir. Nitekim Tahsin Özcan ise noktacının görevinin devamı kontrol etmek⁸⁹ olduğunu söylemesi bunu doğrulamaktadır. Öğrencilerin can güvenliğinin sağlanması için böyle bir görevin ihdas edilmesi, eğitime verilen önemi göstermektedir.

Güvenlik dışındaki işler için de noktacı tayin edilmekte idi. Konya'daki Pir Hüseyin Bey Dârü'l-Huffâzı'nda noktacı olan Ahmed Halife ecza-yı şerife noktacısı⁹⁰ olarak tanımlanmaktadır. Şu halde noktacı aynı zamanda kurumda bulunan değerli el yazmaları Kur'an cüzlerini korumakla görevlidir.

f) Cüzhân, en'amhân, fetihhân

Kur'andan belirli sureleri okuyan kişiye cüzhân veya eczahan adı verilir. Cüzhânlar, Kur'anı tecvitle okuyan kimseler arasından seçilirlerdi. Pazartesi, Perşembe ve Cuma günleri en fazla cüz okudukları zamanlardı. Cami, mescit, tekke, zaviye, medrese, türbe, dârü'l-huffâz gibi yerlerin birinde veya birkaçında görev yapabilirlerdi⁹¹. XVII. yüzyılda Konya dârü'l-huffâzlarında çok sayıda cüzhân tayini ile karşılaşmaktadır. Cüzhânlara dârü'l-huffâzların vakıf gelirlerine göre ücret ödenmektedir. Bu ise Nasuh Bey⁹², Nefise Hatun⁹³ ve Sinan Ağa dârü'l-huffâzlarında yıllık bir hisse galle olarak aynı olarak ödenmekte, Tâcü'l-Vezir Dârü'l-Huffâzı'nda günlük iki akçe⁹⁴, Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı'nda⁹⁵ ise günlük bir akçe ve yıllık beş hisse galle şeklinde ödenmekteydi. Ücretlerin aynı ve nakdî olarak farklı ödenmesi ve aralarında fark bulunması bu dönemde parasal bir sıkıntının yaşandığını belirtmektedir.

Cüzhânlık, genellikle babadan oğluna geçmekteydi. Babası vefat edince en büyük oğlu vazifeyi devralıyor ve genelde aynı ücretle bu işe devam ediyordu⁹⁶. Aile haricinde başka birinin bu vazifeye gelmesi için genellikle ölen kişinin soyunun kesilmesi gerekiyordu. Ölen cüzhânın eğer oğlu yoksa başka birisi mütevellinin arzı ile bu göreve atanabiliyordu⁹⁷.

Cüzhânlara yakın vazifeyi gören, bazı sureleri okumakla vazifeli ve okudukları surelere göre isimlendirilen görevliler de vardı. Mesela Fetih suresini okuyanlara fetihhan, Enam suresini okuyanlara enamhan denmekteydi. XVII. yüzyılda Konya eğitim-öğretim kurumlarından Turgutoğlu Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzı'nda Seyyîd Mehmed hem enamhan hem de fetihhan olarak görev yapmakta ve yıllık 5 hisse galle ücret almaktaydı⁹⁸.

g) Ferrâş

Kelime anlamı olarak “*döşemeci, hizmetçi, Kabe'yi süpüren*”⁹⁹ anlamlarına gelen ferrâş, cami, medrese ve dârü'l-huffâz gibi yerlerin iç düzenlemesi ile uğraşan, hasırlarını yayıp kaldıran kişilere denmekteydi¹⁰⁰. Aynı zamanda bu yerlerin tuvalet ve abdesthanelerinin süpürülmesi ve temizliği ile uğraşanlara da ferrâş denmekteydi. Ferrâşların görevi tanımdan da anlaşılacağı üzere görev aldıkları kurumun temizliğini sağlamak ve sergilerini serip toplamaktır. Ferrâşlara diğer vakıf görevlilerine göre düşük ücret ödenirdi. Konya'daki Ferhuniye Dârü'l-

⁸⁸ Pay, *aynı yer*.

⁸⁹ Özcan, *aynı makale*, s. 874.

⁹⁰ KŞS, no. 18, s. 240.

⁹¹ Pay, *aynı makale*, s. 495.

⁹² KŞS, no. 42, s. 288.

⁹³ KŞS, no. 30, s. 45.

⁹⁴ KŞS, no. 42, s. 282.

⁹⁵ KŞS, no. 49, s. 279.

⁹⁶ VAD, no. 148, s. 1682.

⁹⁷ VAD, no. 148, s. 486.

⁹⁸ VAD, no. 148, s. 484.

⁹⁹ Devellioğlu, *aynı eser*, s. 261.

¹⁰⁰ Pay, *aynı makale*, s. 497.

Huffâzı'nda görevli olan ferrâş yıllık bir hisse galle ile görev yapmaktaydı¹⁰¹. Edirne'de Gazi Mihal Bey Camii'ndeki ferrâş günlük bir akçe, bir ekmek ve yarım aş karşılığında görev yapıyordu¹⁰². İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet'in vakıflarında çalışan ferrâş ise günlük üç akçe alıyordu¹⁰³. Bu üç farklı yerdeki ferrâşların ayrı ücretler alması ülke genelinde belli bir ücret birliğinin olmadığını, ücretlerin vakıf gelirlerine ve o yörelerin geçim standartlarına göre tahsis edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

VI. XVII. YÜZYILDA KONYA ŞEHRİNDEKİ DÂRÜ'L-HUFFÂZLAR

1) XVII. Yüzyılda Konya Şehrindeki Dârü'l-Huffâzlar Hakkında Genel Bilgiler

Anadolu Selçuklularının başkenti, Osmanlıların eyalet merkezi olan Konya, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Orta Anadolu'nun kültür merkezi olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin diğer büyük kentlerinde bulunan klasik Osmanlı eğitim kurumlarının hemen tamamı, bu kentte mevcut idi. “*Der sitâyiş-i dârü'l-kurrâ-i hazret-i Kur'ân*” başlığı altında Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Konya'da 11 adet dârü'l-kurra olduğunu yazmakta ancak bunların isimlerini vermemektedir¹⁰⁴. Evliya Çelebi'nin burada kastettiği eğitim kurumları dârü'l-huffâzlar olmalıdır. Zira o dönemde Konya'da bu kadar dârü'l-kurra mevcut değildi. Yusuf Küçükdağ, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da üç adet dârü'l-kurrâ olduğunu belirtir¹⁰⁵. Gerçekten de Konya'da bir ihtisas medresesi konumundaki dârü'l-kurrâlar için 11 sayısı oldukça fazladır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin dârü'l-huffâzlardan bahsetmemesi de dârü'l-huffâzları kastettiğine delil olarak gösterilebilir. Evliya Çelebi, türbe dârü'l-huffâzlarını görmemiş olmalıdır ki, dârü'l-huffâz sayısını 11 ile sınırlama yönüne gitmiştir. Halbuki bu dönemde Konya'da eğitim-öğretimde bulunan dârü'l-huffâz sayısı 16'dır. *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*'nde Konya'da 20 adet dârü'l-huffâz olduğu kayıtlıdır¹⁰⁶. Ancak bu dârü'l-huffâzlardan bir kısmı XVII. yüzyıla gelindiğinde artık dârü'l-huffâz özelliğini kaybetmiştir. Nitekim arşiv kayıtlarında bu dönemli ilgili şimdilik 16 dârü'l-huffâzdan bahsedilmesi buna delil olarak gösterilebilir.

2) XVII. Yüzyıl Konya Dârü'l-Huffâzları

a) Ferhuniye Dârü'l-Huffâzı

Konya'da Karatay Medresesi'nin arkasındaki Süt Tekkesi bitişiğinde olan Ferhuniye Dârü'l-Huffâzı, Selçuklular'ın çöküntü yıllarında yapılmıştır. II. Keyhüsrev'in karısı ve Fatma Hatun'un annesi olan Gömeç Hatun¹⁰⁷ tarafından yaptırılmış olmasına rağmen kızı Fatma Hatun buraya vakıflar tahsis ettiğinden zamanla Keykavus Kızı Fatma Hatun Dârü'l-Huffâzı olarak anılmaya başlanmıştır¹⁰⁸. Bu dârü'l-huffâz zaviyenin bünyesi içinde bulunuyordu¹⁰⁹. Halen bazı bölümleri ayakta (Fotoğraf 1).

Ahmed Çelebi adlı bir şahıs XV. yüzyılda vakfın mütevelliliğini elinde tutuyordu¹¹⁰. Ferhuniye Dârü'l-Huffâzı XVII. yüzyılda faal bir eğitim kurumu idi. Buraya yapılan cüzhân ve ferrâş tayinleri buna işaret etmektedir. 1140/1728 yılında Mustafa adlı bir şahıs yıllık bir hisse galle ile cüzhân ve yine yıllık bir hisse galle ile ferrâş olarak görevlendirilmiştir¹¹¹. 1143/ 1731

¹⁰¹ KŞS, no. 51, s. 279.

¹⁰² BOA, *Cevdet Belediye*, no. 400.

¹⁰³ BOA, *Cevdet Belediye*, no. 332.

¹⁰⁴ Evliya Çelebi, *aynı yer*.

¹⁰⁵ Yusuf Küçükdağ. (1998). *Lale Devrinde Konya*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, s.57.

¹⁰⁶ *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*, (Hazırlayan: Fahri Coşkun), İstanbul 1996, vr. 11/a- 24/b.

¹⁰⁷ Yusuf Küçükdağ. (2004). Konya'da Alâeddin Dârü's-Şifâsı, Tıp Medresesi ve Mescidi. *Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo- Ekonomik Yapısı, (Makaleler I)*, Konya, s.426.

¹⁰⁸ Küçükdağ, *aynı tez*, s. 60.

¹⁰⁹ Küçükdağ, *aynı makale*, s. 426.

¹¹⁰ *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*, vr. 20/a.

¹¹¹ KŞS, no. 51, s. 79.

yılında Mehmed adlı başka bir şahıs yıllık bir hisse gale ile bu dârü'l-huffâza cüzhân olarak atanmıştır¹¹².

Ferhuniye Dârü'l-Huffâzı'na gelir olarak Konya'nın Sahra Nahiyesi'ne bağlı Kayseroğlanı ve Ekizce köyleri, Belviran'a bağlı bir köy, Seydişehir'e bağlı Şekerarmut köyü ile İsmil Çiftliği, Larend'e bağlı Dutsa ve Kızılca köyleri, Konya'da Selyığar Çayı yakınlarındaki tarla ile Salur'daki başka bir tarla vakfedilmiştir¹¹³.



Fotoğraf 1. Ferhuniye Dârü'l-Huffâzı Manzumesi'nden ayakta kalan türbe kısmı.

b) Hacı Ali Efendi Dârü'l-Huffâzı

Hacı Ali Efendi Dârü'l-Huffâzı Konya'da Şerafeddin Camii'nin kuzey girişi tarafında bulunmaktadır. 832/ 1429 tarihinde Salih oğlu Mehmed oğlu Hacı Ali tarafından yaptırılmıştır¹¹⁴. Hacı Ali Efendi'yi Mehmet Önder, Konyalı bir hayırsever olarak belirtmekte¹¹⁵, ancak Küçükdağ onun ismi önündeki kadı unvanına bakarak Konyalı olmayabileceğini ifade etmektedir¹¹⁶. Gerçekten de belgelerde geçen kadı ifadesine bakılarak Ali Efendi'nin Konya'ya dışarıdan gelmiş ve görevi sona erdikten sonra bu şehre yerleşmiş olabileceği söylenebilir.

Hacı Ali Efendi'nin müderris¹¹⁷, kadı¹¹⁸ ve sarraf¹¹⁹ olduğu ile ilgili görüşler de vardır. Ancak belgelerde kadı¹²⁰ ifadesi geçmesinden ve medrese tahsil edenlerin bir müddet müderrislik yapıp daha sonra kadı olabileceklerine¹²¹ bakılırsa onun ilmiye sınıfına mensup bir hayırsever olduğu sonucu çıkarılabilir. Ayrıca belgelerde Ali Efendi isminin önünde bulunan "el-Hâc"¹²² lâkabı Ali Efendi'nin hac farızasını yerine getirdiğinin bir göstergesidir.

Hacı Ali Efendi Dârü'l-Huffâzı olarak bilinen binanın XV. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir¹²³. XVI. yüzyıla kadar dârü'l-huffâz daha sonraki yüzyıllarda ise muallimhane, dârü'l-huffâz ve dârü'l-kurrâ olarak faydalanılmıştır. XVII. yüzyıla ait belgelerde ise bu eğitim kurumu muallimhane olarak tanımlanmıştır¹²⁴. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde

¹¹² VAD, no. 1109, vr. 11.

¹¹³ İbrahim Hakkı Konyalı. (1964). *Âbideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, (Kısaltma: *Konya Tarihi*), Konya, s.950.

¹¹⁴ VAD, no. 594, s. 11-12.

¹¹⁵ Önder, *Konya*, s. 176.

¹¹⁶ Küçükdağ, *Ali Efendi Dârü'l-Kurrası*, s. 396.

¹¹⁷ Önder, *aynı yer*.

¹¹⁸ Küçükdağ, *aynı yer*.

¹¹⁹ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 957.

¹²⁰ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 2843; no. 3123; KŞS, no. 19, s. 79.

¹²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı. (1998). *İlmiye Teşkilatı*, Ankara, s.87.

¹²² KŞS, no. 19, s.79; no. 52, s. 284; no. 34, s. 291.

¹²³ Küçükdağ, *Ali Efendi Dârü'l-Kurrası*, s. 398.

¹²⁴ KŞS, no. 9, s. 69, no. 19, s. 79.

bu bina bazen muallimhane¹²⁵ bazen de dârü'l-kurrâ¹²⁶ olarak kaydedilmiştir. Bu belgelerin tarihsel süreçten takip edilmesinden anlaşılıyor ki, Küçükdağ'ın işaret ettiği üzere Kur'an kıratı okumak üzere bina edilen bu eğitim kurumuna Osmanlılar, muallimhane ve dârü'l-huffâz bölümleri de ilave ederek dârü'l-kurrâyâ öğrenci yetiştiren alt birimler oluşturma yönüne gitmişlerdir. Bu görüşü binada yapılan tadilat da desteklemektedir. Nitekim burası başlangıçta tek kubbeli geniş bir mekân iken ahşap malzeme ile dört odalı bir duruma getirilmiştir. XX. yüzyıla gelindiğinde ise bu bina medreseye çevrilmiştir¹²⁷. Cumhuriyet sonrası dönemde Sağlık Müzesi ve Müftülük Dairesi¹²⁸ olarak da kullanılan bina günümüzde Emniyet Müdürlüğü tarafından kullanılmaktadır (Fotoğraf 2).



Fotoğraf 2. Hacı Ali Efendi Dârü'l-Huffâzî günümüzde karakol olarak kullanılmaktadır.

Hacı Ali Efendi, inşa ettirdiği bu dârü'l-huffâzda eğitim ve öğretimin aksamaması ve görevlilerin ve öğrencilerin masraflarının karşılanması ile binanın ihtiyaçlarını gidermek için bir takım gayrimenkul gelirlerini bu eğitim kurumuna vakfetmişti. Dârü'l-huffâza bitişik bulunan ve günümüzde Mahkeme Hamamı olarak bilinen hamamın bitişiğindeki dükkân, Konya'nın dışında Hasan Köyü, Devletşah mezraları¹²⁹ ile Karahöyük'teki Bozkuş mezrasının gelirleri buraya vakfedilmiştir¹³⁰.

c) Hasbeyoğlu Dârü'l-Huffâzî

Konya'nın Gazi Alemşah Mahallesi'nde¹³¹ Hasbey Sokağı'nda halen mescit olarak kullanılan yapı Hasbey Dârü'l-Huffâzî'dir¹³². 824/1421 yılında Karamanoğlu II. Mehmet Bey (1398-1399) devrinde Hatıplı Hacı Hasbey oğlu Mehmet Bey tarafından yaptırılmıştır¹³³. Önder ve Baha Tanman, Hasbeyoğlu Mehmet Bey'in Meram'da da bir dârü'l-huffâz yaptırdığını belirtmektedirler¹³⁴. Bu yapı ileride Meram Dârü'l-Huffâzî olarak incelenecektir.

Hasbeyoğlu Dârü'l-Huffâzî'nin giriş kapısının üzerinde beyaz bir mermer üzerine yazılmış iki satırlık Arapça bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabenin günümüz Türkçesine çevrilmiş hali aşağıda verilecektir.

¹²⁵ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 3769; no. 2018; no. 6174.

¹²⁶ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 2848; no. 3123; VAD, no. 148, s. 2280.

¹²⁷ Küçükdağ, *Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı*, s. 401.

¹²⁸ Önder, *aynı yer*; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 959.

¹²⁹ VAD, no. 594, s. 11-12.

¹³⁰ KŞS, no. 19, s. 79.

¹³¹ Mehmet Önder. (1952). *Konya Maarifi Tarihi*, (*Konya Maarifi*), Konya, s.36.

¹³² Küçükdağ, *aynı tez*, s. 59.

¹³³ Önder, *Konya*, s. 212.

¹³⁴ Önder, *aynı yer*; Baha Tanman, "Dârü'l-Kurrâ", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.546.

“Allah şanını yüceltsin, Hatıp soyundan hayrat ve hasenat sahibi Hacı Hasbey oğlu Mehmet bu yeri Alâeddin oğlu Sultan Mehmet’in devleti günlerinde (Allah saltanatını daim etsin) yaptırdı ve 824 yılında dârü’l-huffâz kıldı¹³⁵”. Bu kitabede yukarıda belirtildiği üzere, eserin yapım tarihi, yaptıranı ve hangi amaçla inşa edilmiş olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir.

Hasbeyoğlu Dârü’l-Huffâzı mimarî açıdan eşine ender rastlanılan bir yapıdır. Mimarîsi Konya’da bulunan diğer dârü’l-huffâzlardan oldukça farklı özellikler sergilemektedir. Tuğladan kare bir yapı üzerine Türk üçgenleri ile oturtulan yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Tuğla duvarlar üç yerden kesme taş, cephede ise geometrik yıldız geçmeler ve örgü motifleri ile işlenmiş mermer levhalar ile kaplanmıştır. Mermer levhaların çoğu dökülmüştür. İçinde çini mozaiklerden zengin bir mihrap, Selçuklu geleneğinin devamıdır¹³⁶. Dârü’l-huffâzın içi pek aydınlık değildir. Bunun nedeni pencerelerinin çok küçük olmasıdır.

Konyalı, Batılıların Karamanoğulları’ndan kalma bu estetik esere “*Ayasofya Mescidi*” dediklerini söyler ve arkasından da bunun nedeninin ayrıntılardaki ince işçilikten kaynaklandığını belirtir¹³⁷. Gerçekten de insan kendini bu eserdeki zarif işçiliğe hayran kalmaktan alamaz (Fotoğraf 3).



Fotoğraf 3. Hasbeyoğlu Dârü’l-Huffâzı günümüzde mescit olarak kullanılmaktadır.

Tanman, Hasbeyoğlu Mehmet Çelebi’nin bu dârü’l-huffâzın bodrum katındaki kabirde yatıyor olabileceğini belirtir¹³⁸. Eğer gerçekten de Hasbeyoğlu Mehmet Çelebi burada yatıyorsa, Hasbeyoğlu Dârü’l-Huffâzı’nın türbe dârü’l-huffâzları sınıfına girebileceği söylenebilir.

Lâle Devri’nde faal olan Hasbeyoğlu Dârü’l-Huffâzı, XVII. yüzyılda Konya’nın önemli eğitim kurumlarından biri idi. Buraya çok sayıda mütevellî, cüzhân ve câbi atamalarının bulunması¹³⁹ buna işaret etmektedir. Nitekim 1115/1703 yılında burada günlük bir akçe ile iki cüz okuyan Ahmed’in ölümü üzerine Abdurrahman cüzhân olarak¹⁴⁰; Şeyh Hasan adlı şahıs da günlük bir akçe ücret ile tekrar mütevellî olarak atanmıştır¹⁴¹. 1116/1704 yılında cüzhân iken vefat eden Mehmed’in yerine Abdullah adlı kişi tayin olunmuştur¹⁴².

¹³⁵ Konyalı, *Konya Tarihi*, s.961.

¹³⁶ Aslanapa, *aynı eser*, s. 206.

¹³⁷ Konyalı *Konya Tarihi*, s. 959.

¹³⁸ Tanman, *aynı yer*.

¹³⁹ Küçükdağ, *aynı tez*, s. 59.

¹⁴⁰ *VAD*, no. 1107, vr. 28.

¹⁴¹ *VAD*, no. 1107, vr. 15.

¹⁴² *VAD*, no. 1107, vr. 19.

d) Hondi Hâtun Dârü'l-Huffâzı

Konya şehrindeki Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı'nı Turgudoğulları sülalesinden Alâiye Beyi Alaeddin Ahmed Bey'in kızı Hondi Hatun yaptırmıştır. *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*'nde kaydı bulunduğu göre¹⁴³, XV. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla oluşum açısından diğer dârü'l-huffâzlardan farklıdır. Hondi Hatun babasının vefatından sonra onun adına hayırlarda bulunmuştur. O zaman Konya'nın dışında bulunan, üç taraftan kabristan ve kible tarafından da yol ile komşu olan babasının türbesine gayri menkuller vakfetmiştir. Vakfın gelirlerinin bir kısmını bu türbede gece gündüz sürekli Kur'an cüzlerinden okuyan hafızlara tahsis etmiştir¹⁴⁴. Hafızların sürekli Kur'an okuduğu bu türbe zamanla çeşitli eklentilerle dârü'l-huffâza dönüştürülmüştür. Çünkü daha sonra devam eden belgelerde Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı ibaresine rastlanmaya başlanması buna işaret etmektedir. Öyleyse türbe hem türbe hem dârü'l-huffâz olarak işlev görmektedir.

Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı'nın XVII. yüzyılda faal bir eğitim kurumu olduğunu buraya yapılan cüzhân ve câbi atamaları göstermektedir. Nitekim 1116/1704 yılında Mehmed adlı bir şahıs iki akçe ücret ile burada cüzhânlık yapmaktaydı¹⁴⁵. 1116/1704 yılında Ahmed adlı başka bir şahıs da bir akçe ücret ile câbilik vazifesini yürütüyordu¹⁴⁶.

Hondi Hatun, Saidili Nahiyesi'ne bağlı Suluzengi köyü mahsulünü¹⁴⁷, köyün bütün değirmenlerini, arazilerini ve evlerini bu dârü'l-huffâza vakfetmiştir. Ayrıca Akşehir'e bağlı Deli, Orta ve Yenice köyleri ile Konya'daki Müstevfi Hamamı'ndaki Hondi Hatun'un hissesi dârü'l-huffâzın vakıfları arasında gösterilmiştir¹⁴⁸.

e) Kürkçü Dârü'l-Huffâzı/ Hoca Selman Dârü'l-Huffâzı

Osmanlı dönemi belgelerinde Kürkçü Dârü'l-Huffâzı olarak geçen eğitim kurumunun esas adı Hoca Selman Dârü'l-Huffâzı'dır. Nitekim *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*'nde Hoca Selman Dârü'l-Huffâzı olarak anılmaktadır. Bu eser, Karamanoğulları döneminde yaptırılmış dârü'l-huffâzlardan bir tanesidir. Maalesef günümüze kadar ulaşamamış eserlerdendir. Kürkçü Mescidi'nin yanında olduğu tahmin edilmektedir¹⁴⁹.

Kürkçü Dârü'l-Huffâzı'nın XVII. yüzyılda faal eğitim kurumlarından olduğu buranın vakıflarına yapılan cüzhân tayinlerinden anlaşılmaktadır. 1117/1705 yılında Hasan adlı bir şahıs bir akçe vazife ile cüzhânlık görevini yürütüyordu¹⁵⁰. 1129/1717 tarihinde Ahmed oğlu İbrahim'in vefatı üzerine Mustafa adlı kişi günlük bir akçe ücretle cüzhân olarak buraya atanmıştır. Ayrıca bu belge, dârü'l-huffâzın Hoca Selman evkafından olduğunu bildirmesi açısından önemlidir¹⁵¹. Kürkçü Hamamı, dârü'l-huffâzın vakıflarındandır¹⁵².

f) Lâ'l Paşa Dârü'l-Huffâzı

Lâ'l Paşa, Karamanoğlu Alaeddin Bey'in(1357-1398) Mehmed Bey'e (1398-1399) hediye ettiği bir hadım ağadır¹⁵³. Mehmed Bey ile birlikte Konya'da bulunmuştur¹⁵⁴. Konya'da kendi adı ile anılan dârü'l-huffâzı muhtemelen bu dönemde yaptırmıştır. Lâ'l Paşa'nın yaptırdığı dârü'l-huffâz, Konya'nın Beyhekim Mahallesi'nde, Beyhekim Mescidi'nin arka tarafındaydı.

¹⁴³ vr. 19/b.

¹⁴⁴ VAD, no. 591, s. 109.

¹⁴⁵ VAD, no. 1107, vr. 15.

¹⁴⁶ VAD, no. 1107, vr. 16.

¹⁴⁷ VAD, no. 149, s. 1068.

¹⁴⁸ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 954.

¹⁴⁹ Küçükdağ, *aynı tez*, s.59.

¹⁵⁰ VAD, no. 1107, vr. 19.

¹⁵¹ KŞS, no. 47, s.254.

¹⁵² Yusuf Küçükdağ. (2004). Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamı. *Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo- Ekonomik Yapısı, (Makaleler I)*, Konya, pp.176-178, 208-212.

¹⁵³ Şikârî, *Karamanoğulları Tarihi*, (Yay. Haz.:Komisyon), Konya 1946, s.94.

¹⁵⁴ Şikârî, *aynı eser*, s.169.

888/1483 tarihli *Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*'nde bu tarihte asıl binanın yıkılmış olduğu bunun yerine yapılan buk'a¹⁵⁵ da eğitim-öğretim yapıldığı kayıtlıdır¹⁵⁶. Bu bina da ilerleyen yıllarda kullanılmaz hale gelmiş olmalıdır. Nitekim 964/ 1566 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeni bir bina yaptırılarak burada eğitim-öğretime devam edilmiştir¹⁵⁷.

Lâ'1 Paşa Dârü'l-Huffâzı'nda 1116/1704 yılında cüzhân olan Mehmed adlı şahsın vefatıyla Hüseyin adlı başka biri atanmış¹⁵⁸, 1117/ 1705 yılında Mehmed adlı başka bir şahıs yıllık bir hisse gale ile cüzhân olarak buraya görevlendirilmiştir¹⁵⁹.

Lâ'1 Paşa Dârü'l-Huffâzı'a Konya'nın Sahra nâhiyesine bağlı Akçaviran ve Kabızali köyleri, Konya'da Horasanlı avlusunda bağ, dârü'l-huffâza bitişik bağ, Saraçlar içinde dükkân, Kürkçüler Hamamı'nın yeri ve Konya'da Gedekalas Değirmeni'nin yeri gelir olarak vakfedilmiştir¹⁶⁰.

Lâ'1 Paşa'nın başka hayır eserleri de vücuda getirmiştir. Mut'un Pınarbaşı Mahallesi'nde bulunan cami, hamam, yine Mut'ta kendi adıyla anılan caminin kuzeyinde yaptırdığı ancak günümüze ulaşamayan medresesi¹⁶¹ ve Şahne köyünde zâviye¹⁶² bu hayır eserlerindedir.

Hayırsever bir zat olan Lâ'1 Paşa'nın Mut'ta vefat edince daha sağlığında Mut'ta yaptırdığı caminin önündeki türbeye gömüldüğü tahmin edilmektedir¹⁶³.

g) Meram Dârü'l-Huffâzı

Meram Dârü'l-Huffâzı, Konya şehir merkezinin sekiz kilometre dışındaki Aydın Çavuş Tepesi adı verilen yüksekliğin eteklerine kurulmuş bir manzume içerisinde yer almaktadır. Meram Mescidi'nin doğu duvarına bitişik bu yapı günümüzde mescit olarak kullanılmaktadır.

Meram Dârü'l-Huffâzı, Hasbey Dârü'l-Huffâzı gibi Hacı Hasbeyoğlu Mehmet Çelebi tarafından yaptırılmıştır¹⁶⁴. Ancak yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Yanında bulunan mescit ve az aşağısında bulunan hamamla birlikte Hacı Hasbeyoğlu Mehmed Çelebi'nin hayratı olduğuna bakılırsa Hasbey Dârü'l-Huffâzı gibi XV. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Meram'daki bu dârü'l-huffâzın vakfına 1116/1704 tarihinde burada mütevellî olan Hasan adlı şahsın görevinden ayrılması sonucunda oğlu Ahmed atanmıştır¹⁶⁵.

Meram Dârü'l-Huffâzı'nın mimarî bakımından bitişigindeki camiden farklı özelliklere sahip bir yapıdır. Bu eserle ilgili Yılmaz Önge bir çalışma yapmış; ayrıntılı bilgi vermiştir¹⁶⁶. Bu dârü'l-huffâz, Hasbey Dârü'l-Huffâzı'nda olduğu gibi kare plana sahip ve tek kubbeli bir eserdir (Fotoğraf 4).

¹⁵⁵ Buk'a, büyük yapı anlamındadır.

¹⁵⁶ vr. 18/b.

¹⁵⁷ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 951.

¹⁵⁸ *VAD*, no. 1107, vr. 19.

¹⁵⁹ *VAD*, no. 1107, vr. 21.

¹⁶⁰ Konyalı, *aynı yer*.

¹⁶¹ Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 744.

¹⁶² İbrahim Hakkı Konyalı. (1967). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Âbideleri*, (Kısaltma: *Karaman Tarihi*), İstanbul, s.740.

¹⁶³ Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 743.

¹⁶⁴ Tanman, *aynı yer*.

¹⁶⁵ *VAD*, no. 1107, vr. 18.

¹⁶⁶ Yılmaz Önge. (1973). Konya'nın Meram Mesiresindeki Mimarî bir Manzûme. *Vakıflar Dergisi*, 10:367–383.



Fotoğraf 4. Meram Dârü'l-Huffâzı günümüzde mescit olarak kullanılmaktadır.

h) Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı

Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı, Konya'da Alaeddin Tepesi'nin güneyindedir. Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in (1424-1464) damadı ve Osmanlı Padişahı II. Bayezid'in (1481-1512) kayın pederi olan Canbaz Kadıoğlu Nasuh Bey tarafından zaviye ile birlikte yaptırılmıştır¹⁶⁷. Nasuh Bey aynı zamanda İçil Sancağı Beyliği'nde de bulunmuştur¹⁶⁸.

İbrahim Hakkı Konyalı, Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nın yanında mescidi ve muallimhanesinin olduğunu belirtir¹⁶⁹. 991/1583 tarihli Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı Vakfiyesinde de dârü'l-huffâz ile birlikte muallimhane kaydının da geçmesi, dârü'l-huffâzın tek bir yapı olarak bulunmadığını göstermektedir¹⁷⁰. Burada bir zâviye¹⁷¹, mescit¹⁷² ve bir medrese¹⁷³ bulunuyordu. Dârü'l-huffâzın yanında bulunan muallimhane, dârü'l-huffâza geçecek öğrencilerin yetiştirildiği yer olmalıdır. Buna göre Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nın bir çok eğitim yapısını içeren bir manzume idi.

Ayrıca Dereçelik adlı köy¹⁷⁴, Sinanlı nâhiyesinde bağ¹⁷⁵, Karaöyük mahallesinde 30 dönüm tarla¹⁷⁶, İçil'de bir çiftlik¹⁷⁷, Yalnızca bağ köyü, Kürmetali köyü¹⁷⁸ Nasuh Bey vakfına aittir. Bunlarla birlikte Akşehir kazasına bağlı Dereçelik¹⁷⁹ ve İçil Sancağı'na bağlı Mara adlı köylerde birer cami¹⁸⁰, Larende'de Şehzade Cem Sultan Bedesteni bitişiğindeki kendi adıyla anılan bir hamam¹⁸¹ da Nasuh Bey'in hayır eserlerindedir.

Nasuh Bey'in vefatından sonra da buraya vakıflar ilave edilmiştir. Nitekim Nasuh Bey'in oğlu Pîr Ahmed Bey 918/1512' de bu dârü'l-huffâza vakıflar tahsis etmiştir¹⁸². Nasuh Bey'in soyundan olan Mustafa Bey de 991/1583 tarihinde Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nda pazartesi ve

¹⁶⁷ Önder, *Konya*, s.217.

¹⁶⁸ Arabacı, *aynı eser*, s.132.

¹⁶⁹ Konyalı, *Konya Tarihi*, s.955.

¹⁷⁰ *VAD*, no. 739, s.123.

¹⁷¹ *KŞS*, no. 7, s. 126; no. 26, s. 231.

¹⁷² *KŞS*, no. 27, s. 274; no. 27, s. 294; no. 35, s. 664; no. 41, s. 253.

¹⁷³ *KŞS*, no. 40, s. 259.

¹⁷⁴ *KŞS*, no. 26, s. 275.

¹⁷⁵ *KŞS*, no. 26, s. 231.

¹⁷⁶ *KŞS*, no. 41, s.187.

¹⁷⁷ *BOA, Cevdet Evkaf*, no. 15085.

¹⁷⁸ *BOA, Evkaf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri*, no. 1195.

¹⁷⁹ *KŞS*, no. 36, s.55.

¹⁸⁰ *BOA, İbnü'l-Emin Vakaf*, no. 7884.

¹⁸¹ *KŞS*, no. 48, s. 12.

¹⁸² Küçükdağ, *aynı tez*, s.58.

perşembe günleri okunan eczâ-yı şerife vakfetmek için Lârende'deki Şehzade Cem Sultan Bedesteni'ne bitişik olan küçük hamamın gelirlerini 12 pay ederek bunlardan sekiz tanesini dârü'l-huffâz vakfına bağışlamıştır¹⁸³.

Kitabesi bulunmayan Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı, kare bir plan üzerine kesme taşlardan yapılmış, tek kubbeli bir Karamanlı yapısıdır¹⁸⁴. Dört yönündeki sağır kemerli sekiz büyük pencereden ışık alan eserin batısında evvelce üç kubbeli revakı varken sonradan yıkılmıştır. Geniş ferah bir eser olan Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nın batı revakı yıkıldıktan sonra, ortadaki kapısı tuğla ile örülmüş ve güneyindeki sağ penceresi kapı haline getirilmiştir. Dârü'l-huffâz, Osmanlılar devrinde bir aralık "Musabey Kütüphanesi" adıyla kitaplık, daha sonra askeri malzeme deposu ve gaz ambarı olarak kullanılmış, 1960–1961 yılları arasında Konya Eski Eserleri Sevenler Derneği tarafından orijinal şekline uygun olarak onartılmıştır¹⁸⁵. Şu anda cami olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 5).



Fotoğraf 5. Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nın bulunduğu manzumenin bugün ayakta kalan mescit kısmı.

Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nın *Konya Şer'îye Sicilleri* ile diğer arşiv kayıtlarından XVII. yüzyılda faal olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1093/1682 tarihinde yıllık bir hisse galle ile Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nda cüzhân olan Mehmed'in vefatı üzerine Mehmed adlı bir başka şahıs bu müesseseye cüzhân olarak tayin edilmiştir¹⁸⁶. Nasuh Bey'in Konya'daki zâviyesinde müderris olarak görev yapan Şeyh İbrahim Efendi ibn Ahmed Beşe müderrisi olduğu zâviyenin mahsulü ile yetinmeyip Nasuh Bey'in diğer eserlerinin vakıflarına el uzatması ile başlayan mahkeme sürecinde de (1115/1703) Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nın adı geçmektedir¹⁸⁷. Bu ise o tarihlerde bu dârü'l-huffâzın faal olduğunu göstermektedir. 1115/1703 yılındaki diğer bir mahkeme kaydından ise harap halde bulunan dârü'l-huffâzın gelirlerine müderris Şeyh İbrahim Efendi ibn Ahmed Beşe, bu eserin harap halde bulunduğu için vakfın gelirlerine ders vermek şartıyla el koymuştur¹⁸⁸. Bu son belgeden 1115/1703 yılında Nasuh Bey Dârü'l-Huffâzı'nın harap bir halde olduğu sonucu ortaya çıkarılmaktadır.

Nasuh Bey vakfının önemli denebilecek geliri vardı. 1126/1714 yılındaki muhasebe defteri kayıtlarına göre 31800 akçe geliri, 17935 akçe gideri olmuş ve geriye de 13911 akçe kalmıştır¹⁸⁹.

¹⁸³ VAD, no. 739, s. 123.

¹⁸⁴ Aslanapa, *aynı eser*, s.206.

¹⁸⁵ Önder, *aynı yer*.

¹⁸⁶ KŞS, no. 26, s. 249.

¹⁸⁷ KŞS, no. 26, s. 231; no. 26, s. 251.

¹⁸⁸ KŞS, no. 40, s. 259.

¹⁸⁹ BOA, *Evkaf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri*, s. 1195, vr. 1.

i) Nefise Hatun Dârü'l-Huffâzı

Turgudoğulları ailesi Konya'da birçok hayır eserleri yaptırmıştır. Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey evladından olan Nefise Hatun¹⁹⁰ da bu yolda yürümüş ve Konya'da hayır eserleri inşa ettirmiştir. Kendi adı ile yaptırdığı dârü'l-huffâz bunlardan biridir.

Nefise Hatun Dârü'l-Huffâzı, XVII. yüzyılda faal bir eğitim kurumu olarak göze çarpmaktadır. Buraya yapılan çok sayıda cüzhân tayini ile karşılaşmaktadır. 1093/1682 tarihinde bu dârü'l-huffâzda cüzhân olarak görev alan Mehmed'in vefatı üzerine, İbrahim adlı kişi cüzhân olarak bu dârü'l-huffâza tayin olmuştur¹⁹¹. 1116/1704 tarihinde bir hisse galle ile burada cüzhân olan Musa adlı kişi yeniden cüzhân olarak atanmıştır¹⁹². 1117/1705'te Musa adlı şahsın kendi isteğiyle vazifesini bırakması sonucunda Mehmed adlı kişi cüzhân olarak görevlendirilmiştir¹⁹³. 1118/1706'da ise cüzhân olarak atanmasından 24 yıl sonra vefat eden İbrahim'in yerine Şeyh Mahmud cüzhân olarak tayin edilmiştir¹⁹⁴.

j) Sinan Ağa Dârü'l-Huffâzı

Sinan Ağa Dârü'l-Huffâzı, adından da anlaşılacağı üzere, Sinan Ağa adlı bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. İnşa tarihi bilinmemekle birlikte XVII. yüzyıl başlarında Konya'da faaliyette olduğu müteveli ve câbi tayinlerinden anlaşılmaktadır. *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*'nde adı bulunmamaktadır. Şu halde bu dârü'l-huffâz, XVI. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.

Sinan Ağa Dârü'l-Huffâzı'na XVII. yüzyılda çok sayıda atama yapılmıştır. 1040/1630 tarihinde Pir Mehmed, bu vakfın mütevellisi olan Derviş Mehmed'in tavsiyesi ile günlük bir akçe ile câbi olarak tayin edilmiştir¹⁹⁵. 1040/1630 yılında burada müteveli olan Derviş Hüseyin'in elinden Mehmed adında başka bir şahıs tarafından mütevellilik alınmış¹⁹⁶, ancak daha sonra mütevelliliğin gereklerini yerine getirmeyen Mehmed azledilerek yerine eski müteveli Derviş Hüseyin tekrar getirilmiştir¹⁹⁷. Ancak Derviş Hüseyin ile Derviş Mehmed'in mücadelesi devam etmiş¹⁹⁸; sonuçta Mehmed haklı görülmüş olacak ki mütevellilik kendisine verilmiş ve vefat edene kadar da burada mütevellilik yapmıştır. Nitekim 1054/1644 tarihinde vakfın mütevellisi Derviş Mehmed'in vefatı üzerine yerine oğlu Ahmed günlük iki akçe ile müteveli olarak atanmıştır¹⁹⁹.

Sinan Ağa'nın kendi adıyla anılan dârü'l-huffâzından başka da hayır eserleri vardır. Kâriz köyünde mescit yaptırmış ve buraya imam tayini edilmiştir²⁰⁰. Sinan Ağa, Hoca Fakîh Zâviyesi yakınında bulunan çeşmeyi²⁰¹ de bir hayır eseri olarak yaptırmıştır.

k) Tacü'l-Vezir Dârü'l-Huffâzı

Tacü'l-Vezir Dârü'l-Huffâzı, Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) vezirlerinden Tacü'd-Din Ahmed tarafından yaptırılmıştır²⁰². Şu anda Fuar alanı içinde bulunan Tacü'l-Vezir Türbesi'nin yanında, medrese ve mescit ile birlikte bulunuyordu²⁰³ (Fotoğraf 6).

¹⁹⁰ KŞS, no. 5, s.37.

¹⁹¹ KŞS, no. 26, s.249.

¹⁹² VAD, no. 1107, vr. 19.

¹⁹³ VAD, no. 1107, vr. 21.

¹⁹⁴ KŞS, no. 5, s.37.

¹⁹⁵ KŞS, no. 22, s.8.

¹⁹⁶ KŞS, no. 22, s.190.

¹⁹⁷ KŞS, no. 22., s.36.

¹⁹⁸ KŞS, no. 22, s.13.

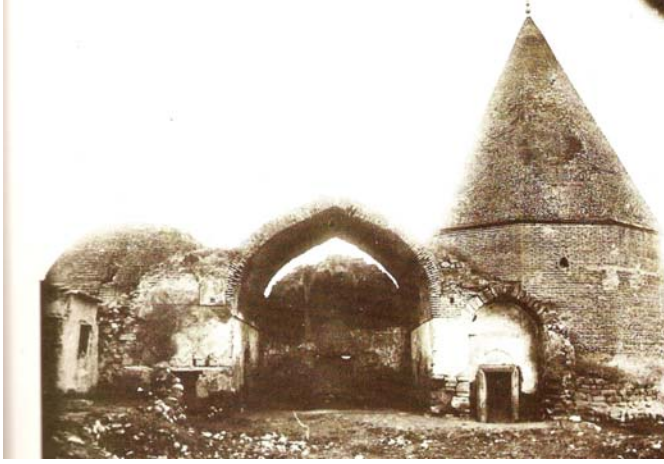
¹⁹⁹ KŞS, no. 7, s.185.

²⁰⁰ KŞS, no. 48, s.271.

²⁰¹ BOA, *Cevdet Belediye*, no. 6405; no. 3654; KŞS, no. 21, s.287.

²⁰² Önder, *Konya Maarifi*, s.23.

²⁰³ BOA, *Cevdet Maarif*, no. 7488; no. 8930; KŞS, no. 27, s. 242.



Fotoğraf:6 Tacü'l-Vezir Dârü'l-Huffâzî'nin bulunduğu manzumeden eski bir görüntü. (Fotoğraflarla Geçmişte Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi)

Tacü'l-Vezir Dârü'l-Huffâzî, XVII. yüzyılda faal durumda idi. Bunu manzumeye yapılan değişik görevli atamaları göstermektedir²⁰⁴. 1118/1706 yılında burada cüzhân olan Ömer adlı şahsın ölümü üzerine günlük iki akçe ile Mustafa adlı kişi görevlendirilmiştir²⁰⁵. 1118/1706 da yapılan cüzhân tayininde, vefat eden Abdulallam'ın yerine, vakıf mütevellisi Hacı Ahmed'in arzı ile Süleyman Halife günlük iki akçe ücretle bu dârü'l-huffâza cüzhân olarak atanmıştır²⁰⁶. Dârü'l-huffâz ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamış; sadece türbe kısmı ayakta kalabilmiştir.

Tacü'l-Vezir Dârü'l-Huffâzî'nin birçok vakıf gayri menkulü de vardı. Ayazma, Parsana ve Kızılcıca Kilise çiftlikleri ile Konya Bedesteni'nin yanında bir dükkânın yeri ve Sahra değirmeninin dörtte biri vakıfları arasında bulunmaktaydı²⁰⁷.

l) Turgudoğlu Ömer Bey Dârü'l-Huffâzî

Turgudoğlu Ömer Bey, Pir Hasan Bey'in oğlu, Hüseyin Bey'in de torunudur²⁰⁸. Konya'da kendi adı ile anılan bir dârü'l-huffâz yaptırmıştır.

Turgudoğlu Ömer Bey Dârü'l-Huffâzî'nde, XVII. Yüzyılda eğitim-öğretime devam ediliyordu. 1103/1692 yılında yıllık bir hisse gale ile cüzhân olan Ali vefat edince yerine Bayram adlı şahıs atanmıştır²⁰⁹.

Turgudoğlu Ömer Bey Dârü'l-Huffâzî'nin vakıf gayri menkulleri de mevcut idi. İldeş ve Bulçak isimli köyler bunun vakıfları arasındaydı²¹⁰. Bu dârü'l-huffâz ile birlikte Ömer Bey'in, Saidili kazasına²¹¹ bağlı Hatun Hanı adlı köyde bir de zaviyesi bulunmaktaydı²¹².

m) Turgudoğlu Pir Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzî

Pir Ahmed Bey, Pir Hüseyin Bey'in oğlu ve Pir Hasan Bey'in kardeşidir²¹³. Pir Ahmed Bey de babası ve kardeşi gibi Konya'da hayır eserleri yaptırarak Konya eğitim hayatına katkıda bulunmuştur.

Turgudoğlu Pir Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzî'nin Ahmed Bey'in 863/ 1468 yılından önce vefat ettiğine²¹⁴ bakılırsa XV. yüzyılın başlarında inşa edildiği söylenebilir. *888/1483 Tarihli*

²⁰⁴ Atçeken, *aynı eser*, s. ;206-209. Ayrıca bk. KŞS, no. 10, s. 266; no. 12, s. 256.

²⁰⁵ *VAD*, no. 1107, vr. 22.

²⁰⁶ KŞS, no. 42, s. 282.

²⁰⁷ Atçeken, *aynı eser*, s.209.

²⁰⁸ M. Zeki Oral. (1956). Turgutoğulları, Eserleri- Vakfiyeleri. *Vakıflar Dergisi*, 3: 63.

²⁰⁹ *BOA, İbnü'l- Emin Vakıf*, no. 6021.

²¹⁰ KŞS, no. 2, s. 259.

²¹¹ *BOA, Cevdet Dahiliye*, no. 8249.

²¹² *BOA, İbnü'l- Emin Vakıf*, no. 3453.

²¹³ Sümer, *aynı yer*.

²¹⁴ Oral, *aynı makale*, s. 62.

Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri'nde kaydı bulunması da bunu teyit etmektedir²¹⁵. Konya'da XVII. yüzyılda Pir Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzı ile ilgili tespit edilebilen ilk belgenin tarihi 1103/1691'dir²¹⁶. Bundan sonra da ilgili dârü'l-huffâza dair belgeler görülmektedir. Bunlar 1125/1713 tarihine kadar devam eden²¹⁷ Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzı vakfı ile Şeyh Sadreddin Konevi Bukası vakfı arasında cereyan eden davalardır ki, Meram'da bulunan Kemer değirmeninin mülkiyeti üzerinde mahkeme olunmuş, en sonunda değirmenin mülkiyetinin Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzı vakfına ait olduğuna kanaat getirilmiştir.

Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzı vakıfları arasında Meram Vadisi'nde bulunan Kemer Değirmeni²¹⁸, Torak²¹⁹, Yedüs²²⁰ ve Çuyuş köylerinin mahsulü²²¹ bulunmaktaydı.

n) Turgudoğlu Pir Hasan Bey Dârü'l-Huffâzı

Turgudoğlu Pir Hasan Bey Dârü'l-Huffâzı'nın bânisi Hasan Bey, Pir Hüseyin Bey'in oğlu, Karamanoğlu İbrahim Bey'in damadıdır²²². Babası ile aynı türbede medfun bulunmaktadır²²³. Turgudoğlu Pir Hasan Bey de babası gibi Konya'da hayır eserleri yaptırmıştır. Bunlardan birisi kendi adını taşıyan dârü'l-huffâzdır.

Turgudoğlu Pir Hasan Bey Dârü'l-Huffâzı'nın 888/1483 Tarihli *Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*'nde kayıtlı bulunduğu bakılırsa bu eser XV. yüzyıl başlarında yaptırılmış olmalıdır²²⁴. Bu dârü'l-huffâzın 1114/1702 tarihinde noktacı tayini yapıldığına göre XVII. yüzyılda faaliyettedir. Hasan Bey vakfından ücretini almak üzere Abdullah adlı kişi, babası Ahmed bin Mehmed'in vefatı üzerine buraya noktacı olarak atanmıştır²²⁵.

Turgudoğlu Pir Hasan Bey Dârü'l-Huffâzı'nın da gayri menkul vakıfları bulunmaktadır. Konya'da Eski Pazar Hamamı demekle bilinen Ahi Murad Hamamı²²⁶ ile Konya yakınlarındaki Karahöyük'te bağ²²⁷ bu dârü'l-huffâza vakfedilmiştir.

o) Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey Dârü'l-Huffâzı

Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey Dârü'l-Huffâzı, Karamanoğlu Mehmed Bey ve İbrahim Bey devirlerinde yaşayan Karamanoğulları emirlerinden²²⁸ Turgudoğullarından Pir Hüseyin Bey tarafından yaptırılmıştır²²⁹. Şeyh Sadreddin Konevî Türbesi'nin doğusundaki Karamanoğulları dönemi tek kubbeli yapılarından olan Turgudoğlu Türbesi ile birlikte idi ve 835/1431 de yaptırılmıştır²³⁰ (Fotoğraf 7).

Yapılan noktacı ve cüzhân tayinlerinden XVII. yüzyılda faaliyette olduğu anlaşılan Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey Dârü'l-Huffâzı'nın 1103/1691 yılında noktacı olarak görev yapan Abdülkadir'in vefatı üzerine dârü'l-huffâz vakfının mütevellisi olan Hacı Mustafa'nın tavsiyesi üzerine Ahmed Halife atanmıştır²³¹. 1104/1692 yılında cüzhân olan Mustafa herhangi bir kusuru

²¹⁵ vr. 13/b.

²¹⁶ KŞS, no. 38, s.281.

²¹⁷ KŞS, no. 46, s.254.

²¹⁸ VAD, no. 148, s. 489.

²¹⁹ VAD, no. 148, s. 484; no. 38, s. 281.

²²⁰ VAD, no. 148, s. 486.

²²¹ BOA, *Cevdet Evkaf*, no. 1285.

²²² Kazım Yaşar Koprıman (2002). *Osmanlı-Memlûk Münâsebetleri. Türkler*, IX, Ankara, s.475.

²²³ Önder, *Konya*, s.219.

²²⁴ vr. 22/a.

²²⁵ KŞS, no. 40, s.288.

²²⁶ KŞS, no. 21, s.162.

²²⁷ 888/1483 Tarihli *Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*, vr. 22/a.

²²⁸ Önder Konya ve Faruk Sümer. (1998). *Turgutular: İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul, s.121.

²²⁹ Konyalı, *Konya Tarihi*, s.953.

²³⁰ Küçükdağ, *aynı tez*, s.58.

²³¹ KŞS, no. 28, s.287.

yokken İbrahim adlı bir kişi tarafından kendisinden zorla cüzhânlık alınmış, ancak yapılan haksızlık anlaşılınca Mustafa tekrar cüzhânlık vazifesine iade edilmiştir²³².



Fotoğraf 7. Turgutoğlu Pir Hüseyin Bey Türbesi/Dârü'l-Huffâzı. (geçmişten günümüze Konya fotoğraf albümü, Konya Ticaret Odası Yayını, Konya 2007)

Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey Dârü'l-Huffâzı'nın zengin vakıfları vardı. Konya'da Ahi Murad Hamamı, Hoşafçılar Çarşısı'ndaki dükkân, Köşk-Kavak ve Karahüyük'te bağ bu dârü'l-huffâzın vakıfları arasında bulunmaktadır²³³. Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey'in ayrıca Konya'da Anıt civarındaki Anber Reis Camii²³⁴ ve Aksaray'da bulunan Turgudoğlu Camii²³⁵ de hayır eserleri arasında bulunmaktadır.

p) Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı

Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı, Karamanoğulları'nın azaldı kölelerinden Has Yusuf Ağa tarafından yaptırılmıştır²³⁶. 888/1483 *Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*'nde kaydı bulunduğu göre²³⁷ XV. yüzyılın başlarında inşa edildiği söylenebilir.

Dârü'l-huffâz yıktırıldığı için yerinin tespitinde zorluk çekilmektedir. Küçükdağ, Şerafeddin Camii'nin kible tarafında olabileceğini ifade eder²³⁸. Onun bu görüşünü Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belge de destekler niteliktedir. Bu belgeye göre Çerkezzade Mehmed Efendi ibn Mustafa, Şerafeddin Camii'ne gelirini Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı'ndan almak üzere cüzhân olarak atanmıştır²³⁹. Öyleyse Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı, Şerafeddin Camii'ne çok yakın bir yerde bulunmaktadır.

Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı ile ilgili birçok atama kayıtlarının mevcut olması bu dârü'l-huffâzın XVII. yüzyılda eğitim-öğretime devam ettiğine işaret etmektedir. 1116/1704 yılında Mustafa adlı şahıs hums hıttâ²⁴⁰ ile müteveli, Mehmed adlı şahıs bir akçe vazife ile cüzhân olarak görevlendirilmiştir²⁴¹. 1117/1705'te cüzhân olan Mustafa'nın vefatı üzerine İsmail adlı şahıs tayin olunmuştur²⁴². 1128/1716'da bu dârü'l-huffâza bir hisse mahsul ile cüzhân ve humus

²³² KŞS, no. 38, s.256.

²³³ Konyalı, *aynı yer*.

²³⁴ BOA, *Cevdet Evkaf*, no. 26951.

²³⁵ BOA, *Cevdet Evkaf*, no. 17761; no. 32761.

²³⁶ Konyalı, *Konya Tarihi*, s.953.

²³⁷ vr. 19/b.

²³⁸ Küçükdağ, *aynı yer*.

²³⁹ BOA, *Cevdet Evkaf*, no. 1286.

²⁴⁰ Hums hıttâ, arazinin beşte biri anlamında kullanılmıştır.

²⁴¹ VAD, no. 1107, vr. 17.

²⁴² VAD, no. 1107, vr. 21.

mahsul ile müteveli olarak Salih Mehmed atanmıştır²⁴³. 1129/1716 da Ahmed Halife ibn İbrahim'in vefatı üzerine Abdülkadir yıllık bir müd²⁴⁴ galle ile cüzhân olarak tayin edilmiştir²⁴⁵.

Yusuf Ağa, yaptırdığı bu dârü'l-huffâzın ihtiyaçlarının karşılanması için gayri menkuller vakfetmiştir. Ilgın'a bağlı Afşar köyü, Belviran'a bağlı Cam Melek köyü, Han İsimli köy²⁴⁶, Sahra nahiyesine bağlı Çakmalık Köyü²⁴⁷ ile Ermenek'te bir değirmen²⁴⁸, dârü'l-huffâzın vakıfları arasında kaydedilmiştir.

SONUÇ

Konya, Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları döneminde eğitim kurumları ile donatılmıştır. Anadolu Selçukluları Konya'yı medreseler ağı ile örecek bir kültür şehri haline getirmişlerdir. Karamanoğulları ise genellikle dârü'l-huffâzlar inşa ederek bu kültür şehrine katkıda bulunmuşlardır. Osmanlılar, şehri ele geçirdiklerinde geçmişten gelen bu eğitim mirasına sahip çıkmışlar, eski eserleri koruyup bunların yanına yenilerini de inşa ederek birçok eğitim kurumu yaptırmışlardır. XVII. yüzyılda varlıklarını devam ettiren pek çok dârü'l-huffâzın varlığı Osmanlılar'ın bu eğitim kurumlarına sahip çıktığını göstermektedir.

Dârü'l-Huffâzlar, mahalle mekteplerinde eğitimini tamamladıktan sonra isteyen öğrencilerin devam ettikleri eğitim kurumudur. Burada öğrencilere Kur'an ezberletilir, tecvit ve dini bilgiler öğretilirdi. Buradan mezun olan öğrenciler istedikleri takdirde bir üst eğitim kurumu olan dârü'l-kurrâlara devam ederlerdi.

Anadolu Selçukluları, Karamanoğulları ve Osmanlılar'ın Konya'da inşa ettikleri dârü'l-huffâzlarda öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve bu eğitim kurumlarının onarımları yapılarak varlıklarını devam ettirebilmesi için zengin vakıflar tahsis etmişlerdir. Ayrıca bu eğitim kurumlarının düzenli işleyebilmesi için çeşitli vazifeler ihdas etmişler ve buralara düzenli görevliler atamışlardır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2001). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul.
- Arabacı, C. (1998). *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900–1924*. Konya.
- Aslanapa, O. (1999). *Türk Sanatı*, İstanbul.
- Atçeken, Z. (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Ankara.
- Baltacı, C. (1970). *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilatı, Tarihi*, İstanbul.
- Baykara, T. (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara.
- Coşkun, F. (1996). *888/ 1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C.I-II., İstanbul.
- Evliya Ç. (1999). *Seyahatnâme*. Yayına Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, III., İstanbul.
- Konyalı, İ.H. (1964). *Âbideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya.
- _____. (1967). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Âbideleri*. İstanbul.
- Küçükdağ, Y. ve Arabacı, C. (1994). *Selçuklular ve Konya*, Konya.

²⁴³ KŞS, no.47, s.276.

²⁴⁴ Müd, batman cinsinden bir ölçü birimidir.

²⁴⁵ KŞS, no.47, s.253.

²⁴⁶ BOA, Cevdet Evkaf, no. 1286.

²⁴⁷ KŞS, no. 46, s. 279.

²⁴⁸ Konyalı, aynı yer.

- _____. (1998) *Lâle Devri'nde Konya*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Önder, M. (1952). *Konya Maarifi Tarihi*, Konya.
- _____. (1962). *Mevlâna Şehri Konya*, Konya.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul.
- Şemseddin, S. (1996). *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul.
- Şikârî. (1946). *Karamanoğulları Tarihi*, Konya.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1998). *İlmiye Teşkilatı*, Ankara.
- Arabacı, C. (bk. Küçükdağ, Y.).
- Baltacı, C. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim*. *Türkler*, XI, Ankara, s. 446-462.
- Brunot, L. (1988). *Mektep. İslâm Ansiklopedisi*, C.VII., İstanbul, s.647-653.
- Günyol, V. (1988). *Mektep. İslâm Ansiklopedisi*, VII., İstanbul, s.653-660.
- İpşirli, M. (1992). *Câbi. DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 529- 530.
- Koprıman, K.Y. (2002). *Osmanlı-Memlûk Münâsebetleri*. *Türkler*, IX, Ankara, s.472-480.
- Küçükdağ, Y. (2004). *Konya'da Hacı Ali Efendi Dâru'l-Kurrâsı ve Vakfiyesi. Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (Makaleler-I)*, Konya, s.395-422.
- _____. (2004). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konyalı İlim, Fikir ve Devlet Adamları, Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Makaleler I)*, Konya, s.105-134.
- _____. (2004). *Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamı, Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo- Ekonomik Yapısı., (Makaleler I)*, Konya 2004, s.171-214.
- _____. (2004). *Konya'da Alâeddin Dârü's-Şifâsı, Tıp Medresesi ve Mescidi. Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo- Ekonomik Yapısı, (Makaleler I)*, Konya, s.423- 434.
- _____. (2004). *Konya'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Medreseler, Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı. (Makaleler I)*. Konya, s.351- 394.
- Oğuzoğlu, Y. (1984). 17. Yüzyılda Konya Şehrindeki İdarî ve Sosyal Yapılar", *Konya*, Ankara, ss.97- 107.
- Oral, M. Z. (1956). Turgutoğulları, Eserleri- Vakfiyeleri. *Vakıflar Dergisi*, 3:31- 65.
- Önge, Y. (1973). Konya'nın Meram Mesiresindeki Mimarî bir Manzûme. *Vakıflar Dergisi*, 10:367-383.
- Özcan, T. (2002). Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı. *Türkler*, X:872-877.
- Pay, S. (2002). Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi. *Türkler*, X:491-507.
- Sümer, F. (1988). Turgutlular. *İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul, s.120-122.
- Şafakçı, H. (2006). Osmanlı Dönemi Konya'sında Dersîamların Büyük Camileri Dershane Olarak Kullanmaları. *Bilgi Yolu*, 9:164- 172.
- Tanman, B. (2001). *Karamanoğulları. DİA*, XXIV, İstanbul, s.454- 462.
- _____. (2002). Dârü'l-Kurrâ. *DİA*, VIII, İstanbul, s. 543-548.
- Unan, F. (1999). *Osmanlılarda Medrese Eğitimi. Osmanlı*, V., Ankara, s.149-160.

ARŞİV KAYNAKLARI

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA),
 Ali Emîri, No: 273.
 Cevdet Belediye, No: 400, 3332, 3654, 6405.
 Cevdet Dahiliye, No: 8249.
 Cevdet Evkaf, No: 1285, 1286, 2115, 5452, 15085, 17761, 26951, 32761.
 Cevdet Maarif, No: 1899; 2018, 2488, 2499, 2843, 3123, 3769, 6174, 6809, 7488, 8930.
 Evkaf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri, No: 1995.
 İbnü'l- Emin Vakfı, No: 3453, 6201, 7884.
 Konya Şer'îye Sicili, (KŞS), No: 2, 5, 7, 8, 10, 12, 18, 19, 21, 22, 26, 27, 28, 30, 34, 36, 38, 40, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 51, 52.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defteri, (VAD), No: 38, 148, 149, 583, 591, 594, 605, 739, 1107, 1109.
888/ 1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):44-53 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Osmanlı Devleti'nde bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilâtı

Ayşe Değerli Keçici*

Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Konya

Özet: Karavanları ve ticaret yollarını korumak için kurulan ve İlhanlılardaki “tutkavul” sisteminden geliştirilen derbent teşkilatı Osmanlı devletinin en önemli yerleşim yollarından biriydi. Duvarlarla çevrili derbent teşkilatları ana yolların kesiştiği ve merkezi önem taşıyan yerlerin bulunduğu yerlerde kurulmuştu; bu yüzden, yakın köylerde yaşayanlar bu derbentlere sağladıkları hizmetlerden dolayı bazen bir kısım bazen de tüm vergilerden muaf tutulmuşlardır. Derbentler sade bölgenin ve ticaret yolunun güvenliğini sağlamak konusunda önemli noktalar olmakla kalmamış aynı aykırı bölgelerde yerleşim yerlerinin oluşmasını da sağlamıştır. İşlevsellik bakımından önemli yerler olmasına rağmen, 17.yüzyılda köylerde yaşayan, hatta kasabalarda yaşayan, insanların bozguncular tarafından rahatsız edilmelerinden dolayı derbentler düzenlerini yitirdiler. 18. yüzyılda devlet düzensizliği gidermeye çalıştı. Alınan bütün önlemlere rağmen eski işlevlerine kavuşamadı ve ihmal edildi. Tanzimatla başlayan reform hareketleri derbentleri ortadan kaldırdı ve daha modern anlamda güvenlik teşkilatlanması yapıldı. Bu çerçevede belli noktalardaki hanlar ve derbentler jandarma noktaları haline dönüştürüldü.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Derbent teşkilatı, Güvenlik

Derbent Organization in Ottoman Empire as a Security System

Summary. The derbent organization which was established in order to protect caravans and trade-roads and developed from the “*Tutkavul*” system in Ilhanlıs, is one of the important roads of settlement in the Ottoman State. The derbent facilities, surrounded by walls, are built around intersections of the main roads and in places with central importance; therefore, the inhabitants live in village recorded as the ones responsible for various services are exempted from some or all taxes. Derbents are not only important facilities they also provide security for the region and trade-route but they played a role in enabling settlement in isolated places to Although they were significant in terms of their functions, their organization begins to get out of order in 17th century, the residents have to leave their houses since they are subjected to pressure of bandits. In 18th century the state tried to put this malfunction in order. In spite of all the measures taken the derbents. In couldn't be brought back to its old form and so neglected. The reform movements that began with the administrative reforms “*Tanzimat*” enable derbent organizations to be removed and in modern sense security organization is founded; in this framework inns and derbents in some certain points are transformed into gendarme post.

Key words: Ottoman State, Derbent organization, Security

I. GİRİŞ

Şehirlerarası yol güvenliğini sağlamanın yanında yeni yerleşim birimlerinin temelinin atılmasına, mevcut yerleşim birimlerinin gelişmesine alt yapı oluşturan derbent teşkilâtı, Osmanlı Devleti'nde önemli bir taşra güvenlik örgütüdür. Bu yapılanma ile bir taraftan yol boyunca önemli bir emniyet zinciri meydana getirilmiş; diğer taraftan başıboş, yurtsuz kimseler toprak sahibi yapılmış ve boş arazi tarıma açılarak ekonomiye katkı sağlanmış, böylece derbent, iç iskân meselesinin çözümünde önemli bir unsur olmuştur.

Derbent, Farsça engel, geçit, boğaz, set anlamındaki “*der*” ve tutma manasındaki “*bend*” kelimelerinden meydana gelmektedir. Derbende benzer teşkilâtlanma eski Türk devletlerinde de görülmektedir. Selçuklularda “*ribat*”, İlhanlılarda ise “*tutkavul*”, derbentin karşılığı olarak kullanılmıştır. Osmanlılarda “*derbend*” olarak geçen güvenlik örgütlenmesinin daha çok XV. yüzyıldan itibaren belgelerde yer almaya başladığı bilinmektedir. Yol ve ticaret güvenliğinin sağlanması için yapılan bu tesisler, genellikle ana yolların kavşak noktasında ve stratejik önemi haiz yerlerde kurulmuştur. Sınır boylarındaki güçlkle geçilen dağlar arasında kurulan istihkâmlar araştırmacılar tarafından derbent statüsünde incelenmiştir¹.

II. OSMANLILARDA DERBENTLERİN KURULMASI İLE İLGİLİ PROSEDÜR

Yapı olarak derbent, genellikle dört tarafı duvarlarla çevrili küçük bir kale şeklinde olurdu. Ayrıca burada han, cami, mektep ve dükkânlar bulunmakta idi. Bu şekliyle ekonomik ve sosyal etkinlikler bakımından kendisine yetecek bir köy özelliğini taşımakta, zamanla büyüyerek kasaba haline gelmekte idi. Osmanlı resmî belgelerine göre bir yere derbent teşkilâtının kurulabilmesi için korkulu, tehlikeli ve sık sık eşkiya baskınlarına maruz kalan bir bölge olması gerekirdi². Bir yörenin derbent olarak belirlenmesinde izlenen prosedür şöyle idi: Derbent olması planlanan yerin kadısı, derbent mevkiini merkeze arz eder; bunun üzerine İstanbul, vilâyet muharrirlerini durumu tespit etmek üzere görevlendirirdi. Bunlar, önerilen yerin derbent olmasının gerekli olup olmadığını, derbent olursa memlekete faydasının ne olacağını, muhafazası için kaç kişinin gerektiğini bölgeyi inceleyerek belirler; şayet inceleme olumlu sonuç verirse o zaman bu yöre, şer'î olmayan vergilerinden muaf tutularak merkeze derbent olarak rapor edilirdi. Bu yeni durum, gönderilen hükümlerle civardaki kadılara ve sancak beylerine bildirilirdi. Ayrıca buraya derbentçi tayin edilen kişilerin eline muafiyetlerini gösteren birer belge verilirdi ki bu durum, her cülûsta diğer resmî görevlilerde olduğu gibi “*tecdîd berâti*”yla yenilenirdi³.

III. DERBENTLERİN KURULUŞ ŞEKİLLERİ

Osmanlı Devleti'nde bugünkü anlamda polis ve jandarma kuvveti bulunmuyordu. Şehirlerin dışındaki yerleşim birimlerinde güvenlik, geniş çapta tımar sistemi içinde sağlanıyordu. Osmanlı Devleti, kurulduğu yıldan çöküşüne kadar geçen sürede tüm dönemler itibarıyla önemli bir askeri kuvveti barındırma gereği duymuştu. Geniş bir coğrafyaya sahip olmanın bazı imkânlarından faydalanırken, aynı zamanda buralarda savunma hizmetlerini düzenli olarak yerine getirmek için ağır bir masraf yüküne de katlanmak zorunda kalmıştı. Devletin ilk yıllarında tımar sisteminin başarıyla uygulanması bu yükü hafifletmiş; bir taraftan savaşa donanımlı bir ordunun her an hazır bulundurulmasını sağlamış, diğer taraftan da devletin sınırları içerisinde köylere kadar yayılan önemli bir güvenlik ağı oluşturmuştu. Osmanlı Devleti'nde elindeki tımar beratıyla herhangi bir köyden isimleri belirli şahısların öşrünün, çift

¹ Cengiz Orhonlu. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, (Kısaltma: Derbent Teşkilâtı) 2. Baskı, İstanbul, s. 9, 14-15; Yusuf Halaçoğlu. (1994). Derbent. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX., İstanbul, s.162.

² Cengiz Orhonlu. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, (Kısaltma: Aşiretlerin İskânı), İstanbul, s.11; Yusuf Halaçoğlu. (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. 3. Baskı, Ankara, ss.5-6; Hüseyin Arslan. (2001). *16. YY Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*. İstanbul, s. 261.

³ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, ss.11-12.

akçesinin, bağ, bostan ve değirmen resimlerinin tahsili hakkı ayrı ayrı sipahiye tahsis edilmiştir. Buna mukabil, bütün masrafları kendisine ait olmak üzere silahları ve adamlarıyla seferlere katılma gibi ağır bir mali yük altına girmiştir. Bunun yanında tımar toprakları üzerinde yaşayanların can güvenliğini sağlamakla yükümlü kılınmıştır⁴. Ayrıca yolların ve geçitlerin güvenliğine önem verilmiş, bu iş, derbentlerde görevli derbentçiler tarafından yerine getirilmiştir. Aşağıda derbentlerin kuruluş şekilleri incelenecektir.

1) Tehlikeli Geçit Yerlerinin Derbent Olarak Düzenlenmesi

Yolların güvenliğinin sağlanması yanında derbentlerin önemli bir rolü de ıssız yerlerin şenlendirilmesi, yani iskâna açılmasında temel teşkil etmiş olmasıdır. Bu maksatlarla kurulan derbentler, hukuken üç kısımda ele alınmaktadır.

a) Yurtluk ve ocaklık şeklinde tımar yoluyla tasarruf olunanlar

Memleketin iskân ve şenlendirilmesi için temlik yoluyla vakıflar kurulmuş, bir çeşit derbent denilebilecek yapılanma ile güvenlik temin edilmiştir. Bu işi üzerine alan kişi ve zümrelere geniş muafiyetler sağlanmış; taşra yöneticilerinin bunlara müdahaleleri önlenmiştir. II. Bâyezid (1481-1512), Evâhir-i Zilkade 906/Haziran 1501 tarihli bir emirle Kupnik derbent köyünün Rüstem adlı bir sipahinin tımarı olduğu için sancakbeyinin buraya müdahale edemeyeceğini bildirmiştir⁵. 12 Ramazan 1070/22 Mayıs 1660 tarihli bir fermana göre ise, Kayseri kazasına tâbi Boran/İncesu, Sazlık, Kamışlık ve Köseahmedlü köyleri yol kesip adam katledenlerin yatağı haline gelmiş; o mevkiden gidip gelen hacıların ve tüccarların niceleri öldürülmüştür. Bunun üzerine adı geçen köyler, Kasım Dede'ye her sene hazineye 7000 akçe teslim etmek koşuluyla “*evlâd-ı evlâda temlik*” olarak verilmiş ve derbentçilikle görevlendirilmiştir. Buna rağmen bölgenin en büyük mülkiye amiri olan Karaman beylerbeyi, mutasarrıflar ve Karaman hazinesi defterdarı derbentçilere müdahale etmişlerdir. Fermana bu köylerin Kasım Dede'ye temlik yoluyla derbentçilik hizmeti karşılığı verildiği, bu sebeple avâz-ı divaniye, tekâlif-i örfiye ve şâkkadan muaf oldukları bildirilmiş ve ehl-i örf taifesinin müdahale etmemesi emredilmiştir⁶.

b) İssız yerleri şenlendirme gayesiyle kurulan derbentler

İssız yerleri şenlendirmek amacıyla kurulan derbentler, bazı vergilerden muaf tutularak tehlikeli yerlerde yerleştirilen veya görevlendirilen halkın muhafaza etmekle yükümlü bulunduğu mevkilerdir. Bunlar, genellikle vakıf ve has toprakları üzerinde veya kimsenin tasarrufunda olmayan yerlerde tesis ediliyordu⁷. XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı döneminde bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkan Konya Karapınar, bu bağlamda derbent köylerine örnek teşkil etmektedir. XVI. yüzyıl başlarında bile meskûn bir yer olmayan Karapınar köyü, Çaldıran Seferi (1514)'nden sonra, Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in bir sur yaptırması ile derbent olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce tehlikeli ve korkulu bir yer olan Karapınar ve çevresi, böylece şenlendirilmiştir. Burası 1559-1562 yılları arasında bir külliye yaptırılarak kasaba haline getirilmiştir⁸.

Karapınar'a benzer bir diğer örnek Konya'nın Ilgın kazasına bağlı Argıd Hanı kasabasıdır. Osmanlı Devleti, işlek ticarî yollar üzerinde güvenlik problemi olan yerlerde hanlar yaparak yolcuların kalmaları için gerekli mekânı sağlamış, bu yöreyi korumaları için de derbentçiler tayin etmiştir. Daha Anadolu Selçuklu Devleti zamanında II. Kılınç Arslan (1155-1192) ve oğlu

⁴ Ömer Lütfi Barkan. (1980). *Tımar*. Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1. İstanbul, s. 834.

⁵ II. Bâyezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli Ahkâm Defteri, 1994, İlhan Şahin ve Feridun Emerci, İstanbul, s.4, hüküm 15.

⁶ 10 Numaralı Konya Şer'iyeh Sicili (1070-1071 / 1659-1661), Yay. Haz. İzzet SAK, Konya, ss.401-402, hüküm 251-2.

⁷ Halaçoğlu, aynı madde, s.162.

⁸ Yusuf Küçükdağ. (1997). *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*. Konya, ss.8-10.

Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) dönemlerinde sipehsalar Şemseddin Altun Aba tarafından Argıd mevkiinde kervansaray yaptırılarak önemli bir yerleşim merkezi haline getirilmiştir. Ancak XVIII. yüzyılda Osmanlı döneminde dağılmaya başlamasıyla durum değişmiştir. Köylüden alınan olağanüstü vergiler arttırılınca halk toprağını terk edip göçebe hayatına başlamış; oluşan güvenlik boşluğundan yararlanan isyankâr eşkıya saldırılara başlamıştır. Argıd Hanı'nı yeniden kurmak için III. Ahmed (1703 – 1730)'in damadı Nevşehirli İbrahim Paşa, bu mevkide 1717'de cami, mektep, medrese, mahkeme dairesi, han, dükkân, çeşme, pazar, kahvehane gibi hayır eserleri inşa ettirerek derbent haline getirmiş, Argıd Hanı'nın çevresi iskâna açılmış, kısa sürede kasabaya dönüşmüştür⁹.

Osmanlı'daki derbent teşkilatından ismini alan ve şuan Konya sınırları içinde yer alan Derbent kasabası da Karapınar gibi, bu gruba örnek gösterilebilir. XVIII. yüzyıla ait Osmanlı belgelerine göre, Derbent'in eski adı Tatlarhisarı'dır. 1722 yılında verilen bir kayda göre İlgin Kazası'na bağlı Tatlarhisarı köyü, derbent hizmetine tayin edilmiş, “*Avârizhânelerini te'diye etmek ve derbentçilik yapmakla mükellef kılın*”¹⁰mıştır. Belgede, Tatlarhisarı Derbendi'nin kontrol sahası, Çorukşık, Suvar, Tekne Çukuru, Selayun, Gürün, Corden, Tekeceli, Aktubeylim, Kabaoyuğu, Tilkörü isimli yerler içinde kalan topraklar olarak gösterilmiştir. Tatlarhisarı derbentçilerine 22 Eylül 1753'te muafname verildiği¹¹ halde yol üzerinde olduğundan, köylüler kendileri için daha emin bir yer konumundaki “*Hamid*” adlı yere gitmişlerdir. Fakat Karaman Beylerbeyi Rüstem Paşa Tatlarhisarı Derbendi'nin korunması için köylülerin, Hamid mezasındaki evlerini yıkmış, zorla eski yerlerine nakletmiştir.

Benzer tarzda derbent yapılmasına başka bölgelerde de rastlanmaktadır. Nitekim 1567'de Hasköy'ün Üçkilise ahalisi yerlerini terk edince köy eşkıya yatağı haline gelmişti. Bunun üzerine derbent yapılarak yeniden iskân edilmesi teklif edilmişti¹². Yine Selanik-Edirne yolu üzerinde, Meriç kıyısında Malkanburnu adlı mevkiin, Mora ve Selanik'ten Edirne'ye gelip gidenler için tehlikeli olduğu ve derbent yapılması gerektiği bildirilmişti¹³. Bunun gibi Üsküp'ün İstoviçe bölgesi¹⁴, Uşak'ın Dumanlı köyü yakınındaki Avganbeli'nin de¹⁵ tehlikeli oldukları ve baskınlara uğradıkları gerekçesi ile derbent yapılması öngörülmüş yerlerdir.

c) Stratejik önemi olan köprülerin çevresinde derbent olarak örgütlenme

Anadolu'dan çeşitli yönlere giden önemli ulaşım ve ticaret yollarının geçtiği dağlık bölgelerde bataklık veya akarsular üzerinde derbent âdeti üzerine köprü inşası yönüne gidilir, gelip geçen yolcuların emniyeti sağlanırdı. Nitekim Uzunköprü buna güzel bir örnektir. Uzunköprü kasabasının kuruluşu, II. Murad (1404-1451)'in emriyle Ergene Nehri üzerinde 1438'de bir köprü yapılmaya başlanmasına dayanır. Hoca Sadettin'in bildirdiğine göre; Uzunköprü'nün bu gün bulunduğu yerde Ergene nehrinin bataklıkları ve ormanlık arazi mevcut idi. Bu ormanlıkta gizlenen haramiler, her an gelen giden yolcuların yollarını keser, nice günahsızları öldürürlerdi¹⁶. Bu mevki, Avrupa'ya sefer yapan Osmanlı ordusunun toplanma yeri olan Edirne'ye geçiş güzergahı üzerinde idi. Burada daha önceden yapılan köprülerin Ergene nehrindeki taşkınlar sonucu yıkılması ile kalıcı bir köprü inşasına karar verildi. Haramilerin varlığı bölgeyi güvensiz hale getirdiğinden köprünün korunması için bir derbent kurulması da

⁹ Ahmet Şeref Ceran. (1998). Konya İlgin Argıdhanı'nda Damat Nevşehirli İbrahim Paşa Vakıfları. *Yeni İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi*, 130:35-39.

¹⁰ BOA, *Cevdet Tasnifi, Zaptiye*, Nu.2254.

¹¹ BOA, *Maliyeden Müdevver Defter*, Nu. 9956, s. 64.

¹² BOA, *7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976 / 1567-1569*, I., (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri), Ankara 1998, s. 131, hüküm 255.

¹³ *7 Numaralı Mühimme Defteri*, I., s. 239, hüküm 487.

¹⁴ BOA, *7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976 / 1567-1569*, II., Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri, Ankara 1999, s.77, hüküm 1341.

¹⁵ *7 Numaralı Mühimme Defteri*, II., s. 270, hüküm 1735.

¹⁶ Hoca Sadettin Efendi. (1999). *Tacü't-Tevârih* II. Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 4. Baskı, Ankara, s.164.

alınan kararlar arasında idi. İnşası 1443'te tamamlanan köprünün bakım ve güvenliği için, bir ucunda mescit, imâret, hamam ve pazar yerleri yaptırılarak adeta bir küçük kasaba kurulmuş, halkın bir kısmı vergilerden muaf tutulmuştur ki bu derbent kasabası, Rumeli yakasında kurulan ilk Türk yerleşim birimi olmuştur. I. Süleyman (1520-1566) döneminden itibaren kayıtlarda “*Cisr-i Ergene*” olarak geçen bu mevki, 1917’de “*Uzunköprü*” adını almıştır¹⁷.

Önemli köprülerin çevresinde derbent örgütlenmesine dair başka örnekler de mevcuttur. Nitekim Pavlo köprüsünün derbent âdeti üzerine muhafazası sağlanmış, etraf köylerden 40 hane getirilerek buraya iskân olunmuş, ziraatlar yapmaları için bir miktar yer verilmiş ve hassa korudan da belirli bir alan ayrılarak sınırları tespit edilmişti¹⁸.

Köprü yakınındaki köylerde oturanlar, köprünün mevcudiyetinden dolayı meydana gelen yükü hafifletmek maksadıyla gönüllü olarak derbentçilik hizmeti istemek için merkeze başvurular da oluyordu. Nitekim 1568’de Sultan Selim Han Cami evkafından Filibe kazasına tâbi Koylub köyü halkının, köyleri yakınına köprü yapılması nedeniyle gelip geçenlerin köye saldırıp zorla yiyecek içecek aldıklarını bahane edip yerini terk ettiği bildirilmişti. Geri yerlerine dönmeleri teklif edildiğinde ise köylerinin derbent olmasını şart koşmuşlardı¹⁹. Ağustos 1568’de Samakov’un Sebub derbendi ahalisi, burayı korumak, köprü ve yollarını onarmak şartıyla derbent yazılmak için talepte bulunmuşlardı²⁰.

2) Terkedilmiş ve Tehlikeli Yerlerde Tarikat Yapılanmasına Gidilmesi

Osmanlı Devleti’nde iç güvenliğin sağlanması sadece görevlendirilmiş derbentçilerle olmazdı. Bazı sivil toplum örgütleri de kendiliklerinden buna katkıda bulunurlardı. Buna en çarpıcı örnek, tarikatların faaliyetleri gösterilebilir. Dervişlerin ıssız ve tenha yerlerde kurdukları zaviye ve tekkeler, kuruluş amacı göz önünde tutulursa derbentlerle birlikte zikredilmesi gerekir. Dervişler, ıssız yerlerin güvenliğini sağlamak amacıyla kurdukları tesislerde gelip geçen yolculara hizmet etmekte, karşılığında da buldukları yerler kendilerine vakıf olarak verilmekteydi. Bunlar, aynı zamanda derbent bekleyerek asayişin sağlanmasına da katkıda bulunmakta idiler. Derbent-geçit yerlerinde kurulan zâviye etrafında zamanla bir iskân topluluğu meydana geliyor, dolayısıyla bu yerler şenleniyordu²¹. Zaviyeler, hükümet tarafından, daha çok asayişin tehlikeli olduğu yerlerde kurulmak üzere teşvik ediliyordu. Yol boyunca derbent bekleyen, zaviye kurmuş olan dervişler serbest olarak topraklarını tasarruf ediyorlardı. Ayrıca avâriz ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutuluyorlardı²². Konya ve çevresinde tasavvuf erbabının güvenlik iskân amaçlı yapılanması, Osmanlı’dan önce de mevcut idi. Anadolu’nun eski ve önde gelen seyitleri arasında sayılan Seyyid Harun Velî²³ (ö. 1320), İç Anadolu’yu en kısa yoldan Alanya ve Antalya sahiline bağlayan mevkiye günümüzde adı Seydişehir olan yerleşim biriminin alt yapısını oluşturan tekkeyi yaptırmıştı. Menakıpnameğine göre Horasan’da bir bey olan Seyyid Harun Velî, beraberinde 40 kişi ile Rum’a yani Anadolu’ya gelmiş, Karaman vilâyetindeki Küpe Dağı’nın kuzey tarafına bir şehir kurmuştur. Bu sırada Eşrefoğlu Mübarüziddin Mehmed Bey, Seyyid Harun Velî ile temasa geçmiş, şehri ona vakfetmiştir. Hatta Beyşehir’deki köşkünü, has bahçesini dahi vakfa dahil etmiştir²⁴. Seyyid Harun neslinden gelenler daha önce aldıkları bu ayrıcalıkları Osmanlı döneminde de devam ettirmişlerdir. Bu tarikat yapılanması sonucu Seydişehir bölgesinin güvenliği sağlanmış ve önemli bir iskân merkezi ortaya çıkmıştır.

¹⁷ Halil İnalçık. (2001). *Murad II. MEB İslâm Ansiklopedisi*, VIII., Eskişehir, s.614.

¹⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, I., s.493, hüküm 1038.

¹⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, I., s.443, hüküm 922.

²⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, II., s.334, hüküm 1872.

²¹ Ö. Lütfi Barkan. (2002). Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Türkler*, IX:136-137.

²² Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, ss.102-103.

²³ Rüya Kılıç. (2005). *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul, s. 60.

²⁴ Abdülkerim bin Ş. Müsâ. (1991). *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, Hz. Cemâl Kurnaz, Tenkitli Basım, Ankara, ss.23- 51.

Osmanlı döneminde dikkat çeken bir diğer tarikat yapılanması da Manisa'da olmuştur. Sağrı Hatun, Saruhan sancağındaki Kızılcalı köyünde bir zaviye inşa ederek etrafındaki bahçesini buraya vakfetmiş; buradan gelen gidene hizmet edilmesini sağlamıştır. 1520 yılında harap durumda olan bu zaviye, aynı yıl tamirinde istekli bulunan Memduh isimli şahsa yolculara hizmet şartıyla verilmişti²⁵. Zaviyenin varlığını devam ettirmesi ile yörenin güvenliği de sağlanmış oluyordu.

Devlet, ekonomik sıkıntıya düşen derbentçilere gerekli yardımda bulunur, hizmetin yürütmesini sağlardı. I. Süleyman dönemine ait Temmuz 1565 tarihli bir hükümde Bağdat'ta vilayet kitâbeti hizmetinde bulunan Dertenk Beyi Mustafa'nın, Bağdat ve Şehrizol'da olan ulusların malları gelen geçene sarf olunmak için vakfedildiğinden, mallarının bir bölümünü Eymaşağ Derbendi'nde zaviyedâr olan Baba Gaybullah'a tımar olarak vermesi ve diğer bölümünü de havâss-ı hümâyuna kaydetmesi emredilmektedir²⁶.

IV. DERBENT TEŞKİLÂTI VE BU TEŞKİLÂTIN BOZULMASI

Derbentçi tayin edilen halkın belli kanunlar çerçevesinde hareket etme mecburiyeti vardı. Yerlerini izinsiz terk eden reyanın eski yerlerine nakli için iskân kanununda yer alan on yıllık süre, derbentçi halk için uygulanmayıp zamana bakılmaksızın eski yerlerine dönmeleri sağlanırdı²⁷. Devlet, bu konuda ısrarcı olurdu. Mesela 1565'te, İspat kazasında derbent olarak kaydedildiği halde yerlerini terk eden Priset köyü halkı tekrar yerlerine iskân edilmişti²⁸. Nisan 1571'de Edirne ile Hasköy arasındaki Kayaboğazı mevkiinden firar eden beş köy ahalisinin her nerede ise buldurularak yerli yerinde iskan ettirilmeleri ve gelmemekte direnenlerin küreğe konulmak üzere kimler olduklarının bildirilmesi emredilmişti²⁹.

Derbent ahali bazı vergilerden muaf olduğu için, menfaatleri icabı derbentçi olmak isteyenler ya da derbentçi olduğunu iddia edenler de olabiliyordu. Nitekim Nisan 1565 tarihli hükme göre; Tatarbazarı kazâsına tâbi Bedriçmalamut adlı köy halkının sipahileri Divane Mahmud'a tımar bedelini derbent köy oldukları iddiasıyla ödemek istememişlerdi. Ancak defter kayıtlarına göre derbentçi olmadıkları anlaşılmış ve sipahinin alacağı tahsil olunmasına, inat edip vermeyenlerin isimlerinin merkeze bildirilip küreğe konmasına karar verilmişti³⁰.

Her derbent mahalli bir iskân topluluğunun daimi olarak oturacağı yer olduğundan, derbentçilerin ikametleri ve tarım yapıp geçinmeleri için kendilerine belirli miktarda arazi dağıtılmıştır. Bu arazinin derbent halkına yetecek kadar olmasına gayret edilmiştir. Ayrılan arazinin tımar, zeamet ve vakıf olmaması için hiç kimsenin mülküne dahil olmayan topraklar yani tarım yapılmayan veya terkedilmiş topraklar seçilmiştir³¹.

Bağlı buldukları derbentin sınırlarından sorumlu olan derbentçiler, diğer derbentin sahasına giremezlerdi. Kendi derbentlerinde bir nevi jandarma kuvveti olarak yollarda ve geçitlerde güvenliği sağlama görevleri vardı. Eğridere Derbendi'nde ve Üskok, Çonya, İvlasne yaylaklarında eşkıya zuhur edince, derbentçiler burayı koruyup bekçilik etmekle görevlendirilmişti. Hatta içlerinde yaşlı ve iş göremez halde olanların yerlerine adam tutarak vazifelerini ifa etmeleri emredilmişti³². İstanbul'dan çeşitli işler için görevlendirilen devlet

²⁵ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.102.

²⁶ BOA, 6 Numaralı Mühimme Defteri 972 / 1564-1565, II., Haz. Hacı Osman Yıldırım, Ankara 1995, s.343, hüküm 1434.

²⁷ Halaçoğlu, *aynı madde*, s.163.

²⁸ 6 Numaralı Mühimme Defteri, II., s. 420, hüküm 770.

²⁹ BOA, 12 Numaralı Mühimme Defteri 978-979 / 1570-1572, I., Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri, Ankara 1996, s.86, hüküm 85.

³⁰ 6 Numaralı Mühimme Defteri, II., s. 100, hüküm 1001.

³¹ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, ss.114-115.

³² BOA, 85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042) / 1630-1631 (1632), Haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri, Ankara 2002, s. 330, hüküm 546.

adamlarının yol üzerinde uğradıkları derbentlerde emniyetlerinin sağlanıp yiyecek ve beygir ihtiyacının karşılanması ile yükümlü tutulmuşlardı³³.

Devlet görevlilerinin geçecekleri yolların bozulan yerlerinin tamir edilip temizlenmesi, geliş gidişi engelleyen şeylerin ortadan kaldırılması derbentçilerin görevlerindendi³⁴. Derbentçiler arasından başka işlerle yükümlü tutulanlar da vardı. Nitekim derbent köyü halkından kürekçi çıkarılıp istihdam edilmesi söz konusu oluyordu³⁵. Derbentçiler Müslüman ve Hıristiyanlardan olabileceği gibi aynı köyde oturan her iki dinden kişiler, din adamlarıyla birlikte derbentçi kaydedilebilirdi. Mesela Fibrine kazasının Armenohor köyü civarındaki bir derbente keşişler de her konuda derbent halkına yardım ediyordu. Keşişhaneleri zamanla harap olduğu için derbentteki hizmetlerine karşılık binalarının tamiri yönüne dahi gidiliyordu³⁶. Belli bir köy halkının derbentçi yazılması yanında piyadelerden, sipahi ve müsellemlerden, yaya taifesinden de derbentçi kaydedilmesi mümkündü. 1568'de Söğüt derbendinin muhafazası için Hudavendigâr ve Sultanönü piyadelerinden derbentçi yazılan 104 neferden yarar olan 40 nefer seçilerek derbentçi tayin edilmiş ve derbentin iki yakasına 20'şer kişi yerleştirilmişti³⁷. Tırhala sancağı muhafazasına memur olan Tımışvar Beylerbeyi Muharrem Bey'in, azledilmiş Tırhala ve Tatar sipahileri ile müsellemlerini gerektiğinde derbent hizmetinde istihdam etmesine 1617'de izin verilmişti³⁸.

Devlet, derbentlerin emin yerler olmasına son derece önem veriyor; ancak iç güvenliği sağlamak için kurulan derbent ve derbentçiler, bazen halkın can ve mal güvenliğini tehdit eden olayların yaşandığı mahaller ve kişiler haline gelebiliyordu. Bu durumda merkez, emniyeti bozanlara şiddetle karşılık veriyordu. Nisan 1560'da Osmancık kadısına gönderilen bir hükümde; Osmancık'ta sekiz arkadaşıyla eşkıyalık edip derbentteki Hasan adlı kişinin malını yağmalayan; yol kesip ellerindeki tüfek, ok, yay ve kılıçlarıyla dehşet saçan Durak adlı suhte ve yandaşlarının Karadeniz Alaçam'da yakalandığı bildirilmişti. Durak ve arkadaşları hapsedilip Osmancık'a getirilmiş, diğer eşkıyalara ibret olsun diye hepsinin kesik başları asılarak teşhir edilmişti³⁹. 17 Eylül 1565'te Çiğilbeli ve Yaşar derbendi civarında bulunan Tatar köyünün bir kısım eşkıya tarafından basılarak, halkın mal ve eşyalarının yağmalandığı ve Konya yolu üzerinde birkaç yerde insan cesetlerine rastlandığı haber alınmıştı. Kadının bu husus ile bizzat ilgilenerken bu gibi işleri yapanları ele geçirip şer'an suçu sabit olanların haklarından gelmesi; bundan sonra da bu gibi kötülüklerin vuku bulmaması için basiret üzere bulunması, aksi takdirde hiçbir özrün kabul edilmeyeceği belirtilmişti⁴⁰. Beypazarı'nda Yörük taifesinden, Kanuni'nin isyan eden oğlu Şehzade Bâyezid taraftarı Ergâyb'in, Konya Savaşı (1559)'ndan sonra Beypazarı'na gelip bir derbendi mekân tutarak haramilik yapmaya başladığı, halkına zulmedip dinen küfre giren sözler sarf ettiği bildirilmişti. Hükümün yazıldığı Eylül 1567'de Bursa zindanında bulunan bu şahsın derbente yaptığı fenalıklardan dolayı ateşte yakılması için fetva verilmiş; buna istinaden yakılarak katledilmesi emredilmişti⁴¹. İznik'in Pazarköy ile Samanlı İskelesi arasındaki Yalak Dağı'nda ve derbendinde ortaya çıkıp reyaya ve gelip geçenlere zarar veren haramilerin defedilmeleri için görevlendirilen Yiğitbaşı Mustafa ve çevre köyler ahalisine, İznik kadısı gözetiminde tüfek ve harp aletleri kullanmaları konusunda izin

³³ 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 390, hüküm 641.

³⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, I., ss.314-315, hüküm 643; BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri 1026-1027 / 1617-1618, Haz. Hacı Osman Yıldırım, Ankara 2000, s. 60, hüküm 89.

³⁵ Topkapı Sarayı Arşivi, E-12321 Numaralı Mühimme Defteri H. 951-952, Haz. Halil sahilloğlu, İstanbul 2002, s.45, hüküm 58.

³⁶ 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 380, hüküm 626.

³⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, II., s. 345, hüküm 1894.

³⁸ 82 Numaralı Mühimme Defteri, s. 95, hüküm 142.

³⁹ BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560, Haz. Nezih Aykut, Ankara 1993, s. 436, hüküm 969.

⁴⁰ BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri 973 / 1565-1566, (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım, Ankara 1994, s. 47, hüküm 247.

⁴¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, I., Ankara 1998, s. 115, hüküm 226.

verilmiş; haramilerin ele geçirilmeleri için gerekenin yapılması ve yakalanıp isimlerinin bildirilmesi istenmişti⁴².

Derbent mahallerinde, savaş yıllarında durum değişmekteydi. Devletin koyduğu vergiler daha da ağırlaşıyor, köylü güç durumda kalıyor; muaf derbentçiler ve dervişler görevlerini yapamayacak duruma geliyordu. Bir kısmı mal ve mülklerini satıp, toprağı bırakıp başka yerlere gidiyordu. Bir kısmı da eşkıya olup çevresine zarar veriyordu. Özellikle Viyana bozgunu, birçok konuda olduğu gibi derbent teşkilâtında da olumsuzluklara yol açmış, bu konuda çok sayıda problem yaşanmıştır. Dağılan derbent bölgelerinin yeniden iskânı için 1691 Ocak ayından itibaren çeşitli hüküm, hüccet ve fermanlar çıkarılmıştır⁴³. Devlet, çare olarak konar-göçerleri derbent hizmetinde kullanma yönüne gitmiştir. 1691 sıralarında konar-göçerleri derbent ve geçit yerlerine yerleştirmek fikri daha geniş ölçüde tatbik edilmiştir. Yer yer dağılmış olan derbentçiler yerine onlar yerleştirilmiştir⁴⁴.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda eşkıyalığı önlemek için yeniden yapılanmaya gitmiştir. Bu çerçevede 1720 yılından itibaren derbentlere yeniden düzen vermek amacıyla birtakım tedbirler alınmıştır. Bir taraftan yerlerini terk eden derbent reayasının eski yerlerine döndürülmeleri için çalışmalar yapılırken diğer taraftan yollar üzerindeki harap ve boş hanlar tamir ettirilerek müstahkem hale getirilmiştir. Tamir ettirilen bu yerlere derbentçi olarak yeni ahali nakledilmiş ve böylece çevrenin güvenliği sağlanmıştır. Harap yerler, yukarıda değinildiği üzere içinde oturacakların bütün ihtiyacını karşılayacak şekilde sosyal tesisler yapılmış; bir iskân merkezi haline getirilmiştir.

Tanzimat devrinde zaptiye teşkilatının kurulması ile derbentlerin konumu da değişmiştir. Tanzimat Fermanı'nda can güvenliği, ırz ve namus dokunulmazlığı, mülkiyetin korunması gibi konular üzerinde önemle durulmuştur. Ancak 1844'e kadar eski güvenlik yöntemleri devam ettirilmiştir. İstenilen sonuçlar alınamayıp yeniliklere karşı ayaklanmalar zuhur edince, nizâmiye ve redif askerleri dışında yeni bir iç güvenlik unsuruna ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. 08 Haziran 1844'te yürürlüğe giren karara göre "*Zaptiye Teşkilâtı*" kurulmuştur. Tımarlı sipahi örgütü tamamen ortadan kaldırılmış; yıllık gelirleri 500-1000 kuruş arasında değişen sipahiler "*piyade zaptiye neferi*", 1000-2000 kuruş veya daha çok gelir sahibi sipahiler ise "*süvari zaptiye eri*" olarak görevlendirilmiştir. Teşkilat ve işleyiş bakımından jandarmayı andıran bu güvenlik örgütü, vali ve kaymakamların denetiminde faaliyet göstermeye başlamıştır. Tek tip kıyafet giyen zaptiye erlerinin görevi; başta iç güvenliği korumak olmak üzere, suçluları mahkemeye getirip götürmek, vergi memurlarının yanında onları korumak, posta tatarlarının güvenliğini sağlamak olarak tespit edilmiştir. 1849'da yürürlüğe giren Eyalet Meclisleri Nizâmnamesi'nin 18, 19 ve 41. maddeleri ile bu kurumun esasları daha da belirginleşmiştir. 1864'te vilâyet düzenlemesi ile yeniden ele alınan zaptiye teşkilatı, yapılan yeni eklemelerle Osmanlı'nın yıkılışına kadar iç güvenlik hizmetini sürdürmüştür⁴⁵. Böylece derbent teşkilatı da kademeli olarak ortadan kalkmıştır.

SONUÇ

Kervanları ve yolları korumak için kurulan İlhanlılar'daki tutkavul sisteminden geliştirilen derbent teşkilâtı, Osmanlı Devleti'nde önemli iskân metotlarından birisiydi. Etrafı duvarla çevrili derbent tesisleri, daha çok, yolların kavşak noktalarına ve merkezî öneme sahip yerlere

⁴² 12 Numaralı Mühimme Defteri, I. s. 117, hüküm 148.

⁴³ Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, ss.47-49.

⁴⁴ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, ss.104-105.

⁴⁵ Musa Çadırcı. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara, ss.317-321.

yapılırdı. Bundan dolayı, derbentçi olarak yazılan köy halkı, yaptıkları hizmete göre bazı vergilerden veya hepsinden muaf tutulurdu. Derbentler, bölgenin ve yolun emniyetinin sağlanması yönünden mühim birer tesis olmakla birlikte, ıssız yerlerin iskâna açık hâle gelmesinde de rol oynamıştı. İşlevleri yönünden önemli olmalarına rağmen, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren düzenleri bozulmaya başlamış, bu durum çevre köy, hatta kasaba halkının eşkıya baskısına mâruz kalmasına sebep olduğu için buralarda oturanlar yerlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Devlet bu bozukluğu, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yeniden düzene sokmaya çalışmıştır. Alınan tüm önlemlere rağmen eski işlevine kavuşturulamayan ve bu yüzden bir müddet sonra ihmale uğrayan derbentler, XIX. yüzyılda yeniden tamire muhtaç hâle gelmiştir.

Tanzimat'la başlayan reform hareketleri, derbent teşkilâtının ortadan kalkmasına, modern anlamda güvenlik örgütünün kurulmasına alt yapı oluşturmuş, bu çerçevede belli başlı noktalardaki han ve derbentler tamir edilerek jandarma karakolu haline getirilmiştir.

KAYNAKÇA

BOA, Cevdet Tasnifi, Zaptiye, Nu.2254.

BOA, Maliyeden Müdevver Defter, Nu. 9956.

II. Bâyezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli Ahkâm Defteri, Haz. İlhan Şahin ve Feridun Emecen, İstanbul 1994.

BOA, 3 Numaralı Mühime Defteri 966-968 / 1558-1560, Haz. Nezihi Aykut, Cevdet Küçük, İdris Bostan, Özcan Mert, Murat Cebecioğlu, Abdülkadir Özcan, Feridun Emecen, İlhan Şahin, Mücteba İlgürel, Hüdai Şentürk, Mehmet İpşirli ve Mustafa Çetin Varlık. Ankara 1993.

BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri 973 / 1565-1566, Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Uğurhan Demirbaş, Mustafa Karazeybek, Muhammed Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu, Numan Yekeler ve Zahit Yıldırım, Ankara 1994.

BOA, 6 Numaralı Mühimme Defteri 972 / 1564-1565, II., Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Muhammed Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu ve Numan Yekeler, Ankara 1995.

BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976 / 1567-1569, I., Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Hasan Çağlar, Mustafa Serin, Osman Uslu ve Numan Yekeler, Ankara 1998.

BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976 / 1567-1569, II., Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Hasan Çağlar, Mustafa Serin, Osman Uslu ve Numan Yekeler, Ankara 1999.

BOA, 12 Numaralı Mühime Defteri 978-979 / 1570-1572, I., Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Hasan Çağlar, Mustafa Serin, Osman Uslu ve Numan Yekeler, Ankara 1996.

BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri 1026-1027 / 1617-1618, Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Ayhan Öztürk, Mustafa SERİN, Fuat Yavuz ve Numan Yekeler, Ankara 2000.

BOA, 85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042) / 1630-1631 (1632), Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Ayhan Öztürk, Mustafa Serin, Fuat Yavuz ve Numan Yekeler, Ankara 2002.

Topkapı Sarayı Arşivi, E-12321 Numaralı Mühimme Defteri H. 951-952, Haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002.

10 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1070-1071 / 1659-1661), Haz. İzzet SAK, Konya 2003.

Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ. (1991). *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, Hzl. Cemâl Kurnaz, Tenkitli Basım, Ankara 1991.

- Arslan, H. (2001). *16. YY Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Timar. Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, İstanbul, ss.805-872.
- _____. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Türkler*, IX:133-152.
- Ceran, A. Ş. (1998). Konya İlgin Argıdhanı'nda Damat Nevşehirli İbrahim Paşa Vakıfları. *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, 130:35-39.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara.
- Halaçoğlu, Y. (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. 3.Baskı, Ankara.
- _____. (1999). Derbent. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX. İstanbul, ss.162-164.
- Hoca Sadettin Efendi. (1999). *Tacü't-Tevârih*, II., Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 4. Baskı, Ankara.
- İnalcık, H. (2001). Murad II. *MEB İslâm Ansiklopedisi*, VIII., Eskişehir, ss.598-615.
- Kılıç, R. (2005). *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul.
- Küçükdağ, Y. (1997). *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*. Konya.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul.
- _____. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*. 2. Baskı, İstanbul.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):54-65 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

1915 Ermeni Olaylarına Farklı Bir Bakış

Nevzat Artuç

Adıyaman Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu, Adıyaman

Özet: 1915 yılında dönemin İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından alınmış olan Ermeni Sevkıyatı kararı, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin bizzat isyan etmeleri ve Ruslarla işbirliği yapmaları nedeniyle alınmış bir güvenlik tedbiridir. Sevkıyat kararının alınmasını sağlayan İttihatçı lider kadro, savaş şartlarına rağmen, Ermeni kabilelerinin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için azami ölçüde gayret göstermişlerdir. 1915te yaşanan bu olaylar, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından İtilaf Devletleri'nin gölgesi altında kurulan İttihatçı karşıtı Osmanlı Hükümetleri tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve hiç vakit kaybedilmeden yargıya havale edilmiştir. Yargılamalar sonucunda sevkıyat sırasında bazı üzücü hadiselerin yaşandığı kabul edilmiş, ancak bu olayların bir imha amacı taşımadığı özellikle vurgulanmıştır. Öte yandan Ermeniler, sevkıyat olayını II. Kanal Seferi sırasında İngiliz ordularında gönüllü olarak yer almakla protesto etmişlerdir. Yurt dışındaki Ermeni lobileri, savaştan sonra İttihatçı liderlere yönelik suikastlar düzenleyerek sevkıyat sırasında hayatlarını kaybetmiş olan Ermenilerin intikamını almak istemişlerdir. Sevkıyat kararının alınmasında hiçbir rolü olmayan Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'yı bile ölüm listelerine alarak meseleyi adeta bir kan davası haline getiren Ermeni Lobileri, günümüzdeki uzlaşmaz siyasetin temellerini atmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Sevkıyat, İttihat ve Terakki, Talat Paşa, Cemal Paşa.

A Different Approach Towards Armenian Events of 1915

Abstract: The decision of Armenian dispatch of 1915 is a security measure taken against the rebellions of Armenians living within the boundaries of Ottoman state and their co-operations with Russians. Despite the worst conditions resulted by the war, leading cadres of Unionist, who are behind the dispatch decision, do their best to meet the needs of the Armenian convoys. Soon after the World War I, the events of 1915 bring into agenda by the Ottoman cabinets established under power of the Entente Powers and it transferred to the court. Immediately. At the end of judgment verdict, it is accepted that some undesirable events happens during the dispatch. However, it is particularly stressed the fact that this is not done on purpose. On the other hand, Armenians protest the events of dispatch by joining voluntarily the British armies during the Channel expedition. The Armenian lobbies outside the Ottoman state want the leaders of Unionist cadres revenge on the Armenians who died during the dispatch by arranging plot attempts. Mustafa Kemal Pasha having no role in the decision of dispatch is also taken into the murder list. Thus, Armenian lobbies, who have seen the events as a cherish a vendetta, are responsible for the uncompromising policy of Armenia.

Key words: Armenians, Dispatch, Committe of union and prograssive, Talat Pasha, Djemal Pasha.

I. Giriş

Günümüzde en fazla tartışılan tarihi konuların başında *Ermeni Meselesi* ve bu meselenin en önemli süreci durumunda olup, 1915 Mayıs başlarında uygulamaya konulan ve ülkedeki Ermenilerin Suriye ve Mezopotamya'ya gönderilmelerini öngören sevkıyat kararı gelmektedir. Meselenin bu kadar dallanıp budaklanmasında Ermenilerin uzlaşmaz tutum sergilemeleri ve başta Amerika ile Fransa olmak üzere büyük devletlerin ülkemize yönelik siyasi çıkarlar gözetmesinin önemli rolü olmuştur. Çalışmamızda 1915'te yaşanan olaylara farklı bir açıdan bakabilmeyi ve söz konusu olaylarla ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutabilmeyi amaçladık. Bu yüzden şimdiye kadar pek çok çalışmada ele alınmış olan Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihçesine, Birinci Dünya Savaşı öncesi yaşanan gerginliklere, Van, Zeytin İsyanları'nın ayrıntılarına değinmek yerine sevkıyat kararının alınmasına neden olan gelişmelere, bu kararın ne şekilde değerlendirilmesi gerektiğine, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ermenilere karşı olumsuz bir tutumda olup olmadığına, 1915 olaylarının yargılanma sürecine ve Ermenilerin bu mesele dolayısıyla ortaya koymuş oldukları uzlaşmaz tutumun boyutlarına orijinal belgelerden istifadeyle değinmeye çalışacağız.

1) 1915 Ermeni Sevkıyatı¹ Kararı Niçin Alınmıştır?

Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile bir ittifak antlaşması imzalamış, 3 Ağustos'ta da seferberlik ilan etmişti. Ancak, Ermenilerin çoğunluğu seferberlikle ilgili alınmış olan kararlara uymamışlar, meclisteki Ermeni mebuslarından bir kısmı da Rusya'ya kaçmışlardı. Bu durum üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey², Erzurum Ermeni Mebusu Varteks Efendi'yi çağırarak, olası taşkınlıklar durumunda can ve mal kayıplarının önüne geçilebilmesi amacıyla sağduyulu hareket etmeye davet etmiştir. Bu sıralarda ortaya çıkan küçük çaplı olaylar bastırılmışsa da, 1915 Şubat'ında Zeytin ve Nisan ayı içerisinde Van, Çatak ve Bitlis'te baş gösteren geniş çaplı isyanlar, İttihat ve Terakki Hükümeti'ni oldukça güç durumda bırakmıştır³. Bölgedeki Ermeni isyanlarının giderek tehlikeli boyutlara ulaşması ve Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapıp, Müslüman ahaliyi katletmeye başlamalarının ardından, bu tarihe kadar iyi niyetini muhafaza eden Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 24 Nisan 1915'te tüm Vilayetlere göndermiş olduğu bir genelgeyle Ermeni komite merkezlerinin kapatılmasını ve sorumlularının derhal tutuklanmalarını istemiştir⁴. Söz konusu genelgeyle Ermeni komitecilerine büyük bir darbe indirilmiş olmasına rağmen, isyan olaylarının önü alınamamıştır. Bu yüzden, İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden olan Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın⁵ 8-10 Nisan 1915 tarihli telgrafı üzerine Konya'ya sevklerine karar verilmiş olan Zeytin Ermenileri, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in yukarıda belirtmiş olduğumuz ve güvenlik gerekçelerinin ileri sürüldüğü genelgesi üzerine Halep, Urfa ve Zor'a sevk edilmeye

¹ Konuyla ilgilenen pek çok araştırmacı, 1915'te yaşanan bu olaylar için *tehcir* kelimesini kullanmaktadır. Ancak, yurt dışındaki bazı Ermeni yazarlar *tehcir* kelimesinin ülke dışına sürülme, göç ettirme anlamlarına tekabül ettiğini iddia etmektedirler. *Tehcir* kelimesinin bu şekilde kullanılmasının hatalı olacağı kanaatindeyiz. Çalışmamızda tamamen Osmanlı Devleti sınırları içerisinde gerçekleşmiş olan söz konusu olaya ilişkin, yukarıda belirttiğimiz şekilde bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek amacıyla *tehcir* ifadesi yerine *sevk ve iskân* tabirlerini kullanmayı uygun bulduk. Bu konudaki dayanak noktamız ise konuya ilişkin, 31 Mayıs 1915'te Meclis-i Vükelâ'da alınmış olan kararda kullanılan *sevk ve iskân* tabirleri olmuştur. Meclis-i Vükelâ'nın söz konusu kararı için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1995, ss.30-32. Benzer görüşler için bkz. M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, İstanbul 1996, s.165.

² Tevfik Çavdar. (1995). *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*. Ankara; Hasan Babacan. (2005). *Mehmet Talat Paşa (1874-1921) Siyasi Hayatı ve İcraatı*. TTK Basımı, Ankara.

³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, ss.5-8; Hikmet Özdemir. (2004). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. TTK Basımevi, Ankara, ss.53-66.

⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s.7; Yusuf Halaçoğlu. (2001). *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara, ss.38-45; Azmi Süslü. (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*. Van, ss.78-79.

⁵ Nevzat Artuç. (2005). *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta.

başlanmıştır⁶. Olayların artarak devam etmesi üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa, 2 Mayıs 1915'te Talat Bey'e bir yazı göndererek toplu halde bulunan Ermenilerin Rusya içlerine ve Anadolu'nun farklı bölgelerine gönderilmelerini istemiştir⁷. Talat Bey, Enver Paşa'nın bu yazısı üzerine Ermeni sevkıyatını fiilen başlatmış, birkaç hafta sonra da konuyu Meclis-i Vükelâ'ya havale etmiştir. Olağanüstü toplanan Meclis-i Vükelâ, 31 Mayıs 1915 tarihli toplantısının ardından Ermeni sevkıyatına dair gerekli resmi müsaadeyi vermiştir⁸. Sonuç olarak, Ermeni sevkıyatı kararı İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği gibi, olası bir isyan hazırlıklarına karşı alınmış bir tedbir niteliğinde olmayıp, Ermenilerin bizzat isyan etmeleri ve masum Türk-Müslüman halkı katletmeleri üzerine son çare olarak alınmıştır⁹. Nitekim Dâhiliye Nazırı Talat Bey, sevk kararının alınmasında amaçlarının Ermenileri imha etmek olmadığını, bilakis cephe gerisi güvenliğini sağlamak, Ermenilerin Ruslarla işbirliğini engellemek ve bu sayede Doğu Anadolu'da kurulması planlanan Ermeni devleti senaryolarının önüne geçmek olduğunu belirtmiştir¹⁰. Başlangıçta savaş bölgeleriyle sınırlı tutulan sevkıyat kararı, ülke içerisinde olası bir iç savaşa meydan vermemek amacıyla Anadolu içlerinde yaşayan diğer Ermeniler için de uygulamaya konulmuştur¹¹. Bu arada Ermenilerin sevk edilmesini öngören kararın Almanya'nın teşvikiyle alındığına dair bazı iddialar bulunmaktadır¹². Ancak, Enver Paşa'nın ilgili yazısı gereğince Ermeni sevkıyatını başlatmış olan Talat Bey, 16 Aralık 1915'de ülke genelindeki tüm Vilayet ve Mutasarrıflıklara bir yazı göndererek, sevkıyat kararının herhangi bir devletin baskısı veya etkisi altında kalınmadan tamamen iç güvenlik gerekçeleriyle alındığını vurgulamıştır¹³.

2) Ülkedeki Ermeniler İçin Öngörülen, 31 Mayıs 1915 Tarihli Sevk ve İskân Kanunu Etnik Temizlik Çerçevesinde Değerlendirilebilir mi?

İmparatorluk geleneğine sahip bir devletin en temel görevlerinden birisi olan iç güvenlik meselesi, değişik etnik gruplar göz önüne alınarak problemsiz bir şekilde çözüme kavuşturulmalıdır. Osmanlı Devleti'nin, 1915'te artarak devam eden Ermeni saldırılarına karşı başta Doğu Anadolu olmak üzere ülkedeki Türk-Müslüman halkın can güvenliğini sağlamak amacıyla, Ermeni vatandaşlarını buldukları bölgelerden kendi sınırları içerisindeki bir başka bölgeye sevk etme olayını bir etnik grubu imha etmek tabiriyle izah etmek mümkün değildir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz imparatorluk geleneğiyle yetişmiş ve bu geleneği özümsemiş İttihat ve Terakki liderlerinin ve sayısız etnik yapıyı yüzyıllardır bünyesinde barış ve huzur içerisinde yaşatma geleneği olan Osmanlı Devleti'nin, sınırları içindeki küçük bir Ermeni azınlığı özellikle hedef almış görünüyorsa tarihsel gerçeklerle de bağdaşmamaktadır.

⁶ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁷ Azmi Süslü, *a.g.e.*, s. 109-110.

⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, ss. 30-32. Tunaya'ya göre Talat Bey, 26 Mayıs'ta Sadrazam Said Halim Paşa'ya bir yazı göndererek esasında bir Hükümet kararı olarak yayınlanması gereken kanunu, *İttihatçı bir yöntemle* tek başına çıkartmıştır. Meclis-i Vükelâ'nın kararı, Talat Bey'in bu yazısından 5 gün sonra çıkarılmıştır. T. Zafer Tunaya. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, s.604.

⁹ İlber Ortaylı. (2005). Soykırım Olmadı Yaşananlar Mukatele. *Hürriyet*, 6 Nisan, s.20.

¹⁰ BOA, *DH.ŞFR*, 59/19, 3 Kanun-ı Evvel 1331 (16 Aralık 1915).

¹¹ Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 64.

¹² İlber Ortaylı, 2001'de Popüler Tarih'te ve 6 Nisan 2005'te Hürriyet Gazetesi'nde yayınlanan makalesinde Ermeni sevkıyat kararının alınmasında Alman Genelkurmayı'nın ısrarlı önerilerinin etkili olduğunu iddia etmektedir. İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 20. Aynı görüşler, bir başka çalışmada İlber Ortaylı'dan alıntı yapılarak savunulmuştur. Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya*, Kaynak Yay., İstanbul 2003, s. 39-40. Eldeki belgelerle uyumsuz olan gerek Ortaylı'nın gerekse Kılıç'ın bu yargılarına katılmamız mümkün değildir. Talat Bey tarafından yukarıda zikrettiğimiz tüm Vilayet ve Mutasarrıflıklara gönderilen, 16 Aralık 1915 tarihli genelge bu konuda aksi bir yargıya mahal bırakmamaktadır. Ayrıca Talat Bey, yurt dışına çıkışının ardından kaleme almış olduğu hatıralarında bir takım kötü niyetli propagandacılar tarafından kasıtlı olarak ortaya atılan bu tür iddiaların aynı zamanda Almanya'nın da onurunu zedelemeye yönelik olduğunu belirtmiştir. *Talat Paşa'nın Anıları*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2003, s. 77-78.

¹³ BOA, *DH.ŞFR*, 59/19, 3 Kanun-ı Evvel 1331 (16 Aralık 1915).

İçerisindeki irili ufaklı birçok azınlık grubu muhafaza eden Osmanlı Devleti böyle bir iddianın muhatabı olmaktan çok uzak görünmektedir. Zira, böyle ciddiyetsiz ve asılsız iddiaların hiçbirini, aynı gerekçelerle sevkıyata tabi tutulmuş olan Arap ve Rumlar¹⁴ ile herhangi bir sevkıyata tabi tutulmayan Yahudi, Dürzi, Maruni, Kürt, Süryani, Arnavut ve Boşnak Osmanlı vatandaşlarından gelmemiştir. Kaldı ki sınırları içerisindeki tüm unsurları bir arada yaşatma ve bu sayede devletin bütünlüğünü muhafaza etme amacı güden İttihatçıların, salt Ermeni azınlığı kasıtlı olarak hedef almış olması tarihsel gerçeklerle örtüşmemektedir¹⁵. Ermenilerin sevkıyatı ve yerleştirilmeleri sırasında İttihatçı liderlerin resmi yazışmaları dikkate alınırca, onlarda öldürme düşüncesi yerine, tamamen insancıl kaygıların ağır bastığı açıkça görülmektedir. Şu gerçeği de belirtmemizde fayda olduğu kanaatindeyiz. Ermeni vatandaşlarımızın sevkıyatları sırasında yaşanan bazı çirkin olayların sorumlusu olarak içeride ve dışarıda pek çok araştırmacının İttihatçı liderleri hedef göstermesi büyük bir talihsizlik olup, son derece hassas bir dönemde ülke yönetimine gelmiş bu değerli insanların hayatlarına ve devlet görevlerindeki durumlarına ilişkin hiçbir bilgi ve belgeye sahip olunmadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır¹⁶. Üst düzey resmi yazışmalar İttihatçı lider kadronun sevkıyat ve yerleştirme işlemleri sırasındaki tutumlarını açıkça gözler önüne sermektedir. Örneğin dönemin yabancı basını tarafından Enver Paşa'yla birlikte olayların baş aktörlerinden birisi olarak gösterilen Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in¹⁷; 14 Haziran 1915 tarihli Ermeni kafilelerine eşkıyalar tarafından yapılan her türlü saldırının en ağır şekilde cezalandırılmasını¹⁸, 12 Temmuz 1915 tarihli nakil ve sevkıyat sırasında kimsesiz kalmış Ermeni çocuklarının bakım, terbiye ve maiyetlerinin temin edilmesini¹⁹, 16 Ağustos 1915 tarihli Ermeni vatandaşların sevkıyat sırasında can, mal ve ırz

¹⁴ Mesela Ermenilerin ardından, 23 Nisan 1916 tarihli kararnameyle Suriye'den Anadolu'ya nakledilmeye başlanılan Arap ailelerin nakil işlemleriyle ilgili ayrıntılı bir genelge yayınlanmış, ulaşım masrafları tamamen devlet tarafından karşılanmış, iaşelerinde, mefruşat ve elbise ihtiyaçlarında kullanılmak üzere ilgili Vilayetlere gerekli tahsisatlar gönderilmiştir. BOA, *DH.ŞFR*, 63/145 a, 145 b, 64/293, 72/66, 82/72, 82/98, 10 Nisan 1332, 31 Mayıs 1332, 8–13 Kanun-ı evvel 1333 (23 Nisan 1916, 13 Haziran 1916, 8–13 Aralık 1917). Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Nevzat Artuç, *a.g.e.*, ss. 271–283. Bunlara ek olarak Sadrazam Talat Paşa, 1917 sonlarında sevke tabi tutulmuş Arap ve Rum Osmanlı vatandaşlarının, tıpkı Ermeni vatandaşları gibi, her türlü ihtiyaçlarının karşılanacağını taahhüt etmiştir. Talat Paşa'nın ilgili yazısı için bkz. BOA, *DH.ŞFR*, 80/86, 8 Teşrin-i evvel 1333 (8 Ekim 1917).

¹⁵ İttihatçılar, 1909 Adana Olayları'nda olayları başlatan taraf olmalarına rağmen Ermenilere karşı her hangi bir tavır almamışlar, aksine *İttihad-ı Anasır* fikri çerçevesinde yaraların sarılmasına gayret gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Artuç, *a.g.e.*, ss. 69-73. Mahmut Şevket Paşa'nın, 11 Haziran 1913'te öldürülmesinin ardından kurulan ve İttihatçıların tam iktidar dönemlerinin ikinci kabinesi olarak bilinen Said Halim Paşa Hükümeti'nde Posta ve Telgraf Nazırlığı'na, Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nde de başarıyla görev yapmış olan, Oksan Efendi adlı bir Ermeni getirilmiştir. Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 114; *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, (Derleyen: Adem Sarıgöl), IQ Yay., İstanbul 2001, s. 263. Ayrıca İttihatçıların önde gelen isimlerinden Dr. Nazım ve Celal Bayar tarafından çıkarılan *Halka Doğru Dergisi*'nde, 1915 olaylarından 7 ay kadar önce yazılmış bir makalede; Ermeni vatandaşlarının matbaacılığa başlamalarının 400. yıldönümü münasebetiyle gerçekleştirilen şenliklerden övgüyle bahsedilmiştir. Makalenin devamında ise, Ermenilerin yalnızca bir kısmı tarafından yapılan taşkınlıkların ve Ermeni olarak kabul ettikleri Arşakıyan krallarının fotoğraflarını taşımalarının Türk kardeşlerini incitmiş olduğu da nazik bir ifadeyle belirtilmiştir. *Halka Doğru*, Sa. 28, 17 Teşrin-i evvel 1329 (30 Ekim 1913). Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, İttihatçıların Ermenilere karşı özel bir düşmanlığının olduğunu iddia etmek tarihsel gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

¹⁶ İttihatçı lider kadrosunun önde gelen isimlerinden Talat Paşa'nın; *Askeri bir önlemden başka bir şey olmayan sevkıyat kararı, vicdansız ve karaktersiz insanların elinde bazı üzücü hadiselerle yol açmıştır. Ancak İttihat ve Terakki yönetiminin Ermenilerin başına gelen bu hadiselerden dolayı son derece üzgün olduğu* şeklindeki sözleri de bu iddialarımızı desteklemektedir. *Talat Paşa'nın Anıları*, s. 77.

¹⁷ Mesela İngilizlerin ünlü yayın organı *The Illustrated London News*, 18 Eylül 1915 tarihli sayısında yaşananları Ermenilerin Almanların gözü önünde katledilmesi ve Enver Paşa ve Talat Bey'i de bu katliamın başlıca sorumluları olarak göstermiştir. *The Illustrated London News*, Sa. 361, 18 September 1915, ss. 502-503.

¹⁸ Talat Bey'in ilgili yazısı için bkz. BOA, *DH.ŞFR*, 54/9, 54/10, 1 Haziran 1331 (14 Haziran 1915); 54/162, 13 Haziran 1331 (16 Haziran 1915); *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler* ss. 43–44, 52–53.

¹⁹ Dâhiliye Nazırı Talat Bey, sevkıyat esnasında yetim kalmış çocukların bakım ve iaşelerinin temini hususunda, 12 Temmuz 1915 tarihinde Vilayetlere göndermiş olduğu bir genelgeyle bu konuda gerekli işlemlerin bir an evvel tamamlanmasını istemiştir. Talat Bey'in ilgili genelgesi için bkz. BOA, *DH.ŞFR*, 54/411, 28 Haziran 1331 (12 Temmuz 1915). Dâhiliye Nezareti ayrıca, 26 Kasım 1915'te Elazığ Valisi Sabit Bey'e göndermiş olduğu telgrafla,

güvenliklerinin sağlanarak işlerinin temin edilmesini²⁰, 26 Eylül 1915 tarihli sevkıyat güzergâhlarında ihmali görülen kamu mensuplarının görevden alınmalarını²¹, 27 Ekim 1915 tarihli yaklaşan kış şartları dolayısıyla yola çıkartılmışlar müstesna olmak kaydıyla yeni sevkıyatların yapılmamasını²², 25 Kasım 1915 tarihli Ermeni sevkıyatının geçici olarak durdurulmasını²³, 15 Mart 1916 tarihli söz konusu sevkıyatın tamamen durdurulmasını²⁴ ve 1 Temmuz 1917 tarihli Ermenilere karşı boykot çağrısında bulunanlara şiddetle karşı çıkılmasını isteyen yazıları²⁵ günümüz Dünya kamuoyu ve Ermeni diasporası tarafından ortaya atılan haksız ve temelsiz iddiaların gerçeklerden ne kadar uzak olduğunu gözler önüne sermektedir. Yine İttihatçı lider kadrosunun önde gelen isimlerinden birisi olan ve Bahriye Nazırlığı ile IV. Ordu Kumandanlığı gibi son derece önemli ve kritik görevlerde bulunan Cemal Paşa'nın şimdiye kadar gün yüzüne çıkmamış ancak, *Ahmed Cemal Paşa* adlı biyografik doktora çalışmamızın sonucunda aydınlığa kavuşan, Paşa'nın hem sevkıyat sırasında hem de sevkıyat sonrasındaki genel tutumuna ilişkin detay bilgi ve belgeler, özellikle İttihatçı liderlere yönelik ithamların ne denli haksız ve mesnetsiz olduklarını ispatlamaktadır. Zira Ermenilere yönelik sevkıyat kararının alınmasında Cemal Paşa'nın hiçbir rolü olmamış ve bu kararının alınmasına kadar geçen sürede kendisine konuyla ilgili bilgi dahi verilmemiştir²⁶. Sevkıyat olayının başlaması üzerine Cemal Paşa, Ermenilerin Adana ve Halep üzerinden Mezopotamya'ya gönderilmelerine karşı çıkmıştır. Ona göre, Hükümet tarafından öngörülen bölgeye sevk edilecek Ermeniler, çok büyük zorluklarla karşılaşacaklardı. Paşa'nın bu düşüncesine dayanak teşkil eden en önemli neden ise, bölgenin oldukça karışık olması ve yeni gelecek Ermeni kabilelerinin bu durumdan olumsuz yönde etkilenecekleri gerçeğiydi. Cemal Paşa'nın bu tutumu, İttihat ve Terakki içerisinde küçük çaplı münakaşalara bile sebep olmuştu. Mesela, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi azalarından olan Dr. Bahattin Şakir Bey; *Biz Trabzon, Erzurum, Sivas, Bitlis, Mamüretülaziz, Diyarbakır muhacirlerinin yüzde doksan beşini Musul cenubuna gönderiyoruz,*

yaklaşan kış şartları sebebiyle kimsesiz kalmış Ermeni kadın ve çocuklarının sevk edilmeyerek civardaki uygun köylere yerleştirilmesini istemiştir. BOA, *DH.ŞFR*, 58/124, 12 Teşrin-i sani 1331 (25 Kasım 1915).

²⁰ BOA, *DH.ŞFR*, 55/292, 16 Ağustos 1331 (29 Ağustos 1915).

²¹ BOA, *DH.ŞFR*, 56/186, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915). Talat Bey, sevkıyat sırasında gerekli ciddiyeti göstermeyip lakayt davranması nedeniyle Tenos Kaymakamı Cemil Bey'i azletmiştir. BOA, *DH.ŞFR* 57/105, 11 Teşrin-i evvel 1331 (24 Ekim 1915); *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 115, 433. Aynı uygulamalar çerçevesinde sevk edilen Ermenilerden cüzi miktarda paraya ev satın almış olan bir polis memuru bile en ağır şekilde cezalandırılmıştır. BOA, *DH.ŞFR*, 56/236, 17 Eylül 1331 (30 Eylül 1915).

²² *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 117.

²³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 12.

²⁴ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 75-77. 31 Aralık 1918'de sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin geri dönüş karamamesi çıkartılmıştır. Ancak geri dönen Ermeni nüfusu hakkında kesin rakamlara sahip değiliz. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 82-84. Öte yandan sevke tabi tutulan Ermeni nüfusu hakkında farklı iddialar bulunmaktadır. Yusuf Halaçoğlu'na göre (8 Şubat 1916 tarihi itibarıyla) yaklaşık 438.000, T. Zafer Tunaya'ya göre (Kamuran Gürün'den naklen) 702.500 Ermeni sevk edilmişti. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 75-77; T. Zafer Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s. 604. Türk Tarih Kurumu tarafından yapılmış olan bir çalışmada; Birinci Dünya Savaşı boyunca Ermeni vatandaşlarımızdan 500. 000'i savaş bölgesi olmayan Suriye ve Irak'a sevk edilmişler, 350.000 ile 500.000'i Doğu Anadolu ve Karadeniz üzerinden Kafkaslara göç etmiştir. Savaş müddetince, salgın hastalıklar ve doğal ölümler de dâhil, toplam 200.000 civarında Ermeni vatandaşımız hayatını kaybetmiş ve 400.000 ile 500.000 civarında Ermeni vatandaşımız ise sevkıyattan muaf tutulmuştur. Bu rakamlar, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan toplam Ermeni nüfusunun 1.500.000 olduğunu dikkate aldığımızda gerçeğe daha yakın görünmektedir. Konuya ilişkin olarak geniş bilgi için bkz. Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 106. Öte yandan sevkıyat sırasında hayatını kaybeden Ermeni sayısı hakkında da çelişkili iddialar bulunmaktadır. İngiliz basınına göre, sevkıyat sırasında toplam 800.000 Ermeni öldürülmüştür. *The Illustrated London News*, Sa. 361, 18 September 1915, s. 502-503. Ancak bu rakamların abartılı ve kasıtlı olduğu kesindir.

²⁵ BOA, *DH.HMŞ*, 14/77, 18 Haziran 1332 (1 Temmuz 1917).

²⁶ *Talat Paşa'nın Hatıraları* (1946). Yayına Haz. Enver Bolayır, İstanbul, s. 138; Cemal Paşa. (2001). *Hatıralar*, Yayına Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, s. 422. Nitekim Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbolat'ı, Ermeni sevkıyatı hakkında lazım gelen izahatı vermek üzere ancak Ekim ayı sonlarında Cemal Paşa'ya gönderebilmiştir. BOA, *DH.ŞFR*, 57/155, 57/157-158, 57/313, 15/24 Teşrin-i evvel 1331 (28 Ekim/7 Kasım 1915).

siz ise onları Halep'e sevk ediyormuşsunuz sözleriyle Cemal Paşa'nın bu konudaki düşüncelerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Oldukça öfkelenen Cemal Paşa; *Bu namda bir vali ve kumandan tanımıyorum* sözleriyle Dr. Bahattin Şakir'i Enver Paşa'ya şikâyet etmiş ve onun, bu mesele üzerinde hiçbir salahiyyete sahip olmadığını belirtmek istemiştir. Neticede bu mücadeleden galip çıkan taraf Cemal Paşa olmuştur. Onun yoğun ısrarları üzerine, 1915 Temmuz ayından itibaren Suriye'ye de Ermeni muhacirleri gönderilmeye başlanmıştır²⁷. Cemal Paşa'nın, Ermenileri Suriye'de iskân etmeye yönelik ısrarında ondaki insancıl kaygıların çok büyük etkisi olmuştur²⁸. Cemal Paşa ayrıca, IV. Ordu mıntikasına yapılan Ermeni sevkıyatının²⁹ problemsiz bir şekilde gerçekleştirilmesi uğruna çok büyük çaba sarf etmiştir³⁰. Nitekim Paşa'nın, 19 Haziran 1916'da bölgedeki Vilayet ve Mutasarrıflıklara göndermiş olduğu Ermeni kabilelerine iyi muamele edilmesi yönündeki ihtar tebligatı da bu konudaki hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır³¹. Cemal Paşa bu ihtarla yetinmemiş, sevkıyat sırasında zafiyet gösteren Osmaniyeli Mutasarrıfı Fethi Bey ve İslâhiye Kaymakamı Nusret Bey'i görevlerinden azletmiştir. Onun bu tutumunu kendi yetki alanına müdahale olarak algılayan Dâhiliye Nazırı Talat Bey, bu olay üzerine Cemal Paşa'ya sert bir telgraf göndermiştir. Söz konusu telgrafta Talat Bey; Mutasarrıf ve Kaymakam gibi mülki amirlerin değiştirilmesi ve azil işlemlerinin doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilerek yapılmasını, Cemal Paşa'nın söz konusu mülki amirleri tek başına görevden almasının doğru bir uygulama olmadığını, bu yüzden Fethi ve Nusret Beylerin mağduriyetlerinin giderilmesi maksadıyla tekrar görevlerine dönmelerinin gerekliliğini savunmuştur³². Yaşanan bu yetki tartışmasının ardından Ermeni vatandaşlarının haklarını koruma hususundaki insancıl tutumunu artırarak devam ettiren Cemal Paşa, bu doğrultuda Ermeni mebusları Zöhrap ve Varteks Efendileri katleden ve İttihat ve Terakki mensubu olduğu iddia edilen Çerkez Ahmet ve Nazım isimli iki zanlıyı uzun uğraşlardan sonra yakalatarak idam ettirmiştir³³. Cemal Paşa bunların dışında Suriye'ye gelen Ermeni kabilelerinin iâşesi işiyle yakından ilgilenmiş³⁴, onlar için yeni köyler, hastaneler³⁵ ve yetim kalan çocukları

²⁷ BOA, *DH.ŞFR*, 55-A/14, 20 Temmuz 1331 (2 Ağustos 1915). İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Cemal Paşa'ya gönderilen, 1 Temmuz 1915 tarihli telgrafta Suriye'ye Ermeni sevkıyatı için gerekli işlemlerin tamamlandığına dair bilgiler bulunmaktadır. BOA, *DH.ŞFR*, 54/270-1, 18 Haziran 1331/18 Şevval 1333 (1 Temmuz 1915). Ayrıca, Talat Bey'in Halep Vilayeti'ne göndermiş olduğu, 29 Temmuz 1915 tarihli telgrafta, Ermeni kabilelerinin kısım kısım Suriye'ye sevklerine başlanıldığından bahsedilmektedir. BOA, *DH.ŞFR*, 54-A/167, 16 Temmuz 1331 (29 Temmuz 1915). Bu duruma göre, Ermenilerin Suriye'ye sevkıyatlarına Temmuz ayından itibaren başlanılmıştır. O halde ilk Ermeni kafilesi, Ağustos-Eylül aylarında söz konusu bölgeye ulaşmış olmalıdır. Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 268. 28 Mart 1917 tarihinden itibaren ise, sevkıyata tabi tutulmuş olan Ermenilerin Zor'a sevkinden tamamen vazgeçilmiş, bunun yerine Suriye'nin Kuzey bölgeleri uygun görülmüş, Ermenilerin büyük bir kısmı Cemal Paşa'nın isteği ve dönemin Sadrazamı Talat Paşa'nın onayı ile Suriye'ye nakledilmişlerdir. Öyle ki Talat Paşa, Cemal Paşa'ya göndermiş olduğu, 28 Mart 1917 tarihli yazısında, Suriye'de hangi bölgelerde daha ne kadar Ermeni iskân edilebileceği hususunda bilgi istemiştir. BOA, *DH.ŞFR*, 74//275, 74/281, 28 Mart 1333 (28 Mart 1917).

²⁸ F. Rıfki Atay. (1981). *Zeytindağı*, İstanbul, ss. 65-66; Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 269. Ermeni cemaatleri, göstermiş olduğu bu insancıl davranışlardan dolayı Cemal Paşa'ya defalarca şükranlarını bildirmişlerdi. *Talat Paşa'nın Hatıraları*, s. 138.

²⁹ Cemal Paşa'ya göre bölgeye nakledilen toplam Ermeni nüfusu ortalama olarak 150.000 civarındadır. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 422. Eski Hariciye Nazırlarından Noradungian Gabriel Efendi ise, Lozan Konferansı tali komisyonuna sunmuş olduğu raporunda 140.000 rakamından bahsetmiştir. Azmi Süslü, *a.g.e.*, s. 141.

³⁰ Bu konuda Dâhiliye Nezareti de ilgili valiliklere gereken uyarılarda bulunmuştur. BOA, *DH.ŞFR*, 55/292, 16 Ağustos 1331 (29 Ağustos 1915). Bu arada şu hususu belirtmekte fayda vardır. Cemal Paşa, Suriye'de yalnızca Ermenilerin iskân işiyle uğraşmamıştır. Aynı zamanda Trablsugarp ve Cezayir'den göç eden Türk-Müslüman muhacirlerinin iskân edilmeleri için de büyük çaba göstermiştir. BOA, *DH.ŞFR*, 60/10, 2 Kanun-ı sâni 1331 (15 Ocak 1916).

³¹ A. Fuad Erden. (1954). *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*. İstanbul, s.121; Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 269.

³² Talat Bey'in ilgili yazısı için bkz. BOA, *DH.ŞFR*, 58/141, 15 Teşrin-i sâni 1331 (28 Kasım 1915).

³³ F. Rıfki Atay, *a.g.e.*, ss.66-67; Levon Panos Dabağyan. (2001). *Sultan Abdülhamit ve Ermeni Meselesi*. İstanbul, ss.256-259; Nevzat Artuç, *a.g.e.*, ss.269-270.

³⁴ BOA, *DH.ŞFR*, 57/317, 24 1331 (6 Kasım 1915).

³⁵ Hikmet Ö. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918)*, T.T.K. Yay., Ankara, ss.244-250.

için de belirli şehirlerde yetimhaneler kurdurtmuştur³⁶. Bölgedeki insancıl ve başarılı çalışmaları yakından takip eden İttihat ve Terakki Hükümeti, Suriye'ye gelmiş olan Ermeni kafilelerinin iâşesi için göndermiş olduğu paraların dağıtımını işini de bizzat Cemal Paşa'nın inisiyatifine bırakmıştır³⁷. Cemal Paşa bu çalışmalara ek olarak, Talat Bey'in de uygun görmesiyle, İstanbul'da bulunan eski Ermeni Patriği Ormanyan'ın Şam'da ikamet ettirilmesini³⁸ ve Patrikhane'ye 2000 Lira gibi yüklü bir yardımın verilmesini sağlamıştır³⁹.

Bu arada sevkıyla birlikte bölgedeki nüfus dengelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki Hükümeti bu yüzden ülkedeki tüm Ermenileri Rus Açmiyazın (Eçmiyazın) Katogikosluğu'nun tesirinden kurtarmak istemiş, Sis Katogikosluğu ile İstanbul Patrikliği'nin birleştirilmesine karar vermiştir. Bu amaçla, Kudüs'te ikamet eden Sis Katogikosu'nu ikna etme görevi de Cemal Paşa'ya verilmiştir⁴⁰. Bu görev Paşa tarafından başarıyla yerine getirilmiş olup, ülke içerisindeki tüm Ermeniler, 10 Ağustos 1916 tarihinden itibaren Kudüs'te tek bir makama bağlanmıştır⁴¹. Cemal Paşa, bu tarihten itibaren de Ermeni Patrikhanesi'nin her türlü meselesiyle yakından ilgilenmiştir⁴². Nitekim onun bu yakın ilgi ve alakasından dolayı, Ermeni Katogikosu Sehak Efendi, cemaati ve mezhebiyle ilgili bütün resmi müracaatlarını Cemal Paşa'ya yapmıştır. Bu durum üzerine, cemaat ve mezheplerle ilgili her türlü meselede tek yetkili merci olan Adliye ve Mezahip Nezareti, Sehak Efendi'ye resmi yazışmalarını Cemal Paşa'yla değil, bizzat kendileriyle yapmaları gerektiği şeklinde bir uyarıda bulunmak zorunda kalmıştır⁴³.

Cemal Paşa öbür taraftan yabancı ülkelerde yaşayan Ermenilerin bölgeye sızarak propaganda faaliyetlerine katılmalarına engel olmaya çalışmıştır⁴⁴. Paşa, bu doğrultuda Halep'te sahip olduğu oteli kumarhane ve fuhuş evi olarak kullanan ve Ermenileri kıskırttığı haber alınan Baron isimli bir Ermeni'nin derhal bölgeden uzaklaştırılmasını emretmiştir⁴⁵. Ayrıca, Talat Bey'in uyarıları doğrultusunda, çetelerle münasebet içerisinde bulunan Ermenileri tevkif ettirerek haklarında soruşturma açtırmıştır⁴⁶.

³⁶ Cemal Paşa, mevcut yetimhanelerin ihtiyacı karşılayamaması üzerine, Ermeni çocuklarının bir kısmını Türk yetimhanelerine yerleştirmiş, kanuni engelleri aşmak için de bu çocuklara Türk-Müslüman isimleri verilmesini sağlamıştır. H. Edip Adıvar, *Memories of Halide Edip*, London 1926, s. 428-429.

³⁷ Talat Bey, Enver Paşa ile görüş alışverişinde bulduktan sonra Cemal Paşa'ya göndermiş olduğu, 8 Nisan 1916 tarihli telgrafında, Ermenilere yabancılar tarafından gönderilen para yardımlarının kabul edilmemesini ve bu işin ya mahalli hükümetler ya da Cemal Paşa'nın kontrolü altında yapılmasını özellikle ifade etmiştir. BOA, *DH.ŞFR*, 62/276, 26 Mart 1332 (8 Nisan 1916).

³⁸ BOA, *DH.ŞFR*, 67/28, 3 Ağustos 1332 (16 Ağustos 1916). Cemal Paşa'nın girişimiyle, Ormanyan'a birkaç hafta içinde Kudüs'te devamlı ikamet hakkı da verilmiştir. BOA, *DH.ŞFR*, 67/130, 16 Ağustos 1332 (29 Ağustos 1916).

³⁹ BOA, *DH.ŞFR*, 76/147, 15 Mayıs 1333 (15 Mayıs 1917). Ayrıca bkz. Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 270.

⁴⁰ Osmanlı Hükümeti, ilk başlarda Kudüs'teki Ermeni Patrikhanesi'ni tanımamıştı. Heyet-i Vükelâ, yukarıda belirttiğimiz birleşme olayından sonra Patrik'in Sis'te oturmasına karar vermiş, ancak bu mümkün olmayınca Kudüs'e razı olmuştur. Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in yazısı için bkz. BOA, *DH.ŞFR*, 63/136, 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916). Ayrıca bkz. Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III/3, T.T.K. Basımevi, Ankara 1991, s. 49-59.

⁴¹ Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, C. III/3, s. 57.

⁴² Mesela Kudüs'teki Ermeni Katogikos ve Patrikliği, Mar-ı Yakup Manastırı'nın tamir ve çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için Cemal Paşa'dan yardım istemişlerdir. Hükümet, Paşa'nın ilgili başvurusu üzerine herhangi bir zaruret bulunmadığı halde, hem paskalya vesilesiyle hem de Ermeni cemaatinin kötü niyetli kişilerin propagandalarına maruz kalmasını engellemek amacıyla yeterli paranın temini için çalışacağını, olmadığı takdirde söz konusu manastıra bağlı emlak vergilerinin tecil edileceği sözünü vermiştir. BOA, *DH.ŞFR*, 72/224, 20 Rebiülahir 1335 (13 Şubat 1917).

⁴³ BOA, *DH.ŞFR*, 69/71, 10 Teşrin-i evvel 1332 (23 Ekim 1916).

⁴⁴ BOA, *DH.ŞFR*, 60/35, 3 Kanun-ı sâni 1331/27 Temmuz 1332 (9 Ağustos/16 Ocak 1916).

⁴⁵ BOA, *DH.ŞFR*, 66/192, 3 Kanun-ı sâni 1331/27 Temmuz 1332 (9 Ağustos/16 Ocak 1916).

⁴⁶ BOA, *DH.ŞFR*, 63/307, 30 Nisan 1332 (13 Mayıs 1916).

3) Sevkiyat Kararının Yeniden Gündeme Getirilmesi ve Yargılanma Süreci

1915'te gerçekleşmiş olan Ermeni sevkiyatı, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ve İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkışının⁴⁷ hemen ardından, İtilaf Devletleri'nin baskısı altında kurulan İttihatçı aleyhtarı Osmanlı Hükümetleri tarafından yeniden gündeme getirilmiştir⁴⁸. Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesi döneminde, Almanya'da oldukları belirlenen İttihatçı liderlerin iadeleriyle ilgili Hariciye Nezareti'nin isteği üzerine tesis edilen Sıkıyönetim Mahkemesi Tahkik Heyeti tarafından hazırlanmış olan, 21 Mart 1919 tarihli *İzahname*'de 1915 Ermeni sevkiyatı için *askeri sebeplerden dolayı Hükümet-i Osmaniye'ce alınmış bir tedbir* ibaresi kullanılmıştır⁴⁹. Söz konusu belgede sevkiyat olayının etnik bir imha hareketi olmadığı belirtilmesine karşın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumi azasından Dr. Bahaddin Şakir ile Trabzon eski Valisi Cemal Azmi Bey'in, 1915 Haziran'ında Erzincan ve Trabzon'da bir takım olumsuz hadiselerin içerisinde yer aldıkları iddia edilmiştir. Bu iddialara göre; Dr. Bahaddin Şakir Bey, 1915 Haziran ayı içerisinde Erzurum ve Erzincan'dan yola çıkartılmış olan Ermenilerin Kemah Boğazı'nda pusuya düşürülerek Kürt çetecilerin saldırılarına maruz kalmalarına sebebiyet vermiştir. Bu saldırılar sonucunda Ermeni kafilesinin tamamı imha ve yanlarında bulunan değerli eşyaları da gasp edilmiştir⁵⁰. Cemal Azmi Bey ise, Trabzon'dan gerçekleşen sevkiyat sırasında⁵¹ kimsesiz kalmış ve yetimhanelere yerleştirilmiş Ermeni çocuklarını, yetimhanelerden çıkartılıp kayıklara bindirilerek Trabzon'a bir buçuk-iki saat mesafede Karadeniz'e atılarak öldürülmelerine neden olmuştur⁵². Ancak bu iddiaların İttihatçılara karşı adeta bir kan davası düşmanlığıyla tavrı almış ve İtilaf Devletleri'nin baskısı altında kalmış Osmanlı Hükümetleri döneminde gündeme getirilmiş olduğunu dikkate almak durumundayız. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden Talat ve Cemal Paşaların yukarıda bahsetmiş olduğumuz insancıl tutumlarına rağmen, Dr. Bahattin Şakir⁵³ ve Cemal Azmi Beylerin böyle çirkin ve yakışsız bir eylemin içerisinde planlı ve kasıtlı olarak yer almış olabileceklerini düşünmek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezîyetçi yapısı dikkate alındığında, neredeyse imkânsız gibi görünmektedir⁵⁴. Ayrıca Erzincan ve Trabzon'da

⁴⁷ İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkışına neden olan gelişmeler ve mevcut Hükümetlerin konuya ilişkin tutumları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 295–304.

⁴⁸ BOA, *DH.HMŞ*, 6-2/12-30, lef. 1, 3 Kanun-ı evvel 1334 (3 Aralık 1918).

⁴⁹ BOA, *HR. HMŞ.İŞO*, 108/2, lef. 62, 63, 8 Mart 1335 (21 Mart 1919).

⁵⁰ BOA, *HR. HMŞ.İŞO*, 108/2, lef. 62, 8 Mart 1335 (21 Mart 1919). Erzurum Alman Konsolosu Scheubner, 26 Haziran 1915'te İstanbul Alman Büyükelçiliği'ne göndermiş olduğu raporunda; Erzurum'daki Ermeni kafilelerinin Erzincan'a sorunsuz bir şekilde ulaştıklarını, Erzincan'dan Urfa'ya hareket ederken Kemah Boğazı'nda bir takım tatsız olayların yaşandığını, toplam zayıat hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığını, ancak zayıatın 10.000 ile 20.000 olduğu yönünde haberler bulunduğunu ifade etmiştir. Bu tür üzücü hadiselerin savaş şartları nedeniyle ortaya çıkan güvenlik zafiyetlerinden kaynaklandığını, ancak zikredilen zayıat raporlarının, duyumlardan ibaret olması nedeniyle, fazlaca abartıldığı kanaatindeyiz. Konuya ilişkin olarak bkz. Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 80–82.

⁵¹ Trabzon'da gerçekleşen Ermeni sevkiyatıyla ilgili yargılamalar, 26 Mart–10 Kasım 1919 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK Yay., Ankara 2005, s. 146–156.

⁵² BOA, *HR. HMŞ.İŞO*, 108/2, lef. 63, 8 Mart 1335 (21 Mart 1919); Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 310. Ermeni iddialarının önde gelen savunucularından Lord Bryce, İstanbul'dan gelen emirler doğrultusunda Trabzon'da teknelere doldurulan 8–10 bin Ermeni'nin Karadeniz'e boşaltıldığını iddia etmiştir. Buradaki çelişkili ifadelerden hareketle Cemal Azmi Bey'e yöneltilen bu suçlamaların sistemli bir propagandanın ürünü olduğunu rahatlıkla iddia edebiliriz. Nitekim Trabzon Alman Konsolosu Bergfeld söz konusu iddialarla ilgili olarak Hükümet'ine göndermiş olduğu, 25 Temmuz 1915 tarihli raporunda Trabzon'da Ermeni kıyımı oluyor şeklindeki iddiaların tamamen mesnetsiz olduğunu ifade etmiştir. Lord Bryce ve Bergfeld'den aktaran: Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 78–79 ve 89.

⁵³ Dr. Bahaddin Şakir Bey hakkında yapılan bir çalışmada onun Ermenilere karşı özel bir düşmanlığının bulunmadığı hatta ailesinin dış hekimliğini bile bir Ermeni hekimin yaptığı iddia edilmiştir. Hikmet Çiçek, *Dr. Bahaddin Şakir*, Kaynak Yay., İstanbul 2004, s. 148.

⁵⁴ Dr. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler için Hariciye Nezareti'nce hazırlanmış olan iade dosyasında; Adliye Nezareti'nin, 8 Mayıs 1335 tarih ve 29/25596 numaralı tezkeresinde adı geçen İttihatçıların Ermenilere yönelik uygunsuz faaliyetlerde buldukları, bu suçun Ceza Kanunnamesi'nin 45, 170 ve 252. maddelerine temas ettiği, bu sebeple kanuni işlemlerin yerine getirilmesi için Almanya ile 11 Ocak 1917'de yapılmış olan iade anlaşmasının 5. maddesi gereğince iade taleplerinin bir an evvel yerine getirilmesi istenmiştir. BOA, *HR. HMŞ.İŞO*, 108/2, lef. 32,

gerçekleştiği iddia edilen bu üzücü hadiselerin varlığını kabul etsek bile, bunları Ermenilere yönelik bir etnik temizlik uygulaması olarak değil, savaş şartları nedeniyle yeterli güvenlik önlemlerinin alınmamış olmasından kaynaklanmış münferit olaylar olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim İttihatçı liderlerin Almanya'dan iadelerinin istenmesinde⁵⁵ ve 27 Nisan 1919'da giyaben başlayan yargılanmaları sırasında, Ermeni sevkıyatıyla ilgili planlı ve kasıtlı olarak imha eylemlerinde bulunma suçu telaffuz dahi edilmemiş olup, bunun yerine sevkıyat sırasında işlenen suçlar ibaresi kullanılmış⁵⁶, bu konuda Dr. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler dışındaki İttihatçı liderler için her hangi bir ceza söz konusu olmamıştır⁵⁷.

4) Sevk ve İskan Kanunu'na Karşı Ermenilerin Tepkisi

Ermenilerin sevkıyat olayına karşı ilk tepkisi, 1916 yılında gerçekleşen II. Kanal Seferi sırasında olmuştur. Dönemin Roma Sefiri Galip Bey tarafından IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya gönderilen, 23 Şubat ve 18 Nisan 1916 tarihli istihbarat raporlarında, Mısır'da bulunan İngiliz Ordusu'nda yaklaşık olarak 15.000–20.000 civarında gönüllü Ermeni ve Yahudi birliklerinin bulunduğu bahsedilmiştir⁵⁸. Söz konusu raporlarda Ermeni gönüllülerinin sayısı ve nereden geldikleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Arşivi'nde bulunan bir kısım belgede savaş yıllarında Türkiye'den kaçarak çeşitli yollardan Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın başlangıcında yer alan *Port Said* kentinde bir mülteci kampında toplanmış olan Ermenilerden bahsedilmektedir. Söz konusu belgeler arasında *Port Said*'deki Ermeni kamplarını ziyaret eden Marshall N. Fox'un bir mektubu da yer almaktadır. Bu ilginç mektupta Fox, 1916–1918 yılları arasında *Port Said* Ermeni kamplarını ziyareti sırasında kampta yalnızca kadın ve çocukların bulunduğunu, erkeklerin ise *Legion d'Orient*'da silâh altında bulunduğunu ifade etmiştir⁵⁹. Yukarıdaki iddiamızı destekleyen bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, sevkıyat sırasında ülke dışına kaçmayı başarabilmiş olan Ermeniler, büyük bir olasılıkla, 1915'te yaşanan sevkıyat olayına karşı bir tepki olarak II. Kanal Seferi sırasında İngiliz Ordusu'nda gönüllü olarak görev almışlardır. Ermeniler bu tepkinin yanı sıra, 1915'te gerçekleşen sevkıyat olayını, Türkiye üzerinde çeşitli emelleri bulunan büyük

32/1, 8 Haziran 1335 (8 Haziran 1919). Dr. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler hakkında gerekli evrak, 19 Nisan 1919 tarih ve 11/14353, 16/15143 numaralı iki kıta tahriratla birlikte Bern Sefareti vasıtasıyla İsviçre Hükümeti'ne de gönderilmiştir. BOA, HR. HMŞ.İŞO, 108/2, lef. 6/1, 6/2, 8 Haziran 1335 (8 Haziran 1919).

⁵⁵ Hariciye Nezareti, Alman elçisini çağırarak ülkelerinde bulunduğu öne sürülen İttihatçıların, 11 Ocak 1917'de iki ülke arasında imzalanan ve suçluların iadesini içeren anlaşma gereğince iadelerini talep etmiştir. Gotthard Jaeschke'ye göre Berlin Büyükelçisi Rıfat Paşa, Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesi gereğince, 11 Kasım 1918 tarihli sözlü notayla Alman yetkili makamlarına başvurmuştu. Notadaki ilginç nokta İttihatçıların yanlarında bol miktarda devlet parasını götürmüş olmaları ve Ermeni davasından da sorumlu olduklarının belirtilmiş olmasıydı. Buna karşılık Almanya Hükümeti, 11 Ocak 1917 tarihli suçluların iadesi anlaşmasında belirtilmiş olan hükümlerinin yerine getirilmesi halinde söz konusu notayı kabul edeceğini bildirmiştir. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 172. Ancak, iade talepleriyle ilgili Adliye Nezareti tarafından hazırlanmış olan tezkere suretlerinde Jaeschke'nin iddia ettiği Ermeni davasıyla ilgili hususlar bütün İttihatçıları için değil, Dr. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler için söz konusu olmuştur. Konuya ilişkin olarak bkz. BOA, HR. HMŞO. İŞO., 108/2, lef. 36, 36/1, 11/2, 2, 13, 3 Haziran 1335 (3 Haziran 1919), 11 Ağustos 1335 (11 Ağustos 1919), 21 Kanun-ı evvel 1335 (21 Aralık 1919), 26 Temmuz 1335 (26 Temmuz 1919).

⁵⁶ Konuya ilişkin olarak bkz. BOA, DH. EUM, 5/279, Kasım 1919; BOA, HR. HMŞ.İŞO, 108/2, lef. 62, 63, 8 Mart 1335 (21 Mart 1919); BOA, DH.HMŞ, 6-2/12-30, lef. 1, 3 Kanun-ı evvel 1334 (3 Aralık 1918).

⁵⁷ İlk duruşma sonucunda Enver, Talat ve Cemal Paşalar, yalnızca Bâb-ı Âli Baskını gerekçe gösterilerek idam cezasına çarptırılmışlardır. Söz konusu mahkemede, 1915 Ermeni sevkıyatı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya, Maarif Nazırı Dr. Nazım ve Maliye Nazırı Cavid Beylere Trabzon, Yozgat ve Boğazlıyan'da meydana gelen üzücü olaylara engel olmamışlar, olayları öğrendikten sonra da olaylara sebebiyet verenleri cezalandırmamışlardır şeklinde anlamsız suçlamalar yöneltilmiştir. Sonuçta yalnızca Dr. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Bey'ler için Ermeni meselesiyle ilgili ayrı bir dava açılmasına karar verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Talat Paşa'nın Anıları*, s. 134–136; Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 305–309.

⁵⁸ Konuya ilişkin olarak bkz. *ATASE Arşivi*, Klasör: 532, Dosya: 2080, F. 7, 7-1, 10 Şubat 1331/7 Nisan 1332 (23 Şubat/18 Nisan 1916). Ayrıca bkz. Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 224.

⁵⁹ Aktaran: Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 104–105.

devletlerin teşvik ve kışkırtmaları, özellikle Amerika’da bulunan Ermeni lobilerinin desteğiyle adeta bir kan davası haline getirmişlerdir. Bu yüzden sevkıyat kararının başlıca sorumlusu olarak gördükleri İttihat ve Terakki’nin lider kadrosunu hedef almışlar ve bu hedef doğrultusunda, sevkıyat esnasında hayatlarını kaybeden Ermeni vatandaşların intikamını almak amacıyla Talat Paşa ile başlayıp, Abbas Halim Paşa, Said Halim Paşa⁶⁰, Cemal Paşa⁶¹, Dr. Bahaddin Şakir⁶² ve Cemal Azmi Bey’lerin öldürülmesiyle devam eden suikastlar silsilesini gerçekleştirmişlerdir⁶³. Nitekim İttihatçılara yakınlığıyla bilinen Dürzi Lider Şekip Arslan Bey, Talat Paşa’nın vurulmasından yaklaşık altı gün sonra, Berlin’den Enver Paşa’ya yazmış olduğu, 21 Mart 1921 tarihli mektubunda Ermeni fedailerinin Enver, Talat ve Cemal Paşaları öldürmek için Fransız askeri kılığına girerek yaklaşık bir sene öncesinden Berlin’e geldiklerini söylemiştir⁶⁴. Arslan’ın bu mektubu Ermenilerin suikast zincirleriyle ilgili önemli bir ipucu niteliğindedir. Bunun yanı sıra, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi’nde bulunan ve ilk kez tarafımızca ortaya çıkartılmış olan, 21 Nisan 1922 tarihli bir diğer belgede, İttihatçı liderlere yönelik Ermeni suikastlarıyla ilgili önemli iddialar bulunmaktadır. Bu iddialara göre Amerika’daki bir Ermeni Cemiyeti, Talat ve Abbas Halim Paşa’ları şehit eden Ermeni katillerini mükâfatlandırdığı gibi, Mustafa Kemal ve Enver Paşa’ları da gördükleri yerde öldürmeleri için tayin etmiş oldukları katilleri Amerika’dan yola çıkarmışlardı⁶⁵. Söz konusu belgede Enver Paşa’nın yanı sıra sevkıyat olayı ile en ufak bir ilgisi olmayan Milli Mücadele’nin lideri Mustafa Kemal Paşa’nın bulunması, Ermenilerin konuyla ilgili bütün iddialarının nedenlerini daha iyi açıklamaktadır. Zira, Mustafa Kemal Paşa’nın öldürülmesiyle Milli Mücadele büyük darbe alacak, Ermeniler bu belirsizlik ortamından istifadeyle Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirmeye fırsat bulamadıkları Doğu Anadolu’da bir Ermeni Devleti rüyasını hayata geçirmiş olacaktı. Nitekim ABD Washington Ermeni Ortadoks Kilisesi Papaz Vertanes Kalayjian’ın Nisan 2005’te, 1915 Ermeni olaylarıyla ilgili yapmış olduğu konuşmasında; *Kemal (Mustafa Kemal ATATÜRK) de bir kasaptır* şeklindeki sözleri⁶⁶, yukarıda zikretmiş olduğumuz tarihi belgeyi daha da anlamlı hale getirmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızın sonucunda elde etmiş olduğumuz bulguları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- 1915’te alınan Ermeni sevkıyatı kararı, olası isyan hazırlıklarına karşı alınmış bir tedbir değildir. Aksine, Ermenilerin isyan etmeleri ve Ruslarla işbirliği yapıp Osmanlı ordularına karşı bizzat savaşa girmeleri nedeniyle iç güvenliği sağlamaya yönelik alınmış bir karardır.
- 2- Sevkıyat kararı başlangıçta cephe gerisi bölgeler için düşünülmüş, ancak savaş şartları ve muhtemel bir iç savaş felaketinin önüne geçebilmek amacıyla Anadolu’nun diğer bölgelerinde de uygulanmıştır.

⁶⁰ Said Halim Paşa’nın Ermeni komitacıları tarafından değil, aile içi hesaplaşma sonucu öldürüldüğü ve Ermeni komitacılarının da bu cinayeti üstlendiği şeklinde iddialar da bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kutay, “Sadrazam Said Halim Paşa’yı Kimler Öldürdü?”, *Tarih Konuşuyor*, C. I, Sa. 1, Şubat 1964, s. 48–53.

⁶¹ Cemal Paşa suikastıyla ilgili üç farklı iddia bulunmaktadır. Söz konusu iddialar için bkz. Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 351-355; Abdülvahap Kara, “Yetmişbeş Yıllık Tarihi İfşaat!”, *Tarih ve Düşünce*, Sayı 58, Mayıs 2005, s. 16–23.

⁶² Dr. Bahaddin Şakir suikastı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Çiçek, *a.g.e.*, s. 189–196.

⁶³ Masayuki Yamauchi, *The Green Crescent Under The Red Star Enver Pasha in Soviet Russia (1919–1922)*, Tokyo 1991, s. 69.

⁶⁴ Şekip Arslan Bey’den Enver Paşa’ya, 21 Mart 1922. *Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi*, Nr. 1200.

⁶⁵ *TİTE Arşivi*, Kutu No: 52, 57, Belge No: 131, 139, 18/21 Nisan 1922; Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 364–365.

⁶⁶ Kalayjian’ın bu yakışsız sözleri Türkiye Ermenileri Patrikliği tarafından kınanmıştır. “Türk Ermenileri Ermeni Papazı Kınadı”, *Gözcü*, 16 Nisan 2005, s. 1–12. Bu durum, Türkiye Ermenileri ile diaspora Ermenileri arasında büyük düşünce farklılıkları bulunduğunu gösterdiği gibi, etnik imha iddialarının dış kaynaklı olduğu hakkında önemli bir ipucu niteliğindedir.

- 3- Sevkıyat kararı, herhangi bir yabancı devletin baskısı veya teşviki sonucunda değil, tamamen İttihat ve Terakki yönetiminin kendi tasarrufuyla alınmıştır.
- 4- Sevkıyat sırasında Ermenilerin can, mal ve namus güvenliklerinin sağlanması için başta Dâhiliye Nazırı Talat Bey olmak üzere, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından azami ölçüde çaba harcanmıştır. Ancak, savaş şartları dolayısıyla güvenlik önlemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda bazı tatsız olaylar yaşanmıştır. Bu olaylarla ilişkili olarak Ermeni vatandaşlarımızın bir kısmı salgın hastalıklardan, bir kısmı da eşkıya saldırıları sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir. Ancak, İttihat ve Terakki Hükümeti bu konuda planlı ve kasıtlı bir imha eyleminin içerisinde olmamış, aksine üzücü olaylar karşısında gerekli hassasiyeti göstermiş, büyük devlet olma geleneğinin etkisiyle görevini ihmal eden veya kötüye kullanan kamu görevlilerini en ağır biçimde cezalandırmıştır.
- 5- 1915 ortalarında alınmış olan sevkıyat kararıyla, Ermenileri imha etmek gibi bir amaç güdülmemiştir.
- 6- Başta Cemal ve Talat Paşalar olmak üzere, İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu sevk edilen Ermenilere karşı oldukça iyi davranmışlar ve ellerinden geldiği ölçüde onlara yardımcı olmaya çalışmışlardır.
- 7- 1915 Ermeni sevkıyatı, İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesinin ardından İtilaf Devletleri'nin gölgesi altında kurulmuş İttihatçı aleyhtar hükümetler tarafından tekrar gündeme getirilmiş ve yargıya havale edilmiştir. İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunun çoğunun yurt dışında olması sebebiyle gıyaben başlayan yargılama sürecinde sevkıyat olayını sonradan haber almış olan Cemal Paşa'ya, Dr. Nazım ve Cavid Beylere bile suç isnat ettirilmeye çalışılmış ancak ispat edilememiştir. Buna karşın Dr. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler hakkında oldukça ciddi suçlamalarda bulunulmuştur.
- 8- Yine İttihatçı liderler için Almanya ve İsviçre Hükümetleri'ne yapılan iade başvurularında ve gıyabi yargılamalar sırasında (Dr. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler dışında) Ermeni sevkıyat olayı ile ilgili herhangi bir suçlamada bulunulmamış, dolayısıyla bu konuda herhangi bir ceza da söz konusu olmamıştır.
- 9- Yurt dışında yaşayan Ermeniler sevkıyat olayına büyük tepki göstermişler, yardım adı altında ülke içerisine sızarak propaganda faaliyetlerinde bulunmak istemişlerdir. Ancak bu zararlı faaliyetler Osmanlı yetkili makamlarınca engellenmiştir.
- 10- Sevkıyat olayının başlaması üzerine ülke dışına kaçmayı başarabilen Ermeniler, İttihat ve Terakki yönetiminin almış olduğu sevkıyat kararına bir tepki olarak, 1916'da gerçekleşen İkinci Kanal Seferi sırasında gönüllü olarak İngiliz ordusunda görev almışlardır.
- 11- Meselenin bu kadar dallanıp budaklanmasında yurt dışındaki Ermeni lobileri ile bu lobilerin yurt içindeki uzantılarının önemli rolü olmuştur. Ermeni lobileri içerisinde en aktif durumda olduğu anlaşılan ABD Ermeni lobisi, sevkıyat kararının intikamını almak amacıyla İttihatçı liderlere yönelik suikastları organize etmiş, katilleri ödüllendirmiş ve bununla da yetinmeyerek sevkıyat olayı ile hiçbir ilgisi bulunmayan Türk Milli Mücadelesi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'yı bile öldürmeyi planlamıştır.

KAYNAKÇA

- Adivar, H. E. (1926). dip, *Memories of Halide Edip*, London.
- Artuç, N. (2005). *Ahmed Cemal Paşa (1872–1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Isparta.
- Atay, F. R. (1981). *Zeytindağı*, İstanbul.
- Ata, F. (2005). *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK Yay., Ankara.
- Babacan, H. (2005). *Mehmet Talat Paşa (1874-1921) Siyasi Hayatı ve İcraatı*, TTK Yay., Ankara.

- Bayburt, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III/3, TTK Basımevi, Ankara.
- Cemal, P. (2001). *Hatıralar*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Çavdar, T. (1995). *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara.
- Çiçek, H. (2004). *Dr. Bahaddin Şakir*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Dabağyan, L. P. (2001). *Sultan Abdülhamit ve Ermeni Meselesi*, İstanbul.
- Erden, A. F. (1954). *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914–1918)*, Ankara.
- Halka, D. (1913). Sa. 28, 17 Teşrin-i evvel 1329 (30 Ekim 1913).
- Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara.
- Kara, A. (2005). Yetmişbeş Yıllık Tarihi İfşaat!. *Tarih ve Düşünce*, 58:16–23.
- Kılıç, S. (2003). *Ermeni Sorunu ve Almanya*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Kutay, C. (1964). Sadrazam Sait Halim Paşa'yı Kimler Öldürdü?. *Tarih Konuşuyor*, I(1):48–53.
- Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*. (2001). Derleyen: Adem Sarıgöl, IQ Yay., İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2005). Soykırım Olmadı Yaşananlar Mukatele. *Hürriyet*, 6 Nisan 2005, s. 20.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*. (1995). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara.
- Öke, M. K. (1996). *Ermeni Sorunu*, İstanbul.
- Özdemir, H. (2004). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Basımevi, Ankara.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK Yay., Ankara.
- Süslü, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Van.
- Talat Paşa'nın Anıları*. (2003). Yayına Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Talat Paşa'nın Hatıraları. (1946). Yayına Haz. Enver Bolayır, İstanbul.
- The Illustrated London News. (1915). Sa. 361, 18 September, s. 502-503.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, İletişim Yay., İstanbul.
- Türk Ermenileri Ermeni Papazı Kınadı. *Gözcü*, 16 Nisan 2005, s. 1–12.
- Yamauchi, Masayuki. (1991). *The Green Crescent Under The Red Star Enver Pasha in Soviet Russia (1919–1922)*, Tokyo.

ARŞİV BELGELERİ

ATASE Arşivi, Klasör: 532, Dosya: 2080, F. 7, 7-1.

BOA, *DH.ŞFR*, 54/9, 54/10, 54/270-1, 54/411, 54-A/167, 55/292, 55-A/14, 56/186, 56/236, 57/105, 57/155, 57/157-158, 57/313, 58/124, 58/141, 59/19, 60/10, 60/35, 62/276, 63/136, 63/145 a, 145 b, 63/307, 64/293, 66/192, 67/28, 67/130, 69/71, 72/66, 72/224, 74/275, 74/281, 76/147, 80/86, 82/72, 82/98.

BOA, *DH.HMŞ*, 6-2/12-30.

BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, 108/2, Lef. 2, 6/1, 6/2, 11/2, 13, 32, 36, 36/1, 62, 63.

BOA, *DH.EUM*, 5/279.

TİTE Arşivi, Kutu No: 52, 57, Belge No: 131, 139.

Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi, Nr. 1200.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):66-78 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

Haydar Efe*

Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul

Özet: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, AB bütünleşme sürecindeki işbirliğinde en zor alanlardan biri olmuştur. Çünkü farklı ulusal çıkarlara, tarihsel geleneklere ve dünyanın diğer taraflarıyla farklı siyasi ilişkilere sahip üye devletler, dış politikayı egemenliklerinin belirtisi olarak görmektedirler. Fakat pek çok farklılığa rağmen, bir ODGP oluşturulması talebi AB içinde yaygın bir şekilde paylaşılmaktadır. Bu çalışmanın temel argümanı: AB'nin uluslar arası sorunlar üzerinde etkili; tek bir sesle konuşan küresel politikada etkili ve önemli bir aktör olma amacına ulaşmasının etkili ve tutarlı bir ODGP oluşturmasıyla mümkün olacağı gerçeğidir.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, Ortak dış ve güvenlik politikası, Avrupa güvenlik ve savunma politikası

Common Foreign and Security Policy of the European Union

Abstract: CFSP has been one of the most difficult areas in the cooperation cooperate in EU's integration process. Because member states which have different national interests, historical traditions and different political relations with other parts of the world, have seen it as a sign of their sovereignty. But, in spite of many controversies, the demands for a CFSP are widely shared in the EU. The main argument of this study is to emphasize the fact that in the realization of the aims of EU for being effective in the solutions of international problems and for being the main actor on the global policy the only way is to form effective and coherent DDGP

Key words: European Union, Common foreign and security policy, European security and defence policy

I. GİRİŞ

Batı Avrupa devletlerinin 1940'ların sonlarından bu yana oluşturma çabası içine girdikleri Avrupa bütünleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olan ortak dış politika ve güvenlik politikası, AB bütünleşme sürecinde işbirliği yapılacak en zor alanlardan biri olmuştur. Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkilerden sorumlu eski üyesi Chris Patten'in "*birçok sıfat ama çok az fiille ifade edilen politika olarak*" ifade ettiği AB'nin dış politikasının bugünkü haliyle "*çok sesli, şeffiz ve sorunlu bir filarmoni orkestrası*"na benzediği, tek sesli ve etkin olamadığı herkesçe kabul edilen bir gerçektir.

Uzun bir dönemi kapsayan ve yavaş ilerleme kaydeden bir süreç olan Avrupa'da ortak dış politika ve güvenlik politikası oluşturulması çabaları, 1950'ler ve 1960'lardaki başarısız iki girişimin ardından AT üyesi ülkelerin dış politikalarının koordinasyonu, 1970'lerde Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) sürecinde hükümetler arası yapıda sağlanmıştır. ODGP'nin temelini oluşturan ASİ sürecinin hükümetler arası yapısı nedeniyle ortak bir politika oluşmamış, Ortak

Dış ve Güvenlik Politikası'nın antlaşmalarda yer alması Soğuk Savaş'ın bitmesiyle mümkün olabilmıştır.

1990'larda oluşmaya başlayan ve halen gelişme halinde olan AB'nin ODGP'ndeki bu gecikmenin nedeni bu alandaki çabaların üye devletlerin egemenliklerinden taviz verme anlamına geleceğini düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Dünyanın diğer bölgeleri ile kendi tarihleri boyunca kendi başarılarına ilişki kurmuş olan Avrupa devletlerinin uluslar arası sorunlar karşısındaki davranış ve tutumları çoğu zaman farklılık göstermektedir. Dolayısıyla farklı tarihleri, farklı devlet gelenekleri, farklı çıkarları, üçüncü ülkelerle farklı ilişkileri olan ülkelerin dış politikalarını bütünleştirmek ekonomik entegrasyondan çok daha zor bir iştir.

Fakat bütün bu zorluklara rağmen, AB içinde bir "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası" yaratma talebinin yaygın bir şekilde paylaşıldığını da belirtmek gerekir. Küresel bir güç olmak amacıyla olan ve bu amaç doğrultusunda etkin, güvenilir ve güçlü bir Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'na ihtiyaç duyan AB, Soğuk Savaş sonrasında Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve bu politikanın önemli bir bölümünü oluşturan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasını (AGSP) oluşturma çabalarına hız vermiştir.

II. SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA AVRUPA'DA ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI OLUŞTURMA ÇABALARI

Soğuk Savaş dönemindeki "siyasal birlik" oluşturma çabaları ODGP'nin bugünkü yapısını anlamamıza ve gelecekteki alabileceği şekli tahmin edebilmemize yardımcı olacaktır. Zira, ODGP, 1990'da birden bire ortaya çıkmış bir oluşum değildir.

Jean J. Rousseau'ya kadar geri götürebileceğimiz Avrupa'da dış politika alanında işbirliği düşünceleri, II. Dünya Savaşı'na kadar hep fikir düzeyinde kalmıştır. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrası eyleme geçilmeye başlanmıştır. Fransa ve Almanya arasındaki düşmanlığa son verme amacı Avrupa Toplulukları'nın kuruluşundaki temel amaçlardan biri olmuştur. Bu konudaki ilk önemli girişim Avrupa Savunma Topluluğu (AST) girişimidir. 1950 yılındaki "Pleven Planı" ile ortak komuta altında bir Avrupa Ordusu kurma girişimleri başlamıştır. "Avrupa Savunma Topluluğu" kurulması için yapılan çalışmalar, AKÇT üyesi altı devlet arasında sürmüştür, Avrupa Savunma Topluluğu'nu Kuran Antlaşma imzalanmıştır. Fakat, Fransız Parlamentosu'nun 30 Ağustos 1954 tarihindeki vetosu nedeniyle bu proje yaşama geçirilememiştir.

AST girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra 1950'li yılların ikinci yarısında Roma Antlaşması'yla birlikte Avrupa bütünleşmesi ekonomik konular ve bir ortak pazarın yaratılması üzerinde yoğunlaşmaya başlamış, dış politika gibi konular "yüksek politika" alanı olarak ifade edilerek, Soğuk Savaş dönemi boyunca, "ortak dış politika" konusuna antlaşmalarda yer verilmemiştir. Paris ve Roma Antlaşmaları'nda Avrupa'da siyasi birlik oluşturulması yada ortak bir dış politika izlenmesi amaçlarından bahsedilmemiş, yalnızca anlaşmanın giriş kısmında "Avrupa halkları arasında giderek daha sıkı bir birliğin temellerini atmaya"¹ kararlı olduğu belirtilmiştir.

Ancak ortak bir dış politika oluşturma çabaları devam etmiştir. Amacı gevşek yapıda hükümetler arası düzenin egemen olduğu bir Topluluk kurmak olan Fouchet'in önerilerinde, Topluluğun yanısıra dış politika, savunma ve kültür gibi yeni alanlarda etkinlik gösterecek bir "devletler birliği" kurulması öngörülüyordu. Bu birlik oybirliği ile çalışacak ve kendi ulusal meclislerine karşı sorumlu hükümet başkanları yada dışişleri bakanlarının oluşturduğu bir kurul (Konsey) tarafından yönetilecekti. Böylece, AT Konseyi ve Komisyonu işlevsiz hale getirilmeye çalışılıyordu. Ayrıca, Avrupa için dış politika ve savunma alanında NATO

¹ İsmail Soysal. 1957 Roma Antlaşması Metni. (1991). *Türkiye'nin Uluslar Arası Siyasal Bağlıları*. Cilt II (1945-1990), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 557

çerçevesi dışında bir işbirliği öngörülüyordu.²De Gaulle'ün çabaları sonucunda, 1961-1962 yıllarında gündeme gelen daha sıkı bir siyasi birlik ve ortak bir dış politika oluşturulmasını öngören, AST'den sonra ikinci girişim olarak sayılabilecek, sıkı bir hükümetlerarası yapı öngören birinci ve ikinci "Fouchet Planları"nın temel alan sıkı müzakereler yapılmıştır. Üye devletlerin ortak çıkarlarının bulunduğu sorunlarda ortak bir dış politika benimsemesi; üye devletlerin her türlü saldırıya karşı güvenliklerinin artırılması; ortak bir savunma politikasının benimsenmesi oluşturulmak istenen siyasi birliğin temel amaçları olarak sayılmıştır. Bu planla devletlerin egemenlik yetkilerinde herhangi bir kısıtlama söz konusu edilmemişti. Bağımsız bir sekreteryaya ve uzun dönemde belirli sorunlarda nitelikli çoğunlukla karar alınması konularında öneriler getiren Fouchet Planları, Topluluk içindeki küçük devletlerin bu girişimleri Fransa'nın Topluluğun dış politikasını yönlendirme girişimi olarak görüp karşı çıkmaları sonucunda kabul görmedi.

1950'ler ve 1960'lardaki Avrupa'da ortak bir dış politika oluşturmak amaçlı söz konusu iki önemli girişimin de başarısızlığa uğramasının ardından, 1960'lı yıllar boyunca ekonomik entegrasyondaki başarılar, AT ülkelerini siyasal alanda da işbirliği konusunda Topluluk çatısı altında olmasa bile hükümetlerarası boyutta işbirliği yapma konusunda cesaretlendirdi.

Altı kurucu üye, 1969 Lahey Zirvesi'nde, ortak pazarın yaratılmasının birleşik Avrupa'nın yarının dünyasında sorumluluklarını üstlenmesinin ve gelenek ve görevleriyle orantılı katkı yapmasının yolunu açtığını belirtmişlerdir. Üye devletler arasında siyasi işbirliğinin geliştirilmesini sağlama yönünde kararların alındığı zirvede, siyasi işbirliği üzerine bir rapor hazırlaması için alt düzeyde bir komite oluşturulması kararlaştırılmıştır.³

1970 yılında dış politika konularında işbirliğinin nasıl sağlanacağını belirlemek için çalışmalar başlamış, çalışmaların sonucunda 27 Ekim 1970 tarihinde AT ülkeleri dışişleri bakanları Lahey Zirvesi'ndeki bu görevlendirme çerçevesinde, Belçikalı Büyükelçi ve Siyasi Direktör Vincomte Etienne Davignon başkanlığında Lüksemburg (Davignon) Raporu'nu kabul ettiler. " *Paris ve Roma Antlaşmalarının önsözlerindeki ruha uygun olarak, belirtilmesi gereken ilk gerçek şudur ki; siyasi birlik iradesi Avrupa Toplulukları'nın ilerlemesinde her zaman itici güç olmuştur*" ifadesiyle siyasi birlik amacının altı çizilmiştir. Rapor, Topluluk üyelerinin dış politika alanında işbirliğine verdikleri önemi ortaya koymakta ve tek sesle konuşma arzularını dile getirmekteydi. Ayrıca, Bakanlar ve AP'nin Siyasi İşler Komitesi'nin dış politikada işbirliği çerçevesinde danışma konularında sorunları tartışmak için altı ayda bir toplanacağı belirtilmiştir.⁴

Davignon Raporu'nda dış politika alanında işbirliği hedefine ulaşmak için, dışişleri bakanlıkları arasında düzenli bilgi alış veriş ve görüşmelerle önemli uluslararası sorunlara ortak tepkiler vermek; ortak tutumlar benimsenmesiyle Topluluk içi dayanışmayı artırmak, dış politika sorunları üzerine uyumu artırmak; gereken durumlarda ortak eylemler gerçekleştirmek hedefleri de konulmuştur.

Fouchet Planları'ndan farklı olarak daha az zorlayıcı yöntemler içeren Lüksemburg Raporu'yla Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) süreci gayri resmi olarak başlatılmıştır. Oybirliği ile karar alan üye ülke dışişleri bakanlarının bir araya gelmesi ile oluşan ASİ, Avrupada dış politika konusunda işbirliğinin temelini oluşturmuştur. ASİ sayesinde üye devletler arasında dış politika konularında danışma ve eşgüdüm sağlanması hedeflenmiştir. Ekim 1970'den itibaren, Avrupa Topluluğu üye devletleri belli başlı uluslararası politika sorunları üzerinde işbirliği yapmaya ve

² Armağan Emre Çakır. (2001). *Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları*. Beta Yayınları, Yayın No:1149, 1. Bası. İstanbul, s.86.

³ Fraser Cameron. (1999). *The Foreign and Security Policy of the European Union, Past, Present and Future*. Sheffield Academic Press, Sheffield England., s.16.

⁴ Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970). Report by the Foreign Ministers of the Member States on the problems of political unification. <http://www.ena.lu> (13.09.2007).

birbirlerine danışmaya başladılar. Konsey toplantılarında kabul edilen ortak pozisyonlara dayanan bildirimler yayınladılar, üçüncü ülkelerle ilişkilerinde diyalog ve ambargo gibi araçları kullandılar. Topluluk organlarının dahil edilmediği bir işbirliği ve danışma süreci olan, "Avrupa Siyasi İşbirliği" hükümetlerarası düzeydeydi ve Kurucu Antlaşmalarda da ASİ ile ilgili bir hüküm yoktu.

ASİ sürecinde Davignon Raporu'ndan sonraki ikinci önemli rapor, 1973 Kopenhag Raporu'dur. Avrupa Siyasi İşbirliği'nin nasıl işleyeceğini açıklayan ve dışişleri bakanları ile Siyasi Komite'nin daha sık toplanmasının kararlaştırıldığı raporda her bir üye devlette ASİ'yi gözlemek için Avrupa Muhabirler Grubu kurularak, ASİ'nin kurumsal yapısı oluşturulmaya başlandı.⁵

Avrupa'nın karşı karşıya olduğu çeşitli sorunları tartışmak için Fransız Başkanının davetiyle, 9-10 Aralık 1974 tarihinde gerçekleştirilen Devlet ve Hükümet Başkanları, Dışişleri Bakanları ve Komisyon Başkanı'nın bir araya geldiği Paris Zirvesi'nde, Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nin "Avrupa Konseyi" adıyla kurumsal bir yapıya kavuşturulması ve dışişleri bakanlarının bu çatı altında Devlet ve Hükümet Başkanları ile yılda en az üç defa Topluluklar Konseyi olarak ve ASİ çerçevesinde toplanarak, Batı Avrupa'nın dış politika sorunlarıyla Topluluk çıkarlarını bir bütünlük içinde tartışmalarının" öngörülmesiyle, Topluluk ile ASİ arasında bir bağ kurulmuş oluyordu. Bu şekilde AT'nin en üst düzey karar organı olan Avrupa Konseyi, ASİ mekanizmasının da en yüksek karar organı oluyordu.⁶

Avrupa Konseyi'nin kurulması ve Avrupa Konseyi'ne Topluluk politikasının genel yönelimini belirleme yetkisinin verilmesi, ASİ'nin daha iyi bir şekilde koordinasyonuna katkıda bulunmuştur. Bu noktadan itibaren Başkanlığın rolü de ASİ mekanizmasının çalışmasını kolaylaştırmıştır.⁷

1975 yılına gelindiğinde daha ileri bir Avrupa bütünleşmesini savunan Leo Tindemans, bütün Avrupa'yı gezerek Avrupa bütünleşmesi üzerine bir rapor hazırlamış, dış politika alanında ortak eylemlerin bütünleşme sürecindeki önemini ortaya koymuştur. Raporda, ortak bir dış politikanın, dünyada belirleyici bir aktör olmak isteyen AT için hayati bir gereklilik olduğu vurgulandı. Ve Avrupa halklarının, Avrupa'nın uluslararası sahnede sesini duyurabilmesini sağlayabilecek bir birlik beklediklerini belirten rapor, ASİ üyelerini dış dünyaya karşı birleşik bir cephe oluşturmaya çağırdı.⁸

1980'lerin başında kabul edilen İngiltere liderliğindeki Londra Raporu'nda terörizm, silahların kontrolü gibi güvenliğin siyasi boyutları gündeme getirilmiş, üye devletleri etkileyen bütün dış politika sorunları üzerinde, üye devletlerin dış politikada tutum belirlemeden önce birbirleriyle ve Komisyon'la danışmada bulunma yükümlülüğü teyit edilmiştir.⁹

19 Haziran 1983 tarihli Avrupa Konseyi Stuttgart (Solemn) Deklarasyonu ise güvenliğin siyasi boyutları yanında ekonomik yönlerine de vurgu yapmıştır. Siyasi, güvenlik alanlarında da işbirliğinin artırılmasını amaçlayan Stuttgart Deklarasyonu, güvenliğin siyasi ve ekonomik yönlerini de içeren dış politikada tek bir sesle konuşan Avrupa'nın barışın korunmasına ciddi katkı yapabileceği belirtilmiştir. Bunun için gelişen dış politika alanlarında gelişen eylem ve tutumların teşvik edilmesi, güvenliğin ekonomik ve siyasi yönleri üzerine üye devletlerin

⁵ Second Report on European Political Cooperation on Foreign Policy. (Copenhagen Report, 23 July 1973). (çevrimiçi), [http://www.ena.lu\(13.09.2005\)](http://www.ena.lu(13.09.2005))

⁶ Rıdvan Karluk. (2005). Bölünmüş Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi? *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Editör: Oğuz Kaymakçı, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara, Şubat, s.18

⁷ The Common Foreign and Security Policy, (çevrimiçi), <http://europe.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/00001.htm>, (10.09.2005)

⁸ Elfriede Regelsberger, Philippe de Schoutheete de Tervarent, Wolfgang Wessels. (1997). From EPC to CFSP: Does Maastricht Push the EU Toward a Role as a Global Power, *Foreign Policy of The European Union – From EPC to CFSP and Beyond*, London, s.1

⁹ London Report on European Political Cooperation. (13 October 1981). <http://www.ena.lu> (24.08.2007)

eylemlerinin koordinasyonunu içeren dış politika alanında hızlandırılmış işbirliği ve danışma temeli üzerinde ortak eylem ve ortak tutumların benimsenmesi yoluyla Avrupa Siyasi İşbirliği'ni geliştirmek ve güçlendirmek amaç olarak belirtilmiştir.¹⁰

Bu girişimlerin dışında, 1980'lerin başında Avrupa güvenliğinde tanık olunan diğer bir gelişme de ASİ mekanizmasına savunma bakanlarını ve ilgili yapıları da ekleyerek, Batı Avrupa'nın güvenliğini geliştirme olanaklarını artırma amacındaki Gencher- Colombo Girişimi ve ardından 1984 yılındaki Roma Deklarasyonu ile BAB'ın yeniden canlandırılması ODGP'na giden yolda iki önemli gelişmedir.

ASİ'nin kurucu antlaşmalarda yer alması ancak, 1986'da Avrupa Tek Senedi ile mümkün olabilmıştır. Avrupa Tek Senedi, ASİ'nin yapısını ve işleyiş yöntemlerini değiştirmeden, hükümetlerarası işbirliğini resmileştirmiş, ASİ'ye hukuki bir temel sağlamıştır. ATS'nin hükümleri Başkanlığın otoritesi altında bir sekreteryaya ve Avrupa Muhabirler Grubu ile ASİ'nin kurumsal temeli oluşturulmuştur. Topluluk kurumlarının da ASİ mekanizmalarına katılımı sağlansa da III. başlık altında üye ülkeler için "Yüksek Akit Taraflar" nitelemesi ile ASİ'nin hükümetlerarası niteliği ortaya konulmuştur. ATS m.30(1) Yüksek Akit Taraflar'ın Avrupa dış politikasını beraberce oluşturma ve uygulama için çaba harcamalarını karara bağlamıştır. Ancak, ATS ile güvenliğin dış politika ve ekonomik boyutu ele alınırken askeri boyutu ele alınmamıştır.

AT üyesi 12 devletin "Yüksek Akit Tarafların", "Avrupa Toplulukları Kurucu Antlaşmaları temel alınarak başlatılan girişimlerin devam ettirilmesi ve üye devletler arasındaki ilişkilerin 19 Haziran 1983 tarihli Stuttgart Bildirgesi itibarıyla Avrupa Birliği'ne dönüştürülmesi istencinden ..." hareket ettiklerini belirttikleri ve bu bağlamda ayrıca, "Avrupa Birliği'ni bir yandan kendi kuralları çerçevesinde çalışan Avrupa Toplulukları diğer yandan da imzacı devletler arasındaki dış politika alanında ASİ'ne dayanarak kurmaya ve bu birliği gerekli araçlarla donatmaya kararlı..." olarak "Avrupa'nın ortak çıkarlarını ve bağımsızlığını etkin bir şekilde korumak için giderek artan bir şekilde tek sesle konuşmayı, dayanışma ve birlik içinde hareket etmeyi ve BM Kurucu Anlaşması çerçevesindeki taahhütlerine uygun olarak uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına birlikte katkıda bulunmak için önem verdikleri demokratik değerlere, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygı duymayı..." yükümlülük olarak kabul etmiştir.¹¹

Ulusal dış politikaları koordine etme amacındaki ASİ sürecinde, dış politika alanında bilgi alışverişi, danışma ve siyasi eşgüdüm sağlanarak, üye ülkeler arasında bir "koordinasyon refleksi" oluşturulmuştur. ODGP'nin temelini oluşturan ASİ sürecinde, ortak dış politika, BM gibi uluslararası forumlarda Topluluk adına ortak tutum benimsenmesi, zaman zaman çeşitli ülkelere ekonomik yaptırımlar uygulanması ve bazı uluslar arası sorunlarda ortak tutum yansıtan bildiriler yayınlanması yoluyla uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabalar, ekonomik bütünleşme çabalarıyla karşılaştırıldığında son derece yetersiz kalmıştır.¹²

III. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI'NIN OLUŞTURULMASI

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bütün uluslar arası aktörleri olduğu gibi AB'yi de değişmeye yöneltmiştir. Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın dağılması; 1989'da Berlin duvarının yıkılması ve Almanya'nın yeniden birleşmesi Avrupa'nın birleşme sürecine yeni bir ivme

¹⁰ Solemn Declaration on European Union. (Stuttgart, 19 June 1983). <http://www.ena.lu> (22.08.2007).

¹¹ Single European Act, OJ L 169, (29.6.1987) (çevrimiçi), (16.08.2005) <http://europa.eu.int/abc/obj/treaties/en/entr14a.htm>.

¹²B. Esra, Çayhan. (2002). *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye*, (çevrimiçi), http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi_03/03cayhan.pdf. (5 Mayıs 2007).

kazandırdı. Sovyet tehdidinin sona ermesiyle Avrupa'nın güvenlik ve savunma konusunda ABD'ye bağımlılığı büyük ölçüde azaldı.

İki kutuplu sistemin ortadan kalkmasından sonra sistem tek kutuplu dünya düzeni olarak şekillenmiş, ancak AB'nin artık ABD'yi dengeleyecek bir küresel aktör rolü oynama niyeti de yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır.

20 yıllık ASİ deneyiminden sonra Avrupa Birliği Anlaşması'na yol açan müzakereler süreci başlamıştır. Maastricht öncesi siyasi birlik oluşturma amacıyla toplanan Hükümetlerarası Konferans sürecinde iddialı bir amaç ortaya koyan Nisan 1990'daki Mitterrand –Kohl mektubu, Maastricht müzakerelerine egemen olmuştur. Amaç siyasi işbirliğini sınırlayan ASİ'den farklı olarak, etkili bir ortak dış ve güvenlik politikası oluşturmak için yeni bir temel oluşturmaktır.

Dış politikada ortak hareket eden ve savunma konusunda da inisiyatif sahibi Birliğin uluslar arası politikadaki etkisini artıracığının bilincinde olan üye devletlerin ilk defa olarak bir "ortak dış politika" hedefini Antlaşma'ya dahil ettikleri Maastricht Antlaşması ile bütünleşme yoluyla bir araya gelme kararı veren aktörler yapılarını, politikalarını ve araçlarını "uyumlaştırma"dan ziyade "birleştirme"yi, daha ileride de "tek"leştirmeyi kabul ettiler.¹³ Antlaşma'nın 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmesinden bu yana, Avrupa Birliği, uluslar arası sahnede giderek sesini daha fazla duyurmaya demokrasi, insan hakları gibi Avrupa Birliği'nin temel değerlerini oluşturan ve savunmaya kararlı olduğu temel ilkeler ve ortak değerleri ODGP araçlarıyla savunmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi olayları sonucunda Avrupa'da büyük ölçekli bir saldırı tehlikesi ortadan kalkmış ancak, Soğuk Savaş sonrasında, potansiyel bölgesel çatışmalar istikrarsızlıklar ve geleceğe yönelik belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Sovyetler'in askeri ve nükleer kapasitesinin terörist grupların ellerine geçmesinin yarattığı tehdit ve Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nin eski cumhuriyetlerinde potansiyel siyasal şiddet, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, kitle imha silahlarının yayılması, uyuşturucu kaçakçılığı, kaçak göç vb. öngörülemeyen "yeni tehditler"le karşı karşıya kalınması, Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da barış ve istikrarı tehdit etmeye başlamıştır.

Büyük çaplı savaş olasılığı yani askeri tehditlerin ortadan kalkmasıyla giderek daha fazla gündeme gelen 'yeni tehditler'¹⁴ dolayısıyla, Avrupa'nın savunma ihtiyaçları da değişmiştir. Kendi güvenliğinin sağlanmasında giderek daha fazla sorumluluk almaya karar veren Birlik, kendisini uluslar arası arenada hızla değişen olaylar ve karşılaşılan güçlüklerle başa çıkmada etkin bir küresel aktör konumuna getirmek amacıyla da etkin bir Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'na ihtiyaç duymaktadır.

Maastricht Antlaşması, ortak bir savunmaya yol açabilecek gelişen ortak savunma politikasının çerçevesini de içeren ODGP'nin amaçlarını belirlemiş, Birliği ve üye devletleri, Avrupa Birliği'nin ortak değerlerini, temel çıkarlarını, bağımsızlığını ve bütünlüğünü Birleşmiş Milletler Şartı ilkelerine uygun olarak korumaya; Birleşmiş Milletler ile Helsinki Son Senedi ilkelerine ve Paris Şartı amaçlarına uygun olarak, dış sınırlar da dahil olmak üzere, barışı korumaya ve uluslararası güvenliği güçlendirmeye; uluslar arası işbirliğini artırmaya demokrasi ve hukukun üstünlüğünü ve insan hakları ve temel özgürlüklere saygıyı sağlamaya çağırmıştır. (ABA mad. 11)

Maastricht Antlaşması'nın ikinci sütunu, (ODGP) Topluluklar sütununun supranasyonal yapısının aksine ASİ gibi tamamen hükümetlerarası yapıda olmasa da, hükümetlerarası yapısını büyük ölçüde korumuştur. Ancak söz konusu hükümetlerarası yapıya karşın, ODGP yapısına

¹³ Beril Dedeoğlu. (2003). Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler. *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Derleyen: Beril Dedeoğlu, Boyut Yayınları, İstanbul, s.23.

¹⁴ Philippe Marchesin. (2003). Yeni Tehditler: Karşısında Avrupa, çev. Beril Dedeoğlu, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Boyut Yayınları, 1. Baskı, s. 423.

Konsey, Genel İşler Konseyi, Avrupa Parlamentosu, Komisyon, Siyasi ve Güvenlik Komitesi, Avrupa Muhabirler Grubu ve ODGP çalışma grupları dahil edilmiştir.

Üç sütunlu AB yapılanmasının II. sütununu oluşturan ODGP’ni, Topluluk sütunundan ayıran en önemli özellik, karar alma mekanizmalarındaki farklılıklardır. Bu ikinci sütun, I. sütunun aksine hükümetlerüstü değil büyük ölçüde hükümetlerarası yapıdadır. Bu nedenle Konsey dışındaki diğer kurumların karar alma mekanizmaları içindeki yeri çok kısıtlıdır. Karar almada oy birliği kuralı getirilmiş; Avrupa Birliği’ni Kuran Antlaşma’nın 23. maddesindeki “bu başlık altındaki kararlar, Konsey tarafından oybirliği ile alınır.” ifadesi, tüm üye devletlerin ortak eylem ve ortak tutum ortaya koyulmadan önce aynı fikirde olması, belli bir hareket tarzı benimsemesi zorunluluğu anlamına gelmektedir. Bu kural aslında, her üye devletin açık bir veto hakkı bulunduğunu ve bunun ODGP’nin gelişiminin önündeki en önemli engel olduğunu da göstermektedir.

Maastricht Antlaşması’nda ODGP’nin işler hale getirilmesi için “ortak tutum” ve “ortak eylem” düzenlemeleri getirilmiş, ayrıca ortak bir savunma politikası oluşturulması için Batı Avrupa Birliği (BAB), AB’nin ayrılmaz bir parçası haline getirilmiştir.

Maastricht Antlaşması ile ODGP’nin kurumsal çerçevesi de oluşturulmuştur. Bu amaçları gerçekleştirmek için Avrupa Konseyi, ODGP’nin genel ilkelerini ve ana hatlarını belirlemek ve ayrıca, ortak eylemler ve ortak tutumlar benimsemeye ek olarak üçüncü ülkelerle düzenli işleyen bir siyasi diyalog mekanizması oluşturmuştur. Bu çerçevede ODGP’yi tanımlamak ve uygulamak için gerekli kararları alacak organ ise Bakanlar Konseyi olarak belirlenmiştir. Her üye ülkenin altı ay sıra ile başkanlığını yaptığı Konsey Başkanlığı kararların oybirliğiyle alındığı ODGP alanında çok önemli rol oynar. Başkanlığa Konsey Sekreteryası ve Genel Sekreter/ Yüksek Temsilci yardım eder.

V. başlık altındaki sorunlar, (ODGP konuları) ATM’nin yetki alanı içine alınmamıştır. Avrupa Komisyonu’nun ODGP alanındaki çalışmalarla bütünüyle ilgili olduğu belirtilmiştir. (ABA mad. 27) Girişimde bulunma ve karar için Konsey’e teklifler sunma hakkı yalnız Komisyon’a verilmemiş, Komisyon’un yanı sıra üye devletler de yetkili kılınmıştır. Avrupa Parlamentosu’na ise düzenli olarak bilgi verilmesi ve ODGP’nin temel yönelimleri hakkında danışılması kararlaştırılmıştır. AP’nin ayrıca Konsey’e soru sorma ve tavsiyede bulunma ve ODGP gelişmeleri hakkında yıllık görüşme açma hakkı bulunmaktadır.¹⁵ (ABA mad. 21)

İki sütun arasında çatışmayı önlemeyi ve uyumu sağlamayı amaçlayan Birlik, Amsterdam Antlaşması’nın üçüncü maddesiyle Birliğin dış ilişkiler, güvenlik, kalkınma ve ekonomik politikalar arasındaki uyumu sağlayacağı ve bu kapsamda, Konsey ve Komisyon’un bu uyumu sağlamaktan sorumlu oldukları belirtilmiştir

AB’nin üye devletleri, “sadakat ve karşılıklı dayanışma ruhu içinde, aktif bir biçimde ve samimiyetle” Birlik’in Dış ve Güvenlik Politikası’nı desteklemeyi ve AB’nin tutum ve eylemlerine aykırı hareketlerden sakınmayı taahhüt etmişlerdir. (ABA mad.11)

Maastricht Antlaşması’yla getirilen bu düzenlemelerin tam anlamıyla etkin ve güçlü bir ODGP oluşturmadığı, Balkanlardaki gelişmelere müdahale edilememesiyle açıkça görüldü.

Bunun üzerine, AB, Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası oluşturma çabalarının ayrılmaz ve önemli bir parçasını oluşturan ortak bir “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası” (AGSP) oluşturma çabalarına hız verdi. Bu çabalar, Soğuk Savaş boyunca Batı Avrupa’nın güvenliğinde başat rol oynayan NATO’nun geleceği konusunda soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuş, Avrupa’da NATO’nun varlığı sorgulanmaya başlanmıştır. Bu nedenle NATO değişen uluslar arası sisteme kendini uydurma çabası içine girmiştir. NATO, 1991 Roma Zirvesi’nde Avrupalı müttefiklerine kendi güvenlikleri üzerine daha fazla sorumluluk

¹⁵ Thomas Grunert (1997). The Association of the European Parliament: No longer the underdog in EPC?, *Foreign Policy of The European Union, – From EPC to CFSP and Beyond*, London, s.109

almalarına izin verilen; kriz yönetimi görevleri için askeri yeteneklerin yeniden yapılandırılması ve güvenliğe daha geniş bir yaklaşım getiren 'Yeni Stratejik Konsepti'ni açıklamıştır.

Ocak 1994 NATO Brüksel Zirvesi'nde ise NATO kaynaklarını ve yeteneklerini kullanarak BAB'ın bağımsız hareket edebileceğine dair bir uzlaşma sağlanmıştır. NATO içinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) kavramı ve NATO ve BAB'ın birlikte oluşturdukları Birleşik Müşterek Görev Gücü (BMGG) kavramı geliştirilmiştir. NATO içinde oluşturulan ve AGSP ile karıştırılmaması gereken AGSK'nin temel çıkış noktası, ABD'nin Avrupa ülkelerinin güvenlik ve savunma politikalarında daha fazla sorumluluk almalarını ve etkinliklerini ittifak içinde geliştirmelerini sağlamak amacıdır. ABD, Avrupalı müttefiklerinin savunma ve güvenlik alanındaki yükü ABD ile birlikte eşit olarak paylaşmalarını teşvik etmek ve AB'nin savunma ve güvenlik alanındaki faaliyetlerinin kendi kontrolü altında olması için bu kavramı oluşturmuştur. Bu kavram, BAB'ın aynı karargahları ve kadroları oluşturmasına gerek kalmadan hızlı bir şekilde operasyonel hale gelmesini sağlayacak bir çözüm sunmuştur. AGSK ve BMGG kavramları 1996 Berlin Bakanlar Toplantısı'nda geliştirilmiş, Brüksel ve Berlin düzenlemelerine göre AGSK, NATO'dan "ayrılabilir ama ayrı olmayan" kuvvetler fikrine dayandırılmıştır. Ayrıca, NATO'nun bütünüyle müdahil olmadığı operasyonlarda, BAB'ın NATO varlık ve yeteneklerine güvenceli erişimi sağlanmıştır.

Aralık 1995'te Avrupa Konseyi için Madrid'de toplanan Avrupa Birliği'nin 15 üyesinin Devlet ve Hükümet Başkanları ve Avrupa Komisyonu Başkanı, 21. yüzyıla ait dış ve güvenlik politikası hedeflerini tanımlayan Avrupa siyasi gündemini kabul ettiler.

Maastricht Antlaşması öncesindeki hükümetlerarası konferansta olduğu gibi Amsterdam Antlaşması öncesi yapılan hükümetlerarası konferansta da ODGP'nin oluşturulup geliştirilmesi üzerine derin görüş ayrılıkları, Amsterdam Antlaşması'nın ODGP konularında beklenildiği kadar ileri adımlar atmasını engellemiştir.

Amsterdam Antlaşması, Maastricht Antlaşması'nın önüne geçerek, ODGP'nin, eğer AB Konseyi bu yönde karar verirse ortak bir savunma anlayışına dönüşebilecek olan ortak bir savunma politikasının giderek oluşması dahil Birliğin güvenliği ile ilgili tüm sorunları kapsayacağı (17/1mad) ve yine Avrupa Konseyi'nin karar vermesi halinde BAB ile AB'nin bütünleşme olasılığının göz önünde bulundurulacağı (mad.17/2) belirtilerek, ortak bir savunmaya giden yolda bir AGSP kurulması ve BAB'ı AB'ye katma niyetleri belirtilmiştir.

ABA'nın ODGP hükümlerinin revize edildiği 1997 Amsterdam Antlaşması'nda üye devletler arasında farklı görüşler nedeniyle, ODGP konusunda kayda değer bir ilerleme sağlanamamış olsa da Amsterdam Antlaşması ile getirilen yeniliklerin en başında Birliğin dış politikasının etkinliğini artırmak için ODGP Yüksek Temsilcisi atanmasına karar verilmesi; Petersberg Görevleri'nin ODGP kapsamına dahil edilmesi; ODGP'nin devamlılığını sağlamada kolaylık getiren, Avrupa Konseyi'nin Başkanı, Genel Sekreteri, ve Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkiler sorumlusunun da eklenmesiyle yenilenen Troyka; Konsey'in Genel Sekreterliği içinde görevi, uluslar arası eğilimleri izlemek, değerlendirmek, potansiyel krizleri önceden görüp, uyarıda bulunmak olan 'Politika Planlama ve Erken Uyarı Birimi' kurulması; ODGP konusunda kararların oybirliğiyle alınmasından kaynaklanan zorluğu aşmak ve esneklik sağlamak amacıyla Amsterdam Antlaşması'nda oybirliği kuralı korunurken katı karar verme mekanizması esnek hale getirilerek "yapıcı çekimserlik" uygulamasının getirilmesi ve bazı durumlar için örneğin, ortak eylemlere karar verilmesi için çoğunluğun oyunun yeterli olması gibi konularda nitelikli çoğunlukla karar almanın daha geniş şekilde kullanılması; Avrupa Konseyi'nin ortak tutum ve ortak eylemin yanı sıra "ortak strateji" de belirlemesi konularındadır.

ODGP konusunda genel kural olarak oybirliğiyle karar alınmasına getirilen karara katılmayan devletin o kararın alınmasını engellememesine dayanan yapıcı çekimserlik

uygulanması ve ortak stratejiyle ilgili kararlar ve ortak eylem ve ortak tutumların uygulanmasıyla ilgili kararların alınmasında nitelikli çoğunluğa başvurulması kararlaştırılmıştır.

1 Şubat 2003’de yürürlüğe giren Nice Antlaşması da ODGP ile ilgili yeni hükümler getirmiştir. Nitelikli çoğunlukla karar alınan alanlar artırılmış ve kriz yönetim operasyonlarında Siyasi ve Güvenlik Komitesi’nin rolü genişletilmiştir. Karar alma mekanizmasına Nice Zirvesi’yle getirilen diğer bir yenilik de “artırılmış işbirliği” kavramıdır. Buna göre oybirliğiyle karar alınmasının mümkün olmadığı durumlarda üye devletlerin bir kısmının karar almasına olanak tanıyan artırılmış işbirliği kavramı ile askeri ve savunmaya ilişkin konular hariç olmak üzere, en az sekiz üye devletin katılımı koşuluyla üye devletlerin bir kısmının aralarında karar almaları mümkün hale gelmiştir.

IV. ODGP İÇİNDE BİR “AVRUPA GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASI” (AGSP) OLUŞTURULMASI

Öteden beri NATO’dan bağımsız bir ODGP yaratılması fikrine soğuk bakan İngiltere’nin savunma ve güvenlik alanındaki vetosunu kaldırmasının ardından, ABD’nin de bir Avrupa Savunma Politikası’nın geliştirilmesini desteklemeye başlamasıyla birlikte, Aralık 1998 Saint-Malo Zirvesi’nde AB’nin savunma rolünü daha da genişletme kararı alan Fransa ve İngiltere St. Malo’da “Birliğin, güvenilir askeri güçler tarafından desteklenmiş özerk hareket kapasitesine” sahip olması ve bunları uluslararası krizlere yanıt vermek için hazır bulundurması ve kullanması konusunda anlaşmaya vardılar. Burada Avrupa Birliği’nin hareket noktası, Avrupa güvenliğinde hissedilen bir boşluğu doldurmak değil, daha ziyade örgütü uluslararası planda daha etkili hale getirmek için bir savunma boyutu kazandırmak,¹⁶ Avrupa’nın II. Dünya savaşı’ndan sonra uluslararası politika üzerinde azalan ağırlığını yeniden kurmak ve AB’nin uluslar arası sahnedeki rolünü tam anlamıyla oynayabilmesini sağlamaktı. BAB’ın AB ile bütünleştirildiği Köln Zirvesi’ne giden süreç, Saint Malo kararlarıyla başlamıştır. Ayrıca, İlk Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi olan Javier Solana, Kasım 1999’da BAB’ın genel sekreterlik görevlerini de üstlenmiştir.

AB’nin NATO’dan bağımsız bir güvenlik boyutu kazanması amacının ortaya konulduğu St. Malo Bildirisi’nin yayımlanmasından kısa bir süre sonra yaşanan Kosova Krizi sırasında Avrupa Birliği’nin oldukça etkisiz ve yetersiz kalması üzerine AB Köln Zirvesi’nde, Avrupa liderleri kendi savunma ağını kurmak için ortak bir savunma stratejisi konusunda fikir birliğine vararak, 2000 yılının sonuna kadar AGSP’nin ve AB içinde bir askeri gücün oluşturulmasını kararlaştırdılar. AB’nin NATO’ya ihtiyaç duymadan kendi güvenlik örgütüyle krizlere müdahale etmesi amaçlanarak, AGSP’nin ana ilkeleri benimsenmiştir. Daha sonra, Marsilya Beyannamesi ile atıl durumdaki BAB, AB’ye dahil edilmiştir. Böylece AB, yavaş fakat emin adımlarla NATO’dan bağımsız olarak kendi güvenliğini kendi sağlama konusunda önemli adımlar atmıştır.

Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın oluşmasında önemli bir adım olan 3-4 Haziran 1999 Köln Avrupa Konseyi’nde, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın genel çerçevesi ve AGSP konusunda karar almak için gerekli olan kurumsal çerçeve çizildi ve güvenlik ve savunma sorunları üzerine karar almak için gerekli özerk bir kapasite geliştirme kararı alındı.

Köln Avrupa Konseyi’nden sonra AGSP, ODGP’nin önemli bir parçasını oluşturmaya başlamıştır. Aynı zirvede Batı Avrupa Birliği’nin tarihi misyonunu tamamladığına ve 2000 yılında feshedilmesine karar verildi. BAB’ın insani yardım, kurtarma operasyonları, barış sağlama, koruma ve kriz yönetimi görevleri AB’ye devredildi.

Hızla gelişen AGSP nedeniyle Avrupa güvenliğinden dışlandığını hisseden ABD, AGSP’ye “üç D” olarak bilinen formülle özetlenen koşullu bir destek verdi: 1. Bağları

¹⁶ Onur Öymen. (2001). Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği. *Elegans Dergisi*, 52:63.

koparmadan (no decoupling), 2. Ayrımcılık yapmadan (no discriminating), 3. Tekrara kaçmadan (no duplication) Avrupa'nın özerk askeri yapılara sahip olmasını destekledi.

Avrupa Konseyi, Aralık 1999'da düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde, "karar almada özerklik ve NATO'nun müdahale etmediği uluslararası krizler karşısında AB'nin öncülük ettiği askeri hareketleri başlatmak ve gerçekleştirmek yolundaki kararlılığını belirterek, ODGP'yi geliştirmek için bir çok önlem almıştır. AB üyesi ülkelerin 2003 yılı itibariyle 15 tugaydan oluşmuş 60.000 kişilik bir Acil Müdahale Gücü'nün 60 gün içinde bir askeri operasyon çerçevesinde kriz bölgesine gönderilebilecek şekilde hazır tutmaları ve bu kuvveti en az bir yıl süreyle idame ettirmeleri şeklinde bir "temel hedef" belirlenmiştir. Üye devletler, "Petersberg Görevleri" dahilindeki tüm faaliyetleri ifa edebilecek ve sürdürebilecek bir askeri güç oluşturmak konusunda görüş birliğine varmışlardır. "Acil Müdahale Gücü" olarak adlandırılan bu gücün Avrupa Ordusu olmadığı belirtilse de herkes tarafından böyle görülmektedir.

Askeri olmayan sivil kaynaklardan daha iyi yararlanılmasını sağlayacak kriz yönetimi mekanizmalarının kurulmasının da kararlaştırıldığı Helsinki Zirvesi'nde ayrıca, Genel İşler Konseyi'nin toplantılarına savunma bakanlarının da katılması kararlaştırılmıştır.

Haziran 2000 Feira Zirvesi'nde de AGSP ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Öncelikle, kriz bölgelerinde konuşlanması için 5000 polis memurunun hazır bulundurulması kararıyla "kriz yönetiminin sivil yönleri" güçlendirilmiştir. Ayrıca, AB üyesi olmayan Avrupalı NATO üyelerinin AB öncülüğünde yapılacak operasyonlara dahil edilmesi için gerekli düzenlemeler de yapılmıştır.¹⁷

ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Avrupa'nın yapılanmasının askerileşme süreci olmadığı, AGSP'nin amacının AB'nin mevcut olan ekonomik, ticari, insani, diplomatik ve askeri bütün kaynakları kullanabilecek ve kendi uluslar arası ortamının bütününde tutarlı etkili bir biçimde davranabilecek küresel bir siyasi aktör durumuna getirmek olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Köln Avrupa Konseyi kriz yönetimini, AGSP'yi güçlendirme sürecinin merkezine yerleştirmiştir. Daha sonraki her Avrupa Konseyi, ODGP'nin ayrılmaz bir parçası olan AGSP'nin kapsamında Birliğin özerk eylem kapasitesini geliştirmeye uğraşmıştır.

Askeri Kriz Yönetimi, Sivil Kriz Yönetimi ve Çatışma Önleme olmak üzere üç bölümden oluşan AGSP'nin Askeri Kriz Yönetimi unsurlarına Nice Zirvesi ile yeni askeri yapılar getirilmiş; Siyasi Komite yerine ulusal temsilcilerden oluşan, görevi uluslar arası gelişmeleri izlemek, politikalar tanımlamak ve üzerinde uzlaşılan politikaların uygulanışını izlemek olan "Siyasi ve Güvenlik Komitesi" kuruldu. Bu komiteye, Askeri Komite, Askeri Personel, Kriz Yönetiminin Sivil Unsurları Komitesi yardımcı olmakla görevlendirildi. Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi (GAERC), Avrupa Birliği Güvenlik Çalışmaları Enstitüsü (EUISS), Avrupa Birliği Uydu Merkezi (EUSC) gibi organlar eklendi.

Polis işbirliği, hukuk düzenin güçlendirilmesi, sivil yönetim ve sivil koruma gibi dört araçtan oluşan Sivil Kriz Yönetimi ise, Feira ve Nice zirvelerinde özellikle Komisyon'un katkılarıyla geliştirilmiş, ayrıca sivil ve askeri unsurlar arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla Kriz Yönetiminin Sivil Unsurları Komitesi oluşturulmuştur.¹⁹

AGSP'nin üçüncü unsuru olan "Çatışma Önleme" ise şiddetli çatışmalardan kaynaklanan insani acılar ve ortaya çıkan büyük maliyetlere engel olmak amacıyla, Topluluk araçlarının daha sistematik ve koordineli kullanılması; çatışma sebeplerini belirleme ve bertaraf etme; yeni

¹⁷ Sinem Akgül Açıkmeşe. (2002). Has The Period of "Civilian Power Europe" Come To An End? *Ankara Review of European Studies*, 2(3):10

¹⁸ Nicole Gnesotto. (2005). *AB Güvenlik ve Savunma Politikası- İlk Beş Yıl*, TASAM Yayınları, İstanbul, s.10.

¹⁹ The Common Foreign and Security Policy, <http://europe.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/00001.htm>, (10.09.2005)

başlayan çatışmalara müdahale etme kapasitesini geliştirme ve bu alanda uluslar arası işbirliğini geliştirme şeklinde amaçlar belirlemiştir.²⁰

2000 yılında Brüksel’de üye devletlerden bazıları, Acil Müdahale Gücü’ne toplam 100 bin asker ve 400 uçak ve 100 gemi verme taahhüdünde bulunarak, AGSP’nin alt yapısını oluşturma konusunda kararlılıklarını göstermiş oldular. Ardından “Hedef 2010” ile AGSP’nin önüne yeni hedefler konularak, AGSP’nin eksiklikleri giderilmeye çalışılmaktadır.

Kriz yönetiminin başarısının NATO ile işbirliğine bağlı olması dolayısıyla, 11 Aralık 2000 AB Nice Zirvesi’nde de, AGSP yapılanmasının gerçekleşmesi için önemli kararlar alınmıştır. Bu aşamada AB’nin öncülüğünde yürütülecek operasyonlar için NATO’nun alt yapısına ve askeri planlama yeteneklerine “güvenceli erişim” sağlanmak istenmiştir. Ayrıca, 60.000 kişilik Acil Müdahale Gücü’nün (AMG) NATO olanaklarından yararlanması amaçlanmıştır. Öte yandan BAB’ın fonksiyonları AB’ye devredilmiş, BAB feshedildiği için, BAB’ın AB içindeki rolüyle ilgili maddeler, AB Antlaşması’ndan çıkarılmıştır.

Aralık 2001’de yapılan Leaken Zirvesi’nde AB’nin kriz yönetim operasyonlarını uygulayabilecek duruma geldiği, yani AGSP’nin işlevsel hale geldiği ilan edilmiştir. Ancak halen önemli eksiklikleri vardır. AGSP’nin en önemli eksikliği AB üyelerinde savunma harcamalarına ayrılan payın azlığıdır. Askeri donatım, malzeme eksikliği uçak gemisi, ulaştırma uçakları vb. eksiklikler etkin bir AGSP önündeki en önemli engellerdir.

SONUÇ

1989 sonrasında global mimarideki değişimler, Avrupa devletlerindeki AB’nin uluslararası bağımsız bir küresel güç olması ve yalnız bölgesel sorumluluklarını üstlenmeyi değil küresel sorumlulukları da paylaşma isteklerini de artırmıştır. Bu bağlamda, 450 milyon nüfusu, tek parası olan, dünyadaki en büyük ticari blok olması, dünyadaki en büyük insani yardım ve kalkınma yardımları sağlayan bir güç olarak, dış politikasında çoğunlukla askeri olmayan araçları kullandığı için “sivil güç” olarak adlandırılan AB, bu niteliğinden hızla sıyrılmaya ve kendi geleceğini biçimlendirmek için global bir oyuncu olma çabası içerisine girmiştir.

Günümüzde güvenlik ve savunma alanında AB’nin rolü beklenilenden çok daha zayıftır. AB’nin, ABD ile karşılaştırılabilecek ve onu dengeleyebilecek bir küresel güç olabilmesi ancak, etkin bir Ortak Dış Güvenlik Politikası oluşturmasıyla mümkün olabilecektir. Dış ve güvenlik politikasında ciddi aktör olabilmek, üye devletlerin önemli dış ve güvenlik sorunlarında yetkiyi birliğe devrettiği işlerliği olan bir karar alma yapısına ve gerektiğinde kullanabileceği bir askeri güce sahip olmayı gerektirir. 20 yıllık Avrupa Siyasi İşbirliği tecrübesinden sonra Maastricht Antlaşması ile başlayan ODGP alanındaki çabalar yavaş ancak, kararlı adımlarla ilerleme kaydetmektedir. Fakat, yukarıda geniş bir şekilde özetlemeye çalıştığımız ODGP oluşturma çabaları, bizlere ODGP’nin ağır fakat kararlı olarak sürekli gelişen bir süreç olduğunu göstermektedir.

Ortak bir Avrupa yaklaşımı oluşturmaya en elverişsiz bir alan olan ODGP alanındaki çalışmaların hızla ilerlemesi önündeki en ciddi sorun, farklı geleneklerden gelen, farklı tarihlere ve hatta farklı kolonyel bağlara ve ilişkilere dolayısıyla farklı çıkarılara sahip üye ülkelerin tümünün dış politika ve güvenlik alanlarında uluslarüstü bir yapılanmaya gidip gitmeyecekleri yada nasıl gidecekleri konularında farklı bakış açılarına sahip olmaları ve kendi çıkarları ile Birliğin çıkarları dengesini ayarlamada güçlük çekmeleridir. Ortak bir dış politika oluşturma hedefi, sık sık ulus devletlerin meşruiyet ve özel imtiyaz talepleriyle karşı karşıya kalmaktadır. 2004 yılındaki 10 yeni devletin katılımı ve 2007 yılındaki 2 devletin katılımıyla AB içindeki Atlantikçi kamp güçlenmiştir ve uzlaşma formülleri bulmak daha fazla zaman alacaktır. Ancak

²⁰ a.e

AB, bu güçlüğü aşmada daima farklı görüşlerdeki üyeleri uzlaştıran formüller bulmayı başarmıştır ve gelecekte de muhtemelen böyle olacaktır.

AB içinde bir ODGP oluşturulması talebi, AB içinde geniş bir şekilde paylaşılmaktadır. AB'de yapılan kamuoyu yoklamalarında ODGP'ye halk desteğinin % 70 gibi yüksek bir oranda sürdüğünü göstermektedir. Bu kapsamda, AB'nin bugüne kadarki ODGP oluşturma yönündeki çabaları küçümsememelidir. ODGP/AGSP konularında kurumsal düzenlemelerin yanı sıra AB, ABD'nin güvenlik konseptine yanıt olarak kendi güvenlik stratejisini geliştirmiştir. AGSP'nin her yönüyle operasyonel olması öngörülen sürecin, Mayıs 2004'te kabul edilen ve "Temel Hedef 2010" olarak adlandırılan ek yeteneklerin kazanılacağı 2010 yılında sonuçlanması beklenmektedir.

AB, küresel rolünü oynarken, etkin ve tutarlı bir ODGP'na ve AGSP'na ihtiyaç duyacaktır. Savunma harcamalarında artış yapması ve araştırma ve geliştirmeye daha fazla bütçe ayırarak Atlantik'in iki yakası arasındaki teknolojik dengeyi sağlaması gerekecektir. Günter Verheugen, AB'nin, küresel bir güç olabilmesi için etkin bir AGSP'ye gereksinim duyacağını şu sözlerle özetlemektedir. "AB, güçlü bir ordu kurmak zorundadır. AB'nin küresel misyonunu yürütebilmesi buna bağlıdır. Çünkü yapılması gerekenleri artık diplomatlar değil, ordular yapacaklardır ve AB'de yarın, Avrupa Birleşik Devletleri olarak bir süper güç olacak ise askeri gücünü de ekonomik gücünün düzeyine çıkarmak zorundadır."

Ayrıca, dünyamızda giderek artan istikrarsızlıklar ve krizlere müdahale etmek için ODGP'nin geliştirilmesi bir zorunluluktur. 1993'ten beri Bakanlar Konseyi, nükleer silahların azaltılmasından anti-terörizme, Balkanlardan Doğu Timor'a kadar uzanan bir dizi dış politika sorunları üzerine pek çok ortak tutum belirlemiş, ortak eylem kararı almış; Balkanlar, Orta Doğu gibi kriz bölgelerine yönelik özel temsilciler atamış; Amsterdam Antlaşması'ndan sonra 1999'da Ukrayna ve Rusya'ya yönelik 2000 yılında da Akdeniz'e yönelik Ortak Stratejiler benimseyen AB, hızla şekillenen AGSP ile Birliğin komşu bölgelerde ya da daha uzak bölgelerdeki kriz durumlarına, NATO ile işbirliği içinde müdahale etme yeteneği kazanmak istemektedir.

Küresel oyunculuğa soyunan AB, bugün artık pek çok önemli uluslar arası sorunda önemli roller oynamaya başlamıştır. Bosna'daki NATO misyonunu 2 Aralık 2004 tarihinde devralması; Bosna, Makedonya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde barışa katkı yapması; Rusya'nın Kyoto Protokolü'nü imzalamasında etkili olması; İran'la yaşanan nükleer enerji bunalımında arabulucu olarak devreye girmesi; ABD'nin Irak politikasını eleştirmesi ve Lübnan'a asker göndermesi, AB'nin küresel rolünü oynamaya başladığını gösterir. ODGP ve AGSP'sı güçlendikçe ve bu konuda ABD'ye bağımlılığı azaldıkça bu rolünü artan bir şekilde oynamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe, S. A. (2002). Has The Period of Civilian Power Europe. *Ankara Review of European Studies*, 2(3):1-14.
- Cameron, F. (1999). *The Foreign and Security Policy of the European Union, Past, Present and Future*, Sheffield Academic Press, Sheffield England.
- Çakır, A. E. (2001). *Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları*, Beta Yayınları, Yayın No:1149, 1. Baskı, İstanbul.
- Davignon Report. (1970). Report by the Foreign Ministers of the Member States on the problems of political unification, (çevrimiçi), <http://www.ena.lu> (13.09.2007).
- Dedeoğlu, B. (2003). Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I:Tarihsel Birikimler, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Derleyen: Beril Dedeoğlu, Boyut Yayınları, İstanbul, s.17-39.
- Elfriede, R., Tervarent, P. de S. ve Wessels, W. (1997). From EPC to CFSP: Does Maastricht

- Push the EU Toward a Role as a Global Power, *Foreign Policy of The European Union – From EPC to CFSP and Beyond*, Lynne Rienner Publisher, London, s.1-15.
- Esra, Ç.(2002). Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye, (çevrimiçi), http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi_03/03cayhan.pdf 5 Mayıs 2005.
- Gnesotto, N. (Ed.) (2005). *AB Güvenlik ve Savunma Politikası- İlk Beş Yıl*, TASAM Yayınları, İstanbul, Ekim.
- Grunert, T. (1997). The Association of the European Parliament: No longer the underdog in EPC?, *Foreign Policy of the European Union, – From EPC to CFSP and Beyond*, Edited by Elfriede Regelsberger Philippe de Schoutheete de Tervarent, Wolfgang Wessels, Lynne Rienner Publisher, London, ss.109-131.
- Karlık, R. (2005) Bölünmüş Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?, *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*.(Editör: Oğuz Kaymakçı) Nobel Yayın Dağıtım, 1.Bası, ss.261-285.
- London Report on European Political Cooperation. (13 October 1981). (çevrimiçi), <http://www.ena.lu> (24.08.2005).
- Marchesin, P. (2003). *Yeni Tehditler Karşısında Avrupa*. çev. Beril Dedeoğlu, Düünden Bugüne Avrupa Birliği, Boyut Yayınları, 1. Baskı, s. 421-437.
- Öymen, O. (2001). Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği. *Elegans Dergisi*, 52:63.
- Single European Act, OJ L 169. (29.6.1987). (çevrimiçi), <http://europa.eu.int/abc/obj/treaties/en/entr14a.htm> (16.08.2007).
- Second Report on European Political Cooperation on Foreign Policy (Copenhagen Report). (23 July 1973). (çevrimiçi), <http://www.ena.lu>(13.09.2007).
- Soysal. İ.(1991). 1957 Roma Antlaşması Metni, *Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağlıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Cilt II (1945-1990) Ankara, s.557.
- The Common Foreign and Security Policy. (10.09.2007). <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/00001.htm>.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):79-89 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007

Mehmet Alagöz^{1*}, Savaş Erdoğan² ve Nurgün Topallı³

^{1,3}Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Urgan Boğazi, 70200 Karaman

²Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Kampus Konya

Özet: Bu çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye'nin 1992-2007 dönemi için incelenmiştir. Son dönem uygulamalı çalışmaların bulgularına göre karma sonuçlara ulaşılmıştır. Bazı çalışmalar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkilerini desteklerken, bazı çalışmalarda ise iki faktör arasında hiçbir ilişki bulunamamıştır. Çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ayrıca çalışmada 2002-2007 dönemine ait regresyon analizi incelenmiştir. Modelin esneklik katsayılarına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin orta şiddette olduğu sonucu bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Yabancı sermaye yatırımları, Ekonomik büyüme, Granger nedensellik testi, Regresyon analizi

Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Turkey 1992-2007

Abstract: In this paper we examine the relationship between foreign direct investment and economic growth for Turkey's 1992-2007 periods. According to recent empirical studies proposition mixed results have been concluded. While some empirical studies supported positive effects of foreign direct investment on economic growth, however some of them did not find any relationship between two factors. The analysis shows that there is not granger causality relationship between foreign direct investment and economic growth. Also in this paper 2002-2007 period is studied by using regression analysis. According to models, elasticity coefficient, foreign direct investment effects on economic growth is found medium intensity.

Key words: Foreign direct investment, Economic growth, Granger-Causality test, Regression analysis

I. GİRİŞ

ABD ekonomisinde yaşanan "konut krizi"nin ortaya çıkardığı finansal sorunların etkilerinin büyük ölçülerde bu yıl kredileri daraltacak olması ve ABD'nin seçim dönemine girmesi; ABD ekonomisinde geçen yıl başlayan resesyonun dünya ülkelerine yansımaları muhtemel kriz beklentilerini artırmaktadır. Böyle bir durum ise finansal piyasalarda risklerin yeni koşullara göre yeniden belirlenmesine neden olacaktır. Bu özellikle, Türkiye gibi son dönemde küresel sermayenin ilgisini çekmiş ülkeler için gerçekten olumsuz bir gelişme olarak görülmektedir. Çünkü önümüzdeki günlerde özellikle ABD ekonomisinde ortaya çıkacak bir ekonomik kriz veya dalgalanmada en fazla etkilenecek ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Çünkü son dört

yıllık dönemde özelleştirme, şirket satışı ve borçlanma yoluyla büyük miktarlarda dış kaynağı çekerek, ne pahasına olursa olsun yüksek büyüme performansı yakalayan Türkiye'nin, önümüzdeki dönemde aynı oranda dış kaynak çekmeyi başaramayacağı veya maliyetinin daha yüksek olacağı gerçeği ile karşı karşıya kalması gibi bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir durumda ülke büyümesinin nasıl etkileneceğini ortaya koymak için, 1992 yılından sonra ülkemize giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisinin bilinmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada 1992–2007 yılları arasında ülkemize giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışacağız. Çalışma başlıca beş bölümden oluşmaktadır. İlk olarak konu ile ilgili uygulamalı çalışmalar ele alınmıştır. Bunu takiben yabancı sermaye ve Türkiye ekonomisi ilişkisine kısaca değinilmiştir. Daha sonra çalışmada kullanılan veriler ve yöntem özetlenerek, ekonometrik model ve bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise konu ile ilgili değerlendirme yapılmış ve uygulamadan elde edilen bulgular belirtilmiştir.

II. LİTERATÜR ÖZETİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yatırım kararlarında ana ülkedeki ekonomik ve siyasi faktörler önemli bir şekilde etkili olmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genel olarak, üretim faktörlerinin bol ve ucuz olduğu, iç piyasa talebinin yüksek olduğu, altyapı tesislerinin sağlandığı ve yatırım teşviklerinin uygulandığı ve daha çok getiri sağlayan ülkeleri tercih etmektedir. Ekonomik faktörlerin yanı sıra son dönemlerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ana ülkede siyasi istikrara daha fazla öncelik vermeye başladıkları da göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Ayrıca psikolojik ve ahlaki faktörler de yatırım kararlarında etkileyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdiş, 2007:5-7).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkeye döviz girişi sağlamak, ülkenin sermaye stokunu artırmak, ülkede üretim kapasitesini genişletmek, istihdam yaratmak, ülkeye teknoloji transferi sağlamak, işletmecilik bilgisi sağlayarak yerli girişimleri eğitmek gibi yararlar doğurabilmektedir (Seyidoğlu, 2002:139). Genel itibarıyla, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkeler açısından en önemli etkisi milli gelire olan net katkısıdır. Ev sahibi ülkenin milli gelirine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının katkısı, yabancı sermayenin ülke içinde üretimde bulunması ile ortaya çıkmaktadır (Karluk, 2007: 101). Başka bir ifadeyle, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte ülkede üretim faktörlerinin miktarı artar ya da teknolojide gelişmeler meydana gelir, bu da ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Ekonomik büyüme üzerine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerini inceleyen çalışmalar arasında tam anlamıyla bir görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak hakim görüş; iki olgu arasında yakın ve paralel bir ilişkinin olduğu yönündedir. Bununla birlikte, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme üzerine etkilerini ele alan araştırma sonuçları, genel olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme üzerindeki artırıcı etkilerinin ortaya çıkabilmesi için gelişmekte olan ülkelerin uygun-destekleyici yatırım ortamını hazırlaması ve minimum bir kalkınma düzeyine erişmiş olması gerekliliğine işaret etmektedir (Arslan ve Kökocak, 2006).

Teorik ve ampirik çalışmalardan bazıları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri olduğunu destekler sonuçlar ortaya koyarken; diğer bir grup çalışmada ise, bu pozitif etkinin mutlak olmayacağı, ana ülkeye yönelik teknoloji yayılmasından yoksun olacağı ve ekonomik gelişmenin bölgesel olacağı savunulmaktadır. Literatürde yapılan ampirik ve teorik çalışmaların bazıları incelendiği zaman bu durum daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Örneğin, Carkovic ve Levine (2002), ülkelerin farklı seviyelerde olmaları durumunda doğrudan yatırımların ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir etkisinin olmayacağını belirtmektedir. Akinlo (2004) ise, özel sermaye ve gecikmeli (lagged) sermayenin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusunu elde etmiştir. Buna

karşılık ampirik çalışmaların büyük bir bölümünde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomileri üzerinde pozitif etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Borensztein vd. (1998); Xu (2000) ülkelerin eğitim düzeyinin yüksek olması durumunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Gruben ve Mclead (1998) ile Zhang (1999, 2001) çalışmalarında Borensztein (1998)'i desteklemekte ve doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ortaya koymuşlardır. Alfaro vd.(2004), Durham (2004), ve Hermes ve Lensink (2003), doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerinde olumlu etkilerinin ancak ülkelerin gelişmiş finansal piyasalara sahip olmaları ile mümkün olacağını vurgulamışlardır.

Doğrudan yabancı sermayenin Kore'nin imalat sektörü üzerinde pozitif etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Hong, 1997: 79).

Borensztein, Gregorio ve Lee (1998), 69 gelişmekte olan ülkenin 1970-1989 dönemini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda belirli bir beşeri sermaye düzeyine sahip ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Bashir (1999), Cezayir, Mısır, Ürdün, Fas, Türkiye gibi ülkeleri dikkate almış ve bu ülkelerde yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye neden olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Aitken ve Harrison (1999), Venezuela'nın 1979-1989 dönemini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda teknolojiye pozitif yayılma etkisinin gelişmekte olan ülkeler için geçerli olduğu, Venezuela'da yabancı firmalardan yurtiçi sahipli firmalara doğru pozitif bir teknoloji yayılmasının olmadığı tespit edilmiştir.

Nair-Reichert ve Weinhold (2001)'de 24 gelişmekte olan ülkenin 1971-1995 dönemi incelenmiş; yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin ülkelere göre heterojenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada nedenselliğin yönünün doğrudan yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru olduğu ve doğrudan yatırımların faydalarının açık ekonomilerde daha yüksek olduğu bulguları elde edilmiştir.

Zhang (2001), koentegrasyon yöntemi kullanarak Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bu 11 ülkeden Hong Kong, Endonezya, Singapur, Tayvan ve Meksika'da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada dikkat çeken diğer bir bulgu ise, ticaret rejimlerinin serbestleştirilmesi, beşeri sermayenin yüksek olması, ihracata yönelik doğrudan yatırımlara büyük ölçüde sahip olunması ve makro ekonomik istikrarın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi arttırmada etkili olmasıdır.

Sadik ve Bolbol (2001), Mısır, Ürdün, Fas, Umman, Suudi Arabistan ve Tunus'un 20 yıllık verilerini dikkate alarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte gelen teknolojinin yayılma etkisinin toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda teknoloji ve verimlilik üzerinde doğrudan yabancı yatırımların pozitif yayılma etkisinin olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca bazı ülkelerde doğrudan yatırımların faktör verimliliği yurtiçi firmalardan daha düşük olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır.

Kumar ve Pradhan (2002), 107 gelişmekte olan ülkenin 1980–1999 dönemi incelenmiş ve panel verileri doğrultusunda doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Önemli sayıdaki ülke için nedenselliğin yönünün büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dimowo ve Eoo (2002), yabancı yatırımların 1975–1994 dönemi içerisinde Nijerya'nın GSYİH, ödemeler dengesi, ulusal tasarruflar ve dış rezervler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İncelenen dönemde yabancı yatırımların ödemeler dengesi dışında ekonomi üzerinde yüksek derecede pozitif etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Carkovic ve Levine (2002)'de, 1960–1995 dönemi için yapılan araştırmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyüme üzerine hiçbir anlamlı etkisi bulunamamıştır; ancak 5 yıllık dönemlerde düzensiz etkilerin olduğuna rastlanmıştır.

Mencinger (2003), geçiş ekonomileri için 1994-2000 dönemi için yapılan çalışmada, doğrudan yabancı sermaye/GSYİH ile Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH arasında nedensellik ilişkisi bulunamamış ve bu sonuç da doğrudan yabancı sermayelerin devralma yatırımları ile acele yapılan özelleştirme uygulamalarına bağlanarak, büyüme üzerindeki etkiyi belirsizleştirdiğini ortaya koymuştur.

İnsel ve Sungur (2003), Türkiye'nin 1989III-1999IV dönemini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem reel hem de finansal değişkenler üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen dönemde doğrudan sermaye yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilmiştir Bununla birlikte, diğer değişkenlerle büyüme oranı arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Hansen ve Rand (2004) tarafından 31 gelişmekte olan ülkenin 1970-2000 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik incelenmiş ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir

Chowdhury ve Mavratos (2005) tarafından Toda-Yamamoto nedensellik analizi kullanılarak, 1969–2000 döneminde Şili, Malezya ve Tayland'ın doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi için incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Şili'de nedensellik yönünün tek yönlü olduğu ve ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru olduğu tespit edilmiştir. Malezya ve Tayland'da ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü güçlü bir nedensellik olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Mody ve Murshid (2004), 1979–1999 dönemi için 60 gelişmekte olan ülkede uzun dönemli sermaye (FDI, dış borçlar ve portföy) akımlarının yurtiçi yatırımlar üzerindeki etkileri incelenmiş; elde edilen bulgulardan uzun dönemli sermaye akımlarının yurtiçi yatırımları uyardığı belirlenmiştir. Bunun da toplam yatırım düzeyindeki gelişmeye paralel olarak büyüme üzerinde olumlu sonuç doğurduğu vurgulanmıştır.

Ghatak ve Halicioğlu (2006), 140 ülkenin 1991–2001 dönemi içerisindeki makro ekonomik değişkenleri kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Sonuç olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Değer ve Emsen (2006), Merkezi Doğu Avrupa ve Merkezi Asya ülkelerinin 1990–2002 dönemi için panel veri regresyon yöntemi kullanılarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Merkezi Doğu Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümenin önemli bir dinamiği olduğu tespit edilirken, Merkezi Batı Asya ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Zhang (2006), Çin'in 1992–2004 dönemini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı sermayenin Çin'in gelir büyümesi üzerinde pozitif etkisinin olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca bu pozitif büyüme etkisinin zamanla yükseldiği ve ülkenin kıyı kesimlerinde iç bölgelere göre daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Roy ve Von den Berg (2006) tarafından ABD için doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Zaman serisi verileri eşzamanlı eşitlik modeli (SEM: simultaneous-equation model) kullanılarak incelenen çalışmanın sonucunda, ABD'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şen ve Karagöz (2007), Türkiye'nin 1994I - 2004IV dönem verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımların ihracat ve büyüme üzerine etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda

büyüme ile ihracat arasında %86,6'lık kuvvetli bir ilişkiye rastlanırken, büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında %54 gibi orta derecede kuvvetli ilişkiye rastlanmıştır. Çalışmada yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre ise, ihracat GSYİH için bir neden olurken, diğer kombinasyonlarda nedenselliğe rastlanmamıştır.

III. YABANCI SERMAYE VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarının başında sermaye ve teknoloji yetersizliği gelmektedir. Ayrıca reel gelir düşük ve dolayısıyla tasarruflarda yetersiz bulunmaktadır. Bu durum sermaye ihtiyacının iç kaynaklardan sağlanamayacağını temel göstergesidir. Ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayabilmek için, yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Yabancı sermayenin bir ülkeye geliş şekilleri açısından bakıldığında üç temel şekli bulunmaktadır. Doğrudan Yatırım, Portföy Yatırımı ve Borçlanma.

Doğrudan yatırım, bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır (TCMB, 2007). Doğrudan yatırımlar üretim faktörlerinin bol ve ucuz olduğu, iç piyasa talebinin yüksek olduğu, altyapı tesislerinin sağlandığı ve yatırım teşviklerinin uygulandığı ülkeleri tercih etmektedir. Ekonomik faktörlerin yanı sıra son dönemlerde yabancı yatırımların ana ülkede siyasi istikrar aradığı dikkatleri çekmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkeye; döviz girişi sağlamak, sermaye stokunu artırmak, üretim kapasitesini genişletmek, istihdam yaratmak, teknoloji transferi sağlamak, işletmecilik bilgisi sağlayarak yerli girişimleri eğitmek gibi yararlar doğurabilmesi mümkündür (Akdiş, 2007:5-7; Seyidoğlu, 2002:139).

Portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin uluslararası sermaye piyasalarında bir takım riskleri üstlenerek kazanç elde etmek amacıyla hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yaptıkları yatırımlardır (Sağlam, 2003). Ancak bu yatırımlar ülkede herhangi bir ekonomik, politik istikrarsızlık ve risk gördükleri anda kolaylıkla ülkeyi terk edebilmektedir.

Borçlanma ise, yabancı yatırımcıların ellerindeki fon fazlalarını risk ve getiri ilişkisi çerçevesinde en yüksek reel getiriyi elde edecekleri ülkelere kredi olarak kullandırmasıdır. Örneğin, Hazinesinin çıkardığı iç ve dış tahvilleri alarak veya bankalara ya da özel kesime verilen krediler.

Türkiye'de 1992-1999 yıllarında 4.141 olan uluslararası sermayeli şirket sayısı yaklaşık olarak 2007 sonunda 18.028'e ulaşmıştır. Bu şirketler, başta mali aracı kuruluşlar ve ulaştırma, haberleşme ve depolama hizmetleri olmak üzere, toptan ve perakende ticaret, imalat sanayi, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektörlerinde faaliyette bulunmaktadırlar. İmalat sanayinde faaliyette bulunan uluslararası sermayeli şirketlerde kimyasal madde ve ürünleri imalatı ile gıda ürünleri ve içecek imalatı önemli bir paya sahiptir.

Türkiye'nin 1992 yılından 2001 krizine kadar olan zamanda çok düşük oranlarda yabancı sermaye yatırımı girişi bulunmaktadır. Ancak özellikle kriz sonrası dönemde geçmiş yıllara nazaran miktar önemli derecede artış göstermiştir. Özellikle 2004-2007 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha çok özelleştirme, birleşme ve satın alma şeklinde ülkemizde gerçekleşmiştir. Örneğin 2005 yılında ülkemize gelen yabancı sermayenin 2 milyar dolarlık kısmı gayrimenkul alımı ve 7.8 milyar dolarlık kısmı da Turkcell, Türk Telekom, Garanti Bankası ve Fortisbank gibi özelleştirilen şirket gelirlerinden oluşmaktadır. 2006 yılında da durum pek farklı değildir. Gelen yabancı sermayenin 13.4 milyar dolarlık bölümünü özelleştirmeler ve şirket evlilikleri kapsamında ve 2.9 milyar doları da gayrimenkul satışlarından elde edilmiştir. Dikkat edilecek olursa sayıları neredeyse yirmi bine ulaşan yabancı sermayenin, yeni yatırımlar yani "greenfield" yatırımları yapmaktansa satın alım veya ortak şeklinde veya gayrimenkul yatırımı şeklinde ülkeye girme eğilimlerinin yüksek olduğu

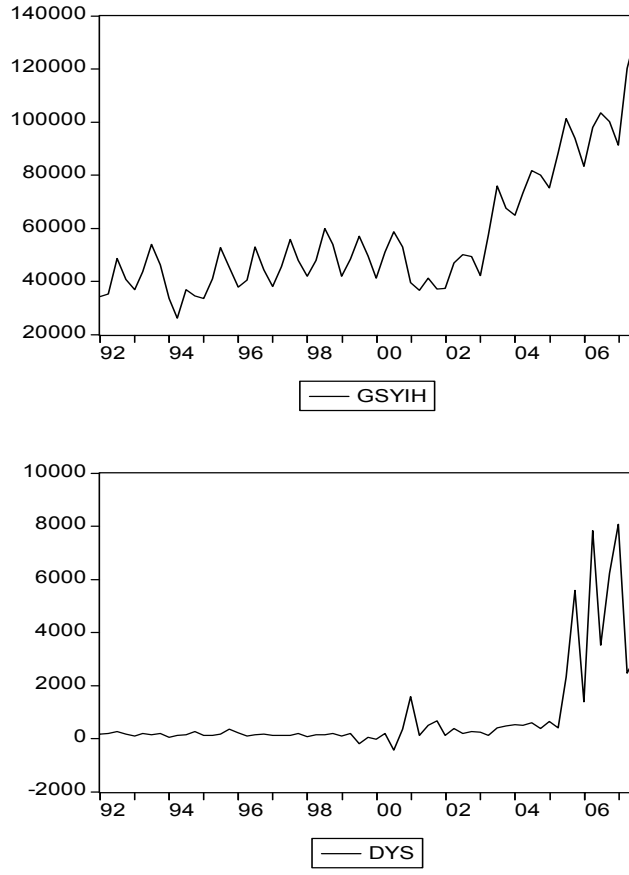
görülmektedir. Bu şekilde ülkeye giren yabancı sermayenin satın alımları şirket açısından yatırım olurken, ülkemiz açısından yatırım özelliği bulunmamaktadır. Çünkü ülke GSYİH’ında kayıtlı olan bir varlık sadece el değiştirmekte dolayısıyla ülke yatırımı artmamaktadır. Yani “plasman” gerçekleşmektedir. Burada diğer bir sorunda; gerek kamu gerekse özel sektörün satış sonrası elde ettiği gelirin nasıl kullanıldığıdır. Elde edilen gelir; borç ödemede veya cari açığı kapamada kullanıldıysa veya popülist politikalar çerçevesinde verimsiz kaynaklara aktarılmış ise durum daha da vahimleşmektedir. Özellikle 2004 sonrası elde edilen gelirlerin özellikle cari açığı kapamada kullanılması, ülkede yerli yatırımın istenilen ölçüde neden artırılmadığı gerçeğini açıklamaktadır.

Yabancı sermaye daha çok varolan varlıkları(şirketleri) satın alarak yatırım yapmayı tercih ettiğinden dolayı, istenilen ölçüde yeni istihdam yaratma özelliği bulunmamaktadır. Diğer taraftan özelleştirme veya diğer şekillerde ülkemizde yatırım yapan yabancı sermaye, kendisi için gerekli olan finansmanı tamamen öz kaynaklarından sağlamak yerine bir kısmını uluslararası piyasalardan bir kısmını da yerel kaynaklardan borçlanarak karşılaması bizim için önem arz eden diğer boyutudur. Özellikle yabancı sermaye şirketlerinin toplam varlıklarının yaklaşık yüzde 55’i (Arıkan, 2006:95) kadar borçlandıkları düşünüldüğünde, borcun nerden ve nasıl karşılandığı da önemli hale gelmektedir. Siyasi açıdan kararsız ülkelerde veya siyasi istikrarsızlığın çıkması muhtemel ülkelerde yabancı sermaye gerekli finansmanı daha çok yerel kaynaklardan sağlamaktadır. Yerel kaynaklar kullanılırken görece küçük firmalar bankaları, büyük firmalar ise sermaye piyasalarını tercih etmektedir. Bu durum zaten sermaye açısından yetersiz olan bu ülkelerde yaratılan kaynakların öncelikle yabancı sermaye tarafından kullanılmasına neden olduğu için yerli yatırımcıların finansman sıkıntısına çözüm sağlamamaktadır.

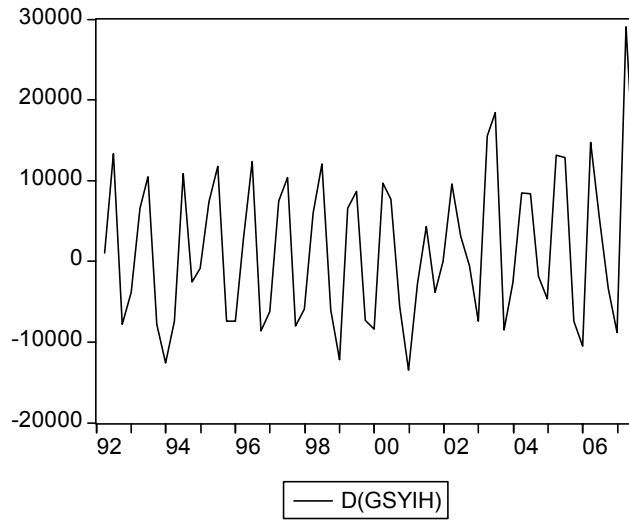
IV. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYS) ile Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) arasında nedensellik ilişkisi E- views 4.1 paket programı kullanılarak araştırılmıştır. Bu amaçla DYS ve reel GSYİH değişkenlerine ilişkin çeyrek yıllık zaman serileri (1992Q1-2007Q3) kullanılmıştır. Veriler Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden derlenmiş ve GSYİH verileri ortalama dolar kurundan dolara çevrilmiştir. Her bir seri mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmıştır. Ancak DYS serisindeki dalgalanmaların mevsimsellikten kaynaklanmadığı görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda serilerin durağanlığının ADF birim kök testi ile sınanması sonrasında, DYS verilerinin yalın halde, GSYİH verilerinin ise birinci farklarında durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu serilere ait grafikler Şekiller 1 ve 2’de verilmiştir.



Şekil 1. DYS ve GSYİH'nin yalın halde grafikleri (milyon dolar)



Şekil 2. GSYİH'nin birinci dereceden farkı

V. EKONOMETRİK MODEL VE BULGULAR

Bu çalışmada Türkiye'nin 1992 – 2007 döneminde doğrudan yabancı sermaye (DYS) hareketlerinin ekonomik büyüme (GSYİH) üzerine etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Buna göre, ekonomik büyüme ile DYS arasında kurulan model,

$$GSYIH = \beta_0 + \beta_1 DYS \quad (1)$$

şeklinde ifade edilmiştir. Yukarıdaki 1 nolu denklemi tahmin etmek için öncelikle modeli oluşturan değişkenlerin zaman içinde birim kök içerip içermediği Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi ile araştırılmıştır. Birim kök ile durağan hale gelmiş serilerde, değişkenler arasında bir nedenselliğin olup olmadığı Granger nedensellik testi yardımı ile sınanmıştır. 1 nolu denklemi oluşturmadan önce bu denklemdeki değişkenlerin durağanlığı test edilmiştir. Buna göre, DYS verileri yalnız halde durağan olmasına rağmen GSYİH verileri ise birinci dereceden durağan çıkmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. ADF birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Derece	ADF – İstatistik değeri	Mc-Kinnon Kritik değeri		
			%1	%5	%10
DYS	Yalın	-2,6340	-2,6047	-1,9464	-1,6132
GSYİH	Yalın	1,640	-2,6047	-1,9464	-1,6132
GSYİH	Birinci	-1,9735	-2,6047	-1,9464	-1,6132

DYS verileri ADF test istatistiğinde, sonuç mutlak değer olarak Mc-Kinnon kritik değerleri olan %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden büyük olduğu için birim kökün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat GSYİH verileri yalnız halde Mc-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değerce küçük olduğundan yalnız halde birim kök ihtiva ettiği anlaşılmış ve verilerin birinci dereceden farkları alınarak yeniden ADF testine tabi tutulmuştur. Buna göre, GSYİH verisi birinci dereceden %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan hale getirilmiştir.

Değişkenlerin durağanlığının test edilmesinden sonra, DYS ile ekonomik büyüme (GSYİH) arasında bir nedenselliğin olup olmadığı çift yönlü analizle edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Granger nedensellik testi sonuçları

Ana Hipotez	Gözlem	F- İstatistik değeri	Olasılık
DYS, ekonomik büyümenin (GSYİH) nedeni değildir.	60	0,9761	0,383
Ekonomik büyüme (GSYİH) DYS'nin nedeni değildir.	60	1,7039	0,191

Buna göre %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde iki taraflı olarak nedensellik ilişkisi mevcut değildir (0,383 ve 0,191 > 0,01, 0,05 ve 0,10).

Nedensellik testinden sonra 1 nolu denkleme ait regresyon modeli tahmin edilmiştir. Ama burada, DYS grafiğinden de görüleceği üzere, 2002 yılı Güçlü Ekonomiye Geçiş sürecine kadar yabancı sermaye hareketlerinde fazla bir gelişme gözlemlenmezken, özellikle 2002 yılı sonrası yabancı sermaye hareketlerinde olağan bir gelişmenin olduğu görülmektedir. Bu durum, oluşturulacak regresyon analizinde de bu dönemin ayrı olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Buna göre, dönemler itibarıyla oluşturulan modellere ait sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Dönemler itibariyle regresyon analizi sonuçları

1992 – 2007 Dönemi		
KATSAYILAR	β_0	β_1
	3477,5	0,27
STANDART HATA	2145,4	0,098
T- DEĞERİ	1,6209	2,755
$R^2 = 0,632$	D- W = 1,1087	F = 8,418
2002 – 2007 Dönemi		
KATSAYILAR	β_0	β_1
	5601,8	0,48
STANDART HATA	3286,2	0,154
T- DEĞERİ	1,704	3,116
$R^2 = 0,678$	D- W = 1,2014	F = 9,843

Tablo 3’de görüldüğü üzere, bütün olarak ele alınan regresyon denkleminde, DYS’lerde meydana gelen 1 birimlik bir artışın GSYİH’yı yaklaşık olarak 0,27 birim arttırdığı, buna karşılık yüzdesel artış olarak ifade edilen esneklik* katsayısına bakıldığında ise, DYS’lerde meydana gelen yüzde birlik bir artışın GSYİH’yı yaklaşık olarak yüzde 0,36 arttırdığı hesaplanmıştır. Bu dönemde DYS’lerin ekonomik büyümeyi açıklama oranı yaklaşık olarak yüzde 63 civarındadır ve modeldeki parametreler özellikle (DYS katsayısı) anlamlı çıkmaktadır. Bununla birlikte, modeldeki parametreler beraberce ele alındığında anlamlı görünmektedir (F %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde). Yabancı sermaye yatırımlarının artış gösterdiği 2002 sonrasına ait denklemde ise, DYS’lerde meydana gelen 1 birimlik bir artış GSYİH’yı 0,48 birim arttırmakta iken, yüzde birlik bir artış GSYİH’yı yaklaşık olarak yüzde 0,61 oranında arttırmaktadır. Bu sonuç; güçlü ekonomi sonrasında DYS gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine 1992 – 2007 dönemi arasında yaklaşık olarak tam iki kat kadar etkisinin olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Yabancı sermaye yatırımları ile büyüme ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların pek çoğunda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Teorik ve ampirik çalışmalardan bazıları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri olduğunu destekler sonuçlar ortaya koyarken; diğer bir grup çalışmada ise bu pozitif etkinin mutlak olmayacağı ve hatta anlamsız bir ilişkinin bulunduğu ortaya konulmuştur.

Türkiye’nin 1992-2007 yılları arasındaki doğrudan yabancı sermaye ve GSYİH verileri kullanılarak, doğrudan yabancı sermaye ile büyüme arasında ilişki Granger nedensellik testine tabi tutulmuştur. İncelenen dönem içerisinde ne doğrudan yabancı sermayeden büyümeye, ne de büyümeden doğrudan yabancı sermayeye doğru iki taraflı anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuç, Carkovic ve Levine (2002) ve Mencinger (2003)’in yapmış olduğu çalışmaları da destekler niteliktedir. Ayrıca, Şen ve Karagöz (2007)’ün Türkiye üzerinde yaptıkları çalışmalarında GSYİH ile DYS arasında anlamlı bir nedenselliğe rastlanmama sonucuyla da örtüşmektedir.

Türkiye için incelenen dönemde DYS ile GSYİH arasında anlamlı bir nedenselliğin ortaya

*Esneklik katsayısı, değişkenlere ait ortalama değerler ve regresyon denklemindeki β_1 katsayısı

$$\left(\frac{\partial GSYİS}{\partial DYS} \right) \text{ ele alınarak hesaplanmıştır. } \left(e = \frac{\partial(GSYİH)}{\partial(DYS)} \cdot \frac{DYS}{GSYİH} \right)$$

çıkmasını; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, özellikle güçlü ekonomiye geçiş dönemi öncesinde yetersiz büyüklükte olmasına ancak güçlü ekonomiye geçiş dönemi sonrasında da yabancı sermayenin devralma yatırımları ile acele yapılan özelleştirme uygulamalarına bağlı olarak miktarsal büyüklüğünün artmasına rağmen, büyüme üzerindeki etkisinin belirsizleşmesine bağlamak yanlış bir genelleme olmayacağı kanısındayız.

Diğer taraftan nedensellik testinden sonra 1 nolu denkleme ait regresyon modeli tahmin sonuçları ortalama esneklik katsayısı dikkate alınarak incelendiği zaman; 1992–2007 arasında DYS gelirlerinin sürekli olarak %10 artmasının ekonomik büyümeyi %3.6 arttırdığı ortaya konulmuştur. Bu sonuç incelenen dönemin tamamında DYS ile büyüme arasında zayıf şiddetli bir ilişkiyi ortaya koyarken, 2002–2007 döneminde ise DYS gelirlerindeki sürekli olarak %10'luk artış ekonomik büyümeyi yaklaşık %6,1 oranında arttırarak orta şiddetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak 2002 yılından sonra miktarsal anlamda DYS girişlerinin artmasının büyümeyi de arttırdığı sonucundan hareketle, yabancı sermaye girişlerindeki miktarsal büyüklüklerin daha da artması durumunda ekonomik büyüme üzerindeki net olumlu etkisinin hissedilebileceğini söylemek doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aitken, B. J. ve Harrison, A. (1999). Do domestic firms benefit from direct foreign investment? evidence from venezuela. *American Economic Review*, 89: 605-618.
- Akdiş, M. (2007). Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler. <http://makdis.pamukkale.edu.tr/ysermaye.htm>
- Akinlo, A. (2004). Foreign direct investment and growth in Nigeria: An empirical investigation. *Journal of Policy Modeling*, 26:627–639.
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli, S. ve Ozcan, S. (2004). FDI and economic growth, the role of local financial markets. *Journal of International Economics*, 64:113-134.
- Arıkan, D. (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*, Arıkan Yayınları, İstanbul, ss.1-127.
- Arslan, İ. ve Kökocak, A.K. (2006). Kırgızistan’ın Ekonomik Gelişmesinde Yabancı Sermaye Fırsatı. www.tdcif.org/2008/sunulmayanbildiriler/135128.doc (22.08.2007)
- Bashir, A.H.M. (1999). Foreign Direct Investment and Economic Growth in Some MENA Countries: Theory and Evidence. <http://www.luc.edu/orgs/meea/volume1/bashir.pdf>. (02.11.2007)
- Borensztein, E., De Gregorio, J. ve Lee, J. (1998). How does foreign direct investment effect economic growth. *Journal of Internatioanal Economics* , 45:115-135.
- Carkovic, M. ve Levine, R. (2002). Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?. *Working Paper* (University of Minnesota Department of Finance, available at: www.ssrn.com/abstract=314924).
- Chowdhury, A. ve Mavratos, G. (2005). FDI and Growth: What Causes What?. <http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-9701.2006.00755.x>. (09.11.2007)
- Değer, M.K. ve Emsen, E. (2006). Geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkileri: panel veri analizleri (1990-2002). *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2):121-137.
- Dırowo, A.F. ve Eoo, S. (2002). Empirical Analysis of the Impact of Direct Foreign Investment on the Economy of Nigeria. <http://www.indianjournalofeconomics.com/april2002.htm> (02.11.2007)
- Durham, K. B. (2004). Absorptive capacity and the effect of foreign direct investment and equity foreign portfolio investment on economic growth. *European Economic Rewiev*, 48:285-306.

- E – views 4.1 Ekonometrik Paket Programı.
- Gahatak, A. ve Halıcioğlu, F. (2006). Foreign direct investment and economic growth: some evidence from across the world. *MPRA Paper*, No: 3565:1-15.
- Gruben, W.C. ve Mcleod, D. (1998). Capital flows, saving and growth in the 1990's. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 38:287-301.
- Hansen, H. ve Rand, J. (2004). On the Causal Link Between FDI and Growth in Developing Countries, University of Copenhagen, Development Economics Research Group, Discussion Papers, pp. 21-1 <http://www.econ.ku.dk/wpa/pink/2004/0430.pdf> (09.11.2007)
- Hermes, N. ve Lensink, R. (2003). Foreign direct investment, financial development and economic growth. *Journal of Development Studies*, 40:142-163.
- Hong, K. (1997). Foreign capital and economic growth in korea: 1970-1990. *Journal of Economic Development*, 22:79-89.
- İnsel, A. ve Sungur, N. (2003). Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği 1989:II-1999:IV. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2003/8:1-29*.
- Karluk, R. (2007). Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Katkısı. *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Paneli*, <http://www.tcmb.gov.tr/>, (03.07.2007)
- Kumar N. ve Pradhan, P. (2002). Foreign Direct Investment, Externalities and Economic Growth in Developing Countries. *RIS Discussion Papers*, 1:1-37.
- Mencinger, J. (2003). Does foreign direct investment always enhance economic growth?. *Kyklos*, 56(4):491-508.
- Mody, A. ve Murshid, A.P. (2004). Growing Up With Capital Flows. http://www.amody.com/pdf/GrowingUp_jie.pdf(03.11.2007)
- Nair-Reichert, U. ve Weinhold, D. (2001). Causality test for cross-country panels: a new look at fdi and economic growth in developing countries. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 63(2):1 53-171.
- Roy, A.G. ve Von den Berg, H.F. (2006). Foreign direct investment and economic growth: a time-series approach. *Global Economy Journal*, 6:1-19.
- Sadik, A. ve Bolbol, V. (2001). Capital flows, FDI, and technology spillovers: evidence from arab countries. *World Development*, 29(12):2111-2125.
- Sağlamer, E. (2003). *Dolaylı Sermaye Yatırımları ve Dış Yatırımcıların Türk Sermaye Piyasasına Çekilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir, web.adu.edu.tr/akademik/sselek/Erdemsaglamer.pdf
- Şen, A. ve Karagöz, M. (2007). Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracat Etkisi. <http://iibf.kou.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/42.pdf> (04.07.2007)
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. Güzem Yay. Geliştirilmiş 3. Baskı, İstanbul.
- TCMB, (2007) www.tcmb.gov.tr (03.07.2007).
- Zhang, K.H. (2001). Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Evidence From East Asia and Latin America. *Contemporary Economic Policy*, 10(2):175-185.
- Zhang, K.H. (2006). *Foreign Direct Investment and Economic Growth in China: A Panel Data Study for 1992-2004*. <http://faculty.washington.edu/karyiu/confer/beijing06/papers/zhang.pdf> (05.11.2007)
- Xu, B. (2000). Multinational enterprises, technology diffusion and host country productivity. *Journal of Development Economics*, 62:477-493.



A Study on the Satisfaction of the Employees in the Internal Customer Relationship Management

Yavuz Demirel*

Department of Business Administration Faculty of Economics and Administrative Sciences University of Aksaray,
68100 Aksaray, Turkey

Abstract: In this study, the factors that affect the satisfaction of the workers in the Internal Customer Relationship Management (IntCRM) in a X manufacturing-industry operation that has a leading role in the white-goods sector in Turkey are studied. In this context, the direction of the relationships among the dimensions of the Internal Customer Relationship Management (internal customer satisfaction, effective management, internal customer-focused culture and attitude, technological competence, cooperation and communication) is examined. The study also deals with the relationship between the socio-demographic characteristics of the workers and internal customer satisfaction dimension, as well as the relationship between socio-demographic characteristics of the workers and cooperation/communication dimension in detail. Additionally, the question whether internal customer satisfaction level varies in accordance with the management style is settled. Besides, various suggestions for the internal customer satisfaction have been made, putting forward the factors that are effective in the internal customer (workers) satisfaction.

Key words: Internal customer satisfaction, IntCRM, Cooperation and communication, Being internal customer-focused, Effective management, White goods industry in Turkey.

İç Müşteri İlişkileri Yönetiminde Çalışanların Tatmini Üzerine Bir Araştırma

Özet: Bu çalışmada, Türkiye’de beyaz eşya sektöründe öncü bir role sahip X imalat-sanayi işletmesinde İç Müşteri İlişkileri Yönetiminde (İç MİY’de) çalışanların tatmini üzerinde etkili olan hususlar araştırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, İç Müşteri İlişkileri Yönetiminin boyutları (iç müşteri tatmini, etkili yöneticilik, iç müşteri odaklı kültür ve davranış, teknolojik yeterlilik, işbirliği ve iletişim) arasında ilişkinin yönü; çalışanların sosyo-demografik özellikleri ile iç müşteri tatmini ve işbirliği/iletişim arasındaki ilişki; yönetim biçimlerine göre iç müşteri tatminin farklılık gösterip göstermediği tespit edilmiştir. Ayrıca iç müşteri tatmini üzerinde etkili olan hususların ağırlıkları ortaya konularak iç müşteri tatminin sağlanmasına yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İç müşteri tatmini, İç MİY, İşbirliği ve iletişim, İç müşteri odaklılık, Etkili yöneticilik, Türkiye’de beyaz eşya sektörü.

I. INTRODUCTION

Internal Customer Relationship Management (IntCRM) aims at contributing to the application of the Customer Relationship Management (CRM), evaluating the factors in the company systematically. IntCRM is a process evaluating cultural values social relations, level of knowledge, knowledge share, the manners and behaviors of the service-givers and the directors towards the external customers in the organization (Eichorn, 2004:168).

In a successful Customer Relationship Management (CRM), a system of human sources, model of behaviors and human support are needed more than the technology. In the studies carried out on various industries, it has been determined that the importance and the participation of the human factor have been in the foreground in a successful CRM application (Panaro & Goverin 2004:26). Because human factor is an important aspect of the CRM, people have key roles in the application and development of the CRM. If people are not included in the CRM strategy, CRM strategy will be just a so-called application and the required results will not be acquired. As the happiness of external customers is provided by the internal customers, first of all, it is necessary to establish and develop relations with internal customers.

The management should not include the employees in the CRM applications by making various promises or taking them in. Before applying such a strategy, the reasons for putting this application into practice should be explained to the employees thoroughly and made understood by them. Undetermined vision, bad communication, not being able to induce the employees, and negative motivation affect all the employees in the CRM application negatively. An effective and open communication system between the service-givers and the directors increases the knowledge share. When sharing is at a high level, it will enable that all the processes about IntCRM and CRM more easily. Open communication, making clear the oral rules in the organization will help to define the relations in the organization.

This case will contribute to change the structure of the organization particularly for a successful CRM strategy. Determining each activity about internal CRM in a clear way in the CRM applications will eliminate fears and worries of the employees and prepare an environment to make them ready for change. The most important of all is to make the employees feel that they are more superior to any part of a machine (Meltzer, 2003:3-6). The level of satisfaction of employees is effective in achieving these factors. An employee with a high level of satisfaction will be open to new applications with his/her manners and behaviors as well as have a high level of success. Therefore, in this study, the conditions effective in providing internal customer satisfaction in the IntCRM in manufacturing-industry companies have been handled and examined.

II. THEORETICAL BACKGROUND

A) The Definition and the Scope of the Internal Customer Relationship Management

Internal customer implies a person that works in an organization. The concept of internal customer has an important place in improving the activities in the process of production and service giving. Each unit and section is the customer of the stages prior to itself (Ersen, 1997:25).

CRM aims at providing the profitability and continuity of the customers rather than increasing the volume of interaction with the customers. It puts forward that the technical and the human sources should be used efficiently in actualizing this. Although many companies consider CRM as a technical system in application, CRM is a strategic action and process with human properties. CRM has three dimensions (Gray and Byun, 2001:7-8). These are:

1. Customer: Customer is the main source for the present and future development of a company. However, not all the customers are sources of income for a company. Customers that provide a real income to the company are determined through looking for profitable customers and collecting and analyzing enough knowledge about these customers. Today, information technologies are used to a great extent in determining target customers and selecting the ones that provide a permanent income to company among these customers. Therefore, all the main processes such as work processes, management processes, marketing and human resources should be focused on customer.

2. Relationship: CRM is a process that organizes and directs the relations between company and customers that provides the improvement of the relations with current customers, gaining new customers, keeping the profitable customers and the permanence of the relations (Alagöz, 2004:15). "Relationship", one of the main elements of CRM, is a dual interaction or communication process between a company and its internal/external customers. The level of relationship can be determined by the company and the customers. The relationship can be short or long term, as well as it may be intermittent or for once. Even if the customers have a positive manner towards the company, product or the service, their manner during the purchase of a product or service is instant and they may behave according to the situation at that time. Therefore, CRM tries to manage the relations with the customers in accordance with the benefits of the company and benefits of the customers considering the life-long values of the customers

3. Management: CRM is not an activity only at the marketing department. Rather, CRM covers common sharing and change in the culture and process of the company. Information about the customers, marketing opportunities are brought to the level of knowledge usable at all levels of company and used at all the departments. CRM requires comprehensive changes in the organization and needs the participation of the employees.

CRM is to put forward what customers provide you with and what else you know about a customer after you have changed your behavior according to an individual customer voluntarily (Peng, 2003:19-20). CRM is a company strategy that puts the organizational structure, culture and information technologies in a certain order during interaction with a customer in order to increase long-term satisfaction of the target customers and profit of the company (Defazio, 2003:1-2). CRM is a strategy that makes the individualized relations with the customers possible and aims at increasing customer satisfaction and maximizing profits and defining the most profitable customers and giving service to them at the highest level (Eichorn, 2004:168).

Internal Customer Relationship Management (IntCRM) aims at contributing to the application of CRM to a great extent, evaluating the factors in company in a systematic way. IntCRM is a process evaluating cultural values in company, social relations, knowledge level, knowledge share and manners and behaviors of the employees and directors towards external customers. The dimensions of the IntCRM are internal customer satisfaction, effective management, customer-focused culture and behavior, technological sufficiency and cooperation/communication (Eichorn, 2004:168).

B) Internal Customer Satisfaction (Employees' Satisfaction)

The satisfaction of the internal customer is effective in ensuring the satisfaction of the external customers in CRM. Therefore, it is necessary that the companies give importance to the satisfaction of the internal customers, as well as to the satisfaction of the external customers. The following factors are effective in ensuring the satisfaction of the internal customers; being familiar with each internal customer, handling and solving their problems individually, understanding internal customers and developing strategies that will meet their expectations and needs. Management should determine more realistic targets involving the internal customers in plans made/to be made. Management should include views and ideas of internal customers in decision-making process when making and applying decisions. All the factors impeding the development of internal customers should be eliminated by constructing an open communication with them, establishing a fair rewarding system to encourage internal customers, putting forward opportunities to increase satisfaction of internal customers, and by ensuring that problems of internal customers are solved in a more rapid way (Pfau, et. al. 1991:10-12). As Hagemann (1997) states, the criticism of an employee such as "I haven't heard even a word from my employer. I would prefer to hear some individual words and some

comment on what I do rather than a Christmas present so that I could understand where I am” is a sign of being unsatisfied. If such kind of dissatisfaction becomes a life experience, people start bowing to their destiny. An uninterestedness coming out within oneself occurs (p.66).

C) Effective Management

An effective manager –like a leader- puts himself/herself into the realities peculiar to other employees and managers so that s/he understands and accepts them. In order to do this, it is necessary that s/he give place to employees and other managers, establish relationship with their desires and needs and identify with them. (Geisler, 2003:16). Managers shouldn't bring the problems of their private life to their business life and they shouldn't be always busy with them. In the same way, they shouldn't carry problems related to their business life to their private life. Managers should point out three aspects about CRM to employees. First one is to indicate the perfectness in the present work; second one is to ensure learning in the processes about CRM; third one is to make work place an entertaining place. A successful manager is the one who can balance all these three factors. The fact that managers are interested in employees individually, they call them with their names and admire them increases motivation (Jauhari, 2001:153-154).

D) Communication and Cooperation

Communication is not a concept carried out with only external customers, communication in an organization is also important. The effect of communication on sharing responsibility in an organization is great. According to findings, communication has effect on both business policy and decision making processes of management. There must be an open communication process in ensuring full-participation in decisions taken by management. Fidelity or responsibility between employees/managers is strengthened through an effective communication. It is also possible to understand whether tasks carried out are in accordance with their purposes through communication in organization (De Ridder, 2004:3). Cooperation consists of communication to a hundred percent. Internal customers share their expectations and desires within organization with each other through communication. Ambiguities are eliminated through communication and a management process dependent upon cooperation takes place (Hagemann, 1997:50). Cooperation is manners and behaviors that employees and managers have in improving mutual relations between inter-functional relations. These manners and behaviors are as following (Eichorn, 2004:168-170):

- Relations: This means that all service-givers and managers improve their social relations with service-givers and managers from their own departments and with employees and managers from other departments inside and outside the organization.

- Effective communication: Effective communication involves structural processes in determining targets and strategies, in determining crucial subjects and in solving problems.

- Relationship skills: It is the process of improving level of communication and improving communication skills between managers and service-givers in forming an effective team.

E) Organization Culture (Manners and Behaviors)

Culture of institution or organization is a sign of whether employees' behaviors are customer-focused or not. It is quite important that culture of institution supports rewarding system and authorities of employees to decide on benefits of each other and external customers (Kırm, 2001:147). It is beneficial to consider the following factors about organization culture in the applications of CRM and Internal CRM (Gallagher, 2004; Loftis, 2005);

- Respect: Respect is an important factor for customers and employees. Even if companies have good will in deciding upon their daily business activities, their decisions may not have positive results if they have not developed a respect culture. Full-participation and support of

employees is necessary in forming a respect culture in CRM. Respect for customer, respects for managers, respect for colleagues and respect for environment are the underlying factors of a successful CRM application.

-Getting familiar with customers: Knowing about internal customers of a company and understanding them is one of the most important properties of CRM.

-Team work: Team work is of great importance in establishing an organization suitable for the structure of CRM and in realizing the responsibilities. Team work has a continuous structure for a certain objective and target. The team work shared in the organization will be efficient in increasing the success of CRM.

-Complying with change: An ideal CRM strategy and the fact that the structure of the organization supports a continuous reformation will affect the quality of the services given to the customers in a positive way. Besides this, the organization culture should support this in order to enable the internal and external customers to have a voice in the process of change.

-To apply a coordinated, customer-focused strategy: A company should develop an internal and external customer focused strategy providing the coordination of the company functions within themselves in order to enlarge the functional boundaries of CRM.

-To form an organization structure friendly with CRM: The whole organizational structure should be in cooperation with the basic functions of the company for a successful CRM application.

-To establish a CRM based on mutual understanding within the organization: Three aspects of the organization culture may be influential in the CRM applications. The first one is capability and voluntariness. This contributes to change the ideas about change and processes in the work in a positive way. The second is to make the sharing strategies easy and spread by grading the work units according to tasks. The third one is to establish the support for CRM applications in all stages of the management.

-A cultural structure established based on customer knowledge: One of the most important aspects of a successful CRM program is the knowledge of internal and external customers. This knowledge helps the company to determine the profile of the target customers and helps the service-givers and managers to realize the within-organization functions in line with the customer knowledge.

Not only the technical system and strategy managers but also the workers at all levels of the organization should be responsible for the conformity of the CRM to a company. Most of the companies have been unsuccessful in application although they have allocated enough time and budget for CRM applications. Because these companies have not take the cultural elements such as full participation, trust, communication and respect into consideration. As this deficit has been recognized and an organization culture has been developed, the desired results began to be obtained (Puschmann and Alt, 2004:6).

F) Information Technologies

Information technologies is a term to define the technologies which enable some processes such as saving and storing data, producing knowledge after certain processes, accessing, storing and sharing this knowledge to be conducted in an efficient and productive way. Information technologies used in organizations consist of computers, information input and output hardware and communication tools. All the technologies which enable to collect knowledge, process, store it and to transmit it to anywhere when necessary or to access to it from anywhere through electronic and optic etc. techniques automatically can be defined as information technologies (Seyran, 2000: 94).

III. METHOD

A) A Study on the Satisfaction of the Employees in Customer Relationship Management

It has been observed that certain factors are important in the satisfaction of the internal customers in the previous studies. Koys (2001) has emphasized that there is an important relationship between the productivity of a company and the satisfaction level of the employees, customer satisfaction, organizational citizenship behavior, the circulation of the employees. Harter et. al. (2002) has put forward that there is a relationship between the participation and satisfaction of the employees and external customer satisfaction, productivity, profitability, employees' fidelity and work security. Matzler et. al. (2004) has focused on employees satisfaction, customer satisfaction, productivity and company performance and put forward that some variables such as managers, work, wage, responsibility and acceptance are influential in the general satisfaction of the employees.

In this study like Koys (2001), Harter et. al. (2002) and Matzler et. al. (2004) the effects of the socio-demographic characteristics of employees, effective directorship, employee-focused culture and behavior, technological sufficiency and cooperation/communication on the satisfaction of the employees in CRM in a X industrial-manufacturing have been searched and the results have been given under the findings of the study are consistent with those studies.

1) The Purpose and Topic of the Study

The topic of the study is to put forward the relations between the factors influential in the satisfaction of the employees working in the Internal Customer Relationship Management in a X company in the manufacturing and industrial sector and to put forward the strength of these factors.

The basic purpose of this study is to put forward the effects of effective management, internal customer focused culture and behavior, technological sufficiency on the satisfaction of employees in the Internal Customer Relationship Management in a X industrial company functioning in the white goods sector which constitute a major part of the manufacturing and industrial sector and to determine the direction of the relations among these factors and of the relations between the socio-demographic characteristics of employees.

2) The Scope of the Study and its Limitations

The population of this study is the service-givers and managers of the X industrial company. The major limitation of the study is to involve the employees of only one industrial company. In spite of this limitation, it is suggested that the results of the study can provide important implications for the employees and managers in the other manufacturing and industrial companies.

3) Data and Information Collecting Method

Face-to-face survey method has been used in collecting data and information in the study. Literature review has been made before preparing the questionnaire. The basic variables found out during the literature review have been put forward in "Study Variables and Model" part. The questionnaires have been completed by employees and managers working in one of the factories of the company X in Ankara. In order to ensure that questionnaires have been filled in carefully and returned, the required flexibility in time has been provided.

4) The Model and Variables of the Study

The study model is given in Figure 1. In the study model, there are variables related to socio-demographic characteristics of the employees and managers and management type of the company and the dimensions of the Internal Customer Relationship Management (effective management, internal customer focused culture and behavior, technological sufficiency, cooperation and communication, employees' satisfaction). The scale used to measure the dimensions of the Internal Customer Relationship Management has been adopted from Eichorn (2004).

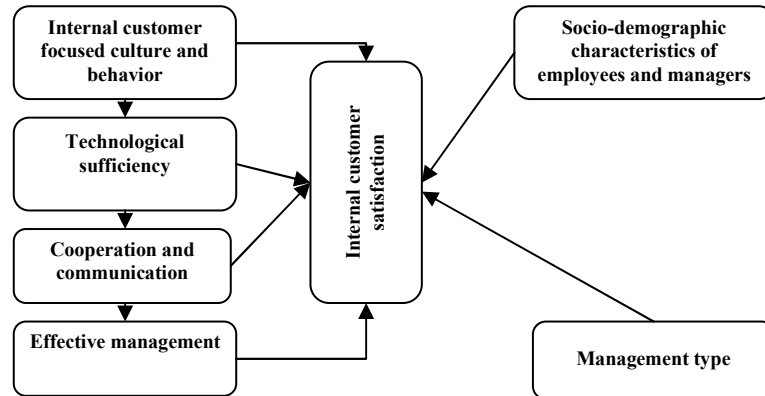


Figure 1. Model of Study (adapted from Eichorn, 2004).

5) The Hypotheses of the Study and Analyses Made in Testing the Hypotheses

The hypotheses developed in accordance with the purpose of the study and the statistical analyses employed to test these hypotheses are given in Table 1.

Table 1. The hypotheses of the study and the statistical analyses used in the hypotheses

Hypotheses	Statistical Analyses
1. H_1 : There is a positive relationship between the dimensions of Internal Customer Relations Management	Pearson Correlation Analysis
2. H_1 : There is a positive relationship between internal customer (employee) satisfaction and effective management, internal customer focused culture and behavior, technological sufficiency and cooperation/communication.	Pearson Correlation Analysis
3. H_1 : There is a relationship between socio-demographic characteristics of the employees, and the internal customer satisfaction.	Kendall's Correlation Analysis
4. H_1 : The internal customer satisfaction varies according to the management type of the company.	Multiple ANOVA Test
5. H_1 : Effective management, internal customer focused culture and behavior, technological sufficiency and cooperation/communication have effects on the internal customer (employee) satisfaction.	Regression Analysis

IV. THE FINDINGS OF THE STUDY

Socio-demographic characteristics have been determined using SPSS 13.00 program in order to explain the findings of the study as a whole. Then, various analyses have been used in accordance with the aims and hypotheses of the study. These analyses are; socio-demographic characteristics, reliability analysis, factor analysis, correlation, regression analysis and Multiple Anova Test.

As shown in Table 2, the 21.6% of the employees and managers in the study stated that the management type was guiding-directing management, 13.5% participatory management, 22.5% authoritarian management, 39.6% customer-employee focused management and 2.7% other (participatory, guiding and Total Quality Management).

Table 2. The management type of the company

Management Type	Frequency	%
Guiding-Directing Management	24	21,6
Participatory Management	15	13,5
Authoritarian Management	25	22,5
Customer-Employee Focused Management	44	39,6
Other	3	2,7
Total	111	100,0

Table 3 gives descriptive information about the socio-demographic characteristics of the employees of the company involved in the study. In the table 3, the socio-demographic characteristics of the employees and managers in the X industrial company included in the study are presented. 29,7 percent of them is female, while the remaining 70,3 percent is male. 45 percent of the participants hold high school degrees, 37,8 percent of them hold undergraduate degrees, and 16,2 percent has graduate degrees. It is exhibited that while the length of employment in the sector is 1-3 years for 20,7 percent of the participants 4-7 years for 14,4 percent of them, 8–10 years for 23,4 percent of them, and more than 10 years for %39,6 of them. Finally, the percentages for the length of the employment in this company is 1-3 years for 29,7 percent of the participants 4-7 years for 15,3 percent of them, 8–10 years for 16,2 percent of them, and more than 10 years for %34,2 of them.

Reliability Analysis: Cronbach Alpha Coefficient was used in the reliability analysis of this study. Cronbach Alpha Coefficient examines whether n number of questions in the scale constitute a whole in order to explain a homogeneous structure. Alpha coefficient is a coefficient which puts forward the similarity and closeness between the questions when individual scores are found out by adding up the answers to the questions in a scale including k questions. If there is a strong correlation between the questions, Cronbach Alpha Coefficient is high and this indicates that the reliability of the scale is high. If the interval in which the alpha coefficient and therefore the reliability of the scale will be is $0.00 \leq \alpha < 0.40$, the scale is not reliable; if it is $0.40 \leq \alpha < 0.60$, the scale has low reliability; if it is $0.60 \leq \alpha < 0.80$, the scale is quite reliable and if it is $0.80 \leq \alpha < 1.00$, the scale is highly reliable (Akgül and Çevik, 2003:428-435). Reliability analysis was done taking the likert scale 1) *Strongly disagree*, 2) *Disagree*, 3) *Neither agree nor disagree*, 4) *Agree*, and 5) *Strongly agree* as basis and it is given in table 3 as a summary.

Table 3. The socio-demographic characteristics of the employees and dhe managers

Demographic characteristics	Frequency	%	Demographic characteristics	Frequency	%
<u>Gender</u>			<u>Length of employment in this company</u>		
Female	33	29,7	Less than 1 year	5	4,5
Male	78	70,3	1-3 years	33	29,7
Total	111	100,0	4-7 years	17	15,3
<u>Education Level</u>			8-10 years	18	16,2
High school	50	45,0	More than 10 years	38	34,2
Faculty-University	42	37,8	Total	111	100,0
MA	18	16,2	<u>Job</u>		
PhD	1	,9	Engineer of product development	12	10,8
Total	111	100,0	Engineer of production planning	5	4,5
<u>Age Range</u>			Member of production planning	5	4,5
18-25	12	10,8	expert of finance	1	,9
26-30	34	30,6	engineer of process	4	3,6
31-35	34	30,6	operator	13	11,7
36-40	26	23,4	designer	2	1,8
41-45	5	4,5	worker	37	33,3
Total	111	100,0	technician	2	1,8
<u>Length of employment in the sector</u>			Mechanic engineer	7	6,3
Less than 1 year	2	1,8	Expert of human resources	9	8,1
1-3 years	23	20,7	Assistant director	1	,9
4-7 years	16	14,4	graphic artist	5	4,5
8-10 years	26	23,4	engineer of quality guarantee	3	2,7
More than 10 years	44	39,6	manager	5	4,5
Total	111	100,0	Total	111	100,0

The alpha coefficients about the scales are given in the Table 4. While the initial coefficient of the scale developed to measure the cooperation and communication process was .40, the coefficient reached to .78 as 2nd and 8th variables were deleted from the scale. Besides this, as the 8th variable was deleted from the scale applied to measure the internal customer satisfaction, the coefficient of this scale reached to .85. Therefore, the alpha coefficients of these scales have reached to a highly reliable level. The variables deleted from the scales were not included in the factor analysis.

Factor Analysis for the Dimensions of the Internal Customer Relationship Management: Working with a lot of variables in field works may cause difficulty for the researchers in terms of time and financial issues. Therefore, reducing as many variables as possible to certain variables is of great importance to reach a conclusion in a shorter time.

Table 4. The results of the reliability analysis of the scales used in the study

Scales	Alpha Coefficient of the Scale	Alpha Coefficient of the Scale when the variable is deleted	The variables deleted from the Scale
Efficient management (8 variables)	.86	-	-
Internal Customer focused culture and behaviors (8 variables)	.87	-	-
Technological sufficiency (8 variables)	.89	-	-
Internal customer (employee) satisfaction (8 variables)	.81	.85	(8. variable)
Cooperation and communication process (8 variables)	.40	.78	(2. and 8. variables)

Table 5 puts forward the variable numbers, factor direction, eigenvalue, variance that has been put forward, the results of the sample sufficiency test and the results of the Barlett test about the scales administered to the service-givers and managers of the X industrial company within the framework of the study. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) is used in order to test the sample sufficiency. It is one of the values showing the validity of the factor analysis. KMO is a rate and it is required to be above 60 % (Nakip, 2003:409; Tabachnick and Fidel, 2001:589). Barlett Test (Barlett Test of Sphericity) is used to test whether correlation matrix is the unit matrix in which all the diagonal terms are 1 or the terms which are not diagonal are 0. Eigenvalue is the sum total of the variances put forward by each factor.

The mean of the squares of the weights in a column is found by dividing the eigenvalue by the number of the variances in the column. The variance put forward is the sum total of the variances put forward by each variable. Alpha method and Cronbach Alpha Coefficient investigate whether n questions in the scale form a whole to explain a homogeneous structure. Factor loadings show the relationship between the variables in a factor and the factor.

The higher the factor loading value is, the higher the degree of explaining that structure and concept. The fact that the factor loading value is .45 or higher is a good criterion for selection (Büyüköztürk, 2002:118). According to another source the factor loading should be .30 and higher for data (observation) the number of which is 350 and above. The loadings above .50 are accepted as quite good (Albayrak et. al, 2005:330). In conclusion, it can be said that the statistical values belonging to the scales about the dimensions of the Int.CRM are appropriate for the factor analysis in the study.

IntCRM have been explained through five factors in Table 5. Factor 1: Effective Management; this factor consists of 8 sub-variables that may be effective in the management rationale within the company. Factor 2: Internal Customer Centered Culture and Behavior; the variables consist of 8 basic variables that are effective in forming the culture and behavior towards employees and managers. Factor 3: Technological sufficiency; consists of 8 variables developed to determine the technological sufficiency in the company. Factor 4: Internal Customer Satisfaction; consists of variables developed to measure the satisfaction of the employees and managers. Two variables the factor loading of which was below .40 have been deleted. Factor 5: Cooperation and Communication; consists of variables developed to

determine the communication and cooperation between the individuals and departments in the company. A variable the factor burden of which was below .40 has been deleted.

Table 5. Factor analysis on the dimensions of the internal customer relationship management

Factors and Variables	No	Factor loadings	Eigenvalue	% of Variance
Factor 1: Effective Management			4,40	55,01
Managers demonstrate high levels of integrity when making decisions.	1	.48		
Managers explore, identify, or define the nature, causes, and implications of problems.	2	.67		
Managers demonstrate consistency between espoused objectives and actions.	3	.77		
Managers understand day to day business operations.	4	.70		
Managers actively communicate and build relationships among key stakeholders.	5	.71		
Managers possess the technical competencies to achieve the business goals and objectives.	6	.73		
Managers align the team's visions, values, goals, and action plans.	7	.81		
Managers consistently and clearly communicate the desired results, processes and plans.	8	.67		
K-M-O= ,88; Barlett Test of Sphericity = 387,45 p<0.001				
Factor 2: Customer centered culture and behavior			3,9	58,00
Employees are encouraged to treat internal customers with the same level of quality and service as external customers.	1	.74		
Employees are praised and rewarded for providing excellent internal support and customer service.	2	.64		
Employees have the authority to make decisions and solve internal customer problems without seeking supervisor authority.	3	.67		
Employees are trained, technically competent professionals eager to provide excellent quality and customer-service.	4	.64		
Employees work with business users to set priorities for system delivery, enhancements, or ad-hoc requests.	5	.65		
Managers lead by example with regards to excellent internal support and service.	6	.76		
Managers clearly emphasize the importance and value of providing excellent customer-service internally and externally.	7	.75		
Managers communicate and share internal customer feedback and perceptions of service quality.	8	.72		
K-M-O= ,84; Barlett Test of Sphericity = 399,45 p<0.001				

Table 5. (Continue)

Factors and Variables	No	Factor loadings	Eigenvalue	% of Variance
Factor 3: Technological sufficiency			4,35	62,25
The platform provides a comprehensive source of data and information that meets most or all of your data needs.	1	.77		
The data and information accurately and reliably reflect the source system data.	2	.79		
The software tools and data manipulation capabilities meet your operational and processing requirements.	3	.76		
The process for requesting and tracking enhancements or assistance is clear and easy to use.	4	.75		
The roles and responsibilities of the support team are clearly communicated and understood.	5	.71		
The platform provides tools for user support and assistance such as new user assistance, system documentation and a help desk.	6	.67		
The platform facilitates information and knowledge sharing across the organization.	7	.68		
The system performance (response time, availability) adequately meets my needs.	8	.65		
K-M-O= ,87; Barlett Test of Sphericity = 475,55 p<0.001				
Factor 4: Internal Customer Satisfaction			3,83	54,75
Compensation and benefits are adequately correlated with your roles and responsibilities and there is a compensatory link to performance.	1	.75		
Your immediate workplace is a pleasant environment free of excessive tension, stress, insecurity or distrust among co-workers.	2	.71		
Company policies are clearly communicated and equitably administered across the organization.	3	.81		
You have frequent opportunities for continued training, development or advancement.	4	.76		
You receive regular and appropriate feedback regarding your performance, including praise and criticism.	5	.73		
Your immediate managers are competent in their roles and responsibilities including decision making, setting goals and objectives and providing direction and guidance to the team.	6	.64		
You have opportunities to use your own judgment, creativity or expertise in solving problems.	7	.78		
K-M-O= ,86; Barlett Test of Sphericity =326,30 p<0.001				

Table 5. (Continue)

Factors and Variables	No	Factor loadings	Eigenvalue	% of Variance
Factor 4: Internal Customer Satisfaction			3,83	54,75
Compensation and benefits are adequately correlated with your roles and responsibilities and there is a compensatory link to performance.	1	.75		
Your immediate workplace is a pleasant environment free of excessive tension, stress, insecurity or distrust among co-workers.	2	.71		
Company policies are clearly communicated and equitably administered across the organization.	3	.81		
You have frequent opportunities for continued training, development or advancement.	4	.76		
You receive regular and appropriate feedback regarding your performance, including praise and criticism.	5	.73		
Your immediate managers are competent in their roles and responsibilities including decision making, setting goals and objectives and providing direction and guidance to the team.	6	.64		
You have opportunities to use your own judgment, creativity or expertise in solving problems.	7	.78		
K-M-O= ,86; Barlett Test of Sphericity =326,30 p<0.001				
Factor 5: Cooperation and Communication			3,24	54
Cross-functional team recognition programs and incentives exist and are supported.	1	.84		
The organization uses rigorous project management standards and techniques for large initiatives.	3	.72		
Conflicts of authority, power struggles and other “turf wars” on projects, initiatives and decisions are a rare occurrence.	4	.68		
Budgets exist to support team and relationship-building activities, cross-training etc.	5	.56		
Business units are encouraged to seek opportunities to collaborate on initiatives and technology investments, with a focus on sharing and leveraging resources across the organization.	6	.69		
Business units are discouraged from creating or using their own independent data and information sources for decision making.	7	.87		
K-M-O=,80;Barlett Test of Sphericity =240,127 p<0.001				

Correlation Analysis: The test results of the hypotheses put forward based on the relations according to the aim and the model of the study have been given in Table 6 and Table 7.

Table 6. The relations between the dimensions of the IntCRM

	Mean	Std. D.		1	2	3	4	5
1) Internal Customer Satisfaction	3,77	,61	r	1				
			p	.				
			n	111				
2) Effective Management	4,16	,49	r	,567(**)	1			
			p	,000	.			
			n	111	111			
3) Customer Centered Culture and Behaviour	3,91	,59	r	,639(**)	,770(**)	1		
			p	,000	,000	.		
			n	111	111	111		
4) Technological Sufficiency	4,11	,51	r	,631(**)	,585(**)	,636(**)	1	
			p	,000	,000	,000	.	
			n	111	111	111	111	
5) Cooperation and communication	3,90	,53	r	,686(**)	,406(**)	,505(**)	,583(**)	1
			p	,000	,000	,000	,000	.
			n	111	111	111	111	111

** Correlation analysis is significant at $p < 0.01$.

The results of the Pearson Correlation analysis about the 1st and 2nd hypothesis of the study are given in the table. When the results of the analysis are considered, it is seen that there is a positive relationship between the dimensions of the Internal Customer Relationship Management. Therefore, the 1st hypothesis of the study “H₁: There is a positive relationship between the dimensions of the Internal Customer Relationship Management.” is confirmed. In addition, the results of the analysis confirm the 2nd hypothesis of the study, which is there is a positive relationship between internal customer satisfaction and other IntCRM dimensions, which are effective management, internal customer-centered culture and behavior, technological sufficiency, and cooperation/communication.

Table 7. The relations between internal customer satisfaction, cooperation/communication and the socio-demographic characteristics of the employees

		Level of Education	Age	How long s/he has worked in this sector	How long s/he has worked in this company
Internal Customer Satisfaction	r	,007	,105	,155	,139
Cooperation and Communication	r	-,045	,118	,108	,090
	n	111	111	111	111

Note: Correlation coefficient is significant at $p < 0.05$.

Table 7 presents the results of the Kendal's Correlation analysis administered to determine the direction of the relationship between internal customer satisfaction, cooperation/communication and the socio-demographic characteristics. While it has been found out that there is a positive relationship between internal customer satisfaction and level of education, age, how long s/he has worked in this sector, how long s/he has worked in the same company, there is a negative relationship between internal customer satisfaction. The analysis about the relationship between cooperation, communication and employees' socio-demographic characteristics is also given in the table. While there is a positive relationship between cooperation, communication and age, how long s/he has worked in this sector, how long s/he has worked in the same company; there is a negative relationship between cooperation/communication and level of education. The higher the level of education, the less the amount of cooperation and communication among the employees.

The Results of the Regression Analysis: Regression analysis is used in order to investigate the relationship between the dependent and independent variable(s). Enter method was used in the study. In the enter method, the effects of the independent variables on the dependent variable are determined (Albayrak et. al, 2005:260). In the study, the dependent variable is internal customer satisfaction; independent variables are effective management, customer-centered culture and behavior, technological sufficiency, cooperation and communication. In conclusion, the relationship between the dependent variable and independent variable was investigated and the results are given in Tables 8 and 9.

Table 8. Anova Test results

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	25,48	4	6,37	41,52	,000
Residual	16,26	106	,15		
Total	41,74	110			

In the table 8, the results of the anova test administered to test whether the model is significant as a whole are given. In the table, 41,52 F value at the (Sig.=,000) level shows that our model is significant at all levels as a whole.

In the following table, the results about the coefficients are given. Constant, B and β coefficients of the variables, t values, sig. levels, and variance explained (R^2) and the results of the Durbin-Watson test showing whether there is an autocorrelation in the model are presented in the table.

Table 9. Coefficients table

Model 1	B	β	t	Sig.	R	R Square	Adjusted R Square	Durbin-Watson
					,781 ^a	,610	,596	1,600
(Constant)	-,522		-1,41	,159				
Effective management	,156	,126	1,29	,197				
Customer-centered culture and behavior	,227	,219	2,10	,037				
Technological sufficiency	,205	,171	1,96	,052				
Cooperation and communication	,490	,424	5,55	,000				

Note: Independent variables: Effective management, customer-centered culture and behavior, technological sufficiency, cooperation and communication; Dependent variable: internal customer satisfaction

61% of the variance is explained by the independent variables in the table 9. The remaining 39% variance is explained by other variables not included in the model through error term. In other words, if all the other conditions in the company are held stable, internal customer satisfaction is influenced directly by independent variables. When the β coefficients are considered, cooperation and communication are the most influential variables on the dependent variable (internal customer satisfaction), and the least influential variable is the effective management. If the t values at 0.05 significance level are considered, effective management is found to be insignificant when included in the model; all the other variables are significant.

When the B value is considered, if the value of the independent variables is zero, internal customer satisfaction is found to be negative. The fact that the coefficient values of the independent variables are positive shows that there is a positive relationship between independent variables and internal customer satisfaction. As the value of the independent variables increase, internal customer satisfaction increases as well. In addition, the result of the Durbin-Watson test is presented in the table. If the Durbin-Watson value is between 1.5 and 2.5, there is no autocorrelation in the model. As this value is 1.6 in this study, there is no autocorrelation in the model.

Multiple ANOVA Test: The question whether the internal employee satisfaction vary in accordance with the management type is examined by means of Multiple ANOVA Test; and the findings are presented in Table 10 and Table 11.

Table 10. Descriptives

Dependent Variable	Factor: Management Type							
	A		B		C		D	
	N= 24		N=15		N=25		N=44	
	Mean	Std. Dev.	Mean	Std. Dev.	Mean	Std. Dev.	Mean	Std. Dev.
Internal Customer Satisfaction	3,89	,612	3,71	,485	3,44	,852	3,92	,516

Note: A: Guiding-Directing Management, B: Participatory Management, C: Authoritarian Management, D: Customer-Employee Focused Management

Table 10 exhibits the mean and Standard deviation values for management type. When the means about the management types are considered, it is seen that A (3,89), B (3,71), C (3,44) and D is (3,92).

Table 11. Test of Homogeneity of Variances and ANOVA

Variable	Levene Statistic	Sig.	F	Sig.	Post Hoc Tests (Scheffe)
Internal customer (employee) satisfaction	2,090	,087	3,017	,021	C<B<A<D

Table 11 displays the results of the analysis which is carried out for finding out whether internal customer (employee) satisfaction level varies or not in accordance with the management type. Levene statistics has been determined as 2,090; and sig. is found as, 087. As ,087 value is greater than 0.05 significance level, it has been concluded that there is not a significant difference between the variations of the groups; that is the variations of the groups

are equal. The equality of the variations is a prerequisite for the Multiple ANOVA Test. Internal customer (employee) satisfaction can be seen that it varies at the significance level of 0,05. While the Internal customer (employee) satisfaction level is highest in *customer-employee focused management*, the lowest level of satisfaction is found in *authoritarian Management*. In this context, the fourth hypothesis of the study, which is stated as “the internal employee satisfaction varies in accordance with the management type”, is affirmed.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

In this study, the IntCRM factors influencing the satisfaction of the employees in a manufacturing and industrial organization are investigated. It has been determined that the dimensions of the Internal Customer Relationship Management are influential in the satisfaction of the employees. In addition, the direction of the relation between the management of the company, employees' socio-demographic characteristics and the dimensions of the CRM have been put forward.

This research was carried out in a manufacturing and industrial organization which has an important place in the white goods sector in Turkey. Employees and managers who are different from each other in terms of their job, the time period they had been working and their level of education were involved in the research.

Before testing five basic hypotheses developed in accordance with the purpose of the study and model, the reliability and validity analyses about the scales used in the study were made. Therefore, it was determined that the alpha coefficients of all the scales used in the study were above 0.70 which is the lowest level to accept a scale as reliable.

After the reliability analysis about the scales was carried out, the structural validity of the scales was determined through factor analysis. It was observed that the scales could measure all the related concept or the conceptual structures. In that framework, factor analysis was applied to the scales for the dimension of the Internal CRM. According to the results of the analysis, it was determined that there were five different factors. Then, each factor was handled one by one and the total variance of each factor and the loadings showing the relations of the variables with the related factors, the reliability values, eigenvalues and sample sufficiency levels were evaluated. For the results of factor analysis, the total variance and the factor showing the relations of the variables with the factors were taken as the basis. The total variance about the factors is a value above 0.50 in general terms. To sum up, it can be said that the scales had a structure appropriate for the aims of the study according to the results of the reliability analysis and factor analysis.

In the study, it has been determined that there is a positive relationship between the dimensions of the Internal CRM. It has been found out that there is a bilateral positive relationship between internal customer satisfaction and effective management, customer-centered culture and behavior, technological sufficiency, cooperation and communication. In addition, it should be noted that there is a positive relationship between customer-centered culture and behavior and effective management.

The analyses are carried out for determining whether there is a relationship between the selected dimensions of IntCRM (internal customer satisfaction and cooperation/communication) and socio-demographical characteristics of employees, and for determining the direction of this relationship. The analyses demonstrated that there is a positive relationship between internal customer satisfaction and education level, age, the length of employment in the sector, and the length of employment in the company. On the other hand, the relationships between cooperation/communication aspect and education level, age, the length of employment in the sector, and the length of employment in the company are found to be negative. As the level of

education rises, the tendency of employees to cooperate and to communicate is seen to diminish. In the study, it has been observed that internal customer satisfaction varied depending on the management types. It has been determined that the internal customer satisfaction is higher in the customer-employee focused management type when compared with the other management types (guiding-directing management, participatory management, authoritarian management).

As a last point in the study, regression analysis was applied in order to determine how influential the variables that have influence on the internal customer satisfaction. After confirming the validity of the regression model, the ratio at which the independent variables (effective management, customer-centered culture and behavior, technological sufficiency, cooperation and communication) explained the dependent variable (internal customer satisfaction) and the share of the variables were determined. 61% of the dependent variable was explained by the independent variables. The variable that has had the most effect on the dependent variable is communication and cooperation. In addition, a positive relationship between the independent variables and the dependent variable has been determined.

In conclusion, it can be said that the conditions in the company are important in the internal customer satisfaction. Through improving the factors such as effective management, customer-centered culture and behavior, technological sufficiency, cooperation and communication, and the management approach, the internal customer satisfaction will increase significantly. Therefore, new strategies and policies may be developed in that direction in the manufacturing and industrial companies.

The fact that the employees and administrators of only one company were involved in the study is the most important limitation of the study. Therefore, making generalizations may result in misunderstandings. However, the fact that different socio-demographic service-givers and administrators were involved in the study is quite important. As the care was taken in order to involve employees and administrators who are compatible with the general characteristics of the manufacturing and industrial sector in terms of gender, education, the length of work experience and job, the study gives important clues for the future studies.

REFERENCES

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset, ss.428-435.
- Alagöz, B.S. (2004). *CRM kültürünü yerleştirme sürecinde örgütsel dönüşüm ve yeniden yapılanmalar*. Selçuk Üniversitesi, *IV. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu* 8–10 Ekim, Konya, Türkiye, s.15.
- Albayrak, A.S. ve Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, s.330.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık, s. 118.
- De Ridder, J.A. (2004). Organisational communication and supportive employees. *Human Resource Management Journal*, 14:3
- Defazio, V.J. (2003). *Customer service leadership skill and customer relationship management*, University of Phoenix, pp.1-2.
- Eichorn, F.L. (2004). Internal customer relationship management (IntCRM) a framework for achieving customer relationship management from the inside out. *Problems and Perspectives in Management*, 1:154-177.
- Ersen, H. (1997). *Toplam Kalite Ve İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi, Verimli Ve Etkin Olmanın Yolu*. İstanbul: Sim Matbaacılık, s.25

- Gallagher, R. (2004, August). What role does culture play in CRM. [On-Line] <http://www.summitcircuit.com/archives/s9> [2004, August 26th].
- Geisler, D. (2003). Lider ve diğerleri. *Executive Excellence*, (Ocak):16–17.
- Gray, P. and Byun, J. (2001). Customer relationship management, (March 23): 7-8.
- Hagemann, G. (1997). *Motivasyon El Kitabı* (Çeviren: Göktuğ Aksan). İstanbul: Rota Yayınları, s.50.
- Harter, J. K., Schmidt, F. L. and Hayes, T. L. (2002). Business-unit level relationship between employee satisfaction, employee engagement, and business outcomes: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 8: 268–279.
- Jauhari, V. (2001). Employee and customer management processes for profitability- The case of Hewlett-Packard India. *Journal of Services Research*, 1(1):149-159.
- Kırım, A. (2001). *Strateji ve Bire-Bir Pazarlama CRM*. Ankara: Sistem Yayıncılık, s. 147.
- Koys, D.J. (2001). The effects of employee satisfaction, organizational citizenship behavior, and turnover on organizational effectiveness: a unit-level. Longitudinal Study. *Personel Psychology*, 54(1):101–114.
- Loftis, L. (2005, May). Is your organization ready for CRM. [On-Line] <http://www.cutter.com> [2005, May 6th].
- Matzler, K., Fuchs, M. And Schubert. A. (2004). Employee Satisfaction: does Kano's Model apply? *Total Quality Management and Business Excellence*, 15(9–10):1179–1198.
- Meltzer, M. (2003). Customer relationship management, CRM projects mean change, active management techniques, *Harvard Business Review*, January Special Motivational Issue:3-6.
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s.409.
- Panoro, J. and Govern, T.M. (2004). The human customer relationship mngagement. *Benefits Quarterly*, Third Quarter: 26-33.
- Peng, Y.L. (2003). *A Study of the Relationship Between CRM Contents and CRM Benefits-an Application of Fuzzy Set Theory for Hospital*, National Cheng Kung University No. AAT 0618103, pp.19-20.
- Pfau, B., Detzel, D. and Geller, A. (1991). Satisfy your internal customer, *The Journal of Business Strategy*, November/December: 9-14.
- Puschmann, T. and Alt, R. (2004). Successfull practices in customer relationship management. *Proceeding of the 37th Hawai International Conference on Sciences*, p.6.
- Seyran, C.D. (2000). Bilgi teknolojilerinin Türk işletmelerindeki durumu ve kullanımında ortaya çıkan olumsuzluklar. *Bilim Dergisi* 1: 90-132.
- Tabachnick, B.G. and Fidell, L.S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Needham Heights: A Pearson Education Company, p.589.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):109-123 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Halide Edib Adıvar'ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı

Kelime Erdal*

Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Bursa

Özet: Teali-i Nisvan Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Halide Edib Adıvar, hemen hemen bütün eserlerinde kadının çalışması ve kadının eğitimi konusuna değinmiş, bu konuların hararetle bir savunucusu olmuştur. Kadının çalışma hayatında aktif rol almasının eğitim düzeyi ile ilgisi göz ardı edilmemelidir. Kadın, aldığı eğitimle bilgi düzeyini yükseltecek, bunun sonucunda kendisine uygun işlerde çalışabilecektir. Bazı erkekler, çeşitli nedenlerle kadının çalışma hayatında yer almasına karşı çıkmaktadırlar. Kadının çalışması konusunda erkeklerin de olumlu bakış açısına sahip olması ve eşini desteklemesi önemlidir. Her konuda olduğu gibi çalışma hayatına atılma konusunda da kadınların erkeklerle eşit olması gerekir. Kadının çalışmasına sadece maddi açıdan bakmamak; bunu, kadının sosyalleşmesinin bir aracı olarak görmek gerekir. Çalışan kadın, özgür ve eğitilmiş kadındır. Bu önemli kazanımlardan yola çıkıldığında, kadının çalışmasının önemi tartışılmazdır. Artık kadının çalışıp çalışmaması konusu tartışılmamalı, kadının çalışma koşullarının düzeltilmesine yönelik adımlar atılmalıdır. Bu konuda, bizden önde olan Amerikan ve İngiliz kadınlarının çalışma sistemi örnek alınmalıdır.

Anahtar kelimeler: Kadın, Çalışma hayatı, Kadının eğitimi.

Woman's Working Life from the View of Halide Edib Adıvar

Abstract: Halide Edib Adıvar, one of the founder of Teali-i Nisvan assembly, mentions the subjects of woman's working and her education nearly in all of her works and becomes a fervent defender of these subjects. The importance of educational level of woman in their active participation in working life should not be undervalued. Woman will increase the level of her knowledge with the education she gets, as a result she will be able to work in suitable fields. Some men are against to woman's taking part in the working life with various reasons. It is important that men should have positive point of views about woman's working and that should they support woman. In all subjects, it is necessary that women should be equal to men in the subject of working life. It is required that woman's working should not be thought from a materialistic view, it should be seen as a way of woman's becoming social. A working woman is a free, educated woman. When these essential benefits are considered, the importance of woman's working is not arguable. Whether women should work or not should not be discussed any more but measure taken for better working conditions should be emphasized. In this term, the working systems of American and English women should be taken as a model.

Key words: Woman, Working life, Woman's education.

I. GİRİŞ

Tarihin ilk dönemlerinden beri ekonomik hayatın faal birer ögesi olan kadınlar başlangıçta yoğun olarak tarım sektöründe çalışmaktadırlar.¹ Savaş dönemleri haricinde tarım kesiminde, çoğunlukla da kendi işletmeleri ile sınırlı kalmış olan kadına geleneksel yapı içinde yüklenen temel görevler, üreme ile ev ve ailenin bakımındır. Özellikle Cumhuriyet dönemine kadar kadının eğitim ve öğretim imkânlarının çok kısıtlı olması, kadının ev dışında çalışmasının aile yaşamını bozacağı konusunda yanlış inanç ve değerler, onların meslek sahibi olmalarını ve bu yolla ekonomik hayata aktif katılımlarını, iş piyasasında her iki cinsin eşit şartlarda rekabet edebilmelerini hemen hemen imkânsız kılmıştır.²

Osmanlılar zamanındaki batılılaşma hareketleri sonucunda Türk kadınlarının sosyal hayattaki yeri değişmeye başlar. Tanzimat öncesinde aile içindeki faaliyetleriyle sınırlı kalan kadın, sonraki yıllarda ev dışında da çeşitli roller üstlenir.³ Kadın, kültür ve çalışma hayatıyla, siyasî mücadelelerle bu dönemde tanışır.⁴ Meşrutiyet döneminde, gerek sosyal gelişmeler, gerekse toplumda görülen ekonomik buhran ve savaş sebebiyle erkek işçilerin azalması, Türk kadınının sanayi alanına da inmesine yol açmıştır.⁵ Böylece kadınlar adım adım iş hayatına atılmışlardır.

Günümüzde kadınlar giderek artan sayıda ev dışında çalışma yaşamına katılmaktadırlar. Bu, kadınların meslek edinme yolu ile kendilerini kanıtlama ve ekonomik özgürlüğü kazanma isteğinden kaynaklanıyor gibi görünüyorsa da ekonomik sıkıntılar da önemli bir etkidir. Bugün, aile ve milletin refahı için sadece erkeğin iş gücü ile yetinilemeyeceği, her ikisinin de katılımının gerektiği kabul edilmektedir.⁶ Kadınlar, ev işleri ve çocuk bakımı gibi iki önemli uğraşlarını iş hayatı ile beraber yürütürken, evin geçimine de katkıda bulunmaktadır.

Kadının, özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren iş yaşamında etkin rol alması ve bunun sonucunda ekonomik bağımsızlığını elde etmeye başlaması, çağdaşlaşmanın ve batılılaşmanın göstergesidir. Doğudaki Müslüman toplumlarına bakıldığında, bu ülkelerde yaşayan kadınların çalışma hayatında yeterince yer almadıkları ve ekonomik hayatta etkili bir rol üstlenemedikleri görülür.⁷ Ülkemiz bu bakımdan pek çok ülkeye model teşkil edecek düzeye ulaşmıştır ve her geçen gün çalışan kadın sayısı artmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de, kadınların erkeklerle eğitim görme haklarını hararetle savunmuştur. Atatürk, bütün Türk aydınları gibi, kadının çocuğun ilk eğitimcisi olması ve sosyal hayatta erkeklerle yan yana görev almasının önemine dikkat çekmiştir. Kadınların daha iyi eğitim alması için Cumhuriyet'ten önce var olan kız ve erkek meslek okullarının sayısı Cumhuriyet döneminde artırılmıştır.⁸ Çalışma hayatına atılan kadın sayısındaki artışı, yeni açılan bu okullarla bağlantılı görmek yerinde olacaktır.

Kadınların iş yaşamına daha yüksek oranlarda katılması çok boyutlu bir değişmeyi de beraberinde getirmektedir. Bir yandan kadının eğitim düzeyi yükseltilirken diğer yandan hem

¹ *The Status of Women in Turkey*. (1994). *The Turkish National Report to The Fourth World Conference on Women*. Bizim Basımevi, Ankara, s.33.

² Emel Doğramacı. (1989). *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s.118.

³ Şefika Kurnaz. (1993). *Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.9.

⁴ Şirin Tekeli. (1998). Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı? *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları*, Adam Yayınları, II. Baskı, İstanbul, ss.171-181.

⁵ Şefika Kurnaz. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, İkinci Baskı, Ankara, s.98.

⁶ Şadiye Külâhçı. (1990). Kadının Ev Dışında Çalışmasının Aile Yaşamına Etkisi. *I. Aile Şurası Bildirileri*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 237.

⁷ Afsaneh, S. and Karakuş, Z. (1999). *Türk Kadınının Siyasî Kimliğinin Oluşma Süreçleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.44.

⁸ Ayşe Durakbaşa. (2000). *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul, s.25.

kadınlar hem de erkekler önemli ölçüde bir zihniyet değişimi geçirmekte, istihdam alanları da genişlemektedir.⁹ Ev dışında bir görev üstlenen kadın, kendisine daha çok güvenen ve ruh durumu daha sağlıklı olan kadındır. Kadının dışarıda çalışması, yaratıcı ve üretici olması yalnız ekonomik sebeplerden ötürü değil, kendi kişiliği, manevi doyumu ve gelişmesi için gereklidir.¹⁰ Çalışma hayatına atılan kadın ayakları üzerinde durabilecek, kendine güveni artacaktır.

Kadının çalışma hayatında yer alması ile ilgili bir görüş, çalışan kadın oranlarının artmasının kırsal bölgelerden göç edenlerin iş olanaklarını kısıtlayarak kente göç akımını kırsal gelişmenin çıkarları doğrultusunda sınırlayacağıdır. Kalkınmakta olan ülkelerde kadınlar arasında okuryazarlığın erkeklere oranla çok düşük oluşu modern sektörlerde ve özellikle büro işlerinde erkeklerle yarışabilmelerini engellemektedir. Kaldı ki kentsel işsizliğin büyük bir sorun oluşturduğu bu tür toplumlarda genellikle erkeklere istihdam önceliği tanınmaktadır.¹¹ Bu tarz toplumlarda kadın eğitiminin daha da titizlikle ele alınması ve kadının olması gereken düzeye ulaştırılması şarttır.

Bir kadın yazar olarak Halide Edib, kadının çalışmasını insan olmanın bir şartı gibi görür. Yazarın eserlerine yansıyan batılı kadınların çalışma hayatına dair örnekler, onun küçük yaşlarda aldığı batılı eğitimle bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Halide Edib'in babası Edib Bey, İngilizlere ve İngiliz terbiye sistemine hayrandır. Kızını da bu terbiye sistemiyle yetiştiren Edib Bey, daha sonra Halide Edib'i Amerikan Kız Kolejinde okutmuştur. Evde sıkı bir yerli terbiye de alan yazar, eserlerinde doğu batı sentezini vurgulamış, geleceğimiz açısından batıyı örnek almamızın önemine dikkat çekmiştir. Medeniyet krizini bizzat kendi hayatında yaşamış olan Halide Edib, bunu eserlerine de yansıtmıştır.¹² Kadının çalışma hayatı söz konusu olduğunda da yine örnek çoğunlukla Batı ülkeleridir. Bu ülkelerde kadınlar haklarını ve çalışma hayatındaki yerlerini ülkemize oranla çok önce elde etmişlerdir. Özgür Batı kadını her alanda kendini gösterme olanağına sahip olmuştur.

Halide Edib, "Üniversiteli Arkadaşlara" başlıklı yazısında Amerika'dan bir örnek verir. Amerika'da, kadın ve erkekler bir araya gelerek, halkın can güvenliğini tehdit eden bir sanayi bölgesini düzene sokmuşlardır. Yazar, bu örnekten yola çıkarak hangi alanda olursa olsun, toplumun kalkınması için erkek kuvvetinin tek başına yeterli olmadığını vurgular.

Halide Edib, "Kadın Çalışmalı mı?" başlıklı yazısında İngiltere'yi örnek gösterir. İngiliz kadınlar, savaşta hava hücumlarına karşı toplarla ülkelerini savunmuşlardır. İngiltere, hür bir memleket olmasını bu cesur kadınlara borçludur. Almanya ise "kadın mutfakta gerektir" anlayışıyla, neredeyse insanlığını kaybetme tehlikesi yaşamıştır. Kadının yerinin mutfak olduğuna inanmanın geri bir düşünce olduğunu vurgulayan yazara göre bu aynı zamanda cinsleri mevki itibarıyla birbirinden üstün tutmak ve insanları hayvan ya da makine ile eşit kılmaktır. Zengin hanımlar, teknolojinin ortaya çıkardığı aletler sayesinde işlerinin kolaylaşması ve daha fazla zamana sahip olmaları sebebiyle sosyal faaliyetlere daha fazla katılırlar. Amerika, İngiltere, Hindistan ve Pakistan, kadınların gönüllü olarak faaliyetlere katıldığı ülkelerdir. Halide Edib yazısında öncelikle Amerikalı kadınların faaliyetlerinden bahseder:

*"Bugün Amerikan kadınının cemiyet için sarf ettiği faaliyet sahası çok geniştir. Kadınların açtığı doğum ve çocuk klinikleri, köylerde yapılan malarya mücadeleleri, köy kadınları arasında el sanatları tesisi, çocukları boş vakitlerinde sokaktan alıp, meşgul edecek, yetiştirecek çeşitli programlar Amerika'da göze çarpan şeylerdir."*¹³

⁹ Gülten Kazgan. (1991). Ekonomik Alanda Kadın ve İstihdam Sorunları. *I. Ulusal Kadın Kongresi, Gelişen Türkiye'de Kadının Rolü ve Etkinliği*, Lioness Club, İstanbul, s. 50.

¹⁰ Emine İşinsu. (1990). Aile Birliğinde Erkeğin Rolü. *I. Aile Şurası Bildirileri*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 57-61.

¹¹ Mine Tan. (1979). *Kadın, Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 47.

¹² İnci Enginün. (1978). *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s. 5.

¹³ Adıvar, a.g.m.

İngiltere’de ise “Yeşil Esvaplılar” isimli bir grup böyle bir faaliyet içindedir. Bu kadınlar, köylülerin sorunlarıyla ve hastalarla ilgilenirler, gözleri görmeyenlere kitap okurlar. Hindistan’da kadınlar çok zor işlerde erkeklerle beraber çalışmışlardır. Otuz sekiz bin öğretmen, iki bin doktor, üç bin ihtisas sahibi ziraatçı bu sahada faaliyet göstermiştir. Pakistan’da da kadınlar benzer çalışmalarla sosyal hayattaki yerlerini almışlardır.

Halide Edib’in “Gene Kadın” başlıklı yazısı Amerika’da, çalışan kadınlar ile ilgili olarak verilen bilgilerle başlar. Bizde kadının çalışması gereği tartışma konusu edilirken, Amerika’da on yedi milyon çalışan kadın vardır. 1870 yılına gelindiğinde, bu sayı iki milyona yaklaşır. Amerika’da kadınlar önce tarlada, sonra da makine devri ile fabrikada çalışmaya başlayarak evin dışına çıkmışlardır. Kadının çalışma hayatındaki acemiliği istismar edilmeye başlanınca, Amerikan hükümeti duruma el koymuş, teşkilatlar kurmuştur. Böylece, kadının çalışma hayatındaki hakları devlet güvencesi altına alınmıştır. I. Dünya Savaşı ile birlikte kadınlar erkeklerden boşalan ve millet hayatının devamı için işlemesi gereken görevleri üstlenmişlerdir. Sanayinin tehlikeli ve ağır işlerinde bile kadınların çalışması zorunluluğu doğmuştur. Bununla birlikte Amerika’da, kadınların çalışmalarını düzenleyen ve onların yararına gelişmeler gözlenmiştir. 1920 yılında Amerikalı kadınlar oy kullanma hakkını elde etmişlerdir.¹⁴ Aynı yıl Amerika’da çalışan kadın sayısı sekiz buçuk milyona ulaşmıştır. Amerika’da, çalışan kadınların sorunlarına eğilen ve hayatlarını kolaylaştırmaya yönelik yeni birimler oluşturulur. Halide Edib, bizim “İş Bakanlığı”ımızın da böyle bir çalışma içinde olmasını arzu eder. Kadının yeri evidir anlayışı ne kadar bizim toplumumuza ters bir anlayış ise, kadının annelik görevlerini yok saymak da o kadar yanlıştır:

“İş Bakanlığımızın, Sıhhat Bakanlığımızla biraz iş birliği yaparak, değil şehir ve fabrikalarda, hatta tarlada çalışan kadının da sıhhat ve hayat şartlarına karışması millî bekâmız için bir mecburiyettir sanıyorum. Bu hususta –yanılmıyorsam- aralarında doktor dahi bulunan kadın milletvekillerimizin harekete geçmelerini; demokrasinin yalnız fırka adediyle değil, milletin bu gibi uzvî ihtiyaç ve aksaklıklarını gidermek olduğuna inanan ve ihtisas, ilim sahibi erkek milletvekilleriyle iş birliği yaptıklarını görmek isterdik.”¹⁵

Bütün dünyada kadının en fazla çalıştığı sahalarda ev işleri ve eğitim sahasında olduğunu belirten yazar, Amerika’da bu iki sahadan sonra kadınların en fazla tıbbî ve sıhhi kurumlarda görev almış olmalarına dikkat çeker. Kadınlar, bu iki alanda çalışanların yüzde altmışını oluşturmaktadırlar. Kadınların yaşlarının ilerlemiş olması ya da evli olmaları işlerini aksatmamaktadır. Hatta Halide Edib’e göre bir kadının evli olması başarısını artırır. Evli olmak, ister kadın, ister erkek olsun, “gerek fikrî, gerek maddî sahada çalışanların normal ve insanî kalmaları için” tercih edilir.

Bazı erkekler, “kadın eve dönsün, ekmeğimizi elimizden alıyor” diyerek kadının çalışmasına karşı çıkmışlardır. Bu fikirlerin medenî dünyada yeri yoktur. Halide Edib, fikrini nazi rejimini örnek vererek kuvvetlendirir:

“Kadını sırf üstün ırk örnekleri yetiştirecek bir nevi insan tavuğu ve kuluçkası haline sokmak için dünyanın en fennî ve mükemmel metot ve usulleriyle çalışmış olan merhum Nazi rejimi dahi muvaffak olamadı. Kurulmuş ve kurulacak bütün içtimâî nizamın adı ve mahiyeti ne olursa olsun, her ferdinin kendi kabiliyetine göre çalışmasını, her çalışanın verimine ve başarısına göre emeğini ödeyenler, ancak payidar olabilecektir. Bu hususta sırf dini bakımdan kadının çalışmasına muarız olanlar varsa o vatandaşlara “insan yalnız çalışmasıyla insandır” vecizesini

¹⁴ Halide Edib, özellikle kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi konusunda çok hassastır. Kadınlara bu hakkı tanımayan hiç bir partiye oy vermeyeceğini açıklamış olan yazara göre partiler, programlarında mutlaka kadınlara bu hakkı vermedilerdir. Bu konuda yaşadıkları görüş ayrılıkları nedeniyle, Halide Edib’in yakın arkadaşı Yakup Kadri ile arası açılmıştır. İnci Enginün. (1991). “Yakup Kadri ve Halide Edib”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, s. 94-108.

¹⁵ Halide Edib Adıvar. (1947). *Gene Kadın*. *Akşam*, nr. 10146, 16 Ocak.

hatırlatacağım.”¹⁶

Halide Edib, dünya kadınlarının çalışma ve toplum hayatındaki aktif rollerini anlatarak bir anlamda Türk kadınları için özlemlerini dile getirmiştir.

II. ÜLKEMİZDE KADININ ÇALIŞMA HAYATI

Halide Edib'in ilk yapıtlarında Türk okuruna sunduğu yeniliklerden biri, yarattığı kadın imgesidir. Bu imge toplumda birbirine karşıt olarak algılanan bazı değerleri uzlaştırdığı için önemliydi. İslâm-Osmanlı geleneklerine göre ev kadını olarak yetiştirilmiş, kapalı ve cahil kadın, aydın kesimin gözünde geri kalmış bir uygarlığın simgesi gibidir. Öte yandan, Batılılaşmış “asrî” kadın da köklerinden kopmuş, değerlerini şaşırılmış, serbest davranışları kuşku uyandıran bir kadındı. Adıvar'ın kahramanları işte bu çelişkiyi kendilerinde uzlaştırmakla bir özleme cevap veriyorlardı. Çünkü bunlar hem Batılılaşmış hem de ulusal değerlerine bağlı kalmış, hem okumuş, serbest hem de namus konusunda çok titiz, ahlâkı sağlam kadınlardır.¹⁷ Yazarın eserlerinde idealleştirdiği bu kadın tipleri aynı zamanda toplumun kadından beklentilerini de yansıtmaktadır.

Kadın ile erkeğin her konuda eşit olduğuna inanan Halide Edib, her ikisinin de çalışması gerektiğini sık sık vurgular. Çalışmayı insan olan herkes için mecburiyet olarak gören yazar, bu konuda kadın ile erkek arasında bir ayırım yapılamayacağını savunur.¹⁸ Kadınların ev hayatındaki sorumluluklarının erkeklerden fazla olması onların çalışma hayatında yer almalarına engel değildir. Çalışan kadın hem ailede hem de toplumda kendini kabul ettirecektir.

Halide Edib, gerek gazetelerde yazdığı müstakil yazılarla, gerekse diğer eserleri ile kadının çalışma hayatındaki yeri konusunda hassasiyetini dile getirmiş ve diğer insanları da bu konuda duyarlı olmaya davet etmiştir. Yazar, gazetelerde yer alan yazılarından ötürü kadınların toplum hayatında yer almalarına ve söz sahibi olmalarına karşı çıkan ve bunu dine aykırı sayan insanlardan imzasız mektuplar almıştır.¹⁹ Halide Edib bu mektuplardan yılmamış, kadının eğitimi ve çalışma hayatında yer alması ile ilgili görüşlerini her fırsatta dile getirmiştir.

“Nereden...? Üniversite Arkadaşlarım”²⁰ başlıklı yazıda konu, kadının eğitimi ve çalışma hayatında yer almasıdır. Yazar, Ankara Üniversitesi'nde “kadınlar doktor olmalı mı, olmamalı mı?” sorusunun tartışıldığı bir münazara dinlemiştir. Münazara grubunun bir tarafında dört Ankaralı Tıbbiye öğrencisi, karşı tarafta ise İstanbul'dan dört Tıbbiye öğrencisi vardır. Ankaralı öğrencilerin hepsi erkektir, İstanbullu öğrenciler ise kızlardan oluşmaktadır. Öncelikle bu haremlik selamlık anlayışını yadırgayan yazar, en azından inkılâpların merkezi olan Ankara'yı temsil eden öğrencilerin kız-erkek karışık olması gerektiğini belirtir.

Münazara grubundaki İstanbullu öğrenciler, kadının doktor olabileceğini, Ankaralıları ise olamayacağını savunurlar. Münazara sonuçlanmadan salondan ayrılan Halide Edib, ertesi gün gazeteden, kadının çalışmasını savunan grubun münazarayı kazandığını öğrenir. Yazar, bu konunun tartışılacak bir yanı olmadığını ve kadının her alanda çalışabileceğini bu münazara vesilesiyle bir kez daha vurgulamıştır. Kadının doktor olmasının, tıpkı “kadın çalışmalı mı?” sorusu gibi tartışılmaması gereken bir konu olarak gören yazara göre kadının doktor olmaması için hiçbir geçerli sebep öne sürülemez. Bu münazara ile ilgili görüşlerini “Nereye? Üniversiteli Arkadaşlara” başlıklı yazısında anlatmaya devam eden yazar, gençlerin “kadının doktor olamayacağı” fikrini savunmasını tehlikeli bulur. Münazaraya katılan genç grup geleceğin kurucusudur ve son derece eski bir fikrin savunmasını yapmıştır. Gençlerin savunduğu

¹⁶ Adıvar, a.g.m.

¹⁷ Berna Moran. (1990). *Sinekli Bakkal. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, I. Cilt, İletişim Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, s.117-135.

¹⁸ Neriman Malkoç. (1954). *Kadın Ediplerimizden Röportajlar. Yeni İstanbul*, 1 Kasım 1954, Yıl 5, Sayı 1778, s. 5.

¹⁹ Olcay Önertoy. (1965). Halide Edib'in yeni turan'ı ve Ziya Gökalp. *Türkoğlu Dergisi*, II(1):251-258.

²⁰ Halide Edib Adıvar. (1949). Nereden? Üniversite Arkadaşlarım. *Akşam*, nr. 10956, 13 Nisan.

fikirlerde inkılâpların öncesine dönme özlemi gören Halide Edib endişelenir. Kadın doktor olamaz diyen gençlere göre, ilim sahasında kadın bir hiçtir, âlim kadın sayısı çok azdır. Karşı görüşü savunan öğrenciler, bilim sahasında adını duyurmuş bazı kadınların isimlerini saydıktan sonra, kadınların toplumsal hayata girişlerinin yeniliğinden bahsederler. Halide Edib, bir tek âlim kadın yetişmemiş olsa bile, kadının çalışması gerektiği gerçeğinin yok edilemeyeceğini vurgular:

“Belki bunları bile söylemeğe lüzum yoktu. Çünkü ilimde kadın bir hiç de olsa, aralarında bir tek dâhi çıkmamış ve çıkmayacak dahi olsa, gene kadın çalışacaktır. Çünkü bugünkü içtimâî durum yalnız birkaç kâşifle, hatta birinci derecede büyük kafaların çalışmasıyla da yürüyemez. İçtimâî mekanizmayı, tahsil, sıhhat, iktisadî durum, her nevi hayat müdafâası ve idâmesi bakımından yürütebilmek, ikinci, beşinci, bilmem kaçınıcı derecede muazzam bir insan kalabalığına bağlıdır.”²¹

Kadın her zaman, her sahada -hatta savaşta bile- çalışmak durumunda kalmıştır. Tarihimizdeki başarılarında kadınların yeri yadsınamaz.

Kadının yumuşak kalpli ve nazik yaratılışı, doktor olmasını istemeyenlerce öne sürülen bir başka asılsız nedendir. Bunlara göre cerrahlık kasaplığa benzer ve kadınlar böyle “kanlı işlerde” çalışamazlar. Kadının doktor olmasında bir sakınca olmadığını savunan grup, delil olarak, erkekler arasında da kan görmeye dayanamayanlar olduğunu vurgular. Öncelikle cerrahlığın kasaplığa benzetilmesine karşı çıkan Halide Edib, doktorluğun can kurtaran bir meslek olduğunu belirtir. Üstelik doktorluk sadece ameliyat yapmak demek değildir. Tıbbın birçok dalında kadın çalışabilir. Sürekli batı ile kıyaslamalar yapan yazar, Amerika’da sağlık mekanizmasının yüzde altmışının kadınlardan oluştuğuna dikkat çeker.

Kadının doktorluk yapamamasının diğer nedeni olarak çiçek gibi nazik olması ve ellerinin iş görmemesi gerektiği öne sürülür. Bu görüş, karşı grup tarafından komik bulunur. Kadın, toplum düzeninin koruyucusu olmuş, sosyal sorunlarda üzerine düşen vazifeyi en iyi şekilde yapmıştır. Kadının tırnaklarını boyaması ve evlenmesi, doktor olması yolunda gösterilen diğer engellerdir. Evlenen kadının çalışmayacağı görüşü savunulur. Modern dünyada en fazla evlenen ve anne olan kadının çalışmasının gerektiğine inanan Halide Edib’e göre, “evlenemeyen kadın veya erkek anormal bir mahlûktur ve annelik duygusu kadının gönlünden çıktığı gün kadın bir canavar” hâlini alır. Kadın ve erkek ancak beraber çalışarak aile kurumunu devam ettirebilirler. Sadece hayvanlarda karşı cinsler birbirlerine nesil üretme amacıyla bağlanırlar. Oysa kadın ve erkek birbirini tamamlayan iki medeniyet unsurudur:

“Hayatın çetin merhalelerinde birbirine omuz vermekle mükellef iki omuzdaş, iki arkadaş, iki dost ve eştirler. Hele bugün bütün dünyadan daha fazla bizde kadın iş sahasında azami çalışmakla mükelleftir. İcab ettiği zaman (az istisna ile her zaman icab ediyor) kocasına, çocuklarına ekmek tedarik edecek, onları yaşatacaktır; çünkü erkek ne kadar çalışırsa çalışsın, yirmi milyonun on dokuz milyonu arasında, tek başına ailesinin (değil rahatını) hatta gıdasını temin edemeyecek bir durumdayız; biz değil, bütün dünya az çok bu durumdadır.”²²

Halide Edib, milletini geriye değil, ileriye götürmekle mükellef üniversite öğrencilerinin, kadının iş hayatına atılmasına karşı çıkmalarını tehlikeli bulur. Toplumda kadının çalışmasına duyulan ihtiyacı en iyi, aydınlar idrak etmelidirler. Erkekler de kadınlar kadar, kadının çalışma hayatında yer almasına destek vermelidirler.

Yazar, üniversitede bu kadar mantık dışı ve savunulacak yanı olmayan bir konunun münazara edilmesini üzüntüyle karşılar. Ülkenin o kadar çok tartışılmaya değer sorunu varken, gençlerin hâlâ kadının doktor olup olmamasını tartışması gereksizdir. Üniversite kafaları, ele aldıkları önemli sorunlara bilimsel yaklaşmalı ve getirdikleri çözümlerle halkı aydınlatmalıdırlar.

Kadının ağır işlerde çalışamayacağını iddia edenler vardır. Halide Edib, teknolojinin geliştiği bir devirde ağır işlerin makineler tarafından yapıldığını belirterek, ağır yük taşımamanın,

²¹ Halide Edib Adıvar. (1949). Nereye? Üniversiteli Arkadaşlara. *Akşam*, nr. 10963, 20 Nisan.

²² Adıvar, a.g.m.

erkekler için de uygun bir iş olmadığını belirtir. Ancak hamallık erkeklerin yaptığı bir iştir ve erkeklerin bu konuda rakibi yoktur. Yazara göre bütün mesele, erkeği hamallıktan kurtaracak araçları sağlamaktır. Yazar, çalışıp hayatını devam ettirecek kadar para kazanmanın kadın ve erkek için şart olduğunu belirtir:

“Kadın veya erkek, insanı insan yapan, başkalarının sırtında yaşamamak, içinde yaşadığı cemiyetin en küçük topluluğundan (aile gibi) en büyüğüne kadar, verdiği emek mukabilinde hak ve maddî mukabele beklemektir.

Erkekle kadın bünyesi arasında, tahammül kabiliyetleri derecesinde, en fazla emekleri işe yarayacağı sahalarda farklar olduğu dünyaca kabul edilmiş bir hakikattir. Ve medenî dünya iş ve vazîfeyi bir dereceye kadar bunları düşünerek ayarlar. Fakat kadının emeğini sadece ev sahasına inhisar ettirmek imkânı kalmamıştır. Çünkü küçük bir ekalliyet müstesna, ailenin karnını doyurmak, başının üstüne bir dam, sırtına bir esvap tedarik etmek için bugün erkek, kadın, hatta yaşlıları ve çocukları bile çalışmak mecburiyetindedir. Fakat kadın emeğine ailenin beslenmesi haricinde de ihtiyaç büyüktür.”²³

Yazarın, Cumhuriyet Türkiye’inde bulunabilecek her görüşten insana yer vermeye çalıştığı *Tatarcık* romanında, bir kampta toplanan yedi gençten biri olan Haşim, kadının eğitilmesi ve bunun sonunda meslek yaşamında yer edinmesi konusunda olumsuz fikirlere sahiptir. Romanın aslî kadın kahramanı ve yazarın ideal kadın tiplerinden biri olan Lale gibi aktif, kendini yetiştiren kadınlar Haşim’in can düşmanıdır. “Okullarda dirsek çürütüp Avrupa’ya daha iyi bir eğitim için giden erkekler”, eğitimlerini tamamlayıp yurda döndüklerinde iş bulamazlar. Haşim’e göre bunun nedeni, erkeklerin istedikleri işlere kadınların tayin edilmiş olmasıdır. Ona göre Lale de bu kadınlardandır: “*Tatarcık erkeğin ağzından lokmasını alan, erliği ile meşhur olan bir cemiyete kadın tahakkümünü sokan tip.*”²⁴ (s. 60) Haşim, böyle kadınları yere vurmak için uğraşır. Hatta bu uğurda kendisine “eski kafalı” denilmesini bile göze almıştır. Halide Edib’in Haşim aracılığıyla eleştirdiği bu fikirler, o dönemde pek çok erkeğin görüşünü yansıtmaktadır.

Arkadaşı Salim, Haşim’e, kadınların çalışmaları ile ilgili olarak sahip olduğu olumsuz görüşlerin doğru olmadığını anlatır. Salim, “erkeğin kazancını yiyen, erkeği kendi ihtiyaçları için çalıştıran, sömüren, odalık ruhlı” kadınları sevmez. Fakat Haşim görüşlerinde ısrarlıdır. Çalışmayan kadın erkeğe rakip olmaz ve erkek isterse çalışmayan kadını çok kolayca eve kapatır. Salim, yazarın görüşlerini temsil eder. Halide Edib de çalışmadan, eşinin kazandığını tüketen kadına karşıdır. Yazarın bu fikirlerini bir erkek kahramanın ağzından vermesi ise son derece anlamlıdır.

Davranışlarıyla romanda örnek bir kahraman olan Lale’ye göre gençlerin görevi, kurulan yeni toplumun temellerini kuvvetlendirmek, eski düşünceler ve geleneklerle savaşmaktır. Lale, genç erkeklerin kukla gibi yaşayan, iş hayatında yer almayan pasif kadınlardan hoşlanabileceklerini düşünür. Lale’nin bu görüşlerini doğrulayan olay, romanın sonunda Haşim’in, çalışmayan, modayı takip eden ve kendisini refah içinde yaşatacak bir koca arayan Zehra ile nişanlanmasıdır. Zehra, Haşim’in kadınlarla ilgili görüşlerinden haberdardır ve onun değişmesinin imkânsız olduğunu da bilir. Buna rağmen onunla nişanlanmıştır. Haşim, ulaşmak istediği politik hayatta en yüksek kademeye gelse bile karısını eve kapatacaktır. Romanda Halide Edib’in görüşlerinin temsilcisi olan Lale de yazar gibi kadının çalışarak toplumda söz sahibi olabileceği fikrini savunur.²⁵

²³ Halide Edib Adivar. (1946). Kadın Çalışmalı mı? Akşam, nr. 10083, 14 Kasım 1946.

²⁴ Halide Edib Adivar. (1939). *Tatarcık*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul. (Alıntılardaki sayfa numaraları kitabın bu baskısına aittir.)

²⁵ Burhan Cahit’in *Ayten* romanında kadının iyi bir eğitim alması ve toplumda söz sahibi olması üzerinde geniş olarak durulmuştur. Roman kahramanlarından Ayten, kızının mutlaka bir meslek sahibi olmasını ister. Kızı Ayten, -anne ile kızı aynı adı taşımaktadır- öğretmen okuluna gider ve öğretmen olur. Sema Uğurcan. (1981). “Modern Bir Cumhuriyet Kızı: Ayten”, *Millî Kültür*, Kültür Bakanlığı Tanıtma ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 6 Kasım, Cilt 3, Sayı 5, ss.19–21.

Kamptaki yedi genç arasından Safa, Lale'den hoşlanır. Safa'nın Lale'yi beğenme nedeni, biraz da onu inandığı fikirlere yakın bulmasıdır. Safa'ya göre Lale, "kadıncık" değil, "gerçek kadın"dır. Komünizmin yetiştirdiği yenedünyanın kadın tipidir. Safa, Lale ile el ele verip dünyayı komünist yapabileceğine inanır. Avrupa'da eğitim almamış olan Safa, kadınların daha çok Avrupa'da eğitim alan erkeklerden hoşlandığını düşündüğü için Avrupa eğitimi almış olan Salim ve Recep'i kendisine rakip olarak görür. Kadının çalışmasına siyasî açıdan bakan Safa'nın kadının çalışmasını savunmasının nedeni, kadının iş hayatında aktif olmasının komünizmin ilkelerine uygun olmasıdır.

Halide Edib'in romanlarında kadının eğitimi, genellikle kadının çalışmasıyla bağlantılı görülmekte ve roman kahramanları buna göre tavır almaktadır. Kadının eğitim almasını isteyen kahramanlar, onun iş hayatında yer almasında herhangi bir sakınca görmezler. *Döner Ayna* romanında roman kahramanlarından Hacı Murat, etrafındaki herkese hükmeden, nüfuzlu bir köy ağasıdır ve kızı Hanife'yi okula göndermek istemez. Kadının eğitim alıp meslek sahibi olmasını "her şeye burun sokma" olarak değerlendiren Hacı Murat, kızı Hanife'ye sadece namaz surelerini ezberletecek, bunun dışında eğitim aldirmayacaktır:

*"Son zamanlarda kadınların her şeye burunlarını sokmalarına karşı içinde hudutsuz bir isyan vardı. Hiç olmazsa kendinin hükmü geçebilecek kadın taifesinin, hattâ o kadar sevdiği Hanife'nin bile dizginlerini elinde tutmağa karar vermişti. Her hâlde İzmir'de genç bir kadın müddeiumumî gördükten sonra, Hanife'ye namaz sûrelerini ezberletmekten fazla tahsil vermemeğe karar verdi."*²⁶

Âkile Hanım Sokağı romanında da kadının iş hayatında edindiği yerden rahatsız olan kahramanlardan bahsedilir. Bu rahatsızlık, *Tatarcık* romanındaki kadar yoğun olarak vurgulanmaz ve belli bir kahramanın rahatsızlığı olarak verilmez. Yazar, *Âkile Hanım Sokağı* romanında genel ifadelerle bu rahatsızlığa dikkat çekmiştir. Çalışan kadına karşı bazı erkek ve kadınlar büyük öfke duymaktadırlar. Halide Edib bu romanında çalışan kadınlara karşı duyulan öfkeyi bir nevi kıskançlığa bağlamıştır. Bu kıskançlığın kadın ve erkek açısından farklı nedenleri vardır:

*"Erkekler belki çalışan kadının ekmeklerini ellerinden almağa namzet bir vaziyete geldiklerini tahayyül ediyorlardı. Kadınların ise saiki daha fazla hissî idi."*²⁷

Halide Edib, "Kadın Çalışmalı mı?" başlıklı yazısında ülkemizde kadının konumuna göz atar. Bizim ülkemizde kadın, başlangıçta ziraat sahasında çalışırken, daha sonra farklı mesleklere yönelmiştir. Halide Edib'e göre hayatlarını emekleri karşılığında kazanan kadınlar, saygıya değer insanlardır. Ömrü kumar masalarında geçen, halk fakirlik içindeyken, mevsimine göre kürk ve mücevherler isteyen ve eşlerini zor duruma sokan kadınlar, yazarın gözünde saygıyı hak etmezler. Çalışan kadınlar ise bu tür istek ve ihtiyaçlarını eşlerine ihtiyaç duymadan karşılayabilmektedirler.

Çalışan kadının çocuğuna nasıl bakacağı önemli bir meseledir. Kadının çalışmasını istemeyen bazı insanlar, çalışan kadının gece uyanıp çocuğuna bakamayacağını iddia etmişlerdir. Yazar, bu düşünceyi "traji-komik" bulur. Bazı kadınlar, çocuklarını çalıştıkları iş yerlerine götürmek pahasına, çalışma hayatının içinde yer almışlardır. Halide Edib'e göre, çocuğunu çalıştığı fabrikaya götüren, orada hem çalışıp hem çocuğunun ihtiyaçlarını aksatmayan gayretli bir kadının, gece çocuğunu ihmal etmesi düşünülemez. Bazılarının endişesi de çalışan kadının çocuk doğuramayacağı ve dolayısıyla neslin devamının sağlanamayacağıdır. Yazar, bu konuda da kadının çalışmasının engel olmadığına inanır:

"Çocuk doğurmak meselesine gelince, iş mekanizmamızın bu hususta neslimizin idamesi için alacağı yahut aldığı tedbirlerden bahsedecek değilim. Fakat bu hususta da nesli çoğaltan kadının

²⁶ Halide Edib Adıvar. (1954). *Döner Ayna*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, Güven Basımevi, İstanbul. (Alıntılardaki sayfa numaraları kitabın bu baskısına aittir.)

²⁷ Halide Edib Adıvar. (1958). *Âkile Hanım Sokağı*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, Yeni Matbaa, İstanbul, 1958. (Alıntılardaki sayfa numaraları kitabın bu baskısına aittir.)

*iş kadınları arasında olduğuna işaret edeceğim. Refah arttıkça, lüks ihtiyacı ve tembellik çoğaldıkça, kadınlar çocuk doğurmak istemiyor. On bir çocuklu anaları ancak Topkapı Fıkaraperver merkezine bayramlık almaya gelen aziz ve gayur analar arasında gördüm.*²⁸

Çalışan kadının ortaya çıkan yeni sıkıntılarını erkek yazarların pek çözemedikleri dikkat çekerken, kadın yazarların bu konuyu derinlemesine irdeledikleri ve eserlerinde enine boyuna işledikleri görülmektedir.²⁹

Kadının çalışmasına taraftar olmayanların bir başka itirazları da iş kadınlarının erkek arkadaşlarıyla ilişkilerinde bazen arkadaşlığı aşan münasebetlere girmeleridir. Bunun son derece doğal bir tabiat kanunu olduğuna dikkat çeken Halide Edib, bunu sadece çalışan kadının değil, kafes arkasında yaşayan kadının da yaşayabileceği bir durum olarak değerlendirir. Halide Edib, kadının çalışması konusunda en büyük desteği erkeklerden bekler.

Kadın ile erkeğin her konuda eşit olduğuna inanan Halide Edib, her ikisinin de çalışmasını mecburiyet olarak görür. Bu konuda kadın ile erkek arasında bir ayırım yapılamayacağını vurgulayan yazar, kadın ya da erkekten birinin tamamen hâkim olduğu bir dünyaya karşıdır.³⁰ İngiliz ve Amerikalı kadınların aldıkları iyi eğitim onların iyi bir anne veya eş olmalarını engellemediği gibi, tam tersine, onları olumlu yönde etkilemiştir.³¹

Halide Edib'in "Yeni Dünya, Eski Kadın" başlıklı yazısında kadının çalışmasını istemeyen bir erkekte bahsedilir. Evlenmenin de aleyhinde olan bu şahıs, evliliği esaret olarak değerlendirir. Bu şahısla sohbet eden kadın ise kadınların haklarını savunmaktadır:

*"Eskiden sizler kadını esir gibi çalıştırır, vahşi hayvan gibi kafes arkasına hapsederdiniz şimdi kadın hür oldu. Çekemiyorsunuz. İnkılâp lafı oldu mu kimseye söz bırakmazsınız. Dünyayı yeni baştan keyfinize göre yapmak istiyorsunuz. Fakat yeni kadın istemiyorsunuz. Eskisi gibi, kadın ağzını açınca boşayıp sokağa atamıyorsunuz... Ha, ha, ha... Yaşasın yeni dünya. Siz analarımızı nasıl esir gibi kullandıysanız, biz de sizi öyle kullanacağız..."*³²

Burada, kadın hürriyetinin hem erkek, hem de kadınlar tarafından yanlış yorumu söz konusudur. Erkek, kadının haklarının bilincinde olmasından korkmamalı, hatta bunun için kendisi de çaba sarf etmelidir. Kadın da elde ettiği hakları yanlış yorumlamamalıdır. Her zaman kadın ve erkeğin eşitliğini savunan ve romanlarındaki erkek kahramanlar da genellikle kadının eğitimi ve haklarını elde etmesi konusunda olumlu yaklaşımlar sergileyen Halide Edib, kadın ve erkeğin birbirini ezme yarışına karşı çıkar.

Kadınlar, asırlar boyunca ezilmiş ve önemsenmemiş bir unsur halinde yaşamışlardır. Halide Edib'in bu yazılarının yayımlandığı 20. yüzyılın hemen başlarında ise kadınların üzerinde var olan baskı kaldırılarak onlara özel bir yer verilmeye çalışılmaktadır.³³ Halide Edib, yaşanan bütün bu olumlu gelişmelere rağmen endişelidir. Çünkü gençler kadınlar hakkında hâkim olan

²⁸ Halide Edib Adıvar. (1946). Kadın Çalışmalı mı? Akşam, nr. 10083, 14 Kasım.

²⁹ İnci Enginün. (2003). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s. 13.

³⁰ Malkoç, a.g.m.

³¹ Ziya Gökalp, sürgünden ailesine yazdığı mektuplarda kadının mutlaka okul eğitimi alması, bir yabancı dil bilmesi ve sosyal hayat içinde yer alması gerektiğini ifade eder. "Meslek Kadını" isimli şiirinde ise Ziya Gökalp, kadına iş hayatında yer vermeleri için erkeklere seslenir:

Dersiniz *değiller mesleğe muhtaç,*
Ya koca bulmalı, ya kalmalı aç!

.....
Kadın çalışmazsa fikri yükselmez,
Tabii o zaman size denk gelmez,"

Fevziye Abdullah Tansel. (1989). *Ziya Gökalp Külliyyâtı- I Şiirler ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 3. Baskı, s. 114-115.

³² Halide Edib Adıvar. (1937). Yeni Dünya, Eski Kadın. *Yedigün*, nr. 201, 13 İkinci Kânun.

³³ "Özellikle Meşrutiyet döneminde yazılan edebî eserlerde aile düzeninin eleştirilmesi, kadının toplum içindeki yeri, evlenme ve boşanma gibi temaların ağırlıklı olarak işlenmeye başladığı görülmektedir." Serpil Çakır. (1991). *II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 106.

eski nazariyeyi değiştirmek gerektiğinde, tanıdıkları tek model olan Fransız modelini örnek almaktadırlar. Kadınların gerçek dünyadan uzak yetiştirilmelerine karşı olan Halide Edib, Fransız modelinin kadınları buldukları düşük mevkiden kurtararak yüksek, fakat aldatıcı bir konuma getireceğine inanır. Böyle bir dünyada yetiştirilen kadınlar herhangi bir sıkıntıyla karşılaştıklarında bocalayacak ve ne eşlerine, ne de çocuklarına faydalı olabileceklerdir. Türkiye'nin geleceğini eline alacak kadınların en iyi şekilde yetiştirilmesi, verilen eğitimin onları kadınlık vazifelerinden uzaklaştırıcı nitelikte olmaması gerekir.

Halide Edib yazısında, kadınlar arasında feminizmin yayılmasından da bahseder. Bu, her ülkede görülebilecek doğal bir süreçtir. Fakat feminizmin yayılması için kadın eğitiminin çok ileride olması gerekir. Hâlbuki bizim, kadın eğitimi konusunda atmamız gereken pek çok adım vardır. Yazar, feminizmin erkeklere karşı bir hareket olarak görülmesini de doğru bulmaz. Çünkü akli başında pek çok erkek, kadının eğitilerek ilerlemesi için çalışmaktadır. Kadınlar, erkekleri yapacakları işlere engel olan kişiler olarak görmek yerine, onların iyi niyetlerinden faydalanmalıdırlar.³⁴

“Yirminci Asırda Kadınlar”, Halide Edib'in kadın eğitimi ve bunun sonunda kadının geldiği yerle ilgili olarak verdiği bir konferansının adıdır. Her asrın, her milletin tarihinde başka olayları gölgede bırakan, o döneme damgasını vuran önemli gelişmeler vardır. Yazara göre, on dokuzuncu asırda kadınların faaliyet ve mevkilerinde görülen dikkat çekici değişimlerden dolayı bu asra “kadın asrı” denilmesi uygundur. Bu asra kadar kadınlar, kendilerini hayatın akıntısına bırakmış, adeta iradesiz, cansız eşyalar gibiydiler. Herhangi bir konuda söz hakları olmadığı gibi, bu hakkı elde etmek için çaba da sarf etmiyorlardı. Hatta onlar, yaşamanın bir gayesi olabileceğini bile düşünmekten uzaktılar. On dokuzuncu asır kadınları, hayatın amacının farkına vararak yola çıkmışlardır:

*“On dokuzuncu asır kadınları, kadın meselesinin, kadın hayatının dahi bir gayesi olabileceğini hissettiler. Kadınların hayatına hususi ve umûmî bir maksad-ı esası koydular. On dokuzuncu asrın kadınları bugünkü faal ve müsbet kadın meselesinin temellerini kurdular. Kuvvetli gayelerin hâdisât ve tahavvülât-ı beşer üzerine tesirâtını pek canlı bir surette isbât ettiler ve yirminci asır kadınları onların kurduğu emel ve maksat temelleri üzerine bugün mesâîlerini, muvaffakiyetlerini bina ediyorlar.”*³⁵

Sosyoloji ile uğraşanların bir kısmı da yirminci asra “kadınlar asrı” demeyi uygun bulmuşlardır. Yazara göre ise, hem on dokuzuncu, hem de yirminci asır, “kadın asrı” olmaya lâyıktır. On dokuzuncu asır, kadın hareketlerinin esaslarını hazırlamış, amacını tayin etmiş; yirminci asır ise bu esas ve gayeler üzerine başarılar bina etmiştir. Teâli-i Nisvân derneğinin kurucuları arasında yer almış ve bu dernekte verdiği konferanslarla ilgili yazılar yazmış olan Halide Edib, Teâli-i Nisvân'da verilen bir yemekte yaptığı konuşmada, eğitilmiş kadının, her yerde ve her zaman çalışkanlığı ile ön plânda olması gerektiğini vurgulamıştır.

Yazar, “Türk Kadınları Hakkında” başlıklı yazısında kendisine Samsun'dan mektup yazan bir erkeğin, kadınlara yönelik eleştirilerine cevap verir. Halide Edib, bu şahsın adını açıklamaz. Mektupta, Dârülmualimat öğrencilerinin ahlâkı eleştirilmektedir. Halide Edib, bu eleştiri üzerine fikirlerini anlatır. Bazıları, halkı kadın aleyhine kışkırtarak kadın üzerinden politika yapmak istemektedirler. Yeni Türk Müslüman kadının sosyal hayatta erkeğin yanında yer alması hem Türkiye'de, hem de Avrupa'da yeni Türkiye için hayranlık uyandırmıştır. Daha önce Müslüman kadınının sosyal olaylara duyarsız kalması Avrupa'da Müslümanlara karşı bir önyargı oluşturmuştur. Avrupalılar, Müslümanların medenîleşemeyeceğine dair inançlarına delil olarak Müslüman kadınlarının içinde bulunduğu düşük durumu göstermişlerdir. Türklerin,

³⁴ Halide Edib Adivar. (1909). Mehâsin'i Okuyan Kardeşlerime. *Mehâsin*, nr.6, İstanbul, Eylül 1324/1909, ss.18–21.

³⁵ Halide Edib Adivar. (1913). Yirminci Asırda Kadınlar. *Mektep Müzesi*, nr. 1–3, 1 Mayıs–1 Haziran 1329/ 14 Mayıs–14 Haziran 1913.

gelenek ve dinlerine bağlı kalarak sosyal meselelere duyarlı ve sosyal hayatta aktif bir kadın kitlesine sahip olması, Müslümanlar ve Türkler aleyhindeki olumsuz düşünceleri sarsmıştır:

“İslâm'ın ilk feyizli ve zengin medeniyet ve zafer günlerinden sonra İslâm kadınlarının duvarlar arkasında millet (ki kendi çocuklarından müteşekkildir) hayatının, içtimâiyatının yabancı bütünü millî felâket ve saadete bigâne yaşamaması, İslâmiyet'in bir ananesi gibi telakki edilmiş ve Avrupa, Müslümanlar medenileşemez dediği zaman, tabii en kuvvetli delil olarak Müslüman kadınının mütereddi ve düşük vaziyetini göstermişti. Müslüman Türkün anane ve dini kaybetmeksizin medenî ve bütünü millet hayatıyla mesul ve millet hayatıyla vazifedâr bir Müslüman kadını kitlesi meydana atması tabii İslâm ve Türk aleyhindeki bu belki menfur delili kökünden sarsmıştı.”³⁶

Avrupa'da, Müslüman Türk kadınları lehinde yaşanan bu olumlu gelişme, Türkiye'de bazı çevreleri rahatsız etmiş ve her alanda kendini yetiştiren Türk kadınına hücum edilmiştir. Bunlar, çeşitli iftiralarla Avrupalıları tekrar olumsuz düşünceye sevk etmek için çalışmışlardır. En sık tekrarladıkları görüşler şunlardır:

“Türk kadınları zâhiren size medenî görünüyor, burada hayat-ı umumiyeye iştirak ediyorlar ama onlar ahlâkını tamamen kaybetmiş mahlûklardır. Kapalı kalmaktan mütevellid bir nevi sahte ahlâk meydana çıkar çıkmaz altüst olmuştur. Türk kadınının yegâne emeli boyanmak, giyinmek, dans etmek, çarşafını çıkarmak, en vâsî mânâsıyla ahlâkın müsaade etmediği her türlü düşüklükleri yapmaktır.”³⁷

Halide Edib, Türk kadınının ilerlemesinden ve sosyal hayatta geldiği konumdan rahatsız olduğu için böylesine çirkin iftiralarda bulunan insanları şiddetle kınar. Her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da ahlâk seviyesi düşük kadınlara rastlamak mümkündür. Fakat bu azınlığın olumsuz davranışlarını bütün topluma aitmiş gibi göstermek yanlıştır. Türk kadını, cephe gerisinde çocuklarına hem anne hem baba olmuş, yeri geldiğinde cepheadeki askere yiyecek taşımıştır. Daha sonra kendini yetiştiren Türk kadını, sosyal hayatta hak ettiği yeri, yine olağanüstü çabasıyla elde etmiştir. Bazı yabancı yayınlarda, Türk kadınının sosyalleşmesinin aleyhinde yazılar çıkmaktadır ve bu yazılar, tamamen Türkleri karalama siyasetiyle ilgilidir. Yazara göre bu durumda Türkler, Türk kadınına karşı ortaya atılan ahlâksızlık iddialarına iki şekilde karşı koymalıdır:

“1. Bu Türk kadınına çirkin bühtanlarla hücum edenlere karşı, Türk kadınının millî fedakârlığını, mesâisini, mücahedesini meydana koymak.

2. Türk kadını, dolayısıyla milleti terzî eden münasebetsiz hareketten tevakkî etmeleri için muhtelif muhitlerde ahlâkî mücadelât ve onların millî gururlarına, dinî hislerine müracaatla bir aksülamel uyandırmak.”³⁸

Türk kadını, ülke işgal altındayken vatanın kurtuluşu için canla başla çalışmıştır. Uğranılan yenilgiler de kadınları ümitsizliğe düşürmemiştir. Halide Edib, bu nedenlerle, Cumhuriyetimizin kadınlara her sahada verdiği hakları çok görmenin ve bu konudaki herhangi bir reformu ortadan kaldırmanın imkânsız olduğu gerçeğini herkesin bilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İyi eğitim almış bir kadın olarak Halide Edib, eğitimine dikkat edilen hemcinslerinin bu bilgilerini nerede ve nasıl kullanacaklarını düşünür. Kadın her sahada çalışmaktadır ve çalışmaya devam etmelidir. Halide Edib'e göre, kadının çalışması medeniyetin bir gereğidir ve bunun tartışılması bile yanlıştır. Kadınlar her zaman çalışma hayatının içindedirler. Dünyayı avcılıktan ziraate götüren, erkeği aileye bağlayan, aileyi topluluk hâlinde yaşayacak duruma getiren yine kadınlardır. Sanayileşme devrinde de kadın çalışma hayatının içindedir. Nesillerin devamı konusu gündeme geldiğinde, kadının çalışma sahası ve çalışma saatleri üzerinde önemle durulmuş, tartışma konusu olmuştur. İnsan nüfusunun yarısını oluşturan kadının çalışıp çalışmaması, yazara göre “işsiz münevverlerin” mevzu kıtlığında “garabet olsun diye” tartışmaya açtığı bir konudur.

³⁶ Halide Edib Adıvar. (1916). Türk Kadınları Hakkında. *Büyük Mecmua*, nr. 15-13 Teşrin-i Sani 1919, s. 226.

³⁷ Adıvar, a.g.m., s. 226.

³⁸ Adıvar, a.g.m., s. 226.

Kadının çalışması konusu yirminci yüzyılın başından beri yoğun olarak konuşulmaktadır. Halide Edib, bu asırda konuşulan konunun kadının çalışması olmaması gerektiğini belirtir:

“Fakat bunun kadın çalışmalı mı mevzuuyla esas itibariyle alakası yoktur. Çünkü emek artık her insan için bir realitedir. Kadının o yıllarda bilhassa çok münakaşa mevzuu olması siyasî ve sosyal olduğu kadar iktisadî ve psikolojik sebeplere dayanır. Bunlar sıra ile şöyle izah edilebilir:

Kadın, ilerleyen demokrasilerde müsavi hak istemiştir. Müsavi hak tabii siyasî sahaya da girer. Kadınlar, kendi evlerini, çocuklarını, şahıslarını, anası oldukları milleti temsil etmek, yani rey ve parlamentoda yer istemişlerdir. Bunlara mâlik olmak tabii iş sahasının ihtisas şubelerine, yüksek makamlarına da geçebilmek hakkını kadınlara verecekti. Buna erkekler, hatta kadınların bir kısmı şiddetle itiraz ettiler. Bilhassa İngiltere’de bulunduğum 1909 ve 1911 senelerinde bu mesele bin bir cepheden münakaşa ediliyordu. Evvela, kadınların ihtisas mevkilerini almağa kafaları müsait midir diye ilim ortaya atıldı; bunu, kadınlar acaba erkeğin elinden işini alır mı diye küçük bir zümrenin endişesi takib etti; en nihayet erkek, kadının umumî hayata girmesi acaba kendi gönülünü gözünü hoş eden hususiyetlerini kaybetmesi imkânını öne sürerek davaya cinsî bir veçhe vermek istedi. Bütün bunlar hakkında kütüphaneler dolusu kitaplar yazıldı, münazaralar oldu, kadınlar, İngiliz polisini şaşırtan acayip şeyler yaptılar. Fakat gene bütün bunlar vakti boş sözde münevverleri ve kadınların henüz çalışmağa atılmamış küçük lüks içinde yaşayan kısmını alâkadar ediyordu.”³⁹

Halide Edib, yukarıda bahsedilenlerin kadının çalışması gerektiği gerçeğini değiştirmeyeceğini belirtir. Kadının çalışması, medeniyetin bir gereğidir. Dünyanın düzlüğü ya da yuvarlaklığı bile tartışılabilir, ancak kadının çalışmasının gerekliliği tartışılmaz.

Halide Edib, “Boş Zaman Meselesi ve Kadınlar” başlıklı yazısında yabancı ülkelerdeki kadın faaliyetlerinden bahseder. Boş zamanları doldurma meselesi üzerine bütün dünyada aydınlar kafa yormuş ve önemli eserler yazmışlardır. Hatta Avrupa ve Amerika’da bu konuda gönüllü teşekküller oluşturulmuştur. O dönemde yirmi milyon genç kız, Kızıl Haç’ın gönüllüsüdür. Bizde de boş zaman meselesi, özellikle toplum hayatında kadınların yerinin idrak edilmesiyle önem kazanmıştır. Amerika’da kadının eğitime büyük önem verilmiş ve bu sayede kadınlar birçok sahada aktif hale gelmişlerdir. Halide Edib, kadının sosyal hayattaki aktivitesine büyük önem verir:

“Kadınlar, varlıklarını belki işgal ettikleri resmî ve büyük mevkilerden ziyade, fert ve teşekkül olarak yarattıkları içtimai faaliyetlerde göstermişlerdir.”⁴⁰

Halide Edib, müstakil yazılarında sık sık tekrarladığı ve örneklerini verdiği “erkeğin kadını yetiştirmesi” fikrini Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri kitabında da vurgulamıştır: “Garp demokrasilerinde, kadın hakları, kadınların kendi isyan ve mücadelesi neticesiyle olmuştur. Bizde, Tanzimat’ta fikir sahasında, İttihat ve Terakkide hareket halinde, hulâsa bir asra yakın bir zamandan beri, kadın hakları erkeklerin de Türkiye’imizin selâmeti ve medenî durumu için tuttukları bir meseledir. Hattâ siyasî bakımdan birbirine düşman zümreler dahi bu meselede aynı yolu tutmuşlardır.”.....⁴¹

Bir meslek kadını olarak yetiştirilen kadınların bu mesleği icra edecek ortamı bulamamaları, Halide Edib’in romanlarında ortaya koyduğu bir başka sorundur. Tanzimat yazarlarının özlemine çektiği eğitimi almış, babası tarafından özenle yetiştirilmiş olan Halide Edib, romanlarında kendisi gibi iyi eğitim almış kadınları aslı kahraman olarak esere yerleştirir. Fakat bu özenle yetiştirilen kadının duygu eğitiminde boşluklarla karşılaşılır. Bu boşluğu dolduracak kişileri bazı eserlerde kahramanlar doğru seçemezler veya kendilerini ideallerine feda ederler.

Halide Edib’in kadın hareketleri bakımından önemli eseri *Yeni Turan*’dır. *Yeni Turan* romanından itibaren Halide Edib, toplum hayatında etkili olan kadın kahramanlara yer vermeye başlar. *Ateşten Gömlek* romanında Ayşe, *Vurun Kahpeye*’de Aliye, *Tatarcık*’ta Lale, iyi eğitim

³⁹ Halide Edib Adivar. (1946). Kadın Çalışmalı mı? *Akşam*, nr. 10083, 14 Kasım.

⁴⁰ Halide Edib Adivar. (1956). Boş Zaman Meselesi ve Kadınlar. *Yeni İstanbul*, nr. 2277, 19 Mart.

⁴¹ Halide Edib Adivar. (1955). *Türkiye de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*. Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.

almış ve toplumda aktif rol üstlenmiş kadın kahramanlardır. Bu romanlarında kadının bir birey olarak toplumda var olup olamayacağını tartışmaya açan Halide Edib, kendini ezdirmemeye kararlı kadınların karşılaştıkları mücadeleleri anlatır.⁴²

Yeni Turan romanında, sürekli Yeni Turan partisini yıpratmakla uğraşan muhalifler, kadınların ilerlemesinin ve erkeğin yaptığı işlerde çalışmaya başlamasının İslâmiyet'e aykırı olduğu fikrini yaymaya başlarlar. Bu fikirler, cahil halk üzerinde etkili olur. Yeni Osmanlıların politikalarına araç olarak kullandıkları bir başka gelişme de, Yeni Turan kadınlarından bazılarının, eski Arap Müslüman kadınları gibi icazet alarak camide ders vermek istemeleridir. Bunun dine aykırı bir yanı olmadığını kendileri de bilmekle beraber yine de cahil halkı ayaklandırmak isterler. Romanın aslı kadın kahramanı Kaya da bu camilerde vaaz veren kadınlardandır. Kaya, Yeni Turan kadınlarında "ahlâkî ve sosyal" bir devrim yapmıştır. Kadın, evde oturup kocasını bekleyen pasif bir birey olmamalı, alacağı eğitimle erkeğinin en yakın arkadaşı, çocukları ve ülkesi için çalışan biri haline gelmelidir. *Yeni Turan* romanındaki Kaya ve *Ateşten Gömlek* romanındaki Ayşe, Halide Edib'in kadın kahramanları içinde benimsediği ve idealleştirdiği tiplerdir.⁴³ *Yeni Turan* romanının kahramanlarından Oğuz, aynı amaç için çalışan insanların kuracakları yuvanın saadetine inanır. Kadın da erkek gibi memleketin ilerlemesine katkıda bulunmalıdır. Bu romanda kadınların oy sahibi olacağı bir devri hayal eden Halide Edib, Osmanlı devrinin süs, israf ve gösterişe düşkün, işsiz kadın sınıfını şiddetle eleştirmektedir.

Bir kadın yazar olarak Halide Edib, kadının çalışması konusunu sık sık gündeme getirir.⁴⁴ Kadının eğitimi, haklarına kavuşması ve özgürleşmesi konularına özellikle ağırlık veren yazarın eserlerinde ele aldığı sorunlar da yansıttığı kadın imgeleri de çeşitlilik göstermektedir. Halide Edib'in eserlerinde, milliyetçi kadın, çağdaşlaşan kadın, kişilikli kadın, baskıya başkaldıran kadın, halkını uyandırma çabasında olan ülkücü kadın imgelerine rastlanmaktadır.⁴⁵ Yazar, bu farklı kadın tiplerini okuyucusuna sunarak karşılaştırma imkânı tanırken, ideal kadın anlayışını da vurgulamıştır.

SONUÇ

Kadının çalışması ve sosyal hayatta aktif rol alması aldığı eğitimle doğru orantılıdır ve bu sebeple kadın eğitime önem verilmelidir. Kadının çalışması sorununa sadece maddi açıdan bakmamak, bunu kadının sosyalleşmesi ve toplumda yer edinmesi için bir araç olarak görmek gerekir. Kadınlar, eğitim kalitesinin de yükselmesi sonucu kendilerini çalışma hayatı içinde kanıtlamaya başlamışlardır.

Kadın, çeşitli iş sahalarında öz sahibi olurken erkek de ona destek olmalıdır. Bazı erkeklerin, çalışma alanlarını ve iş bulma olanaklarını kısıtladığı gerekçesiyle kadının çalışma hayatına atılmasına karşı çıkmaları son derece yanlış bir yaklaşımdır. Erkekler de kadının çalışması gereğine inanmalı, bu konuda onlara destek olmalıdırlar. Çalışan kadını erkeğe rakip olarak görenler, genellikle kadının evde erkeğe tabi, kapalı bir hayatı olmasını isterler.

Kadın da erkeğin çalıştığı işlerde çalışabilir. Meslekleri cinsiyetlere göre ayırmak doğru değildir.

Kadının toplumda kendini kabul ettirebilmesi için mücadele etmesi gerekir. Kadını ikinci

⁴² Nükhet Sirman. (1998). Müsavattan Eşitliğe. *Üç Kuşak Cumhuriyet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 59.

⁴³ *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, "Adıvar, Halide Edib", Editör: Murat Yalçın, Yapı Kredi Yayınları, Cilt I, İstanbul, 2001, s. 12-15.

⁴⁴ Hacer Adıgüzel. (1998). *Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Türk Kadınının Sosyal Hayata Katılma Süreci*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Sakarya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁴⁵ Nermin Abadan Unat. (1982). *Türk Toplumunda Kadın*, Ekin Yayınları, İstanbul, s. 303.

planda görmek isteyen erkekler var oldukça, kadının mücadelesi de devam edecektir. Böyle bir mücadele için kadının kuvvetli olması gerekir. Kadın, sosyal hayattaki yerini azmiyle, iradesiyle, çalışma, öğrenme ve kendini geliştirme arzusuyla kendisi kazanmak zorundadır. Kimseye ihtiyaç duymadan, tek başına ayakta durabileceğini ispatlamalıdır. Kadın, evde eşini bekleyen pasif bir birey olmamalı, alacağı eğitimle erkeğin en yakın arkadaşı olmalı, çocukları ve ülkesi için çalışmalıdır. Kadının çalışma hayatına atılması bazı özgürlükleri de beraberinde getirmiştir.

Günümüzde çalışma hayatına atılan kadın sayısının giderek arttığı görülmektedir. Çalışma yaşamında yer alan kadın sayısı artarken, onların ev ve iş yaşamlarından kaynaklanan birbiriyle ilişkili birçok sorunla karşı karşıya buldukları bilinmektedir. Ancak kadınlar bu sorunların üstesinden gelecek güce sahiptir.

Kadınların aldıkları eğitim sonucunda mesleklerini icra edecek ortamı bulamamaları Halide Edib'in eserlerinde üzerinde durulan bir başka konudur. Yazar, toplumda özgür bir birey olarak var olmaya çalışan, kendini ezdirmeyen, aktif kadınları eserlerinde model olarak sunar. Süs ve gösterişe düşkün, işsiz kadınlar ise Halide Edib'in eserlerinde şiddetle eleştirilir.

Kadın, ayırım yapmadan her sahada çalışmaktadır ve çalışmaya devam etmelidir. Kadının çalışması ya da çalışmamasının sorgulanması yerine, kadının çalışma hayatını düzenleyecek adımlar atmak, onların iş yerlerinde ve evlerinde karşılaşılabilecekleri sorunları en aza indirmek gerekir. Kadının annelik görevlerini yok saymak, "kadın yeri evidir" düşüncesi kadar sakıncalıdır. Çalışan kadınların sorunları ve hakları Çalışma Bakanlığı tarafından dikkatle izlenmelidir. Kuvvetli bir batı terbiyesi almış olan ve batıyı yakından tanıyan Halide Edib, bu konuda ülkemizden önde olan Amerika ve İngiltere gibi ülkelerdeki çalışan kadınların çalışma koşullarının model alınmasını önerir. Sadece şehirlerde değil köylerde ve tarlada çalışan kadınların yaşam koşullarının iyileştirilmesi geleceğimiz açısından önemlidir.

Kadının eğitimi ve çalışma hayatı içinde yer alması konusundaki yazılarından dolayı çeşitli eleştirilere maruz kalan Halide Edib, bu eleştirilerden yılmamış, hayatının sonuna dek kadın haklarının savunucusu olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abadan, U.N. (1982). *Türk Toplumunda Kadın*, Ekin Yayınları, İstanbul.
- Adıgüzel, H. (1998). *Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Türk Kadınının Sosyal Hayata Katılma Süreci*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Adıvar, H. E. (1909). Mehâsin'i Okuyan Kardeşlerime. *Mehâsin*, numara 6, İstanbul, Eylül.
- Adıvar, H. E. (1913). "Yirminci Asırda Kadınlar", *Mektep Müzesi*, nr. 1-3, 1 Mayıs-1 Haziran 1329/14 Mayıs-14 Haziran.
- Adıvar, H. E. (1919). Türk Kadınları Hakkında. *Büyük Mecmua*, nr. 15, 13 Teşrin-i Sani.
- Adıvar, H. E. (1937). Yeni Dünya, Eski Kadın. *Yedigün*, nr. 201, 13 İkinci Kânun.
- Adıvar, H. E. (1939). *Tatarcık*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.
- Adıvar, H. E. (1946). Kadın Çalışmalı mı? *Akşam*, nr. 10083, 14 Kasım.
- Adıvar, H. E. (1947). Gene Kadın. *Akşam*, nr. 10146, 16 Ocak.
- Adıvar, H. E. (1949). Nereden? Üniversite Arkadaşlarıma. *Akşam*, nr. 10956, 13 Nisan.
- Adıvar, H. E. (1949). Nereye? Üniversiteli Arkadaşlara. *Akşam*, nr. 10963, 20 Nisan.
- Adıvar, H. E. (1954). *Döner Ayna*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, Güven Basımevi, İstanbul.
- Adıvar H.E. (1955). *Türkiye de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*. Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul
- Adıvar, H. E. (1956). Boş Zaman Meselesi ve Kadınlar. *Yeni İstanbul*, nr. 2277, 19 Mart.

- Adivar, H. E. (1958). *Akile Hanım Sokağı*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, Yeni Matbaa, İstanbul.
- Çakır, S. (1991). *II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Doğramacı, E. (1989). *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Durakbaşı, A. (2000). *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul.
- Emine, I. (1990). Aile Birliğinde Erkeğin Rolü. *I. Aile Şûrası Bildirileri*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 57–61.
- Enginün, İ. (1978). *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s.5.
- Enginün, İ. (1991). Yakup Kadri ve Halide Edib. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, s. 94–108.
- Enginün, İ. (2003). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Karakuş, A. Sh. Z. (1999). *Türk Kadınının Siyasî Kimliğinin Oluşma Süreçleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Kazgan, G. (1991). “Ekonomik Alanda Kadın ve İstihdam Sorunları”, *I. Ulusal Kadın Kongresi, Gelişen Türkiye'de Kadının Rolü ve Etkinliği*, Lioness Club, İstanbul, 1991.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurum. İkinci Baskı, Ankara.
- Kurnaz, Ş. (1993). *Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kulahçı, Ş. (1990). Kadının Ev Dışında Çalışmasının Aile Yaşamına Etkisi. *I. Aile Şûrası Bildirileri*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Malkoç, N. (1954). Kadın Ediplerimizden Röportajlar. *Yeni İstanbul*, 5:1778.
- Moran, B. (1990). Sinekli Bakkal, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, I. Cilt, İletişim Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.
- Önertoy, O. (1965). Halide Edib'in Yeni Turan'ı ve Ziya Gökalp. *Türkoloji Dergisi*, II(I):Eylül.
- Sirman, N. (1998). Müsavattan Eşitliğe. *Üç Kuşak Cumhuriyet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 59.
- Tan, M. (1979). *Kadın, Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Tansel, F. A. (1989). *Ziya Gökalp Külliyyâtı- I Şiirler ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, (2001). Adivar, Halide Edip. Editör: Murat Yalçın, Yapı Kredi Yayınları, Cilt I, İstanbul.
- Tekeli, Ş. (1998). Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı? *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları*, Adam Yayınları, II. Baskı, İstanbul.
- The Status of Women in Turkey*, (1994). The Turkish National Report to the Fourth World Conference on Women, Bizim Basımevi, Ankara.
- Uğurcan, S. (1981). Modern Bir Cumhuriyet Kızı: Ayten. *Millî Kültür*, Kültür Bakanlığı Tanıtma ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 6 Kasım, Cilt 3, Sayı 5.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):124-138 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Yeni Şiirimizde Batıcılık ve Üç Şahsiyet

Ahmet Doğu*

Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 27310 Gaziantep

Özet: Türk edebiyatı, İslâm kültür ve medeniyetinden beslendiği uzun bir dönemi, Batı'ya eğilim gösterdiği 19.yüzyılın ortasında tamamlar. İmparatorluğun olduğu gibi devrin şâir ve yazarlarının da ilgi odağı artık Batı'dır. Ancak onlar Batı'dan edebî ve kültürel yönden yararlanmak düşüncesindedirler. Böylece bürokrasinin askerî, mali, idarî ve maarif alanlarında giriştiği yenilikleri onlar edebi ve kültürel sahada gerçekleştirirler. Kültürel alanda Batı'da yaygın olan özel gazeteciliği, edebi alanda ise Fransız edebiyatının edebî türlerini ve bazı sosyal muhtevalarını alan bu zümre, Batı olgusunu, zamanla yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler perspektifinde değerlendirmeğe başlar. Bu bağlamda Tefkik Fikret, "Batıcılık" konusunda sınırların olabildiğince genişletilmesinden yanadır. Şair sadece bilim, sanat ve tekniğiyle değil; Batı'nın bütün kurumları ile benimsemesi gerektiğini düşünür. "Millet" ve "milliyet" bilincinin uyanması ile II. Meşrutiyet sonrası gelişen Milli Edebiyat döneminde, alafrangalığa karşı oluşan "redd" hareketinin yanında "muasırlaşma" sözüyle ifade edilen bir "batıcılık" da izlenir. Yazımız bu noktada "Batı"ya bakışı önce Ziya Gökalp cephesinden değerlendirir. O'na göre "Batı", dahil olunması gereken bir medeniyet dairesidir. Türk Milleti de milli kültürünü korumak suretiyle bu dairede yer almalıdır. Aynı yüzyılda sanatını İslamcı anlayışın izinde sürdüren bir şairimiz olarak Mehmet Âkif, batıdan alınacaklara bir sınırlama getirmekten yanadır. O'na göre Batı, sadece bilimi, sanatı ve tekniği ile bize uygun bir model oluşturabilir. 1912'den itibaren Batı imajı daha da olumsuzlaşan şâir, "medeni" vasfıyla andığı bu dünyayı ağır bir dille eleştirir.

Anahtar kelimeler: Şiir, Tefkik Fikret, Ziya Gökalp, Mehmet Âkif

Westing in New Poems and three Persons

Abstract: Turkish literature completes a long period effected by İslamic culture and civilization in 19th century when it has tendency to west. Like empire, poets and writers also focus on west. They benefits from west in terms of literature and culture. In this way, they realize innovations in the field of literature and culture as beauracracy realizes in military, financial, administrative and maarif fields. This group of people who interest in the private journal sector in cultural field, French literature styles in literature and some sozcial topics evaluate "west issue" in the perspective of current political and social developments. In this context, Tefkik Fikret is in the favour of extention of borders related to westernism. He thinks of adopting west not only in terms of science, art and techniques but also in all social institutions. With the awakening of nation and nationalism, in the perod of National Literature emerging after II. Mesrutiyet besides the rejection of westernism (alafranga), westernism called civilization (muasırlaşma) is also emphized. In this article west is evaluated from the point of view of Ziya Gökalp. According to Ziya Gökalp, west is a civilization circle which should be included in. Turkish people should take their place in this circle by protecting national culture. Mehmet Akif, living in the same period and follwing Islamic style in his works, emphasizes that there should be limitations on the innovations taken from west. According to M. Akif, west can only be a model only in terms of science, art and technique. After 1912, M. Akif criticises west more severely.

Key words: Poem, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Mehmet Âkif

I. GİRİŞ

Milletimiz uygarlık tarihinde önemli bir değişimi İslâmiyet'e yönelmesiyle başlatmıştır. Milâdî X. yüzyılda çok yaygın ve belirgin bir durum sergileyen bu değişim, belki de tabandan geldiği için, herhangi bir engellemeyle karşılaşmadığı gibi, halk arasında herhangi bir tepki ya da kaygı da yaratmamıştır.

Bütünüyle gönüllü ve kararlı bir yaklaşım sonucu, İslâmiyet atalarımız arasında hızla yayılmış; milletimiz hiçbir tereddüt göstermeden İslâm uygarlığı sahasına çok hızlı, fakat yumuşak, sorunsuz bir geçiş gerçekleştirmiştir. Böylece, bir taraftan yeni bir uygarlıkla tanışma, diğer taraftan bu zamanlara rastlayan göç olgusuyla yeni coğrafyalara yerleşme ve burada, Araplar ve Acemler gibi dindaş toplumlarla kültürel alanda yoğun ilişkiler kurma, çok geçmeden İslâm kültür ve medeniyetiyle beslenen bir edebiyatın doğup gelişmesine yol açmıştır.

Türkleşme, vatanlaşma sürecini hızla tamamlayan Anadolu, üzerinde kurulan siyasi egemenliklerle (Selçuklu, Osmanlı) giderek Türk-İslâm medeniyetinin üssü haline geldiği gibi, bu atmosferde oluşan edebiyatın da merkezi durumuna yükselmiştir.

Saray güdümlü bu edebiyat, Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinden itibaren, cihan imparatorluğunun şanına yaraşır bir düzeye eriştiği gibi, saltanat merkezi İstanbul'u da İslâm uygarlığının mayasıyla yoğrulmuş seçkin bir kültür merkezi kılmıştır.

Ne var ki, İslâm kültür ve medeniyeti sahasında yaşanan dokuz asırlık bu uzun süreçten sonra gelinen nokta; yeni, farklı bir uygarlık (Batı uygarlığı) alanına hayranlık duyma, eğilim göstermedir. Ancak, bu uygarlık alanına yönelişte artık, tabandan gelen bir gönüllülük değil; Saray tarafından duyulan bir zorunluluk rol oynamaktadır. Dolayısıyla, hareketin lokomotif de yönetim kademesindeki Osmanlı sivil bürokrasisi ile onların çevresindeki aydınlar olmuştur.¹

Batı uygarlığı alanına yöneliş, üstün kabul edilen Batı'nın bilim ve teknolojiyle ilgilenme ve bazı kurumlarını örnek alma, bizde "Garpcılık" (Batılılaşma) olarak algılanmıştır. Kimi araştırmacılara göre, "Osmanlı İmparatorluğu, Batı uygarlığı adını verebileceğimiz kültür bütünüyle hiçbir zaman ilişkisini kesmemiştir."² Sadece, özellikle yükselme döneminde, Batı uygarlığını umursamayarak hor görmüş, tartışmasız, kendisinin üstünlüğüne inanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'nın üstünlüğü inancının benimsenmesi ise, 1699 tarihini izleyen yıllara rastlar. Başlangıçta üstünlük alanı, doğal olarak, askerî alanla sınırlı tutulmuştur. Bu durum, kısa süre sonra, Batı'nın öteki alanlarda da üstün olduğu inancının doğmasıyla ister istemez değişmiştir.

Batı'nın üstünlüğü düşüncesi, üstünlük alanını giderek genişletince Osmanlı idarecilerinin gündelik yaşayışlarına ve özel mekânlarına Batı uygarlığı kaynaklı ve "kişinin refahına yönelik" unsurlar birbiri ardınca girmeğe başlamıştır. Üst kesimin hayat tarzlarında Batı kökenli değerler yer ettikçe alt ve orta sınıf gruplarının bu durumdan rahatsızlıkları artmış; sonunda bazı isyanların patlak vermesi kaçınılmaz olmuştur.³

Öte yandan Batı'nın üstünlüğü düşüncesi Osmanlı sivil bürokrasisince anlaşılınca, "Avrupa ile ilk sistematik değerlendirmeler" hariciyedeki memurlar tarafından yapılmıştır. Bütün bu gelişmeler sonunda "Tanzimat" adı verilen toplu düzenlemeler gündeme gelmiştir.⁴

¹ M. Şükrü. (1898). *Hanioğlu, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*. cilt I, 2. Baskı, İstanbul, s.10.

² Şerif Mardin. (1992). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, s.9-10.

³ Şerif Mardin, a.g.e., s.11.

⁴ Şerif Mardin, a.g.e., s.11.

II. ŞİİRİMİZDE BATICILIK

Baticılık düşüncesinin edebî ve kültürel alanı etkilemeye başladığı dönem, “Tanzimat” olgusundan sonraya rastlar. Bu kez Baticılık, kendilerine “Yeni Osmanlılar” denilen ve siyasal Baticılık ile edebî alandaki Baticılığı aynı paralellikte yürüten aydınların öncülüğündedir. Bunlar, Tanzimat bürokrasisinin Baticılığını “yüzeysel” buldukları için eleştirirler.

Özel gazeteciliği Baticılık hareketinin önemli bir aracı olarak kullanmayı başaran bu zümre, ikinci adım olarak edebî çalışmalardan yararlanmışlardır. Bu yolla bir yandan Batı edebiyatlarındaki Türk edebiyatında bulunmayan roman, tiyatro, eleştiri vb. birtakım edebî türleri edebiyatımıza getirmişler; diğer yandan bu türlerde yazdıkları eserler aracılığıyla eskimiş gelenek ve göreneklerimizden tenkide, Batılı bazı değerlerle sosyal muhtevaları özellikle şiir yoluyla toplumumuza aktarmaya çalışmışlardır.

Böylece çoğu Yeni Osmanlı Cemiyeti üyesi bu gençler, bütün bu çalışmaların yanı sıra, bir taraftan da siyasî alanda faaliyetlerini sürdürerek İmparatorluğa meşrutiyeti getirme çabası içinde olmuşlardır. Gizli bir cemiyet bünyesinde de olsa, Saray karşısında muhalif bir grup oluşturmuşlar; cemiyetlerinin Saray tarafından öğrenilmesi üzerine de Avrupa’ya kaçarak siyasî çalışmalarını Paris, Londra ve Cenevre gibi şehirlerde sürdürmüşlerdir.

Yeni Osmanlılar’ın Saray’a, dolayısıyla Osmanlı bürokrasisine yönelttikleri eleştirilerin özünde bu kesimce yürütülen Baticılık hareketinin çok sığ kalması yatmaktadır. Halbuki Yeni Osmanlılar bu alanda daha esaslı ve derine nüfuz eden bir Batılılaşmadan yanadılar. Bununla birlikte, bu yolda atılan adımları aşırı bulan, en azından kimi zaman böyle düşünen Yeni Osmanlılar da yok değildir. Örnek olarak Ziya Paşa’yı gösterebiliriz:

Milliyeti nisyân ederek her işimizde
Efkâr-ı Fireng’e tabâiyet yeni çıktı ⁵

Ziya Paşa’nın Baticılık hareketinin ölçüsünün ve sınırının kaçırıldığı yolundaki bu yakınması yanında Batı’yı mamur, müreffeh; İslâm ülkelerini ise viran halde ve sefalet içinde gösteren şu beyti oldukça dikkat çekicidir. Bu beyitte şâir, 19. yüzyılın gelişmiş modern âlemi karşısında İslâm ülkelerinin içler acısı tablosunu bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer:

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâmı hep virâneler gördüm ⁶

Bu ve benzeri objektif tespitlere rağmen gerçekte daha çok üst kesim arasında rağbet gören Baticılık, bu dönemde, alt ve orta tabaka insanları arasında kaygı ile izlenmiş; içten bir tasvip görmemiştir.

Tanzimat döneminde Yeni Osmanlılar tarafından yürütülen Baticılık hareketinin başarılı bir sonuca ulaşması, ilkin kültürel ve edebî alanda gerçekleşmiştir. Kültürel alandaki çalışmaları özel gazeteciliğin doğup gelişmesiyle paralellik gösterir. Bu devrede, İstanbul’da birbiri ardınca özel gazeteler çıkmaya başlar. Çok geç kavuşulan bu kitle iletişim organlarında hemen her gün Batı kültür ve uygarlığını değişik bir yönüyle ele alan yazılar ile farklı edebî türlerde çeviri ve te’lif eser tefrikaları yayınlanmıştır.

Öte yandan Batı edebî hayatı yakından izlenmiş; bu edebiyatın etkisinde yeni bir edebiyat oluşturulmuştur. “Modern Türk Edebiyatı” adıyla da andığımız Avrupaî Türk edebiyatının ilk kurucuları Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi gözlerini Batı’ya çevirmiş şahsiyetlerdir.

Aydınlarımızın Batı kültür ve uygarlığı etkisinde, özellikle Fransız edebiyatını örnek alarak, modern Türk edebiyatını oluşturmaları aşamasında, nesir yolunda gerçekleştirdikleri yeni

⁵ Ziya Paşa’nın *Terkib-i Bend*’indeki bu beyitten, Kenan Akyüz. (1967). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, II:13.

⁶ Kenan Akyüz. (1987). *Batu Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul, s.40.

düzenlemelerden sonra ele aldıkları ilk edebî tür kuşkusuz şiirdir. Bunda şiirin köklü bir geleneğe sahip olmasının yanında “Türk edebiyatında asırlardan beri üzerinde en çok uğraşılan ve herkesçe en çok rağbet gören edebî bir tür”⁷ olmasının da rolü büyüktür.

Yeni şiirin ilk temsilcileri Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal “medeniyet, hak, hukuk, adalet, kanun, hürriyet ve vatan vb.” sosyal temaları şiirlerinde ağırlıklı olarak işledikleri gibi özel basın organlarında yayınladıkları makaleleriyle Batılı bir zihniyetin oluşması için yoğun çaba gösterirler. Bu ilk kuşağın sosyal, siyasal ve edebî bütün faaliyetlerinin özü çağdaşlaşma arzusuna ve düşüncesine dayanır.⁸

Bu nedenle Tanzimat’ın ilk kuşağının şiirlerinde, Avrupa kökenli birtakım kültür ve medeniyet öğelerinin Türk insanına tanıtılması vesilesiyle, Batı’ya dolaylı olarak değinilmiştir. Bu aşamada edebiyat alanında olduğu gibi sosyal ve siyasal alanda da Batı’nın bir model, örnek teşkil ettiği ve aydınlarımız arasında hayranlık uyandırdığı kolaylıkla söylenebilir.

İkinci kuşak şairlerimiz (R. Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmit Tarhan) sosyal temalara pek eğilmedikleri için şiirlerinde Batı’ya ait kültürel değerlere yer vermemişler daha çok şiiri, romanı ve tiyatrosuyla Türk edebiyatını Batı edebiyatı düzeyine bir adım daha yaklaştırma çabasına girişmişlerdir. Muhteva olarak ise, aşk ve tabiat temalarına ağırlık vermişlerdir. Batı şiirini biçim yönünden de örnek alarak yeni şiirimizin muhtevaca olduğu gibi biçimce de modernleşmesini sağlamışlardır.

Modernleşme çabasındaki Türk edebiyatında bu doğrultuda ilk kesin sonuca Servet-i Fünûn döneminde ve önce şiir türünde ulaşılmıştır. Özellikle biçim yönünden önemli gelişmeler sağlayan Türk şiirinin bu devirde genellikle, “aşk, tabiat ve aile hayatı” gibi bireysel temaları işlediği görülür. Servet-i Fünûn şairlerinin kullandıkları nazım şekilleri arasında Fransız edebiyatından alınan “sone” ler önemli bir yer tutar.

Servet-i Fünûn şairlerinin, Fransız şiirinin 19. yüzyılda geçirdiği her merhaleyi yakından izledikleri ve bu yolla şiirimize, “yeni bir duyuş ve hayal kuruş tarzı, yeni bir zevk ve estetik” kazandırdıkları bu dönemde, Türk şiirinin Batı’dan etkilenmeyi sürdürmüş olması, kayda değer önemli bir husustur.

III. TEVFİK FİKRET’İN SİİRLERİNDE BATICILIK

Servet-i Fünûn döneminin diğer şairlerinden farklı olarak Tevfik Fikret, birbirine zıt iki safhadan oluşan bir sanat anlayışına sahiptir. Birinci safhada Servet-i Fünûn şiirinin sanat anlayışına ve ilkelerine sımsıkı bağlı bulunan şairin, ikinci safhada toplumcu bir çizgiye ulaştığı dikkatimizi çeker.

Gerçekten de Tevfik Fikret, şiirimizin her bakımdan Avrupai bir hüviyet kazanmasında en çok emeği geçen edebî bir şahsiyettir. Onun şiirimize kazandırdıkları hususunda yapılan şu değerlendirme ne kadar yerinde ve gerçekçi bir tespittir:

“Türk edebiyatını 1860’dan beri devam eden batılılaşmanın kesin safhasına hızla ulaştırmış olan Servet-i Fünûn hareketinde büyük yeri bulunan Tevfik Fikret’in XIX. asrın sonlarında Türk şiirinin tamamıyla Avrupai bir görünüş almasındaki payı büyüktür... Gerçekten de Fikret’in şiiri, şekil bakımından Avrupai olduğu gibi; bütün iç unsurları ile de tamamıyla batılıdır.”⁹

Bu çizgi doğrultusunda önce II. Meşrutiyet’e (1908), daha sonra da Cumhuriyet’e (1923) uzanan Türk tarihinin bu en çetin dönemecinde, Fikret’in 1899 yılından itibaren toplumsal temalarla iyice yoğunlaştığını görürüz. Şairin toplumsal düşüncelerinin temel hedefi Batı medeniyetidir. O nedenle, Avrupa’da öğrenim gören oğlu Halûk’a hitap eden mısralarında ondan bu yönde yürümesini, bütün gücüyle çaba göstermesini ve bir ışık (aydınlık) kervanı bulup mutlaka katılmasını istemiştir:

⁷ Kenan Akyüz, a.g.m., ss.19-21.

⁸ Kenan Akyüz, a.g.m., s.21.

⁹ Kenan Akyüz, a.g.m., s. 77.

Bu geçit işte böyle dar, muğve
 Ey şetaretli yolcu, sen yr, geç .
 Sen bu menhelde kalma, sıra, atıl;
 Bir ziya krbnı bul ve katıl. ”¹⁰

Bu devrede şair, Batı medeniyetinin şiddetli bir savunucusudur. Bilim, sanat ve tekniğiyle olduğu gibi kültürü ve tüm kurumlarıyla Batı'nın topyekn benimsenip kabulünden yanadır. Öyle ki, bu yönelişte ona göre hiçbir eksik bırakmamalı, ne bulunursa alınıp getirilmelidir:

“Ne bulursan bırakma: Sanat, fen,
 İğtimd, iğtina, cesaret, md,
 Hepsi lâzım bu yurda, hepsi müfid
 Bize bol bol ziy kucakla getir.
 Düşmek etrafı grmemektendir.”¹¹

Zira, Fikret'e göre bu âlem yani Batı, tüm insanların aydınlanacağı, fikir özlemine sonsuza dek açık bir ufuktur. Nitekim “Sultaniye” zerine yazdığı bir manzumede bu okulu, Osmanlı'yı Batı medeniyetine eriştirmede önemli bir köprü görevi üstlenecek bir kurum olarak gördüğünden şöyle diyecektir:

“Garb, iştiyak-ı fikre açık bir ufuk ve sen
 şark'ın bu ufka açılan bir deresi!”¹²

Tevfik Fikret'in idealizmini yansıtan birçok manzumenin ortak paydası “medeniyet”tir. Batı medeniyetinin kastedildiği bu kavramla milletlerin yükselip gelişmişliği, ilerlemişliği anlatılmak istenmiştir. “Bir Kız Mektebi İçin” başlıklı manzumesinde şairin Osmanlı gençlerine ısrarla yükselişi tavsiye etmesi bu yüzdedir:

“... Fakat vatan ikml-i şn için
 evldının kemlini ister; o mutlaka
 ister ki siz de himmet edin, siz de ykselin.”¹³

O bilmektedir ki, çağın gelişme ve ilerlemesine ayak uyduramamak; bilime, sanata ve tekniğe yabancı kalmak düşüşe başka bir deyişle çöküşe uygun zemin hazırlamaktır. Oysa yükseliş ilimle, irfanla mümkündür. Bu nedenle insanlık için “en yüce bir gaye” olan medeniyete koşmak zorunludur:

“Osmanlılar, tekml-i sra ecneb
 kalmak sukta doğru eğilmektir; iğtil
 İrfansız olmuyor. Medeniyet, ki en cell
 Bir gyedir, o gyeye koşmak ve ibtid
 millette kabiliyyeti ihyâ için asl,
 msmr bir itihd ile gehvre-i hayât
 gehvre-i nect olan ğş-ı mder
 techiz edilmek ister...”¹⁴

¹⁰Tevfik Fikret. (1985). *Halk'un Ved'ı (Halk'un Defter'inden) Rübâb-ı şikeste*. Hz. Fahri Uzun, İstanbul, ss.68-69.

¹¹ Tevfik Fikret, a.g.e., s.69.

¹² Tevfik Fikret, a.g.e., s.64.

¹³ Tevfik Fikret, a.g.e., s.58.

¹⁴ Tevfik Fikret, a.g.e., ss.60-62.

XX. yüzyıl bir yükselme çağıdır. Batı daima bu yolda uğraşp didinmekte, sürekli yükselmektedir. Fikret'e göre Türk genci de bunun için çaba göstermeli, uğraşp didinmeli ve Batılılar gibi durmaksızın, yorulmaksızın çalışmalıdır:

“Yükselmeli, dokunmalı alnın semâlara;
Doymaz beşer dedikleri kuş i'tilâlara...
Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır;
Durmak zamânı geçti, çalışmak zamanıdır!”¹⁵

Artık milletler için kaçınılmaz iki son vardır: İlerleme veya düşüş! Çalışp çabalayan, uğraşp didinen yükselecektir. Aksi takdirde düşüş kaçınılmazdır:

“Bir ufk-ı i'tilâ açılır, yükselir hayât
Yükselmeyen düşer: Ya terakkî, ya inhitât”¹⁶

Fikret'e göre insan tembellikten, miskinlikten, bıkkınlık ve yılgınlıktan ki bu vasıflar gelişmemiş Doğu dünyasına özgüdür, bir an önce kurtulup gözlerini medenî dünyaya çevirmelidir. Batı, <<gayret ve azîm, vekar ve hürriyet dolu bir medeniyet ülkesi>>dir. Çevresindeki gelişmeleri; uğraşp didinmeleri dikkatle izleyen her insan, kendi kendine şu soruyu sorabilmelidir:

“...
Onlar niçin semâda, niçin ben çukurdayım
Gülsün neden cihan bana, ben yalnız ağlayım?”¹⁷

Oysa yükselmek; refahı ve mutluluğu yakalayıp sevinmek ne haz verici bir durumdur:

“Yükselmek âsümâne ve gülmek, ne tatlı şey!...”¹⁸

Halbuki çevresine yabancı; medeniyet ışığından feyz alıp aydınlanmamış, dünyadaki gelişmelerden habersiz milletler, bir kısır döngü içerisinde bocalayıp kalırlar ve sonunda çöküşe doğru hızla yol alırlar. Onları bu duruma çevrelerini dikkatle gözleyememeleri, olup bitenlerden, meydana gelen gelişmelerden habersiz olmaları getirmiştir. Çünkü, şâirin de vurguladığı gibi, <<Düşmek, etrafı görmemektendir.>>

Bunun içindir ki, yeni şiirimizin önde gelen şâiri Tefik Fikret, Batıcılık konusunda sınırların olabildiğince genişletilmesinden yanadır. Bilimi, sanatı, fenni ve hayat tarzı ile Batı'nın topyekün benimsenmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre yükselişin, refah ve mutluluğun yolu buradan geçmektedir.

Zira içinde yaşanan asır, Fikret'in ifadesiyle <<... barikalar asr-ı feyzidir.>> O bilmektedir ki irfan kudretiyle yapılamayacak hiçbir şey yoktur:

“Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın
Her şey olacak kudret-i irfanla inandım.”¹⁹

Fen ve irfanın o dönemde kaynağı kuşkusuz gelişmiş Batı, yani Avrupa ülkeleridir. Bu nedenle medenî dünyaya ayak uydurmak isteyen, çağdaş medeniyet düzeyine erişmeyi

¹⁵ Tefik Fikret, a.g.e. , s.56.

¹⁶ Tefik Fikret, a.g.e. , s.56.

¹⁷ Tefik Fikret, a.g.e. , s.80.

¹⁸ Tefik Fikret, a.g.e. , s.69.

¹⁹ Tefik Fikret, a.g.e. , s.88.

hedefleyen her toplum, her millet, Doğu dünyasının benliğine yamadığı uyuşukluk, tembellik, miskinlik, yılğınlık ve gafletten bir an önce kurtulmalı; şâirin, <<Silkin, şu mezellet tozu uçsun üzerinden.>>²⁰ dizesinde ifade edildiği gibi, manevî varlığını kaplamış olan mezellet tozundan silkinmelidir. Böylece, düşünen, uğraşıp didinen, bilim, fen ve sanata kendini adanmış bireyler yetiştiren, çalışma azim ve kararlılığından asla vazgeçmeyen bir toplum haline gelmek zorundadır. Fikret bu duygu ve düşünceler çerçevesinde gençlere hitap ettiği bir manzumesinde şöyle haykıracaktır:

“... Siz, ey fezâ-yı ferdânın
küçük güneşleri, artık birer birer uyanın!
Ufukların ebedî iştiyakı var nûra,
Tenevvür... Asrımızın işte rûh-ı âmâli;
Silin bulutları, silkin zılâl-i ehvâli,
Ziyâ içinde koşun bir halâs-ı meşkûra”²¹

IV. ZİYA GÖKALP’İN SİİRLERİNDE BATICILIK

Yeni şiirimiz, İkinci Meşrutiyet (1908) sonrasında ülkede yaşanan sosyal ve siyasal gelişmelerin etkisiyle yeni bir mecraya girer. Türk şiirinin bu yeni mecraya yönelmesinde en büyük çaba “Yeni Lisancılar”a aittir. 1911 yılında Selânik’te Genç Kalemler dergisi çevresinde toplanan Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem’in önderliğinde oluşup gelişen bu edebî hareket, Millî Edebiyat Dönemini başlatır.

Millî edebiyat akımının fikir babası kuşkusuz Ziya Gökalp’tır. Aynı zamanda büyük bir sosyolog olan sanatçı önce, şiire yeni bir çığır açma yolunda, hece ile şiir yazmakta olan şâirleri çevresine toplar; daha sonra da Servet-i Fünûn ve izleyicileri Fecr-i Âtî şâirlerini eleştirerek işe koyulur:

“...Siz Parnasse, biz Ortaç eri
Bizden olan her fert görür ileri;
İğreti sanattan, millî hüneri
İstemez yabancı eserlerden baş.
...
Ey şâir Parnasse’tan çık, gel Ortaç’a
Baudelaire’i, Verlaine’i kesme haraca
Sen kendi gücünle tırman yamaca
Bu yükseliş, belki olur bir mi’raç...”²²

Akımın oluşum safhasında, kültürel alanlarda millî kültür öğelerine ağırlık verilmesinden yana olduğunu gördüğümüz Gökalp, yukarıdaki kıt’aların alındığı “Sanat” başlıklı manzumesinde yabancı etkilere bütün kapıları kapattıklarından söz etmiştir:

“İrmağız, her akan sele uymayız,
Şarktan, garbdan esen yeke uymayız
El uysun bize, biz ele uymayız,
Biz dilmaç değiliz, yalvacız yalvaç.”²³

Gazete ve dergi yazılarıyla olduğu gibi şiirleriyle de millî edebiyat akımını edebî ve fikrî yönden besleyen şâir, Türkiye’nin sosyal değişim sürecinde bilimselliğe dayanan bir kültür

²⁰ Tefvik Fikret, a.g.e., s.97.

²¹ Tefvik Fikret, a.g.e., s.76.

²² Kenan Akyüz, a.g.Ant., s.708.

²³ Kenan Akyüz, a.g.Ant., s.708.

sentezine ulaşarak yol ayrımındaki milletimize duygu yüklü olduğu kadar akılcı ve gerçekçi de sayılabilecek olan bir yol göstermiştir: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak.

Ziya Gökalp “muasırlaşma” kavramı ile Batı medeniyeti dairesine girmeyi, Batı medeniyetini benimseyip özümsemeyi kastetmiştir. Nitekim ünlü eseri “Türkçülüğün Esasları”nda Türk sosyal bünyesi için uygun bulduğu bu sentezin, “Türkçülüğün Esasları”nın birinci prensibi olarak nasıl özetlenebileceğini şu veciz ifade ile ortaya koymuştur: <<Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim.>>²⁴

Ziya Gökalp’e göre Batıcılık (Garpçılık), Batı medeniyeti dairesine girmek ve bu medeniyette Batılılar düzeyine erişmektir. Bu yüzden Tanzimat hareketini gerçek anlamda Batılılaşma saymaz. O’na göre Tanzimatçılar, Doğu medeniyetiyle Batı medeniyetini birleştirerek bu bileşime dayanan karma bir medeniyet yaratma arayışı içine girmişler; böyle bir şey imkânsız olduğu için de başarılı olamamışlardır:

“Vaktiyle, Tanzimatçılar da bu lüzümü idrak ederek, Avrupa medeniyetini almağa teşebbüs etmişlerdi: Fakat onlar aldıkları şeyleri yarım alıyorlar, tam almıyorlardı. Bundan dolayıdır ki ne bir hakiki darülfünûn yapabildiler, ne mütecanis bir adliye teşkilâtı vücuda getirebildiler ...

Tanzimatçıların büyük bir hatası da bize şark medeniyetiyle garp medeniyetinin terkiibinden bir irfan halitası yapmak istemeleri idi. Sistemleri büsbütün ayrı umdelere istinat eden iki makûs medeniyetin imtizac edemeyeceğini düşünememişlerdi.”²⁵

Bu çerçevede Ziya Gökalp’in değerlendirmesine göre Batı (Garp) bilimde, sanayide, askerî ve hukukî teşkilâtlanmada kaydettiği gelişme ve teknolojik ilerlemelerle Avrupa’yı temsil etmektedir. Kısaca söylemek gerekirse çağdaş medeniyeti simgelemektedir.

Bu anlayışla Gökalp, mevcut kurumlarıyla Batı’yı bizim için yararlı bir model olarak görürken, onun medeniyet cephesine işaret etmiştir. Bu yönüyle Batı, sanatçının gözünde âdetâ bir akademidir. Nitekim Yeni Hayat’ta yayınladığı “Medeniyet” başlıklı manzumesinde Batı’yı nasıl gördüğünü açıklarken:

“Avrupa bir akademi, âzâları milletler;
Her biri bir nurlu dehâ, çünkü ayrı harsı var.
Avrupa bir dâr-ül-fünûn, hocaları milletler;
Her birinin ihtisası, bir örneksiz dersi var.

Bu nurlardan biri sönse medeniyet loş kalır;
Derslerinden biri durur, bir kürsüsü boş kalır.

Medeniyet beynelmilel yazılacak bir kitap;
Her faslını milletin harsı teşkil edecek.
Medeniyet bir konser ki birçok çalgı saz, rubâb
Birleşmekle bir ahengi ancak tek mil edecek.

Bu kitabın bir mebhası eksik olsa okunmaz;
Bir âleti yoksa, ahenk gönüllere dokunmaz.”²⁶

Şiirin ilk kıt’asında Avrupa’yı “Akademi”, “Dârülfünûn” (Üniversite) olarak niteleyen büyük düşünür Gökalp, bu akademinin üyeleri, üniversitenin hocaları olarak da milletleri gösterir. Ona göre her milletin kendine özgü bir harsı (kültürü) vardır. Bunlar milletlerin birlikte yarattıkları ortak medeniyetin hayat damarlarıdır.

Milletler, dahil oldukları medeniyeti kültürlerine aşlamak suretiyle o medeniyetin beslenme kaynaklarından biri haline gelirler. Böylece her alanda yükselişe geçerler. Medeniyeti

²⁴ Ziya Gökalp. (1967). Türkçülüğün Esasları, (Hz. Mehmet Kaplan), İstanbul, s.63.

²⁵ Ziya Gökalp, a.g.e. , s.59.

²⁶ Kenan Akyüz, a.g. Ant., s.708-709.

kültürlerine aşlamayan milletler Gökalp'a göre gelişip bir varlık gösteremezler. O, Tanzimat yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği bocalamayı da aynı nedene bağlar:

“Tanzimatçılar, Osmanlı Medeniyeti'ni garp medeniyetiyle telife çalışmışlardır. Halbuki iki zıt medeniyet yan yana yaşayamazlar; sistemleri biri birine muhalif bulunduğu için ikisi de biri birini bozmağa sebep olur. Meselâ, garbın musiki fenniyle şarkın musiki fenni biri biriyle itilâf edemez. Garbın tecrübî mantığı ile şarkın iskolastik mantığı yekdiğerleriyle barışamaz. Bir millet ya şarklı olur, ya garplı olur. İki dinli bir fert olamadığı gibi, iki medeniyetli bir millet de olamaz. Tanzimatçılar, bu noktayı bilmedikleri için, yaptıkları teceddütte muvaffak olmadılar.”²⁷

Yukarıdaki manzumenin ikinci kıt'asında medeniyetin, aynı medeniyet dairesindeki milletlerin kültürleriyle hayat bulup yükseleceğini vurgulamak üzere iki ayrı benzetme üzerinde durulur. Birincisinde medeniyet, <<beynelmîlel yazılacak bir kitap>>a benzetilir. Bu kitabın her faslı ayrı bir milletin kültüründen oluşmaktadır. İkincisinde ise medeniyet, konser veren bir orkestra olarak düşünölmüştür. Bu orkestranın her bir sazı, her bir enstrümanı farklı bir milleti simgeler. Hepsi birlikte uyum içinde çalıştıkları vakit dinleyenleri hayran bırakan, kulağa hoş gelen bir musiki oluşur. Sazlardan biri eksik olduğunda ya da çatlak ses verdiğinde ise, Gökalp'a göre, gönlümüzü okşayacak bir ahenk oluşmaz. Böylece Gökalp, kültür-medeniyet ilişkisine kendince bir yorum getirir.

Sonuç olarak Ziya Gökalp'ın Batıcılığı, medeniyet alanında Avrupa'nın örnek alınması gereken bir model olduğuna inancına dayanmaktadır. Kısaca, milletimiz Batı medeniyeti dairesine dahil olmalı, millî kültürünü de ihmal etmemelidir, demektedir. Kültürümüzün milletimizin gelişip yükselmesine olumlu katkıda bulunabilmesi için de dahil olduğumuz medeniyetin millî kültürümüze aşılması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, millî kültürümüzün önemli bir ögesi Türk iktisadî hayatının da Batılı milletlerin iktisadî hayatları düzeyine eriştirilmesinin zorunluluğuna inandığını belirten Gökalp diğer alanlardaki başarılarımızın şartını da iktisadî hayatımızdaki gelişmeye bağlar ve “Bir memlekette iktisadî hayat yüksek değilse ne ilim, ne sanat, ne felsefe, hattâ ne de ahlâk ve din yüksek tecellilerini gösteremez.” (Küçük Mecmua, 1922) diyerek, arzu edilen medenî âleme (Batı) erişmede, Avrupa medeniyeti ile aşılannmış millî kültür öğelerinin her birinde belirli bir yükseliş, belirli bir gelişim sağlayabilmenin iktisaden büyüme şartına bağlı olduğunu özellikle vurgulamış olur.

V. MEHMET ÂKİF'İN SİİRLERİNDE BATICILIK

İkinci Meşrutiyet (1908) sonrası şiirimizde, döneme egemen olan fikrî akımın dışında, kendi yolunu kendisi çizerek cemiyetçiliği sanatının ana düzlemi kılmış bir vatan şâirimiz vardır: Mehmet Âkif Ersoy. 1908 yılına gelinceye kadar “Safahat şâiri” çizgisini sürdürmüş olan sanatçının Meşrutiyet'in ilânı yıllarından başlayarak “vatan” genel temasını işlemeye ağırlık verdiğini görürüz. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun adım adım çöküşe doğru gittiğini sezmiştir. Yüreği din, vatan ve millet duygularıyla yanıp tutuşan büyük şâirin zihni, aynı duyguları paylaşan her Türk aydınında göröldüğü gibi, artık kurtuluş çareleri aramaya koyulmuştur.

Bu arayışta, O'nun ilk adım olarak toplumu düzeltme işine (toplum mühendisliği) giriştiğini görüyoruz. Çünkü Âkif, tüm kalbiyle inanmaktadır ki, toplumu düzeltmeden; ona güçlü dönemlerdeki yüksek maneviyatı, fizikî dinamizmi, fikrî genişliği, bilimsel düşünme ve kavrayış becerisini kazandırmadan içine düştüğü zilletten kurtarmak imkânsızdır. Bu amaçla Âkif, daha Safahat'ın ilk kitabında (Safahat, Birinci Kitap, 1911) toplumumuzu zehirleyen “sefalet ve atalet kaynaklarına” baş kaldırır. Bizi medenî âlemden geri bırakan her bir sosyal hastalığı tek tek belirleyip ortaya çıkarır. Bununla Türk milletine, onu çağın gerisine iten, sefalet ve ataletle yönelten bütün unsurlardan kurtulabilme duygusu aşlamak ister.

²⁷ Ziya Gökalp, a.g.e. , s.40.

Bu çerçevede bireylerde, yeri geldikçe bazı durumlara karşı “acıma hissi”, bazı şeylerden “iğrenme” hissi, bazı durumlarda da tembellek ve miskinlikten kurtularak gayrete gelme, azim gösterme duygusu uyandırmaya özen gösterir. Bunu yaparken yer yer isyancı bir tutum da sergileyen millî şâirimiz Âkif, bir toplumu içine düştüğü duyarsızlık batağından kurtarmadan onu atılımcı, zinde bir ruha kavuşturmanın mümkün olamayacağını düşünür.

İşte bu nedenle daha ilk Safahat’ta Hasta, Seyfî Baba, Mahalle Kahvesi, Meyhâne, Köse İmam, Durmayalım ve Azim gibi manzumeleriyle özlemini duyduğu ideal bir toplumla bağdaştıramadığı sosyal güvensizlik, hamiyetsizlik, “sefalet ve atalet” yuvalarından çıkamama, tembellek ve miskinlik gösterme gibi hususlara karşı çıkmıştır. Bunlardan sıyrılmadan bir milletin kendine çeki düzen veremeyeceğini savunan şâir, önce geçmişimizden örnekler vererek nasıl bir millet olduğumuz gerçeğini gözler önüne serer:

“Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:
Gelmiş dünyaya milliyet nedir öğretmişiz!
Kapkaranlıkken bütün âfâkı insâniyetin,
Nûr olup fişkirmişiz tâ sînesinden zulmetin;
Yarmışız edvâr- ı fetretten kalan yeldâları;
Fikr-i ferdâ doğmadan yağdırmışız ferdâları!
.....
Yükselip akvâmı almış fevç fevç âgûşuna;
Hepsi dalmış vahdetin âheng-i cûşâcûşuna.”²⁸

böylece önce ecdâdımızı doğru tanımamıza yardımcı olan şâir, bu aşamada yavaş yavaş Batı dünyasından söz etmeye, o dünyayı Doğu (Şark) ile karşılaştırmaya başlar:

“Köprüler asma imiş Avrupa âfâkında...
Varsın olsun, o da bir şey mi? Bizim Şark’ın da,
Böyle daldırma olur...”²⁹

diyerek, bize ait olana alaycı bir bakış sergiler. Bir yerde de bu iki dünyayı (Batı-Doğu) tamamıyla gerçekçi bir bakışla ele alarak şöyle karşılaştırır:

“Bakın mücâhid olan Garb’a şimdi bir kere
Havâyâ hükmediyor kani olmuyor da yere.
Dönün de âtil olan Şark’ı seyredin: ne geri!
Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!”³⁰

Şâir bazen de milletin öncüsü durumundaki düşünürlerimizin bu yoldaki tavsiyelerine değinir:

“Garb’ın efkârını mâl etmeli Şark’ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; yani.”³¹

Bu bağlamda ilginç olan, dikkat çeken nokta, daha Meşrutiyet (1908) yıllarında Âkif’in Batı’yı “medenî” bir dünya olarak kabul etmesi ve aynı sıfatla anarak bu âlemin Doğu’dan (Şark) üstünlüğünü yeri geldikçe vurgulamasıdır. Safahat’ın çeşitli kısımlarında geçen şu mısralar bu düşüncüyü doğrular mahiyettedir:

²⁸ Mehmed Âkif. (1982). *Safahat*. Tertip eden: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, s.221.

²⁹ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.155.

³⁰ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.264.

³¹ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.182.

“Medenî Avrupa, bilmem neye görmezdi bunu?”³²
 “Medenî Avrupa’nın dâmen-i irfânında”³³
 “Medenî Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?”³⁴

Şâirin, “Medenî Avrupa”yı milletimizin hangi bakımlardan örnek alabileceğini açıkladığı bölümde (Süleymaniye Kürsüsü’nde), öncelikle çeşitli milletler, ülkeler üzerinde tek tek durarak bunlar hakkında tanıtıcı bilgiler verdiğini görürüz. Bunlar arasında Âkif’in en çok sevdiği, beğendiği ve hayranlık duyduğu millet Japonlardır. O’nun Japonlar’dan söz ederken:

“Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
 O da sahiplerinin lâhik olan izniyle
 ...
 Garb’ın eşyası, eğer kıymeti hâizse yürür;
 Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!”³⁵

diyerek, bu milletin Batı’yı (Medenî Avrupa) hangi yönlerden örnek aldığını açıklar. Japonlar’ın Batı’ya körü körüne hayranlık beslemediklerini, onlardan sadece ihtiyaçları olan bilimsel ve teknik alanlarda yararlandıklarını özellikle vurgularken; bizlere Batı dünyasından hangi bakımlardan yararlanabileceğimiz hususunda kılavuzluk etmiş olur.

Aynı kitabın (Safahat, İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsü’nde) sonlarına doğru, Şark dünyasını bir baştan öbür başa gezip dolaştığından; birtakım kurumlarında titizlikle incelemelerde bulunduğundan söz eder:

“Bana siz âlem-i İslâmı sorun, söyleyeyim;
 Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim, görmediğim,
 Şark-ı Aksa’dan alın, Mağrib-i Aksa’ya kadar,
 Müslüman yurdunu baştan başa kaç devrim var!”³⁶

Âkif’in maksadı, “Medenî Avrupa”nın karşısında nasıl bir Müslüman (Şark) dünyasının bulunduğunu milletimize göstermektir. Onun içindir ki önce “Şark” (Doğu) dünyasına ilişkin izlenimlerini okuyucunun dikkatine titizlikle sunar:

“<<Ne gördün, Şark’ı çok gezdin?>> diyorlar. Gördüğüm: yer yer,
 Harap iller, serilmiş hânümânlar , başsız ümmetler ;
 Yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar ;
 Buruşmuş çehreler , tersiz alımlar , işlemez kollar ;
 Bükülmüş beller , incelmüş boyunlar , kaynamaz kanlar.
 Düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler , paslı vicdanlar ;
 Tegallübler , esâretler ; tehakkümler , mezelletler ;
 Riyâlar; türlü iğrenç iptilâlar, türlü illetler.”³⁷

Sonra, Şark’ın yüzyıllardır önderliğini yapmış olan Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu durumdan söz ederek onun da diğer Şark ülkelerinden pek farklı olmadığını vurgular. Bunu yaparken geriliğimizin nedenlerine inmeyi de ihmal etmez. Önce, yöneticisinden halk tabakasına kadar değişik kesimlerdeki yozlaşmaya, çürüyüp kokuşmuşluğa değinir:

³² Mehmed Âkif, a.g.e. , s.164.

³³ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.176.

³⁴ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.179.

³⁵ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.171.

³⁶ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.162.

³⁷ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.449.

“Sığmıyor en büyük endâzeye işler artık;
Saltanat nâmına, din nâmına bin maskaralık...

...

Nerde bir maskara sivrilse, hayâsızlara pîr ,
Haydi Mabeyn-i Hümâyûna!.. Ya bâlâ, ya vezîr!
Hele ilmiye bayâğdan da aşâğ bir turşu
Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu!”³⁸

Sonra İslâm dünyasının eski bilim ve kültür merkezlerini anarak o kurumlardaki bozulmadan, içi burkularak şöyle söz eder:

“O Buhârâ! O mübârek, o muazzam toprak!
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!
İbn-i Sinâ’ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!
O rasad-hâne-i dünya, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurâfâta o mazisiyle:
Ay tutulmuş, <<Kovalım şeytanı kalkın!>> diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!”³⁹

Görüldüğü gibi Batı, bilimin aydınlık ufkunda her gün yeni yeni ilerlemeler, gelişmeler kaydederken; Doğu dünyasının, içinde bulunduğu cehâlet nedeniyle, hurâfeler batağına saplanıp kaldığını şâir, özellikle dikkatlere sunar. Doğu dünyasının eski bilim yuvalarını yüzüstü bırakarak bilime ve fenne sırt çevirmesi gerçeğini, Âkif’in dizeleri kadar duygulu ve etkili anlatan manzumeye rastlamak imkânsızdır. Bu gerçek, yani geçmişin en ileri bilim ve kültür yuvalarını kurmuş olan Şark dünyasının cehâletin, hurâfelerin ve zilletin kucacağına düşmüş olması gerçeğinin karşısında şâir, büyük acı duyar, âdeta kahrolur ve şöyle figân eder:

“Şarkın mefâhir dolu mâzî-i kemâli
Ya Rab, ne onulmaz yaradır şimdiki hâli!”⁴⁰

Okuyucunun küçük bir kıyaslama yaparak ibret alabilmesi için şâir, bu hususta o sıralar bizden daha iyi bir konumdaki Hindistan’dan da söz eder. Hintliler’in dahi bize göre daha bilinçli hareket ettiklerini; Batı’yı izlerlerken yersiz özentilere kapılmadıklarını, körü körüne taklide yeltenmediklerini vurgular. Sadece bilime yöneldiklerini belirterek bu alanda Batı’nın bile saygı duyduğu bilim adamları yetiştirebildiklerinden söz eder:

“...

Ulemâ var ki; huzurunda bugün Garp eğilir.
Hele hayran kalır insan yetişen gençlere de
Bunların birçoğu tahsil eder İngiltere’de.

...

Öyle maymun gibi, taklide özenmek bilmez,
Hiss-i milliyeti sağlamdır onun, eksilmez.
Garb’ın almışsa herif, ilmîni almış yalnız,
Bakıyorsun: eli san’atlı fakat, turnaksız!”⁴¹

³⁸ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.163.

³⁹ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.168.

⁴⁰ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.486.

⁴¹ Mehmed Âkif, a.g.e. , s.172.

Âkif bu dizeleriyle, milletimiz için de kurtuluş yolunun Batı'nın bilim ve tekniğini almaktan geçtiğini vurgularken bu yolda millî kültüre sahip çıkmanın önemine de özellikle değinir.

İkinci Kitap'ın sonunda şâirin, “Terakkî Sırrı” başlığı altında, milletimize gelişme ve ilerlemenin gerçek sırrını verme çabasına giriştiğini görürüz:

“İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?
Nedir esbâb-ı terakkîsi? Yakından görmek?”⁴²

diyerek Âkif, Japon toplumu üzerinde gerçekleştirdiği bu incelemenin sonunda ulaştığı kanaati, milletimize hitaben yazdığı şu dizelerde dile getirirken, her vesileyle vurguladığı gibi, Batı yine sadece bilimi, sanatı ve çok çalışması ile bize çizilen en uygun bir model olmaktadır:

“Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini,
Veriniz hem de mesâinize son sür'atini.
Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hatırda tutun ettiğim ihtârî demin:
Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,
Kendi <<mâhiyet-i rûhiyyeniz >>niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz.”⁴³

Dizelerde de anlatılmak istendiği gibi, şâirimiz Batı'nın yalnızca bilimini, sanatını almamızın yerinde olacağını belirtmekte; sonra da var gücümüzle ve oldukça hızlı bir tempoyla çalışmamız gerektiğini bildirmektedir. Ayrıca, izlenecek bu yolda millî benliğin yitirilmemesinin önemi de vurgulanarak millete gerçek kılavuzun bizi biz yapan bu değerler olduğunun bilinmesi istenmektedir.

Balkan Savaşı (1912) öncesinde, Batı'yı medenî bir âlem olarak gören ve yeri geldikçe Doğu dünyasına olan üstünlüğünden söz eden Âkif, onun emperyalist, saldırgan, sömürgeci yönüne henüz değinmez. Her halde milletimizi ürkütmemek için olacak ki, bildiği halde Batı'nın bu olumsuz tarafı üzerinde pek durmaz. Oysa, Avrupa daha 1911 yılında Trablusgarp olayı ile vahşî yüzünü göstermeye başlamıştır. Fakat, milletimizin kalbinde derin yaralar açan, onu bir “var oluş – yok oluş” ikilemiyle karşı karşıya getiren Batı saldırıları 1912 sonrasında, Balkan Savaşı ve özellikle I.Dünya Savaşı (1914-1918) ile gerçekleşmiştir.

Bu devrede Âkif, Batı âlemine karşı, onların saldırgan tutum ve davranışlarından kaynaklanan olumsuz bir bakış sergiler Zira, “Medenî Avrupa” dediği Batı'nın kışkırtıp desteklediği Balkan toplumları (Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlılar), şâirin ifadesiyle <<Milletlerin en kahpesinden üç leîm ordu>> hâince bir saldırı düzenleyerek Osmanlı'yı gâfil avlamışlar; Balkanlardaki binlerce soydaşımızı katlederek görülmemiş bir vahşet sergilemişlerdir. Bu olayın sonucu, Balkanlar'dan İstanbul'a ve Anadolu'ya tersine bir göç başlamış; dört yüz yıl himayelerinde rahat bir şekilde yaşattıkları Balkan Hıristiyanlarının insafına terk edilen o bölgedeki soydaşlarımız, tarihte görülmemiş zulüm ve baskılara maruz kalmışlardır.

Bu olay şâiri derinden etkilemiştir. Bu yüzden içindeki isyânı haykırmadan edemez:

“İlâhî, şer'-i ma'sumun şu topraklardı yurdu...
Nasıl te'yîd-i kahrın en rezîl akvâma vurdurdu?
Evet, milletlerin en kahpesinden, üç leîm ordu,
Gelip tâ sînemizden vurdu, seyret hem, nasıl vurdu:
Ki istikbâl için çarpan yürekler ansızın durdu!”⁴⁴

⁴² Mehmed Âkif, a.g.e., s.187.

⁴³ Mehmed Âkif, a.g.e., s.187.

⁴⁴ Mehmed Âkif, a.g.e., s.193.

Felâketler, bununla da bitmez. Her yeni gün daha acı, daha kahredici ve daha canice olaylarla dolu, daha feci felâketler getirmeye başlayınca Âkif, önceleri “Medenî Avrupa” olarak bahsettiği Batı dünyasına veryansın ederek, hakaretler yağdırır. Çünkü, Batı’nın gerçek yüzüyle karşılaştıklarını anlamışlardır. O nedenle Batı’ya duyduğu nefret ve kinin etkisiyle şöyle haykırır:

“Tükürün Ehl-i Sâlibin o hayâsız yüzüne!
Tükürün, onların asla güvenilmez sözüne!
Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!”⁴⁵

Şâir öfkesini yenemeyip olup bitenleri duygusuz, kaygısız ve miskinçe izleyen Doğu (Şark) dünyasına döner; aynı manzumenin bir mısraında, <<Tükürün cephe-i lâkaydına, Şark’ın tükürün!>> diyerek onlara da hakaret yağdırır. Bundan böyle Âkif’in zihninde “medeniyet” kavramı “vahşet”, “canavarlık” ve “kahpelik” kavramlarını çağrıştırmaya başlamıştır:

“Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyet denilen kahpe, hakîkat yüzüz.”⁴⁶

Tüm dünyası maddiyat olan Batılı, çıkarıcıdır. Dolayısıyla ruhsuz ve duygusuz bir toplumdur:

“..... <<Avrupalı>>
Denince rûhu sağır, kalbi his için kapalı.”⁴⁷

Bunun içindir ki, Batı’nın kışkırtmasıyla Osmanlı’ya karşı ayaklanarak bağımsızlık peşinde koşan bazı Müslüman teb’ayı, Âkif şu dizelerle uyarır:

“<<Medeniyet!>> size çoktan beridir dış biliyor;
Evvêlâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor.”⁴⁸

Nitekim Çanakkale Savaşı ile Batı gerçek yüzünü, saklamaya bile gerek duymaksızın, daha da açığa vurmuş; emperyalist niyetini tüm dünyaya göstermiştir. Bu nedenle artık Âkif’in gözünde Avrupa, vahşeti ve saldırganlığı çağrıştıran bir kavram hâline gelmiştir. Şâir bu duygu ve düşüncelerle Safahat’ın “Âsım” başlıklı bölümünde (Altıncı Kitap) “Boğaz Harbi”ni anlatırken Batılı saldırganları şöyle vasıflandırmıştır:

“Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde – gösterdiği vahşetle <<bu: bir Avrupalı>>
Dedirir - yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahpesi yahut kafesi!”⁴⁹

Birinci Dünya Savaşı sırasında maskesi düşen Batı’nın, eline fırsat geçince Doğu dünyasına neler yapabileceği açık bir şekilde görülmüştür. Bu durumu çok iyi bilen Mehmet Âkif, Avrupalının sömürgeci, emperyalist bir politika güttüğünün altını çizdikten sonra her şeye

⁴⁵ Mehmed Âkif, a.g.e., s.199.

⁴⁶ Mehmed Âkif, a.g.e., s.201.

⁴⁷ Mehmed Âkif, a.g.e., s.342.

⁴⁸ Mehmed Âkif, a.g.e., s.206.

⁴⁹ Mehmed Âkif, a.g.e., s.425.

rağmen onları güçlü, hâkim duruma getiren faktörün bilimsel gelişme ile sanatta ve teknolojide gösterdikleri ilerleme olduğunu vurgular.

Bu nedenle, milletimizin Batı'yı izlemeye, örnek almaya çalışmasının gerekliliğine inandığını belirterek Âsım'ın sonuna doğru gençlere şu tavsiyede bulunur:

“Gezmeysin ortada, oğlum sokulun bir sapaya,
Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya”

...

“Bu cihetten, hani, hiç yılmasın, oğlum, gözünüz;
Sade Garb'ın, yalnız, ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin!
Fen diyarında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi suları
Aynı menbâları ihyâ için artık burada
Kafanız işlesin oğlum, kanal olsun arada.”⁵⁰

Bu maksatla Âsım şiirinin kurgusal kişileri olan Âsım ve arkadaşlarına, savaş dolayısıyla yarıda bıraktıkları öğrenimlerini vakit geçirmeden tamamlamaları; bilim ve sanat alanlarında kendilerini çok iyi yetiştirerek yurda dönmeleri hususunda birtakım uyarılarda bulunur. Çünkü onlardan milletimizi aydınlatmalarını beklemektedir. Bunun için de derhal Avrupa'ya (Berlin'e) dönmelerini ister:

“– İnkılâbın yolu mâdem ki bu yoldur yalnız,
Altı ay, bir sene gayret size eğlence demek...
Siz ki yıllarca neler çekmediniz, hem gülerek!
Hani bir ömre bedeldir şu geçen her gününüz!
Bir gün evvel gidiniz, bir saat evvel dönünüz!
Şark'ın âgûşu açıktır o zaman işte size;
O zaman varmanın imkânı olur gâyenize;”⁵¹

diyerek, Âsım ve arkadaşlarını Batı'dan gerekli feyzi almaları hususunda iknâ etmeye çalışır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, K. (1967). Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, II.
- Akyüz K. (1987). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul.
- Ersoy, M. Âkif (1982). *Safahat*. Tertip eden: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul.
- Hanioğlu, M.Ş. (1989). *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*. cilt I, 2.Baskı, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul.
- Tevfik, F. (1985). *Rübâb-ı Şikeste*. Hz. Fahri Uzun, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1967). *Türkçülüğün Esasları*. Hz. Mehmet Kaplan, İstanbul.

⁵⁰ Mehmed Âkif, a.g.e., ss.441-443.

⁵¹ Mehmed Âkif, a.g.e., s.444.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):139-148 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Bağlamda Yengi Kün (Nevruz): Mitolojik Olgudan Mitolojik Kurguya

Fuzuli Bayat*

Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 27310 Gaziantep

Özet: Eski Türklerin atalar kültürüyle bağlantılı olan Yeni Gün Bayramı, Çin kaynaklarına göre M.Ö. “Yengi Kün” adıyla bayram olarak kabul edilmiştir. Bahara giriş adlı bu tören Hunlar ve Göktürkler zamanından yapıyordu. Ayrıca bu törenlerin, çoğu zaman atalar mağaralarında gerçekleştirildiği bilinmektedir. Nevruz adıyla bilinen Yeni Gün veya ilkbahar bayramı ölüp dirilme anlamında ata ruhlarının toplumu denetleme ve koruma inancıyla da bağlantılıdır. Yeni yıl takvim mitinin ilkbaharı simgelemesi ve Nevruz’un ilkbaharda kutlanması hayvan besleyen konar-göçer bir kavmin sosyo-kültürel dokusu ile izah edilmelidir. Takvim anlayışının eski Türklerde hayvan kültürü bağlamında algılanması ile, 21 Mart (bazı yörelerde Haziran ayı veya Temmuz da olabilir.), yeni doğuşun, yeni oluşumun başlangıcı olarak tasarlanmış, bu kutsanmanın toplumsal bir değer kazanarak her yıl kutsanması ve kutlanması başlangıcı tekrarlanmış ve Türkler bu şekilde kendi var oluş ve yenilenme imgelerini gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Nevruz’da yapılan kutlamalar da hayvan besleyen bir kavmin ölüp dirilme düşüncesini simgelemektedir. Yapılan ritüeller ve oyunlar da bayramı ölüp dirilme mitine bağlamaktadır. Bu ritüel ve oyunlar Ergenekon’dan çıkış, Köse Köse oyunu, ayı abası oyunu, saya gösterileri, kaplan oyunu, Mart kızı sahnesi vs. ibarettir.

Anahtar kelimeler: Yeni Gün, ölüp dirilme ritüeli, ilkbahar kutlamaları, konar-göçer kavim

Yengi Kün (Nevruz) in the Context of the Socio-Cultural and Socio-Economic: from Mythological Phenomenon to Mythological Fiction

Abstract: The New Day Holiday, which is related to the ancestral cult of Ancient Turks, was accepted as a holy day according to Chinese sources (B.C.) and as “Yengi Kün.” This ceremony, identifying the coming of spring, was held in the times of Huns and Göktürks. Besides, these ceremonies were known to be often performed in ancestral caves. Known as Nevruz, Yengi Kün or the spring holiday is, in the senses of death and resurrection, also associated with the belief that souls conducted and protected the society. The new year calendrical myth symbolizing spring and Nevruz being celebrated in spring should account for the socio-cultural fabric of a nomadic tribe that grew beasts. As the idea of calendar was discerned with respect to the beast culture in Ancient Turks, 21st March (possibly June or July in some localities) was thought to be the beginning of new birth and new formation, and this blessing, attaining a social esteem, was repeated every year in the forms of consecration and celebration, and with it, Turks achieved their own images for coming into being and revival. As a matter of fact, celebrations in Nevruz time symbolized a beast-growing tribe’s idea of death and resurrection. Performed rituals and games, furthermore, connected the holiday to death-resurrection myth. Those rituals and games consisted of exodus from Ergenekon, Saya performances, the games of Köse Köse (a scanty-bearded man), of bear drugget, of tiger, March Maiden’s scene, etc.

Key words: New day, death-resurrection ritual, spring celebrations, nomadic tribe

I. GİRİŞ

Türk dünyasının hemen hemen her yerinde ve daha geniş bağlamda Çin Seddi'nden Adriyatik Denizi'ne kadar olan bir alanda kutlanan ilkbahar bayramının esas anlamı Türk mitolojisinde ölüp dirilen doğanın simgesi olmasıdır. Bu ölüp dirilme eski inançlarına bağlı olan Türk tarikatlarındaki ölmeden evvel ölmek anlayışı gibi felsefi, irfanı bir anlam kazanmıştır.

Eski Türklerin atalar kültürüyle bağlantılı olan Yeni Gün Bayramı, Çin kaynaklarına göre M.Ö. **Yengi Kün** adıyla bayram olarak kabul edilmiştir. Bahara giriş adlı bu tören Hunlar ve Göktürkler zamanında da uygulanıyordu.¹ Ayrıca bu törenlerin, çoğu zaman atalar mağaralarında gerçekleştirildiği bilinmektedir. Nevruz adıyla bilinen Yeni Gün veya ilkbahar bayramı ölüp dirilme anlamında ata ruhlarının toplumu denetleme ve koruma inancıyla da doğrudan doğruya bağlantılıdır.

Zamanla ilkbahar takvim mitleri Orta ve Ön Asya Türk halklarında Nevruz adı altında toplanmış ve yeni yıl kutlamaları Nevruz çerçevesinde düşünülmüştür. Ancak bir çok Türk topluluğu Nevruz kelimesini kullanmıyor. Mesela, Gagauzlar Baba Marta veya İlyaz Yortusu, Kazaklar Ulıstın Ulı Künü, Çuvaşlar Nartukan veya Nurıs, Altaylılar Cılgayak, Hakaslar Çılpazı, Yakutlar Isıah derler. Oysa bazı Türk halkları Nevruz kelimesini Türkçe terimle paralel kullanıyorlar. Mesela, Özbekler Yeni Kün ve Nevruzu Sultan, Başkurtlar İрте Yaz ve Navruz, Uygurlar Yeni Gün ve Noruz, Kırım Tatarları Gündönümü ve Navrez, Nogaylar Sabantoy ve Navruz, Karaçay-Malkarlar Gollu, Saban Toy ve Navruz. Azerbaycan, Türkiye Türkleri ve Tatarlar yalnız Nevruz kelimesini kullanıyorlar.

Yeni yıl takvim mitinin ilkbaharı simgelemesi ve Nevruz'un ilkbaharda kutlanması hayvan besleyen konar-göçer bir toplumun sosyo-kültürel dokusu ile izah edilmelidir. Takvim anlayışının eski Türklerde hayvan kültürü bağlamında algılanması 21 Martı (bazı yörelerde Haziran ayı veya Temmuz da olabilir.) yeni doğuşun, yeni oluşumun başlangıcı olarak tasarlanmış ve bu kutsanma toplumsal bir değer kazanarak her yıl kutsanmakla ve kutlanmakla başlangıcı tekrarlanmış ve Türkler bununla kendi varoluş ve yenilenme imgelerini gerçekleştirmiştir. Hayvanların dölleme dönemi olarak bilinen Mart veya soğuk bölgelerde Haziran (Temmuz da olabilir) tabiatın da canlanması, otların yeşermesi, doğanın uyanışı olarak bilindiği içindir ki hayvan besleyen bir toplum olan Türkler tarafından kutlanmıştır.

Bütün durumlarda Türk mitolojik düşüncesinde Yeni Gün, dirilişin, yeniden doğuşun simgesidir. Bu bağlamda Yeni Gün veya bugünkü adıyla Nevruz, kozmogonik mitlerin bir parçasıdır, denilebilir. Nitekim dünyanın yenilenmesi her yıl yapılan Bahar bayramıyla gerçekleştirilmiştir. Dünyanın sonu hakkındaki mitler ve ritler her yıl yapılan Nevruz şöleniyle yeni bir başlangıcı simgeler duruma getirilir ve insanlık bununla yıpranan dünyayı yenilediğini düşünür. Nevruz kutlamaları bugün ayrı bir özellik kazanmasına rağmen simgesel olarak dünyanın yeniden yaratılışını içerir. Zamanla bu simge yeni olgularla ve öğelerle donatılmış olsa da esas işaret değişmez olarak kalmıştır. Türk kültürünün terkip kısmını oluşturan bu simgesel bayram eskiden beri varolan birlik, beraberlik, bereket, sevgi ve dayanışma düşüncesini pekiştirmiş ve zamanla sözlü kültür ortamında bunlara ilave anlamlar da kazandırmıştır.

Yeni Gün Bayramı ve kutlamaları hakkında Çin kaynaklarından Kutadgu Bilig'e, Kaşgarlı Mahmut'tan Bîrûnî'ye, Nizâmü'l Mülk'ün Siyasetname'sinden Melikşah'ın takvimine kadar, Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in kanunlarına kadar tarihi ve edebi, ilmi ve felsefi kaynaklarda geniş bilgi verilmiştir. Yeni Gün (yeni adıyla Nevruz) Bayramı şairlerimizin de esin kaynağı olmuştur: Kuloğlu, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, Şükrü Baba, Hüsnü Baba, Fuzuli, Nevi Efendi, Nefi, Nedim, Hüseyin Suad, Namık Kemal, Güney Azerbaycan'ının büyük şairi

¹ N.Ya. Biçurin. (1950). *Sobranie Svedeniy o Narodah Obitavşih Sredney Azii v Drevnie Vremena. T. 1*, Moskova-Leningrad.

Şehriyar ve Türkmen şairi Mahdumkulu Nevruz bayramının gelişi ile ilgili “Nevruziye” veya “Bahariye” denilen şiirler yazmışlardır.

II. ÖLÜP DİRİLEN TABİAT KÜLTÜ

Nevruz’da yapılan bazı uygulamalar ve adetler ölüp dirilmeyi simgelemektedir. Azerbaycan Türklerinde Nevruz günü toprak altında açılan geçitten geçmek gibi bir adet vardır. Türklerin Ergenekon’dan çıkışlarını sembolik olarak yansıtan bu gelenek yeniden doğmaya, karanlıktan ışığa çıkmaya, sıkıntıdan kurtulmaya, bir diğer inanca göre ağırlıkları atmaya kapalı mekandan geniş dünyaya açılmaya işaretler. Azerbaycan Nevruz’unda çok popüler olan Kosa Kosa (Köse Köse) halk oyunu kuru, yeşilliksiz kışı simgeleyen kösenin, yeşilliği, diriliği simgeleyen keçiyle savaşıdır. Asırlardan beri sürüp gelen kışla ilkbaharın, bir başka deyişle ölümle yaşamın mücadelesi köseyle keçi tiplerinde sembolleştirilmiş, Nevruz’un mitolojik kökeni bu şekilde korunmuştur.

Köse Köse oyunu daha önceki devirlerde diğer Türk halklarında da görülüyor. Bugün bile doğu Anadolu’da Köse Köse adlı oyun oynanıyor. Ayrıca Tang devrinden bahseden Hoyilin, hayvan kıyafeti giymiş kişilerin eski yılı uğurlayıp, yeni yılı karşılamalarından haber veriyor. Büyük bir ihtimaldir ki, bu hayvanlar kışı ve ilkbaharı simgelemek üzere gruplaştırılmıştır.² Bu ise Nevruz’un oyunlu ritüel karakterli bir şenlik olduğunu tasdik eder. Gaziantep’te Mart Kızı oyunu da kışın ölmesini, ilkbaharın gelmesini dolayısıyla tabiatın dirilmesini simgeler. Bu nedenledir ki konar-göçer Türklerin çoğunda Nevruz, kışladan yaylaya çıkma olarak da kutlanıyor.³

V. İonov’un⁴ Yakut bahar bayramı hakkında verdiği bilgiler Yeni Gün Türk takvim bayramının bütün Türk boylarında eskiden beri kutlandığını ispatlar. Bu bilim adamına göre, eski zamanlarda bahar ayında yeni yılın kutlanmasında iki genç bulup onlardan birine beyaz aygır derisinden elbise, diğerine de kahve veya siyah renkli aygır derisinden elbise giydirirler. Birinci genç **ayın oğlu** olarak adlandırılır ve yeni yılın koruyucu ruhunu simgeler. İkinci genç **abaası oğlu** olarak adlanır ve eski yılın sahibinin ruhunu simgeler. Onları birbiri ile yarışmaya mecbur ederler. Bu mücadele birincilik için veya süt aşına sahip olmak için yapıldı. Üstün taraf olan ayın oğluna etle beraber kıymız verilir. Bunun arkasınca iki genç koşu yarışı yaparlar. Birinci genelde açık derili genç olmalı idi. Sonra at yarışı düzenlenir. Ayın oğlu olarak kabul edilen, beyaz ata biner, abası oğlu ise kahve renkli ata biner. Her iki genç belirlenen eve birinci olarak girmeye çalışırlar. Eğer eve ayın oğlu birinci girerse gelecek yıl ev sahibi için bereketli, eve abası oğlu birinci girerse yıl mutsuzlukla dolu olacak anlamına gelir.

Zamanla insanlar kışı hastalık, dert, bela, müşkül, zorluk ve dolayısıyla ölüm olarak kabul etmiş, Nevruz’u yeni güne girmek, müşkülden kurtulmak anlamında kışın zıttı olarak benimsemişlerdir. Bu nedenle de insanlar kışı kırk gün devam eden büyük çile (20 Aralık-30 Ocak) ve yirmi gün süren küçük çile (1 Şubat-20 Şubat) olarak iki kısma ayırmışlardır. Mitolojik anlamda Nevruz çileden çıkma, dertlerden kurtulmadır.

Kışı kovmak amacıyla düzenlenen oyunlardan biri de Uygurların Kaplan oyunuyla Argımak oyunu adını verdikleri karnaval tipli temadır. Bu oyunlar hayvan maskesi takılarak oynanır ve anlamı da kışı kovmak, baharı karşılamaktır.⁶

²A.M. Sagalaev ve İ.V. Oktyabrskaya. (1990). *Traditsionnoe MirovozrenieTyurkov Yujnoj Sibiri. Znak i Ritual. Novosibirsk*, s.134.

³Fuzuli Bayat. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi. C.1.* İstanbul, ss.98-106

⁴A.M. Sagalaev ve İ.V. Oktyabrskaya. (1990). age., ss.127-128.

*Yakut Türkleri ışıklı ruhlara ayın derler.

**Yakut Türkleri yer altı kötü ruhlara abası derler.

⁵A. Rahman. (1995). Tarihten Günümüze Doğu Türkistan’da Nevruz Kutlamaları. *Türk Dünyası*, 3(2):12-14.

Konar-göçer yaşamı ve psikolojisiyle ilgili olan Yeni Gün Bayramı'nın etnografik açıdan en önemli terkip kısmı **sayacı** veya **saya** bayramıdır. Sibiryaya, Azerbaycan, Anadolu, Batı Trakya'da yaygın olan saya bayramı hayvancılığın koruyucusu Saya ruhuna atıfta bulunmuştur. Nitekim D. Banzarov da Moğolların hayvancılık koruyucusu olan Dzaya adında iyeye saygı duyduklarını ve ona yakardıklarını yazmaktadır.⁷ Bu ruhun Şorlarda ve Sagaylarda **çayaçı**, Koybollarda **tayaçı**, Altaylılarda **zaya**, Yakutlarda **ayaatçı** varyantlarında mevcut olması Sayacı adında ev hayvanlarının yavrulmasını koruyan bir iyenin varlığından haber vermektedir.

Esasen hayvanların döl dökümüyle bağlı olan ve çobanların aktif katılımıyla gerçekleşen sayacı törenleri eski Türklerin doğayı benimsemelerinin bir örneğidir. Sayacı eski çağlarda ekonomisi koyunculığa dayalı konar-göçer toplumun belli bir zamanda düzenlediği bayram olup artımın, üremenin, kısacası yeniden dirilmenin bayramı idi. Sayacı törenleri Nevruz'dan önce başlar ve çobanların faal katılımıyla kutlanırdı:

Salameleyk, say beyler
 Birbirinden yey beyler
 Saya geldi gördünüz
 Salam verdi aldınız
 Alın tepel kuzunu
 Sayacıya verdiniz.⁸

Bu sayacı türküsünden de görüldüğü gibi Saya hayvanları koruyan ruhun adıdır. Azerbaycan'da geçirilen bu **sayacı** merasimine benzer bir tören Türkistan'da **sayal**, Altaylar'da ve Yakutlar'da **sağalan** (süt bayramı) adı ile bilinen ilkbahar şenliği olarak mevcuttur. Esasen koyunların kuzulaması ile çoban elbisesi giyen adamların saya sözleri okuduğu, saya türkülerini söylediği ve bunu bir tören şeklinde yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca sayacılar kendilerini çobanlığın piri olan Hz. Musa'ya bağlarlar. Sayacı törenlerinin yapılmasında amaç doğanın uyanması, koyunların kuzulaması bağlamında yeni bir döneme girildiğini anlatmak, topluma bolluk ve bereket arzulamaktır.

Altaylılar ilkbaharda Yayık'ı kaldırma adıyla bilinen merasim yapar, bu merasimde davarların ve kısırakların sağılan ilk sütüyle bulgurun karıştırılmasından lapa denilen yiyecek hazırlarlar.⁹ Bu tıpkı Yakutlardaki **Isiah** merasimi gibi olup, Azerbaycan'da, Anadolu'da ve Orta Asya'daki sayacı törenine çok benzemektedir. Adları geçen bütün merasimlerde yeni yılın bereketli, bol olması istenir ve konar-göçer yaşamını sembolize eden süt bayramının esas simgesel olgusuna çevrilir. Süt beyazlık, temizlik ve hayat verici yönüyle doğan tabiatı simgeler. **Sa** kökünden gelen ve sağmak, dolayısıyla ilk süt bayramı anlamı gösteren bu merasim Yeni Gün'ün başladığını haber veren önemli bir unsurdur.

Sayacı bayramı Anadolu'daki Cemel törenine çok benzemekte hatta bu töreni yönetenlerden birinin de sayacı başı adlanması Cemel töreninin Kars, Iğdır bölgelerinde mevcut olan saya oyununun bir başka adı olmasını kanıtlar.

Karaçay-Balkarlar Mart ayının ortalarında yaptıkları bahar bayramına Kollu derler. Bayramın son günü ataların ruhu yad edilir ve "Oyra Kollu" mısralarıyla başlayan koro okunur. Anlaşılacağı üzere Kollu, ilkbaharın gelişini bildiren koruyucu ruh olup daha çok mahsul hamisi gibi şekillenmiştir. Nitekim M. Curtubaev de **kollu** kelimesinin ateş, şimşek, ışık anlamına gelen < **kol-kul** kökünden ve **lu** ekinden türediğini, kelimenin ateşe sahip olan adam anlamına geldiğini söyler.¹⁰ Türk lehçelerinde **r > l** ses değişmesi sonucunda bu kelime Azerbaycan ve Anadolu Türklerinde kor şeklinde Karaçay-Balkarlarda ise kol şeklindedir.

⁷D. Banzarov. (1995). *Sobranie Soçineniy*. Moskova, s.87.

⁸E. Ahundov. (1968). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*. 1. Kitap. Bakü, s.15.

⁹A.V. Anohin. (1924). *Materialı po Şamanstvu u Altaytsev*. Leningrad.

¹⁰M.Ç. Curtubaev. (1991). *Drevnie Verovaniya Balkartsev i Karaçayevtsev*. Nalçik, s.146.

Karaçay-Balkarların Kollu adlı mitolojik varlığına (ve Bahar bayramına) İskit mitolojisinde İskitlerin atası olarak telakki eden Targıtay'ın oğlu Kolaksay olayında rastlıyoruz. Bu iki mitolojik olgu birbirine çok benziyor ve her ikisi de bahar bayramıyla ilgilidirler. İskitler, ataları olarak gördükleri Kolaksay'ın doğumunu ve ateş ruhuyla evlenmesini gece ile gündüzün beraber olduğu 22 Mart'ta kutlardı.¹¹ Kolaksay adı da kol-ak-say terkiplerinden oluşmuştur ve ateş anlamına gelen kol kökü bu adda açıkça görülüyor. Diğer taraftan İskitlerin ve Karaçay-Balkarların Kollu ve Kolaksay bayramını Martta geçirmeleri hayvancılığın bu bayramın kökeninde durduğunu bir kez daha kanıtıyor.¹²

Ancak Türklerin zamanla yerleşik hayat geçmeleri ile Yeni Gün Bayramı ilk tarla işinin başlaması, ilk buğdayın ekilmesi ve bununla bağlı öküzün öne çıkması görülür. Nitekim bugünkü haliyle Yeni Gün, Azerbaycan'da, Karaçay-Malkarlarda, Özbeklerde, Kırgızlarda, Kazaklarda, Türkmenlerde, Dobruca Türklerinde vb. ekim şarkıları, öküzün süslenmesi, tarlada ilk izin açılması vs. Türklerin yerleşik Nevruz kutlamalarından haber verir.

Nevruz'un çeşitli bölgelerde farklı tarihlerde yapılması, diriliği simgeleyen, doğanın canlanmasını içeren baharın farklı tarihlere denk gelmesi ile alakalıdır. Bahar Anadolu, Azerbaycan ve Orta Asya'da Mart, Sibiryaya ve Altay'da Haziran ayında geldiği için yeni yılı o ayda kutlarlar. Yakutların 21-22 Haziranda yaptıkları İsiyah merasimi de bahar bayramı, dirilik bayramıdır. Gece ile gündüzün eşitlendiği Mart ayı sadece sıcak bölgelerde yaşayan Türk kavimlerinin yeni yılıdır.

Şunu da kaydetmek gerekir ki, Nevruz soğuk kışla sıcak baharı yaşamayan halklarda kutlanmamıştır. Nitekim Nevruz mitlerinin kökeninde takvim karakterli kışla ilkbaharın savaşı yer alır. Ölen ve dirilen doğa mitleri takvim dilinde yeni bir başlangıcın ritüelistik anlatısıdır.

III. YENİ GÜN BAYRAMI'NIN MİTOLOJİK BENZETMELERİ

Yeni yıl – Nevruz bayramının mitolojik kökeninde;

a) mitolojik benzetme (ki buraya Ergenekon'dan çıkma, yani kurtuluş, Bozkurt vs. ilgili mitler dahildir.)

b) mitolojik olgu (takvim miti, yani kışın ölüp ilkbaharın dirilmesiyle ilgili ölüp dirilen doğa kültü) olarak iki temel öge görmek mümkündür. Mitolojik benzetmeyle mitolojik olgu arasındaki bağlantı yeni bir devre geçit anlamı etrafında toparlanmıştır. Bu bağlamda doğa kültü Türk Nevruz'unun özünü oluşturmuş, benzetme ölüp dirilme olgusundan çıkan ve ayrı bir özellik kazanan tasarım olarak değer kazanmıştır. Mitolojik benzetme, mitolojik olgunun dış kısmıdır ve yalnız esas olan doğa kültü bağlamında anlaşılır. Ancak zamanla Türkler de mitolojik benzetmeler bağlamında Nevruz'a yeni anlamlar katmışlardır. Özellikle İslamiyet'ten sonra bu benzetmeler geniş bir alanda hem de Türk olmayan topluluklar arasında da yayılmıştır.

Mesela Adem'in toprağının Nevruz'da yoğrulması, Adem'le Havva'nın Nevruz'da affedilmesi, Nuh'un gemisinin karaya çıktığı günün Nevruz'a denk gelmesi de bu tarz benzetmelerdendir.

Yine Yunus'un balığın karnından çıktığı gün, Alevi-Bektaşî ve Şîî toplumlarında Hz. Ali'nin doğduğu gün, Peygamber tarafından halife ilan edildiği gün, Hz. Fatma'yla evlendiği ve halife olduğu gün de Nevruz günüdür.¹³ Kutsal olarak bilinen her şeyin Nevruz adına bağlanması hem Fars, hem de İslam geleneğinde mitolojik benzetmenin birer örnekleridir ve her ikisinin de sosyo-ekonomik bağlamı mitolojik özü yoktur. Oysa Türk Nevruz geleneğinde uygulanan adetler mitolojik öze, ölüp dirilmeye, yeni can bulmaya birer işaretir.

¹¹D.S. Rayevskiy. (1977). *Oçerki İdeologi Skifo-Sarmatskih Plemyon*. Moskova, s.113.

¹²Fuzuli Bayat. (2005). Bazı İskit/Saka Kelimelerinin Etimolojisi Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, 7:4-5.

¹³L.İ. Klimoviç (1958). *Obyadı Prazdniki i Kult Svyatih v İslame*. Grozny.

IV. MİTOLOJİK KURGU VEYA İRAN UYDURMACASI

Özünde sosyo-ekonomik olguyu yaşatan ve temeli konar-göçer yaşamıyla bağlantılı olan Yeni Gün Bayramı zamanla yerleşik kavimler tarafından da bir az farklı, bir az değişik şekliyle kutlanmıştır. Ancak temeli hayvancılığa dayanan bu bayramın zırla yerleşik bir toplum olan İran'a nal edilmesi sadece mitolojik kurgudur. Nevruz bayramının İran mitolojisi ve kültürüyle bağlantısının ne kadar olduğu kurguya dayalı mitolojik benzetmeden anlaşılıyor.

Sadece adı ile İran kültürüne mal edilen, aslında ise Yengi Kün/Yeni Gün adının tamamına tercümesi olan Nevruz, daha çok yüksek zümre tarafından kutlanmıştır. Aynı günün Farslar tarafından da kutlanması Türklerin Yeni Gün Bayramı üzerinde şüpheler yaratmıştır.¹⁴ Bu geleneğin Türklerle İranlılardan geçtiği düşüncesinin temelinde yine de Yeni Gün Bayramı'na daha çok Nevruz denilmesidir.¹⁵

Bu bağlamda Türklerin bugün Farsça bir terim olan Nevruz yani Yeni Gün Bayramı ölümünden dirilmeye, yeni can bulmaya, kötülüklerden arınmaya, mundardan temizlenmeye, çileden olgunluğa geçiştir. Alevi-Bektaşî felsefesinde Allah, Muhammed, Ali birliği ve bütün insanlığın birliğidir. Ne yazık ki Yeni Gün (eski Türkçede Yengi Kün) Bayramı'nı zamanla Nevruz adı ile değiştirmişiz. Fars ve onlara akraba olan kavimlerin Nevruz adı dışında bu bayrama sahip çıkacakları başka hiçbir dayanakları yoktur. Oysa Türklerde ölüp dirilen doğayı simgeleyen ve yeni bir güne (yıla) geçit olarak telakki eden Yeni Gün Bayramı mitolojik benzetmelerle de zengindir.

Her millet kutsal bayramlarına, törenlerine bir de mitolojik benzetme bulurlar. Bu aşağı yukarı bütün toplumlarda mevcuttur. Bir bayramın geçirilmesinin, törenin yapılmasının sosyo-ekonomik bağlamı gerçek dayanakları vardır ki bu da yukarıda söylediğimiz gibi mitolojik özü veya başka bir deyişle milli şuurun tabiat, toplum ve kutsal varlıklarla bağlantılı modelini içerir. Son zamanlarda Kürt milletçilerinin Nevruz'a sahip çıkmaları işte milli şuurda olmayan ancak mitolojik bir kurguya dayalı varsayımlardan başka bir şey değildir. Kendilerini Medlerin varisleri olarak gören Kürt milliyetçileri Medlerin Herodotos'un bilgilerine göre Perslere/Farslara köle muamelesi yaptıklarını, mitolojilerinin Pers mitolojisine ve dolayısıyla Hint-İran mitolojisine benzemediğini de bilmeliydiler. Ancak hem Fars hem de Kürt milliyetçi aydınları Yeni yıl bayramını siyasi amaçlı ve yalnız mitsel bir kurgu ve benzetmeyle açıklamaktan öteye gidememişlerdir.

Bu mitolojik kurguyu da bilindiği üzere, ilk defa İranlı Paniranist şair Firdevsi (940-1020) Şehname adlı eserinde ortaya koymuştur. Firdevsi'den önce ve sonra bu bayram hakkında hiçbir kayda rastlanmaz. Firdevsi, Nevruz'u efsanevi İran hükümdarı Cemşit'in Azerbaycan'a girerken Güneş ışığının tesiriyle parıldayan altın başlıklarından dolayı bayram edildiğini yazar. Nevruz'un M.Ö. 8.-7. yy.'da ortaya çıkan Zerdüştilik ananesiyle alakadar olarak gösterilmesi ve Avesta'ya bağlanması bu bayrama dini bir hüviyet atfedilmesinden dolayıdır. Bugünkü İran ananesinde Nevruz, zalim hükümdar Dahhak'ın öldürülmesinin kutlanması gibi görülür.

Burada şunu da kaydetmekte yarar vardır ki, İran Nevruz'u yalnız mitolojik kurgu ve benzetmeden oluşmaktadır ki sosyo-ekonomik temelinin yokluğu nedeniyle mitolojik özen yoksundur. İran kültüründe Nevruz'un efsanevi Cemşit adıyla bağlanması veya diğer bir mitte Feridun tarafından yenilmiş zalim Dahhak ve Dahhak'a karşı ayaklanma yapmış Demirci Kawa'nın adıyla alakalandırılması¹⁶ mitolojik bir kurgu olup kutsal bilinenin, uydurma veya en azından benzetme üzerine aktarılmasından başka bir şey değildir. Bu kurgu tıpkı İslamiyet'ten sonra oluşmuş ve Türkler, kısmen de Farslar arasında geniş bir alana yayılmış olan mitolojik benzetmelerden hiçbir farklılık arz etmez.

¹⁴A. Çay. (1996). Türk Ergenekon Bayramı Nevruz. Ankara, s.3

¹⁵A. Pirverdioğlu. (2002). Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği, *Türkler Ansiklopedisi*. C.3. Ankara, s.44

¹⁶G. Demirci. (1993). Dahhak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.8. İstanbul, ss.408-409.

V. BAZI YENİ GÜN RİTÜELLERİ VE MİTOLOJİK SİMGELER

Türk Nevruz geleneğinde bir diğer mesele de bayram günü hükümdarın bir günlüğe tahtını halktan birine bırakmasıdır. Biruni'nin ve Ömer Hayyam'ın hakkında bilgi verdikleri bu olgu hükümdarın köle, kölenin de hükümdar olmasıyla başlangıç düzeni, yani tarazlığı oluşturmak anlamı taşır. Bazı Türk toplumlarında hükümdarların üç günlük görevlerinden imtina etmeleri yerlerine halkın içinden seçilmiş birisini koymaları aslında statü değiştirme ritidir ki sosyal tarazlığı (bir sosyal alt tabakanın yükselmesi, zengin ve asilzadelerin ise inmesi gibi) canlandırır. Mükemmelliği anlamak açısından yukarı aşağı, aşağı da yukarı olur ve bununla da sosyal adalet, bozulan sosyal düzen bir müddete de olsa sağlanmış olabilir. Bu bağlamda eski yıllar yeni yılın sınırı dünyanın kaosa yaklaştığı dönem olarak bilinir ki sosyal düzeyde statülerin yerlerinin değişmesi aslında kaosu önlemek amacı taşır. Her bir sosyal rit kozmik mitin “sosyal okunusudur” ve bu durumda statü değişme kozmik düzenin korunması anlamına gelir.

Nevruz'un güncel mahiyetinde su ve ateşin büyük yeri vardır. Türk milleti için mitolojik açıdan su ve ateş arınmayı, kötülüklerden, kirlilikten kurtulmayı ve yenilenmeyi simgelemektedir. Nitekim yerleşik toplumların su ve ateşe Türklerden farklı bir anlam yükledikleri de bir gerçektir. Türk mitolojik sisteminde ateş ve su bütün durumlarda Yer Ana'yı temsil etmiştir. Ak sakallı, ak saçlı ihtiyar olarak düşünülen Ateş ruhu yaşamın şartı, milletin korunmasının esas aracıdır. Ateşin arındırıcı, koruyucu işlevi Türk düşüncesinin ana konusudur. Türklerin Yeni Gün'ü olan ilkbahar bayramlarında ateşin önemli bir yer tutması mitolojik inançlarla ilgilidir.¹⁷ Nevruz hakkında yazılan araştırmaların çoğunda ateş yakıp üstünden atlama ve güneşi karşılarken ateş yakmanın nedenleri hep Zerdüştlüğe (Ateşperestlik'e) mal edilmiştir. Tamamen yanlış olan bu düşüncenin devam etmesinin sebebi kültürümüzü ve edebiyatımızı İran'a bağlama çabasından başka bir şey değildir.

Ancak ateş ve su ile yapılan birçok tören konar-göçer Türk halklarının Bahar Bayramı'nda istifade ettikleri esas ve daimi değerlerdir. Eski Türklerin yaşam tarzlarını tanıtan orta asır yazarlarına (Çin, İran, Arap ve Türk tarihçileri, coğrafyacıları) göre ateşe sığınmış, ateşe kurbanlar verme Türklerin hepsinde görülen özelliklerdir. Bu fikri etnografik materyaller de doğrulamaktadır. Yakutlar bazen kırmızı içme, kurban verme törenlerinde baş Tanrı Yürüyü-Ayın-Toyon'dan da önce Ateş ruhunu hatırlayarak yağlı kırmızı veya kurbandan bir kaşık pay ayırırlardı.¹⁸ Ateşe sığınıştaki amaç, toplum üyelerini kötü ruhlardan korumak, kabilenin bahtını ve saadetini sağlamaktır.

Demek ki, ateşin ilk fonksiyonu ona sığınanları himaye etmek olmuştur. Ateşin Türk mitolojisinde yerine getirdiği özellikleri daha fazladır. Yüzeysel olarak da olsa burada şunu da belirtelim ki, ateşin yaratılması ile ilgili Altay mitlerinde, onu ilk Ülgen yaratıp insanlara vermiştir.¹⁹ Başka bir varyanta göre ateşi Ülgen'in kızları bulmak istemişler, ancak bir türlü bunu başaramamışlar. Bir gün Ülgen'in (bazı varyantlarda Huday) uzun beyaz sakalı ayağına dolaştığından yere düşer. Bu sırada kızları ona gülerler. Ülgen, bunun üzerine onlara: “Siz iki beyaz taşı birbirine vurup ateş çıkaramıyorsunuz. Buna rağmen gülüyorsunuz?” demiştir.²⁰ Ateşin kutsal oluşunun diğer bir sebebi de budur.

Mitolojik Ana ile sıkı sıkıya bağlantılı olan Ateş ruhuna pay verme (ateş payı) şimdi de inanç olarak yaşatılmaktadır. Ateşe düşüp yanan ekmeğe veya başka bir şeye “Bu da ateşin payı” derlerdi. “Ocak sahibine”, “Ateş sahibine” edilen yemin şimdi de yapılmaktadır. Eski çağlarda erkek evine ilk defa gelen gelin yanan ocağa başını eğer ve ateşe bir kaşık yağ atar ve ateşten hayır-dua isterdi. Gelin ateşin önünde geldiği bu eve sadık kalacağına dair yemin ederdi. Şu anda da gelinin önünde mum tutulmasının nedeni ateşe edilen yeminin sembolik olarak yaşatılmak istenmesidir. Yanan bu mumda ışık, saadet ve temizlik yemini gibi anlamlar vardır.

¹⁷ M. Seyidov. (1990). *Yaz Bayramı*, Bakü.

¹⁸ G.Y. Ergis. (1974). *Oçerki po Yakutskomu Folkloru*, Moskova, s.121 vb.

¹⁹ V.İ. Verbitskiy. (1893). *Altyskie İnarodtsı*, Moskova, s.120

²⁰ B. Ögel. (1989). *Türk Mitolojisi*. C.1, Ankara, s.55

Nevruz'da yakılan mum da yaklaşık olarak benzeri anlamdadır: temizlik olması, ışığın sönmemesi vs. Ateş yakıp üstünden atlama, tepede ateş yakarak güneşi karşılama Avesta dini ile alakalı olamaz. İnsanların Nevruz günü yanan ateşin üzerinden atlamalarında, yeni yıla arınmış, eski yılın bütün olumsuzluklarından kurtulmuş bir vaziyette geçecekleri inancı hakimdir. Ateşin temizleyici, arındırıcı fonksiyonu Zerdüşt inancındaki ateşe tapınmayla ters orantılıdır. Avesta dinine göre ateşin üzerinden atlamak günahdır, hatta kutsal ateşi nefesleriyle mundarlamamak için Zerdüşt kahinleri yanan ateşe ağızlarını kapatarak yaklaşırlardı.

Dağda ateş yakma “Kitab-ı Dede Korkut”ta da belirtilmiştir. Karanlığın çökmesiyle dağda ateş yakan Oğuzlar, ateşi korumakla onun varlığını da koruyorlardı. Kafirlerin yurda baskın yapacağını Oğuzlar, yanan ateşin dumanından anlıyorlardı. Avesta ateşe dair belli başlı şaman görüşlerinin çoğunu, bütün kötülüklerden su ve ateşe sığınışı da dahil kendine ait kılmış, ateşi baş Tanrı Ahura Mezda'nın (Düşünceye göre Ahura Mezda güneşin içinde oturur veya güneşin kendisidir.) yeryüzündeki sembolüne dönüştürmüştür.

Ateşle ilgili inançlar, dünyadaki birçok ulusta var olmuştur. Ne var ki, bu onun bir ulustan diğerine geçtiği anlamına gelmez. Eski Türk düşüncesinde Ateş ruhu ateşin içinde otururdu. Bu nedenle ateşe tükürmek, su dökmek, ateşi söndürmek yasaklanmıştır. Eskiler, ateşi söndürmez, onu bir kapta muhafaza ederlerdi. Ocaktaki ateşin sönmesi kötü bir alamet olarak düşünülmüştür. Nevruz ateşinin söndürülmesi şimdi de günah sayılır. İnsanların Nevruz günü yanan ateşin üzerinden atlamalarında, yeni yıla arınmış, eski yılın bütün olumsuzluklarından kurtulmuş bir vaziyette geçecekleri inancı hakimdir.

Ateşin Türkler arasındaki yüksek mevki işgal etmesine şöyle kısa bir olayla da değinelim: Konar-göçer Türkler ruh hastalıklarını, yel hastalığını tedavi ederken ateşi kullanırlarmış. Özbekistan'da halen bahşı bir demir çubuğa eski bir bez parçası bağlayıp yakar. Daha sonra da “alas, alas küllü beladan halas.” diye diye hastanın başında döner, onu iyileştirmeye çalışır. Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde korkan çocuğun üstünde pamuk yakma hadisesi ateşin ini-cini kovma özelliğine örnek olabilir.

Ateşle ilgili kısaca değindiğimiz inanışlar, ateşin Nevruz Bayramı'nda oynadığı rolü göstermeye yardım eder.

Nevruz Bayramında suyun ebedi yaşamı ve diriliği sembolize etmesi bayramın ilk günü şafak vaktinde pınardan veya akar sudan eve getirmek, bu suyla yıkanmak, evi bu suyla temizlemek gibi bir dizi adetlerde korunmuştur. Su başlangıç maddeyi simgelediği için yeni bir başlangıç olan Nevruz'da su ile ilgili bütün uygulamaların kökeninde kozmik oluşum miti vardır.

Nevruz'un mitolojik özünde bulunan ölüp dirilmede esas unsur hava ve sudur. Konar-göçer dünya görüşü açısından büyük anlam ifade eden hava ve su tabiatın yeşermesi, ağaçların çiçeklenmesi ve çiçeklerin açması, hayvanların yavru vermesi, kısacası yeni bir yılın başlaması için gerekli olan en önemli unsur olarak bilinir. Yukarıda da denildiği gibi son çarşamba günü pınardan veya akar sudan su getirilmesi de yeşilliği simgelemektedir. İslamiyet'in kabulünden sonra Türkler ateşi Hızır'la, suyu da İlyas'la özleştirmişlerdir. Hızır/Hıdır Nebi'yi karşılama ritüeli bu şekilde ortaya çıkmış, ancak kökeninde ateşi, havayı ve suyu kutsamakla yeni yılın sıkıntısız, kansız geçmesini istemişlerdir. Hıdır-Ellez bayramının kökeninde büyük ölçüde su kültürünün durduğu da yukarıda gösterdiklerimizle bağlantılıdır. Hıdır-Ellez ile ilgili kutlama ve inanışlar arasında gördüğümüz, dileklerin kağıda yazılıp suya atılması halinde gerçekleşeceğine inanılması ve bu günün muhakkak su kenarına gidilerek kutlanması su kültürü ile alakalıdır.

Kültürel açıdan Türk düşüncesinden çıkan Yeni Gün (Nevruz) Bayramı'nın komşu halkların veya etnik grupların kültürüne etki gösterdiği bir gerçektir. Hakim milletin kültürünün onunla bir sınır içinde yaşayan diğer etnik grupların kültürünü yönlendirdiği kuralına dayanarak denilebilir ki, M.Ö. Türk düşüncesinde yeniden doğuş, çoğalma, arınma, canlanma gibi anlamları içeren ve doğanın dirilmesini, dolayısıyla mitolojik başlangıcı simgeleyen ilkbahar bayramı kendini kolaylıkla diğer kültürlerle de kabul ettirmiştir. Konar-göçer halklar bu Yeni

Gün Bayramı'nı yerleşik İran halklarına verdikleri gibi yerleşik hayatı simgeleyen bazı unsurları da Nevruz Bayramına katmışlardır. Kutlamakta olduğumuz Nevruz'daki bir çok adet (mesela buğday yetiştirmek, semeni, Orta Asya'da sümelek helvası pişirmek, sofrayı yedi çeşit meyve ile süslemek, yumurtayı yedi renge boyamak vs.) İran tesiriyle oluştuğu bilinmektedir.

O bakımdan Nevruz geleneğini ve Nevruz'un doğuşunu ne Sünniliğe, ne Aleviliğe, ne Bektaşiliğe doğrudan bağlamak mümkün olmadığı gibi, İslâmiyet'ten çok öncelere giden bu kutlama geleneğini bir dinin veya mezhebin bayramı gibi göstermek de doğru değildir. Bu doğru olmadığı gibi Yeni Gün (Nevruz) Bayramı'nın etnik menşee adına bağlı gösterilmesi ve istismar edilmesi gerçeklere aykırıdır, doğru değildir ve tehlikelidir.

Etnografik açıdan Nevruz'un kutlanması daha çok at ve koyun sürüleri besleyen konar-göçer bir yaşama uygun düşüyor. Döl veya Isıah (Yakutlarda ilkbaharın gelişini haber veren kimız içme merasimi) merasimleri ile birebir bağlantılı olan Yeni Gün (Nevruz) gerçekten de bir doğa bayramı, bir uyanış, bir yeniden doğuş bayramıdır. Onun yerleşik halklara mal edilmesi sonraki hadisedir. Şunu da söylemek gerekir ki, bu bayram dini-mitolojik içerikli olmasına rağmen dini bir bayram değildir.

Nevruz Bayramının mitolojik olgusunu oluşturan önemli bir kanıt da onun festival niteliğinde olmasıdır. Festival tipli Avrupa bayramlarına²¹ tam benzemese de Nevruz bu kültürün yerel değerlendirmesidir. Bu anlamda Türklerin Yeni Gün'ü Avrupalıların festival kültürünün bir başka şekli olup özellikle konar-göçer toplumun festival anlayışını yansıtmaktadır. Nevruz'da yapılan ritüel karakterli gösterileri iki kısma ayırmak mümkündür:

1) Karnaval karakterli temâşalar ki, yukarıda buna Köse Köse ve Mart Kızı oyunlarını örnek olarak verdik.

2) Sportif gösteriler ki, at yarışlarından börü kapma, kılıç oynatmaya, ip canbazlığına ve güç gösterilerine kadar geniş bir yelpaze sergilemektedir. Bunlardan birçoğu (kılıç oynatma, ok atma, cirit vs.) günümüzde yavaş yavaş unutulmaktadır. Her iki festival karakterli gösterilerin kökeninde mitolojik olgu olmuş olsa da sportif gösterilerin daha çok somut amaçla yapıldığı da bir gerçektir.

Bununla beraber Türk musikisinin en eski mürekkep makamlarından birinin Nevruz olduğunu hatırlatmak gerekir. Nevruz makamının ilk defa Urmiyeli Safiyüddîn Abdülmümin Urmevi (1224–1294) tarafından oluşturulduğu bellidir. Sonradan bu makamın yirmiye yakın şekli ortaya çıkmıştır ki, halk kutlamalarında bu makamlardan yararlanılmasa da en azından kültürümüzde Yeni Gün'ün (Nevruz) çok katmanlı olduğu anlaşılabilir olur.

Nevruz gibi mitolojik çağdan kalma bayramlar Türk kültüründe düzenin ritmini korumakla, onu gelecek kuşaklara aktarmakla toplumun tarihine, ekonomik ve sosyal yapısına katkıda bulunuyor ve bulunmağa da devam ediyor. Kültürün gücü doğal olarak onu yaşatanlar için değerlidir. İşte Nevruz'un Türk kültüründe çok eski zamanlardan günümüze kadar sürerek gelmesi bir millet olarak milli değerlere verdiğimiz önemle ilgilidir.

SONUÇ

Türkler zamanla çeşitli dinlere girseler de, bütün bunlar Türk kültüründe belli izler bırakmış olsa da milli şuurun ortaya koyduğu mitolojik öz her zaman korunmuştur. Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik paradigmadaki Nevruz'un değerlendirilmesi, Yeni Gün Türk bayramının daha derinlerde olan anlamlarını ortaya çıkartmakta önemli rol oynayacaktır. Avrasya halklarının ve kavimlerinin bayramı olan Nevruz'u veya ilkbahar bayramını mitolojik kurgulara ve mitolojik benzetmelere dayanarak çeşitli milletlerden birine mal etmek sadece bir arzu ve istektir, ilimle ve ilmin temel oluşturduğu gerçeklikle hiçbir alakası yoktur.

²¹Vesennje Prazdniki. (1977). *Kalendarskie Običaji i Obryadi v Stranah Zarubejnoj Yevropi*. Moskova.

Yeni Gün (Nevruz) Bayramı Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin, Safevi Türkmen Devletinin kurucusu Şah İsmail Hataî, Osmanlılarda Sultan I. Ahmed ve Sultan 4. Murad gibi hükümdarlar, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu büyük devlet adamı Mustafa Kemal Atatürk tarafından yüksek değerlendirilmiş ve kutlanmıştır. Türkiye’de kutlamalar zaman zaman kesintiye uğrasa da Azerbaycan ve Orta Asya’da tarihi süreç içerisinde her zaman devam etmiştir.

Sovyetler Birliği’nin çökmesinden sonra bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri’nde Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ile Rusya Federasyonu bünyesindeki Tataristan 21 Mart Yeni Gün (Nevruz) Bayramı’nı “Milli Bayram” olarak ilan etmişlerdir. Bin yıllık Türk tarihine dayalı ve Türk kültürünün temel bayramlarından olan Yeni Gün (Nevruz) bu ülkelerde coşkuyla kutlanıyor. 1991 yılında Türk Dünyası ile birlikte ortak bir gün olarak Türkiye’de de (resmi tatil olmaksızın) Nevruz, bayram ilan edilmiştir.

Özetle Baharın gelişi, Yeni Gün’ün her yıl kutlanması milletin yeniden doğması, yeniden canlanması, birliği, beraberliği simgelemesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ahundov, E. (1968). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*. 1. Kitap, Bakü.
- Anohin, A.V. (1924). *Materialı po Şamanstvu u Altaytsev*. Leningrad.
- Banzarov, D. (1955). *Sobranie Soçineniy*. Moskova.
- Bayat, F. (2005). Bazı İskit/Saka Kelimelerinin Etimolojisi Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, 7:Güz.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi* C.1. İstanbul.
- Biçurin, N.Ya. (1950). *Sobranie Svedeniy o Narodah Obitavşih Sredney Azii v Drevnie Vremena, T. I*. Moskova-Leningrad.
- Curtubaev, M.Ç. (1991). *Drevnie Verovaniya Balkartsev i Karaçayevtsev*. Nalçik.
- Çay, A. (1996). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara.
- Demirci, G. (1993). Dahhak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.C.8, İstanbul.
- Ergis, G.Y. (1974). *Oçerki po Yakutskomu Folkloru*, Moskova.
- Kalendarnie, O. Obryadı, V. and Stranah, Z.Y. (1977). *Vesenne Prazdaiki*. Moskova.
- Klimoviç, L.İ. (1958). *Obryadı, Prazdniki i Kult Svyatih v İslame*. Grozny.
- Ögel, B. (1989). *Türk Mitolojisi*. C.1., Ankara
- Pirverdioğlu, A. (2002). Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği. *Türkler Ansiklopedisi*. C.3, Ankara.
- Rahman, A.(1995). Tarihten Günümüze Doğu Türkistan’da Nevruz Kutlamaları. *Türk Dünyası*, 3(2):8.
- Rayevskiy, D.S. (1977). *Oçerki İdeologi Skifo-Sarmatskih Plemyon*. Moskova, 1977.
- Sagalaev, A.M. ve Oktyabrskaya, İ.V. (1990). *Traditsionnoe Mirovozenie Tyurkov Yujnoy Sibiri. Znak i Ritual*. Novosibirsk.
- Seyidov, M. (1990). *Yaz Bayramı*. Yazıcı Yayınevi, Bakü.
- Verbitskiy, V.İ. (1893). *Altyskie İnarodtsı*, Moskova.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):149-164 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Yabancı Dil Kitaplarında Özgün Metin ve Özgün Görev Kullanımının Önemi: Bir Kitap İncelemesi

Berrin Uçkun^{1*} ve Zişan Onat²

¹Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, 27310 Gaziantep

²Gaziantep Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, 27310 Gaziantep

Özet: Milli Eğitim Bakanlığı tarafından altıncı sınıflar için geliştirilmiş ve uygulanmakta olan bir İngilizce ders kitabı olan Quick Step 6'nın incelenmesi sonucu, bu kitabın bazı yönlerden amaçlanan hedeflere ve bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu öğretilere uymadığı gözlenmektedir. Sınıf içi kullanım için geliştirilen ve bakanlıkça önerilen bu kitapta, dilin kullanıldığı kültürden ve/veya gerçek hayattan alınmış yazılı ve seslendirilmiş metinler yerine çok dar bir açıdan planlanmış ve dilin sadece pedagojik açıdan incelenmesine imkan veren yapaylıkta metin ve alıştırmalara rastlanmaktadır. Bu tür basitleştirilmiş ve dilin doğal bağlamından koparılarak kısaltılmış metinler yabancı dil öğrenimini zorlaştırıp, öğrenme zevkini körleştirmektedir. İlk öğretim öğrencilerine yabancı dili sevdirmek için, zeka yaşlarını ve ilgi alanlarını dikkate alarak uygulamalı ve öğrenci merkezli geliştirilmiş kitaplara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makalede yabancı dil öğrenim kitaplarının yazılımlarında benimsenmesi gereken genel ilkelerin yanında özgün metin ve özgün görev kavramlarının tanımları verilmekte, ve bunu takiben yukarıda belirtilen kitap bu kavramlara uygunluk açısından eleştirel bir bakış açısı ile ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: İlk öğretimde yabancı dil öğretimi; Materyal geliştirme; Özgün metin; Özgün görev.

The Significance of Using Authentic Tasks and Texts in Language Teaching Materials: Study of a Course Book

Abstract: As a result of examining an English course book developed for sixth graders and promoted by the Ministry of Education, "Quick Step 6", the general observation of the present authors has been that the mentioned book fails to meet the standards established by research in the field of language teaching and materials development, as well as the needs of the students it aims to serve. This book has given priority to texts and tasks which have been artificially designed with very narrow pedagogical concerns. The contents of the texts and tasks ignore elements of the target culture and do not carry the features of authentic language use. Such simplified texts are deprived of their natural context and rich language variety, making language learning a difficult and demotivating task. There is a great need for books which takes into consideration the intelligence level and interest areas of learners in constructing students-centered and student-initiated activities. This article starts with a summary of the basic principles to follow in developing language teaching materials, and continues with definitions of authentic texts and authentic tasks. Lastly, Quick Step 6 is examined with a view to the authenticity of its texts and tasks.

Key words: Foreign language teaching in primary education; Materials development; Authentic task; Authentic text.

I.YABANCI DİL KİTAPLARINDA ARANACAK TEMEL ÖZELLİKLER

Yabancı dil eğitim sınıfları için geliştirilecek ders kitaplarının yazım sürecine birtakım açık belirtilmiş kural ve ilkeleri ortaya koymakla başlamak gerekiyor. Bu kural ve ilkeler, öğretmenlerin genel olarak öğrenimde başarıya yol açtığına inandıkları ve yabancı dil araştırmacılarının da çalışmaları ile destekledikleri öğrenme ilke ve uygulamalarına dayandırılmalı. Bu iki kaynaktan oluşturulan ilke ve uygulamalar listesi hem kitap yazarlarına, hem de varolan kitapları kendi öğretim şartlarına uyarlamak isteyen öğretmenlere kılavuzluk yapacaktır. Tomlinson (1998:5) dil öğretim araç ve gereçlerinin geliştirilmesine esas oluşturabilecek bazı temel dil edinim ilkelerini şöyle özetlemiştir:

a) *Gereçler etki oluşturabilmeli:* öğrencilerin merak, ilgi ve dikkatini çekebilen gereçler öğrenmeyi kolaylaştırabilir. Bunun için sürekli yenilik, kullanılan metin ve görevler açısından çeşitlilik, cezbedici sunuşlar (parlak renk, beyaz boşluk alanları ve fotoğraflar) ve cezbedici içerik şarttır;

b) *Gereçler öğrenciyi rahatlatabilmeli:* bir sayfadaki alıştırmalar iç içe geçmiş, karmaşık görüntüden kurtulmalı; öğrencilerin kendi kültürleri ile bağdaştırabilecekleri resim ve örnekler taşınmalı; sürekli sınıyor duygusunu vermekten çok öğrenmeye yardımcı olarak algılanmalı.

c) *Gereçler öğrencilerde kendine güven telkin etmeli:* bazı gereç geliştiriciler öğrencilerde özgüveni basitleştirilmiş metinler kullanarak sağlamaya çalışıyor. Ancak, bunun ayırımına varan öğrenci zihnen zorlanmadığı bu başarısını tatmin edici bulmayacaktır. Öğrenciler, zorlandıkları fakat başarılabilir olan bir problem çözmeye itildikleri zaman varolan düzeylerinin ötesine geçip, özgüven kazanabileceklerdir. Öğrenciler, dilin ötesine geçip yaratıcılıklarını, hayal güçlerini ve çözümlene yeteneklerini kullanmaya yönlendirildiklerinde de bu keşifleri ile kendilerine olan güvenleri artacaktır.

d) *Öğretilen şey öğrenciler tarafından yararlı ve bağıntılı olarak algılanmalı:* öğrencinin İngilizce öğrenerek başarmayı tasarladığı hedef davranışların belirlenmesiyle, buna uygun konulu metinler ve etkinlikler başarılı sonuçlar yaratacaktır. Diğer yandan, sınıftaki öğrenim görevlerini ilginç ve iddialı bir hale getirerek, önce ihtiyacın ortaya çıkmasını sağlayıp daha sonra bu keşfedilen ihtiyaçları cevaplayacak dil bilgilerini öğretmek dersin yararlılığını ve bağıntısını gösterecektir.

Gereçler öğrencinin kendine yatırımını gerektirmeli ve kolaylaştırmalı: ders araç gereçleri öğrencinin bu kaynakları verimli kullanarak kendilerini keşfetmelerini sağlamalı. Gereçler öğrenciye konu, metin, odaklanma noktası ve etkinlik seçme fırsatını vererek öğrenci merkezli olmalı.

e) *Öğrenciler öğretilen dil maddelerini alırlık noktasında olmalı:* sınıf içi eğitim, öğrenci öğretilen dil maddelerini öğrenebilecek zihinsel yeterliliğe ulaştığı anda doğal dil edinim sürecini kolaylaştırır. Bu aşamada olmayan öğrenciye yeni bir kural ya da kullanım öğretmek ya hatalı kullanım, ya daha basit kullanımlara geri dönme, ya da o maddenin kullanımından tamamen kaçınma olarak ortaya çıkacaktır. Buna göre, öğrenci yeni dil girdisinden neyi almaya hazırsa onu alıp çıkacaktır. Burada gereç üreticilerinin dikkatine sunulacak en önemli nokta şudur ki, belli bir dil maddesini öğretmek üzere belirleyip tüm öğrencilerin bunu alırlık seviyesinde ve isteğinde olduğunu farz edemeyiz.

f) *Gereçler dili özgün kullanımı içinde öğrenciye sunmalı:* anlaşılır dil girdisi sağlanması durumunda yazılı, seslendirilmiş veya kayıtlı özgün metinler her seviyedeki dil öğrencisine uygun hale getirilebilir ve kullanılabilir. Özgün metinlerdeki zengin ve çeşitli dil kullanımı çok çeşitli ve özgün eğitsel etkinliklere yol açabilecek ve öğrencinin metin ile etkileşimini sağlayacaktır. Burada önemli olan öğrenciden metinle etkileşiminde her zaman dil aracılığı ile bir tepki göstermesini beklememek; ancak öğrenci her durumda ya zihinsel, ya duygusal ya da fiziksel bir tepki gösterebilmeli.

g) *Öğrencilerin dikkati dil girdisinin dilbilimsel özelliklerine çekilmeli:* burada bir dil maddesine karşı uyarılmaya çalışılan ilgi bilinçli veya bilinç ötesi olabilir. Öğrencide bu şekilde bir farkındalık yaratmak öğrencide anında bir öğrenmeyi sağlamak yerine daha sonraları bu maddeyi tekrar tekrar görmesi durumunda öğrenmesini kolaylaştıracaktır.

h) *Gereçler öğrencinin hedef dili iletişimsel amaçlarda kullanmasını sağlayacak şekilde fırsatlar sunmalı:* Tamamen öğretmen ya da gereçler kontrolünde geliştirilen dil kullanımlarından çok öğrencinin içeriğini, kullanacağı stratejileri ve dil ifadelerini kendi belirleyebileceği durumlar sunmalı. Özgün iletişimin sağlanabilmesi için arada bilgi ya da fikir boşluğu bulunan durumlarda taraflar aralarındaki bu boşluğu kapatma çabası içinde bilgi alışverişinde bulunurlar. Okuma öncesi ya da sonrası için geliştirilen görevler metindeki bilgilerden iletişim gerektiren sonuçlar çıkarılmasını sağlayabilir. Yaratıcı yazım ve yaratıcı konuşma görevleri özgün iletişime temel oluşturabilir.

i) *Gereçler eğitimle sağlanmak istenen olumlu sonuçların gecikebileceğini göz önüne almalı:* dil edinimi yavaş gelişen ve vakit alan dinamik bir süreçtir. Aynı ders içinde verdiğinizden ani bir edinim beklemek gerçekçi değildir. Kitaplar da dil maddelerini bir bir sıralayarak bunların aynı sırada ve verildikçe öğrenileceğini farz ediyorsa, bu amacında başarısız olduğunu görecektir. Sunum-Kullanım-Öğretim uygulamasında biraz değişiklik yaparak, Kullanım aşamasını bir doğru kullanım sınaması değil pekiştirme olarak görmeliyiz; üretim aşamasına hemen değil bir başka üniteye geçmeliyiz.

j) *Gereçler öğrencilerin öğrenim stratejileri yönünden farklılıklar gösterdiklerini göz önüne almalı:* Bu farklılıklar içinde, kitaptan çalışarak öğrenmeyi tercih eden ile deneyimle yaşayarak öğrenmeyi tercih eden arasındaki fark gereç geliştiricilerin dikkate alması gereken bir konu. Örneğin, edilgen çatıyı bir dilbilgisi konusu olarak öğretilmek yerine bu yapıda yazılmış bir kısa öykü ya da şiiri okuyarak öğrenmek isteyen olabilir. Tabii ki gereçler aracılığı ile öğrenciler tercihleri olan öğrenim stratejilerinin dışındaki başka stratejilerle de tanıştırılabilirler. Burada önemli olan gereç geliştirilirken farklı öğrenim tercihlerinin farkında olup bu farklılık ve çeşitliliğe hitap etmektir.

k) *Gereçler öğrencilerin farklı duygusal tavırlar geliştirdiklerini göz önünde bulundurmalı:* farklı sınıflardaki öğrenciler uzun ve kısa vadeli güdülenmeleri, hedef dile, öğretmenlerine, sınıf arkadaşlarına ve öğretim gereçlerine karşı farklılıklar göstereceklerdir. Bu nedenle, gereç geliştirirken bu zihinsel ve duygusal farklılıkları düşünerek, farklı metin, farklı aktivite seçenekleri oluşturmalı, kültürel hassasiyetlilikleri gözetmeli, ve öğrencilerin ders ve gereçler üzerine fikirlerini ifade edebilecekleri etkinlikler eklemeli.

l) *Gereçler sesiz geçirilen bir döneme yer vermeli:* Bu sessiz döneme kitap yapısında yer vermek için öğrenimin ilk başlarında sözlü komutlara cevaben fiziksel tepki ve dinleme-anlama becerisine ağırlık verip vaktinden önce konuşmaya sevk eden etkinliklerden kaçınmak gerekiyor.

m) *Gereçler estetik, duygusal ve zihinsel katılım için beynin her iki alanını harekete geçirebilmeli:* Öğrenciyi zihnen ve duygusal olarak kışkırtmayacağı için içeriği basit ve sıkıcı gereçlerden kaçınmalı, ve öğrencinin çözümleyici, değerlendirici ve tekrarlayıcı konumunda öğrenme sürecini pekiştirmeli.

n) *Gereçler gereğinden fazla kontrollü görevlere dayandırılmamalı:* kontrollü dil kullanımı yönteminin yeni maddelerin doğru olarak kullanımında uzun dönem etkisi bulunmamakta.

o) *Gereçler öğrencinin dil çıktısı üzerine geri bildirim imkanı sağlamalı:* dil öğretim gereçleri dilin üretken olarak kullanımını amaçlayan etkinliklerden oluşup sadece dilin mekanik pratiği olmamalı.

Özgün metin ve özgün görev kullanımında bu özelliklerin ne kadarının karşılandığını irdelemek üzere bir sonraki konu başlığına geçiyoruz.

II. ÖZGÜN METİN KULLANIMI

Yukarıda sıralanan özelliklerde yazar (Tomlinson, 1998:5), metin içinde sık sık özgün metne yollama yapmakta ve bu amaçlanan hedeflere ancak araç ve gereçlerimizde özgün metinlere yer vererek ulaşabileceğimizi ima etmektedir. Bu bölümde, özgün metin ile ilgili birkaç eklemeye yaparak yukarıdaki bilgilerin pekiştirilmesi amaçlanmaktadır.

1) Dil Girdisi

İkinci dil araştırmalarının ortaya koyduğu ve Krashen (1981:102) tarafından $i + 1$ olarak ifade edilen “anlaşılabilir dil girdisi” ifadesinin anlamı şöyle açıklanabilir: dil girdisi öğrencilerin varolan bilgi düzeylerinin biraz üstünde olmalı ancak anlamı kavrayabilmeyi mümkün kılacak kadar da anlaşılır olmalı. Krashen’e göre, bilinen ile bilinmeyen arasındaki boşluğu kapatma gayreti öğrenciye yeni bir şey öğrenme fırsatı verecektir.

Yaygın olarak uygulanan anlaşılır dil girdisi çabaları metinleri *basitleştirme* eyleminden oluşmaktadır. Yazılı ve işitsel metinlerinde biçimsel ve sözdizimsel uyarlamalar genellikle kısaltılmış cümleler, daha az yan cümlecikler, soru ve düz cümlelerde yaygın kelime sıralamalarının tercih edilmesi ve dilbilgisel ilişkilerin belirgin olarak işaretlenmeleri yönünde olmuştur. Anlambilim açısından basitleştirmeler terim kullanımının, argo dilin, metafor ve benzetim ifadelerinin azaltılması, adil yerine adların tekrarının ve sık kullanımda olan kelimelerin tercih edilmesi şeklinde olmuştur (Vincent ve Carter, 1991:211; Yano vd., 1994: 192; Young, 1999:350).

Oysa bu alanda yapılan çalışmalara bakılırsa, dilde basitleştirmeler anlaşılır olmayı sağlamak bir yana dil öğrenimine ket vurmaktadırlar (Larsen-Freeman ve Long, 1991: 143; Krashen, 1989:28; Swaffar, 1985:17; Nunan, 1991:216). Bu türde olan uyarlamalar metnin yeni öğrenilebilir dil öğelerine kaynak oluşturmasını engellemektedir. Bu konu üzerinde varılan genel ortak görüş, yazılı ve işitsel metinlerde anlaşılabilirliği ve öğrenmeyi etkin olarak geliştiren uyarlamalar metne yapılan *geliştirilmiş eklemelerdir*. Bunlar konuşma özelliklerini yansıtan tekrarlar, basitleştirilmiş ifade tekrarları, metinsel ve metin dışı ipuçları ve konu altını çizen ifadelerdir.

Özgün metin kullanımındaki dil çeşitliliği ve zenginliği, öğrencinin metindeki her bir kelimenin mesaj açısından önemliymiş gibi yanlış algılamasını önler; yukarıda da belirtildiği gibi, öğrenci zoru başarmaya çalışırken kendine güveni artacaktır. Tomlinson, (1998:5) “anlaşılabilirlik” ifadesini, “metne bir tepki gösterme ihtiyacını uyarabildiği oranda anlaşılabilir” olarak değiştirmiştir. Buna göre, basitleştirilmiş metinler yerine çocuk hikayeleri, TV program rehberleri, yemek tarifleri, biyografiler vb. *basit yazılmış* özgün metinlerin kullanımına yer vermeliyiz. Gereç geliştirirken metin, konu, etkinlik seçme şansını da öğrenciye verirsek ve bu konuda esneklik sağlarsak, hem öğrenciyi kendi öğrenmesini yönlendirme konusunda yetki vermiş oluruz, hem de öğrenciye kendisini keşfetme imkanını vermiş oluruz.

2) Duygusal Unsurlar

a) Güdüleme

Güdüleme unsuru yabancı dil öğretiminde özgün metin kullanımının en güçlü gerekçelerindendir (Peacock, 1997; Swaffer, 1985’den aktaran Mishan, 2004:26). Güdüleme tanımında bile öğrencinin özgün metinlerle etkileşimi sıkça yer alır; örneğin Peacock (1997:145)’un tanımında olduğu gibi: “güdüleme ...sınıfta kullanılan materyallerin yarattığı ilgi ve istek; verilen öğrenim görevlerine karşı gözlemlenen süreklilik ve istikrar (ki bunun göstergesi uzunca devam eden ilgi ve hareketin düzeyidir), ve zevk alma ve işe yoğunlaşmanın seviyesi olarak tanımlanır”. Bu durumda, özgün metinleri ideal güdeleyiciler olarak görmek mümkün. Güdülemede başlangıç noktası öğrencilerimizin amaçlarına ve ilgi alanlarına duyarlı olmaktır.

b) Duygusal Filtrasyon, İşe Kendini Verme, Empati ve Tutum

Duygusal ve tavırsal olgular öğrencinin hedef dile karşı geliştirdiği alırlığı (yukarıda ‘e’ maddesi) belirleyebiliyor (duygusal süzgeç). Karşı toplumla bütünleşme amaçlı güdülenen öğrencilerin daha başarılı olmaları o dile karşı daha düşük seviyede bir süzgeç geliştirdikleri için olabilir. Bu süzgecin gücünü belirleyen unsurlar öğrencinin sosyo-kültürel geçmişi, kişiliği ve karşı dile ve topluma karşı geliştirdiği tavidir. Krashen’a göre (1989:29), özgün metin kullanımı duygusal süzgeci ilgi alanına denk gelmesi derecesinde düşürebilir. Örneğin, edebi eserlerin kullanımı duyguları içine katarak bu süzgeci olumlu etkileyebilir.

“Metinler öğrencilerin kişisel ilgi ve merakları ile ilişkilendirildikleri oranda dilin işlenmesi daha hızlı ve öğrenilen daha kalıcı olacaktır” (Little vd., 1989: 71). Öğrencinin özgün bir metnin veya görevin içeriğine kendisini kaptırıp bütünleşmesi öğrencinin dikkatini dağıtarak endişe seviyesini azaltıp duygusal süzgecini düşürebilir. Bir metin veya görev üzerinde belli bir amaçla yoğunlaşma bir ölçüde empati de geliştirir, ve metne, dile ve o dili konuşanlara karşı geliştirilen bu ilgi ve empati öğrencinin tavrını belirleyen unsurlardır (Ellis, 1994:198; Larsen-Freeman ve Long, 1991:175). Bu da sürekli sınanma duygusunu kaldırıp yerine öğrenmenin keyfini öne çıkarır.

Özgün metinlerin kullanımında önemli olan bir başka şey öğrencilerin sosyo-kültürel tavırlarıdır. Bu açıdan bakıldığında, özgün metin kullanımı olumlu da olumsuz da olabilir: endişeyi arttırabilir (ve böylelikle öğrenmeyi engeller veya güçlendirir) ya da kendine güveni arttırıp öğrenmeye özendirir. Dolayısıyla, öğrencilerin kültürel hassasiyetlikleri ve ilgileri iyi ölçülmeli ve öğrencilerin bu konudaki fikirleri alınarak geri dönüt oluşturulmalı.

3) Öğrenme Stratejileri

Oxford’un strateji analizi araştırması’nın (in Mishan, 2004:29) ortaya koyduğu beş değişikene bağlı olarak geliştirilen beş öğrenim stili vardır:

1. Fiziksel duyuların kullanımı: Görsel – öğrenciler görsel uyarıcılar aracılığı ile öğrenir (yazılı metin, resim, film, vb.); İşitsel – öğrenciler dili işiterek öğrenir (kaset dinleme, konuşma alıştırmaları, vb.);Kinestetik – öğrenciler hareket ve davranış şeklinde öğrenir (hareketli oyunlar, projeler, vb.).
2. İnsanlarla iletişim: bir insanın sosyal olma derecesi dışadönüklük ve içedönüklük arasında yer alan süreyde belirlidir. *Dışadönüklük* iki kısımdan oluşur: girginlik (bir seri sosyal aktivitelerde, tartışma gruplarında, rol oynamalarda gönüllü yer almak) ve ani tepki (risk alabilmek ve sosyal konumlara girebilmek). *İçedönüklük* tek başına ya da iyi tanıdıkları biri ile çalışmayı seven bağımsız öğrencilerde gözlemlenir.
3. İmkanları değerlendirmek: *Sezgisel* – raslantısal – yönünü geleceğe çevirmiş öğrenciler; bunlar ihtimaller üzerine fikir yürütebilir, soyut düşünceden hoşlanır, adım-adım öğretimden kaçınırlar; *Somut* – ardışık – içinde bulunduğu ana odaklı, adım-adım öğretimden hoşlanır ve açık olarak yönlendirilmeye ihtiyacı vardır.
4. Görevlere yaklaşım: *Kapanıklık taraftarı* – programlı olan, ileriye planlayan, son gün sınırlarına uyan, düzenli ve tertipli olan, kuralların açık bir şekilde ifadesinden yana olan öğrenciler; *Açıklık taraftarı* – bireysel keşif yoluyla öğrenmeyi seven, bilgiyi düzensiz ve dağınık bir şekilde toparlayan, kuralları ve son-gün kısıtlamasını sevmeyen, ve belirsizliğe ve karmaşıklığa toleranslı öğrenciler.
5. Fikirlerle uğraşmak: *Global öğrenenler*: anlamları tahmin etmeye razı, snuçları önden kestirebilen, gerekli kelime ve kavramlardan yoksun olsa da iletişim kurmaya istekli (yüz ve vücut dilini ve farklı anlatım kullanarak), risk-alma özelliği taşıyan, dışadönük öğrenciler; *Analitik öğrenenler*: detaylara odaklı, verilerin mantıksal analizini yapan, problem çözümüne sistematik yaklaşan ve karşılaştırmalı analizi kullanan öğrenciler.

Bir öğrenim stili diğerine göre daha öğretici değildir. Bu stiller kişisel tercihler olmak kadar öğrencinin kültürel ve pedagojik geçmişi tarafından da belirlenir. Özgün metinlerle çalışırken en çok “açık” “global” ve “iletişimci” öğrenciler bunları verimli kullanılır. Bu arada, hedef kültür medyası (şarkılar, radyo, filmler, ve televizyon) çok farklı öğrenim stillerine hitap edebilir. Öğrencilerin strateji tercihleri sabit değildir, ve zengin özgün kaynak ve özgün görevler sayesinde öğrencide geliştirilen bilinç sayesinde çeşitlendirilebilir.

4) Sınıf İçi Yabancı Dil Öğretimi

“Aradil” (gelişmekte olan dil) ve dil edinim araştırmalarının *sınıf ortamında yabancı dilin gramerinin öğretimi* ile ilgili ortaya koyduğu bazı bulgular şöyledir:

- sözdizimi bilgilerinin edinim sırası ile bu bilgilerin öğretilmesi sırası
- arasında bir uyuma olduğuna dair pek destekleyici bir bilgi yok;
- ara dilin ilerleme safhalarının iyice anlaşılması henüz tamamlanamadı;
- belirgin gramer öğretimi, her zaman dilin doğru kullanımını getirmiyor;
- öğretilen bir dil yapısının hatasız olarak edinilmesi öğrencinin ara dilinin bu yapıya uygun algılama safhasına gelmiş olmasına bağlı (Little vd., 1989:8).

Bu nedenlerle, özgün metinlerde bulunan çok miktarda, çeşitli ve anlaşılabilir dil girdisine ihtiyaç vardır. Yine çalışmalardan çıkan sonuçlar gösteriyor ki geleneksel yöntemlerle sunulan ve alıştırmaları yapılan gramer kuralları yabancı dilin öğrenilmesinde başarılı bir yöntem olarak destek bulamamıştır (Terrell, 1991:54). Özgün metinler kullanılarak geliştirilen alternatif dil öğrenim modelleri (John Dewey’nin yazılarına dayandırılarak) *keşfederek öğrenme, görev-bazlı öğrenme*, ve son zamanlarda *kendi başına öğrenme* olarak ortaya çıkmıştır. Özgün metinlerin sağladığı dil-zengini ortamlar bağımsız ve kendi başına çalışabilen öğrencilerin oluşmasına yardımcı olurlar.

Dil edinimi tümevarımsal bir işlemdir ve dolayısıyla insanlar dil girdisinden dilbilimsel kuralların çıkarımını yapar. Bu nedenle, öğretim yöntemlerimiz ve araçlarımızla öğrencilere dil zengini bir ortam sunarak onları tümevarım yollarıyla öğrenebilecekleri şekilde yönlendirmeliyiz. Zaten öğrenciler ancak belirli bir dil olgunluğuna geldikten sonra, yani “hazır” oldukları zaman, dili edinebileceklerdir. Buna, *dilbilgisine bilinç-geliştirme yaklaşımı* deniyor; öğrenci yeterli fırsat ve dil kullanımına maruz bırakılırsa “yabancı dildeki temel ilkeleri kendisi keşfedecek ve kendi dil sistemi içerisinde anlamlı sonuçlar çıkaracaktır” (Willis, 1998:56). Bu yöntemle öğrenciden hemen dil üretimi beklenmez. Daha çok dil bilinci geliştirilir, pasif bir dil bilgisi alıcısı olmaktan çıkıp yabancı dildeki dil yapılarına karşı bir farkındalık geliştirilir. Dilbilgisi kuralları metin içindeki bağlam içinde incelenir.

5) Dilin İşlenmesi

Özgün metinlerin kullanılması için en geçerli nedenlerden biri dilin işlenmesi ile ilgili bildiklerimizdir. Dilin işlenmesindeki iki belirgin süreç *aşağıdan-yukarıya* ve *yukarıdan-aşağıya* türleridir. Yabancı dilin temel seviyelerinde öğrenciler ağırlıklı olarak dilin bağlamından ve konu ile ilgili olarak önceki bilgilerinden yararlanırlar. Aynı amaca hizmet eden özgün metinler dilin yukarıdan-aşağıya (top-down) doğru işlenmesini teşvik eder. Ayrıca, dil-öğrenme stratejileri uygulamalarının kitaplarda yer almalı, ve erken dönemlerde dil çıktısındaki yanlışlar ve düzeltilmeleri üzerinde durulmamalı.

Nörofizyoloji alanında yapılan araştırmalar beynin iki yarısının farklı bilgi türlerini işlediğini ortaya koymuştur. Her iki yarıyı da (tüm beyin) kullanmak gerektiği savına dayanarak bazı alternatif dil öğretim yöntemleri ortaya çıkmıştır; bunlardan bazıları Suggestopedia, Total Physical Response, Council Learning, vb. Duyguların öğretimin içine katılmasıyla beynin daha büyük bir potansiyeli aktif hale getirilir, ve özgün metinlerin ve yaratıcı görevlerin kullanımı da bu işlevi yerine getirir.

III. GÖREV TANIMI VE KULLANIMI

Öğretimsel model olarak ‘görev’ kavramı yabancı dil eğitimi alanında İletişimsel Yöntem ile yeni bir anlam kazandı. Görev kavramına kesin bir tanım getirmek zor olmakla beraber, birkaç örnek ile tanım gelişimine bakabiliriz. Prabhu’nun tanımı şöyle: “Bir görev, öğrencinin verilen bilgilere dayanarak belirli bir çıkarım yapmasını gerektirecek, ve bunu yaparken bir düşünce sürecinden geçmesini ve öğretmenin de denetleyici ve düzenleyici olmasına imkan veren etkinliklerdir ” (1987:24). Daha sonraki tanımlarda öğretmen ortadan kalkıp 1980 sonrasındaki öğrenci-merkezli akımlarla odak öğrenci olmuştur: “İletişimsel bir görev, sınıf içinde öğrencilerin yabancı dilde anlama, idare etme, üretme, ve bilgi ve düşünce ve bilgi alışverişinde bulunabileceği etkinliklerden oluşur; bu süre içinde bütün dikkat biçim değil anlam üzerinde yoğunlaşır” (Nunan, 1989:10)

Son zamanlardaki tanımlarda *sonuç* ifadesi öne çıkmaktadır: “Görev etkinliğinde anlam birincil öneme sahiptir; özgün yaşama bir tür ilişkilendirme vardır; görevi sonuçlandırmak asıl hedeftir; ve de tamamlanan görevin değerlendirilmesi sonuçlarına bakarak yapılır (Skehan, 1996:38). Ortaya bir ürün ve sonuç çıkarılması açısından böyle bir görev özgünlüğü yansıtır. Verilen bir görevde öğrencinin ve öğretmenin üstüne düşen rol değişebilecektir. Görev-bazlı dil öğretimi üç aşamada değişik öğrenci/öğretmen katkısını getirir:

- *görev öncesi* (tüm sınıfın katıldığı, öğretmenin yönlendirdiği ve görev hedefinin açıklık kazandığı dönem);
- *görevin uygulanması* (bireysel veya gönüllülük çerçevesinde toplu bir çalışma, gerektiğinde öğretmenin yardımı alınarak);
- *görev sonucunun değerlendirilmesi* (her bir öğrencinin görev sonucunun yazılı olarak ifadesinin öğretmen tarafından notlandırılması (Prabhu, 1987:24-5 in Mishan, 2004:68).

Görüleceği gibi, belirgin dil analizi bu etkinliklerde yer almamakta. Zaman içinde, İletişimsel Yöntemin merkezinde olan anlam-odaklı uygulamalara biçim-odaklı etkinliklerle destek vermenin *bilinç-geliştirme* açısından yararlı olacağına inanıldı. Bu yeni oluşumla, görev öncesi ve görev devresinin tamamlanmasından sonra *dil incelemesi* gelmektedir.

Özgün görevin tanımı: Yıllarca süren *özgün metin* tartışması içinde *özgün görev* kavramı gölgede kaldı. Widdowson’a göre, “özgün olma tanımı girdi metnine ait olmaktan çok, öğrenci ile girdi metin arasındaki ilişkiye, ve de öğrencinin metne gösterdiği tepkiyi tanımlamaktadır”(1978:80). Diğer bir deyişle, özgün olma özelliği öğrencinin görevle olan ilişkisinde yatar. Özgün metinlere ulaşmak artık bilgisayar ağlarının olduğu dünyada zor bir şey değil. Dolayısıyla, asıl önem verilmesi gereken konu, öğrenci-merkezli yöntemlerin ağırlık kazandığı bir dönemde öğrenciye verilen görevlerin özgün olmalarıdır.

Nunan (1979:40) kendi ifadesiyle görevler arasında bir ayırım yapmıştır: “özgün-dünya” görevleri ve de daha geleneksel olan “pedagojik” görevler. Bunlardan ilki, bir gazete makalesi okuyup editöre cevabi bir yazı yazmayı gerektirirken, ikincisi okunan makale ile ilgili soruları cevaplamaktır, ki bu özgün dünyada yaptığımız bir eylem değildir. Tabii burada bir süre söz konusudur – yani, bir görev birine yada diğerine daha yakın olabilir. Ya da, kişinin ihtiyaçlarına, ilgi alanına veya güdülenmesine bağlı olarak bir görev daha az ya da daha çok özgün dünyayı yansıtabilir.

Özgün görev tanımını yapmaya yardımcı olabilecek ana özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1. Temel alınan metnin asıl olan iletişim amacını yansıtmaması: literatürdeki dilbilim analizi çalışmaları incelendiğinde yedi farklı iletişim amacı ortaya çıkmaktadır: *bilgilendirici*, *ikna edici* (tavsiyede bulunma, emretme, uyarma, tehdit etme, vb.), *etkileşim sağlayan*, *talepkar*, *talimat verici*, *kışkırtıcı*, ve *cezbedici* (Mishan, 2004:79). Görev tasarlayıcısı tarafından kullanılmak üzere seçilen özgün metinlerin iletişim amaçlarına göre sınıflandırılmaları bu geniş yelpazeye göre yapılabilir. Bir reklam, örneğin, amacı

gereği ikna edicidir veya kıskırtıcıdır. Burada geliştirilecek özgün görev bu iki amaçtan birine yönelik olmalı.

2. Temel alınan metne uygunluk sağlaması: seçilen metne uygunluk sağlarken iki açıdan bakmalıyız olaya: ilkin, metnin ortamına (yazılı, sözlü, kayıtlı,vb.), fikir/bilgi ifade biçimine ve iletişim amacına bakmalıyız; ikinci olarak, öğrencinin tahmini tepkisine, metinle kuracağı ilişkiye bakmalıyız. Dili anadil olarak kullananlar o metni ne şekilde ele alıyorsa, öğrenciye verilen görev de onu yansıtmalı.
3. Temel alınan metne bir tepki davranış ve meşguliyet oluşturması: okuyucu/dinleyicinin metne karşı geliştirdiği tutum ve ilişki nedir? Onda ortaya çıkardığı şey saygı mı yoksa duygusallık mı (roman ya da şiirdeki gibi)? Ya da anlık bir duygusal tepki mi (bir fıkra ya da fotoğrafa)? Görev bunlar gözetilerek tasarlanırsa özgün olacaktır.
4. Özgün-dünya görevlerine yaklaşması: öğrencinin göstereceği tepki metnin asıl amacı doğrultusunda olması öğretmenin uygun görev tasarımı yapmasıyla mümkün olur. Uygun olan görev de, o dili konuşanların özgün ve günlük yaşamlarındaki davranışların benzerini yaptıran görevdir.
5. Öğrencilerin hedef dil ve kültür ile ilgili bilgi birikimlerini tetiklemesi: Görev ve metin ile ilgili öğrencilerin dilbilimsel ve kültürel olarak önceden bildiklerini ön-görev çalışmaları ile ortaya çıkarıp, asıl göreve başlarken ne kadar bilgiyi zaten bildiklerini göstermek onları güdeleyecek ve cesaretlendirecektir.
6. Öğrencileri amaçlı bir iletişim ortamı içine dahil etmesidir: öğrencilerin iletişimsel yeterlilik kazanabilmeleri için dili taşıdığı anlam ve kullanım alanları ve kullanım şekli olarak sunmalıyız.

Bu kılavuz amaçlı liste görev seçerken veya tasarlarken bir kurallar listesi olarak kullanılabilir. Ya da, başkalarının ürettiği görevleri gerçeğe uygunluk açısından değerlendirirken bir kriterler dizisi olarak kullanılabilir. Makalenin bundan sonraki yarısında, Türkiye’de ilköğretim İngilizce kitapları arasında yer alan bir kitabın burada listelenen kriterler açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

IV. “QUICK STEP 6” KİTABININ ÖZGÜN METİN VE GÖREV AÇISINDAN İNCELENMESİ

“Quick Step 6” (Genç vd., 2006) sekiz yıllık İngilizce eğitim döneminin altıncı yılında İngilizce öğrenen öğrenciler için hazırlanmıştır. Öğretmen Kitabı, Öğrenci Kitabı ve Çalışma Kitabı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Öğrenci Kitabı sekiz üniteden ve her ünite 4-5 dersten ibarettir.

Burada yapılan çalışma hedef kitabı iki açıdan ele almakta ve incelemektedir. Bunlardan biri, kitap içerisindeki metinlerin ve diyalogların yukarıda geniş olarak ele alınan ilkelere uygunluk gösterip göstermediklerine bakmaktır. Diğeri ise, kitaptaki alıştırmaların/etkinliklerin dile anlam kazandırabilen, dili gerçek yaşamda kullanıla geldiği şekliyle kullanan, öğrencileri güdüleyebilen ve yaratıcılıklarını kullanabilecekleri alıştırmalar olup olmadığına bakmaktır. Kitap içerisindeki tüm aktiviteler/alıştırmalar/metinler dört başlık altında bu açıdan incelenmiş ve yüzde çalışmaları yapılmıştır. Cevapları aranan sorular aşağıdaki gibidir:

- a) Alıştırmaların yüzde kaç dilbilgisi ölçen pedagojik egzersizlerinden oluşmaktadır?
- b) Alıştırmaların yüzde kaç gerçeğe uygun olmayan aktivitelerden oluşmaktadır?
- c) Alıştırmaların yüzde kaç gerçeğe uygun aktivitelerden oluşmaktadır?
- d) Okuma parçalarının, metinlerin, diyalogların, şarkıların eğitsel değeri nedir? Bunların yüzde kaç gerçeğe uygunluk gösteren metinlerdir?

Kitaptaki alıştırmaların gerçeğe uygunluk gösterip göstermediği Maley’in (aktaran Mishan, 2004) önerdiği, ‘12 görev türü’ temel alınarak incelenmiştir (Tablo 1). Bu sınıflamalardan

birine giren alıştırmalar gerçeğe uygun alıştırmalar olarak gruplandırılmış, bunlardan herhangi bir kategoriye girmeyenler ise gerçeğe uygun olmayan alıştırmalar türleri arasına alınmıştır.

Tablo 1. Maley'in On iki genellenebilir görev türleri" (aktaran Mishan, 2004:86)

Görev Türü	Süreç/İşlem	Örnek
1. Genişletme/Ekleme (Expansion)	Metne bazı bölümler ekleme	Cümle, paragraf, yorum, sıfat vb. ekleme
2. İndirgeme (Reduction)	Metni kısaltma	Parçadan bazı kelimeleri (sıfat gibi), cümleleri, çıkarma; cümleleri birleştirme; metni farklı biçimde yeniden yazma
3. Başka bir yazı türüne aktarma (Media Transfer)	Metni farklı bir türe dönüştürme	Mektubu makaleye, başlığı deyim, şiiri reklam sloganına dönüştürme
4. Eşleştirme (Matching)	Metin ve başka bir veri arasında eşleştirme yapabilme	Metni bir resimle, bir başlıkla, başka bir metinle, bir müzik parçasıyla eşleştirme
5. Seçme/sıralama/düzenleme (Selection/Ranking/Ordering)	Verilen kritere göre bir metni seçme, sıralama	Başlık oluşturmak için metinden uygun kelimeleri seçmek, gençlik dergisi için en uygun metni seçme
6. Benzerlik ve farklılıkları karşılaştırma (Comparison/Contrast)	İki ya da daha fazla metin arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirleme	İki metindeki farklı/benzer fikirleri, kelimeleri bulma
7. Yeniden Yapılandırma (Reconstruction)	Eksik bir metni tamamlama	Boşluk verilmiş bir metne uygun kelimeleri yerleştirme, sırası karışık verilmiş paragrafları, cümleleri, kelimeleri yeniden sıralama
8. Yeniden şekillendirme/oluşturma (Reformulation)	Aynı anlamı farklı formlarda ifade etme	Anahtar sözcüklerden/ notlardan bir hikayeyi yeniden anlatma
9. Yorumlama (Interpretation)	Metin ve kişisel deneyim/bilgi arasında ilişki kurma	Metni kişisel deneyimlerle ilişkilendirme, metnin yazarı için sorular oluşturma.
10. Metin Oluşturma (Creating Text)	Metni, farklı yeni metinlerin oluşumu için kullanma	Farklı bir konuda paralel bir metin yazma, aynı hikaye başlığını kullanarak yeni bir metin oluşturma.
11. Çözümleme (Analysis)	Metnin dilbilgisel analizini yapma	Kelimeleri anlamlarına göre gruplandırma (deniz, çevre, ekoloji, vb.); metindeki farklı zamanları gruplandırma
12. Proje Çalışması (Project Work)	Metni yeni bir ürün çıkartmak üzere kullanmak	Bir görüş açısını sunan metni kullanarak bu görüşü destekleyen bir makale hazırlamak, sunmak

Tablo 2’de görülebileceği gibi, kitaptaki alıştırmaların % 28.6’sı dilbilgisi ve kelime alıştırmalarından, % 18’i özgün görevlerden ve % 53.3’ü özgün olmayan görevlerden oluşmaktadır. Aşağıdaki değerlendirmeler bu sıra içerisinde verilmektedir.

Tablo 2. Kitaptaki görevlerin özgün olma oranları

% 28.6	Pedagojik Alıştırmalar (Dilbilgisi kuralları, Kelime Çalışmaları)
% 18	Özgün Görevler (Authentic Tasks)
% 53.3	Özgün Olmayan Görevler (Non-Authentic Tasks)

a) Pedagojik alıştırmaların büyük çoğunluğu uygun bir bağlam içerisinde verilmeksizin ezberle yönelik verilmektedir. Bu ezber listeleri öğrencinin ilgisini çekecek ve motivasyonu arttıracak nitelikte değildir. Öğrenciyi hiçbir şekilde yaratıcı ve katılımcı yapmıyor. Dilin belli bir amaçla kullanılmasını sağlamıyor. Dili gerçek dünyada kullanıldığı şekliyle sunmuyor. Dilin doğal kullanımı ya da kelimeler bir okuma parçası ya da dinleme parçası içerisinde verilmek yerine listeler halinde verilerek diğer dil unsurlarını beraberinde öğrenme şansını öğrencinin elinden alıyor. Bağlam dışı verilen kurallar ve kelimeler öğrenci için anlam ifade etmeyeceği için öğrenilen bilgi kalıcı olamayacaktır. Örneğin:

D. Use your cardboard clock (A.Warm-up). Ask and answer about the time.

Example: You : What time is it?

Your friend : It's a quarter past three.



E. Write the time.

- 1- 06:00 :.....
- 2- 08:20 :.....
- 3- 10:45:

Burada öğrencinin karton bir saat üzerinde amaçsız olarak ve uydurulmuş saatleri okuması, veya her iki kişinin de görebildiği saati birinin sorması ve karşdakinin de cevaplamasında hiçbir bilgi değeri ve bilgi aktarımı yoktur. Gerçek hayatta gördüğümüz bir saati başkasına sormayız. Örneğin:

C. Put "C" for the countables and "U" for the uncountables.

(U) olive oil coffee orange butter biscuit tea tomato carrot
Cheese milk bread egg banana sugar salt

Burada öğrencilere bir seri ismi sayılabilir ya da sayılamaz diye adlandırmaları dilin kullanımı açısından bir şey öğretmez. Bu isimleri sayılabilir yapan ölçekleri veya miktarları ifade edilmezlerse öğrenci bu alıştırmaların ne anlamı olduğunu anlaması mümkün değildir. Bu derece aşırı denetim altında dili listelenmiş kelimeler olarak vermek yarar yerine zarar getirecektir ve dilin bir bağlam içerisinde kullanıldığı gözden kaçacaktır. Bunu yerine, bir bağlam içerisinde;

- There are 2 kg.of bananas, one carton of eggs, two cups of milk in the refrigerator –
ya da,

- We need two eggs, one cup of sugar and two cups of flour and one packet of baking powder for the cake,

demek daha öğretici olacaktır.

b) Alıştırmaların % 18' i gerçeğe uygun aktivitelerden oluşmaktadır. Bu alıştırmaların gerçeğe uygunluğu Tablo 3'de gösterildiği gibi Maley'in gerçeğe uygun alıştırma kategorilerine göre değerlendirilmiştir. Sonuçlara bakıldığında açıkça görülüyor ki; kitabın çok küçük bir bölümünü bu alıştırmalar oluşturmaktadır. Ayrıca, bu alıştırmaların çoğunluğu eşleştirme/seçme ve sıralama alıştırmalarından ileriye geçememiştir.

Tablo 3. Özgün görevlerin sınıflandırılması

% 51	Eşleştirme (Matching)
% 41	Seçme/Sıralama(Selection,Ordering,Ranking)
% 8	Proje Çalışması & Metin Oluşturma

Aşağıdaki birinci alıştırma görselliği ve renkleri kullanması ve eşleştirme yapması nedeniyle bir özgün görev vermekte öğrenciye. Bu resimle geliştirilebilecek daha güzel görevler de verilebilirdi ek çalışma olarak, öğrenci katkısı ve yaratıcılığı gerektiren ancak bu fırsattan yararlanılmamış.

"What is the weather like today?"

A. Warm-up : Match the words with the pictures.

Bir alttaki görev bir konuşma metnini anlamına göre sıralama gerektiriyor. Bu da tabloda belirtilen görevlerden birisi (sıralandırma). Yine bunun uzantısı olabilecek görevler öğrenciye dili kendisinin kullanmasını sağlayabilirdi. Öğrenciler rol alarak lokantada yemek siparişi verme gibi bir iletişimi oluşturabilirlerdi.

E. The dialogue isn't in the right order. Put it in the right order.

Mrs Hunter	I want some green salad and steak.
Waiter	Good evening, Mr and Mrs Hunter.
Mrs Hunter	Yes, please. What about you Mike?
Waiter	Fine. Thanks, Mrs Hunter. What can I get for you?
Mr Hunter	I want some green salad but I don't want any steak. I prefer fish and chins
Mrs Hunter	Good evening, John. How are you?
Waiter	Do you want any rice?
Mr Hunter	Yes, I want some spagetti and also we want some rice puding at the end of the meal.
Waiter	Mr Hunter, you want some green salad and fish and chips. Do you want anything else?

c) Kitaptaki alıştırmaların en büyük bölümünü (% 53.3) gerçeğe uygun olmayan ve iyileştirilmesi gereken alıştırmalar oluşturmaktadır. Bu aktiviteler öğrencilerin günlük hayatta kullanabilecekleri bilgi ve becerilere gereksinim yaratmayan, onları amaçsızca bazı soruları cevaplamaya ya da belli kalıplar içinde metin oluşturmaya zorlayan alıştırmalardır. Örneğin,

D. Pair-work: Ask questions about the pictures.

Example:

You : Can Filiz play tennis?

Your friend : Yes, she can.

You : Can Rose ride a bicycle?

Your friend: No, she can't.

Filiz**Rose****Tom and Judy****Yiğit**

Yukarıdaki alıştırmada resimlerden kimin ne yapabildiği belli olmadığı gibi, öğrenci var olmayan, sanal karakterlerle uğraşmak zorunda kalıyor. Bunun yerine, gerçek olan ve dünya çapında ün yapmış atlet ve şarkıcıların resimleri kullanılabilir. Bu şekilde öğrencide merak uyanır ve ilgi biçiminden çok anlama yönlendirilir. Buna ek olarak, öğrencilerin kendi hayatlarında neler yapıp yapamadıklarını öğrenmek, ve öğrencinin bu bilgiyi sınıf arkadaşları ile paylaşması çok daha gerçekçi olur ve dersi kişileştirmiş oluruz.

B. Listen and read.

May 18th

'Dear Zeynep

,My name is "David Hunter. I am thirteen years old. I am a student at Northwood College. This is our family -photo. My father is a lawyer. His name is Mike. He is 42 years old. My mother is an artist. Her name is Susan. She is 36 years old. ^ She is a beautiful woman. Sarah and Rose are my sisters. Sarah is 11 years old. She is a student at my school. Rose is 5 years old. My grandfather and grandmother are retired. Their names are Brian and Betty. My grandfather is 71 years old and my grandmother is 68 years old. This is our lovely dog. Her name is Daisy. Northwood is a small town. It is

very quiet. There are a lot of old houses here. Our house isn't old. It is new and big. My telephone number is 0 191 384 21 60. What is your phone number P finally, I'm looking forward to hearing from you soon. Love, David

C. Answer the questions.

1. How old is David?
2. What is Mike's job?
3. How old is Mike?
4. What is Susan's job?
5. How old is Susan?
6. How old is Rose?
7. How old is Sarah?
8. What nationality is Zeynep?
9. What is Zeynep's address?
10. What is David's telephone number?

Bu mektup bir dinleme-okuma aktivitesi ancak, kitabın en büyük kusuru olarak, kasetler kitapla beraber dağıtılmamakta. Bunun dışında, gerçek yaşamda biliyoruz ki bir mektup aldığımızda kimse bize okuduğunu anlama soruları sormaz. Ya mektubu okumayan biri bize içeriğini sorar, ya da genel olarak yaptığımız aldığımız mektuba bir cevap yazmaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bizim dil kitaplarımız her aktiviteyi bir sınama aracı haline getirmekte. Bu da öğrenciyi bezdirip, öğrenmeyi zorlaştırabilir.

Kitaptaki okuma parçaları/metinler/diyaloglar/şarkılar kitabın önemli bir kısmını kapsamaktadır. Bu metinler, yabancı dil öğretme amacına yönelik hazırlanmışsa da metinlerin eğitsel değeri iyice düşünülmelidir. Aynı zamanda bu metinlerin hiçbiri gerçek kaynaklardan alınmamış ya da yaşanan gerçeklere uygun değil. Örneğin, camın önünde dururken bir çiftin havaya bakarak aşağıdaki konuşmayı yapması hiç gerçekçi değil:

B. Listen and read.

Mike and Susan are at home

- Mike : Susan, I've got an idea
 Susan : What is it?
 Mike : Let's have a picnic today.
 Susan : A picnic! You're joking!
 Mike : Why?
 Susan : What is the weather like today? Do you know?
 Look outside.
 Mike : Oh, it's raining. We can't have a picnic in a rainy day. What can we do now?
 Susan : Let's stay at home and watch a comedy film.
 Mike : Yes, that's a good idea.



Okuma parçaları, önceden saptanmış dilbilgisi kurallarının metin içinde gösterilmesi için sıkı kontrollü bir şekilde hazırlanmış, öğrenciyi yeni bir kelime, yapı ya da terim öğrenmeye fırsat vermiyor. Yukarıda yazılmış olan mektup bunun en güzel örneğidir. Hiçbir yeni kelime, cümle yapısı veya deyim yer almamakta. Öğrenciler bu tür "yabancı

unsurlar'a karşı koruma altına almışlar ve dolayısıyla önlerine, yazara göre, bir öğrenme barikatu çekilmiş. Öğrenci neyi öğrenebilir ve neyi öğrenmeli konusunda sınır çizilmiş.

Okuma parçalarındaki diğer bir sorun ise birçok metinde öğrenciye yapması gereken hiçbir görevin ya da amacın verilmemiş olmasıdır. Bu parçalar öğrencinin tekdüze okuması için sunulmuş, öğrenciyi içerisine almayan ve katılımcı yapmayan metinlerdir. Bunun örneği, yukarıda verilen ikili konuşmadır.

Dinleme parçalarındaki en büyük problem ise öğrencinin dinleme becerisini geliştirmesi için kaset çalışması yapılmamış olmasıdır. Dinleme ve okuma parçaları hep bir arada, aynı görev olarak verilmiştir. Bir dinleme/okuma parçasını takip eden Doğru/Yanlış soruları, okuma-anlama ölçecekse çok uygun bir seçim değil ancak dinleme-anlama ölçeceklerse çok uygun olabilir. Bu ayırım yapılmamış.

d) Kitap, dilin kullanımıyla ve kelimelerle ilgili bazı hatalar da içermektedir. Bunlar, öğrencinin yanlış olanı öğrenmesine yol açacağından son derece tehlikeli ve sakıncalıdır. Örneğin, bir konuşma şöyle geçmektedir (pg.10):

Rabbit: Please, tell me. How old are you?

Clown: I'm not old and I'm not young. I'm in between. Guess it what?

Burada doğru soru herhalde şöyle olacaktı: "Guess what my age is".

Aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi bu hatalar, dilin kullanımını yanlış öğretmektedir.

F. Group work: Object game.

Some objects (chalk, pencil, notebook, eyeglasses, etc.). Put them in a bag. Divide the class into two groups.

Choose an object and ask the other group. Don't show your object!

Group leader : What is this?

Student 1 : Is that an apple?

Group leader : No, it isn't.

Student 1 : Is that a pencil?

Group leader : No, it isn't.

Student 1 : Is that an orange?

Group leader : Yes, it is.

Burada seçilen bir nesne bir torba içinde ve görünmemektedir. Bu durumda, nesneyi elinde tutan kişinin "What is this?" diye sorması yanlıştır. Ancak "What is in my hand?" ya da "What am I holding?" diyebilir. Bu durum bize şunu göstermektedir ki; bir yabancı dil kitabı ya da materyali hazırlayabilmek için öğretilen dile büyük ölçüde hakim olunmalıdır. Burada her bir eleştiri konusuna kitaptan birer örnek vermekle yetindik. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün ancak bu makale için sığdırmak mümkün değil.

V. TARTIŞMA

Dil öğretim araçları hazırlanırken, çalışma ekibinde veya editörlük ya da danışmanlık yapan grupta muhakkak hedef dili anadili olarak kullanan ve tercihen yabancı dil öğretimi alanında deneyimli biri bulunmalı.

Hazırlanan araçlar en az bir eğitim yılı hedef alınan öğretim seviyesi bünyesinde bir pilot çalışma uygulamasına tabi tutulmalı. Bu süreç sınıf içi gözlemler ve öğrenci ve öğretmen görüşlerini yansıtan anketler ile değerlendirmeye alınmalı. Öğretmenlerle birebir görüşmelerle de geri dönüt alınması çok faydalı olur.

Kitaplarda dinleme-anlama görevleri bu becerinin geliştirilmesi için kaçınılmaz olacağı için eğitim kurumlarındaki eğitim teknolojilerinin elverdiği oranda muhakkak dinleme gereçleri geliştirilmeli ve kitapla dağıtılmalı. Bu görevi dil öğretmeninden beklemek başarılmak istenen amaca hizmet etmeyecektir.

Dil öğretmenlerinin ve öğrencilerinin sınıf içinde kullanılacak kitaplardan beklenti ve isteklerinin ne olduğu muhakkak gerekli araştırmalar yapılarak öğrenilmeli ve bu beklentilerin karşılanması yönünde gayret gösterilmeli.

Piyasaya sürülen İngilizce ders kitaplarında, dersi kişileştiren (yani öğrenciyi kitabın merkezine koyan) alıştırmalara, dilin anlamlı kullanımına, dili kullanma ihtiyacının

yaratılmasına, ve de bu çalışmada tanımlandığı şekliyle özgün metin ve özgün görev kullanımına ağırlık verilmeli.

Daha etkili kitaplar üretmek istiyorsak, araştırmalar ve uygulamalar sonucunda ortaya konulmuş ve öğrenmeyi kolaylaştırdığı bilinen özellikleri kitaplarımızda yer almasına önem vermeliyiz.

Dilin belli alanlarda nasıl kullanıldığı (doktorla hastanede, tezgahlarla markette, vs.)ve bu tür farklı ortamlarda dilin dilbilgisel kurallarının nasıl farklı uygulandıkları konusunda daha bilgili olmalıyız.

Geliştirilen kitaplarda farklı ihtiyaç ve isteklere hitap eden ve öğrenciye ve öğretmene tercih imkanı verebilen seçenekler sunulduğunda bunun daha yararlı olup olmayacağını deneyerek görmek gerekir.

Öğretmenin geliştirilen kitabı daha verimli ve amacına uygun olarak kullanabilmesi için, ve de gerektiğinde kitabı kendi ihtiyaçları ve ortamına uygun olarak uyarlayabilmesi için Öğretmen Kılavuz Kitabı çok etkili bir şekilde hazırlanıp, hatta öğretmenin hizmet içi eğitim türünde ihtiyacını görmeye yönelik olmalı.

KAYNAKÇA

- Ellis, R. (1994). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press, Oxford.
- Genç, H., Oruç, N. ve Şeremet, C. (2006). *Quick Step 6*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Krashen, S. (1981). *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Pergamon, New York.
- Krashen, S. (1989). *Language Acquisition and Language Education*. Prentice Hall International, Hemel Hempstead.
- Larsen-Freeman, D. ve Long, M. (1991). *An Introduction to Second Language Acquisition Research*. Longman, London.
- Little, D., Devitt, S. ve Singleton, D. (1989). *Learning Foreign Languages from Authentic Texts: Theory and Practice*. Authentic Language Learning Resources Ltd., Dublin.
- Mishan, F. (2004) *Designing Authenticity into Language Learning Materials*. Intellect Books Bristol, GBR.
- Nunan, D. (1989). *Designing Tasks for the Communicative Classroom*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nunan, D.(1991). *Language Teaching Methodology*. Prentice Hall, Hemel Hempstead.
- Oxford, R. (1993). Style Analysis Survey. University of Alabam. Later published in: J. Reid, ed. 1995. *Language learning styles in the ESL/ EFL classroom*, Heinle and Heinle, Boston, 208-15.
- Peacock, M. (1997). The Effect of Authentic Materials on The Motivation of EFL Learners, *ELT Journal*, 51(2):144-53.
- Prabhu, N. S. (1987). *Second Language Pedagogy*. Oxford University Press, Oxford.
- Skehan, P. (1996). A framework for the implementation of task-based instruction. *Applied Linguistics*, 17:1.
- Swaffar, J. (1985). Reading authentic texts in a foreign language: A cognitive model. *The Modern Language Journal*, 69(1):16-32.
- Terrell, T. (1991). The role of grammar instruction in a communicative approach. *Modern Languages Journal*, 75(1):52-63.
- Tomlinson, B. (1998). *Materials Development in Language Teaching*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Vincent, M. and Carter, R. (1991). Simple text and reading text. In: C. Brumfit and R. Carter, eds. *Literature and Language Teaching*. Oxford University Press, Oxford, ss.208-22.
- Widdowson, H.G. (1978). *Teaching Language as Communication*. Oxford University Press, Oxford.
- Willis, J. (1998). Concordances in the classroom without a computer: Assembling and exploiting concordances on common words. In: B. Tomlinson, ed. *Materials Development in Language Teaching*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Yano, Y., M. Long and Ross, S. (1994). The effects of simplified and elaborated texts on foreign language reading comprehension., *Language Learning*, 44(2):198-219.

Young, D. (1999). Linguistic simplification of SL reading material: Effective instructional practice? *The Modern Languages Journal*, 83(3):350-66.



Culturalizing Economies, “Economizing” Cultures: Religion and Entrepreneurship in Turkey

Emin Baki Adaş*

University of Gaziantep, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, 27310 Gaziantep, Turkey

Abstract. This article aims to examine the relationship between global capitalism and culture through a case of Islamic entrepreneurs in Turkey. The process of globalization has often been considered as a universalizing and homogenizing process that would annihilate local and traditional cultural values and identity. The assertion of identity and cultural values, therefore, is seen as a resistance against the homogenizing effect of marketization and commoditization. This article criticizes such an antagonistic understanding of culture and commodity, culture and market economy. It argues that deepening process of global capitalism has led to a process of culturalization of economic practices wherein cultural symbols and values are increasingly articulated with economic logic of capitalism. Cultural values and symbols are used by corporations as resources for localization and entrepreneurship, while culturalizing and moralizing economy also works to mediate the inequalities it causes and attempts to neutralize the resistance against it. Within this theoretical context, the article examines social origins and characteristics of Islamic entrepreneurs, their development and cultural aspects.

Key words: Globalization, Culture, Economy, Entrepreneurship, Islam.

Ekonomilerin Kültürleştirilmesi, Kültürlerin “Ekonomileştirilmesi”: Türkiye’de Din ve Girişimcilik

Özet. Bu makale, küresel kapitalizm ve kültür arasındaki ilişkiyi İslami girişimciler örneği üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Küreselleşme süreci, genellikle, yerel ve geleneksel kültürel değerleri aşındıran veya ortadan kaldıran evrensel ve yeknesaklaştırıcı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık, kimlik ve kültürel değerlere yapılan vurgu ise, metalaşmaya veya piyasaya karşı bir direniş olarak algılanmaktadır. Ancak, bu makale, kültür ve metalaşma, kültür ve piyasa ekonomisi arasında kurulan böylesi bir karşıtlık ilişkisinin, günümüzde yaşanan ekonomik ve kültürel süreçleri eksik kavramsallaştırdığını ileri sürmektedir. Karşıtlıktan daha ziyade, günümüzde kültürel sembol ve değerlerin kapitalist ekonomik mantık ile eklemlendiğini söylemek daha doğru olacaktır; Bir yandan, kültürel sembol ve değerler, yerel ve küresel ekonomik aktörler tarafından yerelleşmenin ve girişimciliğin kaynakları olarak mobilize edilirken, diğer taraftan, ekonominin kültürelleştirilmesi ve “ahlakileştirilmesi”, piyasa ekonomisinin yarattığı eşitsizlikleri meşrulaştırmakta, dolayısıyla da piyasa ekonomisine karşı muhalefeti nötralize etmektedir. Bu kuramsal bağlamda, makale İslami girişimcilerin toplumsal kökenleri ve karakteristiklerini, gelişim dinamiklerini ve kültürel özelliklerini incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, Kültür, Ekonomi, Girişimcilik, İslam.

I. INTRODUCTION

This essay examines the emergent synergy between culture and global capitalism through a case study of Islamic entrepreneurs in Turkey. In western scientific thinking, Islam has long been viewed as incompatible with, and antagonistic to, entrepreneurship, economic development and capitalism. While this may be considered as the persistence of Orientalism tradition in the Western perception of Islam, it is important to note that such dualistic and antagonistic constructions are not applied to Islamic culture only, but to other non-western religions/cultures as well. Hence, recent assertions of identity and the so-called cultural turn in various localities have been described as a clash between “jihad” and “McWorld” in the western academia (Barber, 1995). In this formulation, jihad functions as an umbrella-concept referring to particularistic resistance of the local, traditional cultures to *marketization* and commoditization, while McWorld signifies the universalizing and homogenizing power of the global market forces.

The contradiction between commodity and culture has been one of the central themes in the nineteenth century romantic critiques -both left and the right- that foresaw in the advent of capitalist modernity, homogenization and destruction of local values and cultures. Local traditional values were regarded as obstacles for the operation of the market. While this may be true for the late nineteenth and mid-twentieth century’s managerial ideology which sought to impose a rigid rationality in the production and organization of consumption, contemporary global capitalism operates on a different logic, which could be called, borrowing Boltanski and Chiapello’s term (1999), as the “new spirit of capitalism.” In their study of the change in the corporate ideology, Boltanski and Chiapello argue that the organizing metaphor of global capitalism today is the notion of “network.” The metaphor of network, once associated with the mafia, or clandestine underground organizations, has become a popular concept with its closely associated notions such as “informality”, “respect”, “flexibility”, and “friendliness” under global capitalism. Incorporation of local cultural symbols by large global companies has been strategizing as a new corporate ideology for greater profit and smooth operation of the market capitalism. For instance, coca-cola commercials throughout Ramadan in Turkey frequently invoke its respect for tradition and religion. In short, corporations increasingly use cultural symbols and values as resources for localization.

Building on this argument, I identify three main areas where cultural symbols and values have increasingly been articulated into capitalist practices. First, local cultural symbols are used in marketing strategies in which commodities are not simply things but are *cultural things* signifying entire lifestyles and social distinctions as markers of identity and difference. Second, “social capital” that is shared religious, or cultural values and norms are mobilized for building networks and solidarity which are then translated into economic resources such as ethnic entrepreneurship. Third, at national level, as the state subjects its population to disciplinary as well as the productive powers of the market forces, collateralizing and moralizing capitalism works to mediate the inequalities it causes and attempts to neutralize the resistance against it (Adnan, 1990; Ong, 1999). The concomitant rise of neo-liberal and neo-conservatives forces to power in the North, particularly in the US and Britain (Davis, 1985, 1987; Hall, 1979, 1985; Jessop, 1985, 1987) and the revival of Confucian ethic and Islamism as state and elite projects in the Southeast Asia are the leading examples of these emergent *cultural capitalisms*, i.e., capitalisms that attempt to draw legitimacy from religion and culture (Adnan, 1990; Shamsul, 1997; Ong, 1999).

Within this broader theoretical sketch, I would like to discuss how the recent expansion of global capitalism has led to the development of new, religiously conservative economic actors who re-work and re-define the meanings of Islam, economy and entrepreneurship in Turkey. First, I would like to look at briefly about the class and local origins of this entrepreneurial

class, and then I will discuss the development and characteristics of Islamic entrepreneurs and enterprises.

II. ISLAMIC ENTREPRENEURS AND ENTERPRISES

1) History, Class and Local Origins

Islamic entrepreneurs are relatively new economic actors in Turkey. While one can trace the origins of this class back to the 1970s, the majority of these entrepreneurs emerged after 1980. In terms of their class origins, Islamic entrepreneurs predominantly come from petty-bourgeois families such as small shop-keepers, merchants and artisans, while there are entrepreneurs coming from the ranks of peasantry, public servant and working class backgrounds as well. They also display certain commonalities in their local origins. Islamic entrepreneurs were typically born in the periphery, provincial cities and towns and migrated to the metropolitan areas later in their life. In other words, majority of these entrepreneurs comes from provincial petty-bourgeois families.

The traditional petty bourgeois in provincial towns and cities in Turkey have been known for their religious conservatism and remained as the main bearers of Islamic pietism and culture in peripheral Turkey (Lewis, 1961). Furthermore, the religious conservatism of this petty-bourgeoisie worked as an obstacle preventing their social mobility until very recently. While the state favors have been important for the development of secular big business community in Turkey, small shopkeepers and artisans have been by and large excluded from this state favor mechanism because of the cultural gap that existed between the religious conservatism of the traditional petty bourgeois and the secular values of the state elite. In other words, small businessmen of provincial areas who lacked the affinity with the state ideology also lacked the necessary social capital, that is, the social and political ties with the ruling elite to gain access to the state favors that others enjoyed (Bugra, 1994; Keyder, 1987).

However, things have started to change for the members of this class in the 1980s. The changes in the economy and society in 1980s and 1990s provided them opportunity to flourish and expand their businesses.

2) Development and Characteristics of Islamic Enterprises

Behind this recent proliferation of Islamic entrepreneurship, I identify three important developments that are closely linked to the expansion and penetration of global capitalism. First, Turkey made a shift from state-led development strategy to the export-oriented market economy with the military coup in 1980. Both the military regime and the new right governments throughout 1980s implemented several economic reforms that are commonly known as "structural adjustment programs" in the development literature. During this period, several Anatolian cities, whose economies were characterized by small scale enterprises primarily dependent on low wage and labor-intensive production, have emerged as crucial nodes within new international division of labor through sub-contracting relations with large firms. The promotion of export-oriented economic growth and entrepreneurship by government policies provided an environment conducive to local economies to mobilize their entrepreneurial capacity (Bugra, 1998; Pınarcıoğlu, 1998).

In addition to this economic restructuring, there was also a decisive shift in the state's policies toward religion, which I call as "religious adjustment reforms." The major defining characteristic of these religious adjustment reforms was the construction of a new national cultural policy, known as the "Turkish-Islamic synthesis"¹. The "Turkish-Islamic synthesis" stressed the importance of Islamic values in defining Turkish national identity and attempted to

¹As expressed in the 1983 State Planning Organization document (SPO 1983: 18), the *Report of the Special Experts Commission on National Culture*, "the role of religion was significant "in safeguarding the state and national unity in the current period of rapid industrialization and social change."

promote a “tamed” version of Islam as a factor of national unity and harmony (Akin & Karasapan, 1988). These changes in the state’s economic and cultural policies created conditions in which Islamic actors emerged as important political and economic actors, developed strong connections to the political center, and hence access to the state resources.

Secondly, the emergence of Islamic Banks at both global and local levels played a central role in supporting the Islamization of economy and Islamic economic actors in Turkey. The Islamic banks or “special financial houses” as called in Turkey made their appearances in Turkish economy in the 1980s after the government’s special decree in 1983. The permission granted to Islamic banks was part of the financial liberalization process and was additionally justified on the grounds that it would help the Middle Eastern capital to invest in Turkey; and Turkey to establish better economic relations with her Muslim neighbors.² Following the arrival of Islamic banks of the Gulf countries, local Islamic banks were also established by Turkish nationals during this period. Both Islamic banks and Islamic entrepreneurs proliferated together and displayed a parallel development. By building partnership with the Islamic banks, especially with those originated from the Gulf countries, some of the Islamic entrepreneurs extended their economic activities toward the Middle Eastern countries in construction business, oil trade and transportation (Bulut, 1997: 398-99). Islamic banks also played a central role in the extension of the local economic activities of the Islamic entrepreneurs.

Finally, transnational networks between Islamic entrepreneurs and Turkish migrant workers in Europe have been critical in supporting proliferation of Islamic companies. During the 1980s and 1990s, several Islamic holding companies emerged in Turkey through the mobilization of the savings of hundred thousands of pious Turkish migrant workers. While overwhelming majority of Islamic companies are family-owned and family-run companies, Islamic holding companies embody a different property structure. Thousands of small investors, in theory, appear to be the owners of these holding companies. They are managed by small numbers of people who are called “representatives³”. Although these representatives are the legal owners of the assets of the company on paper, they do not present themselves as full-fledged owners but claim to function as the entrusted representatives of the thousands of small investors. The shares of these holdings are not quoted on the stock exchange and the collection of millions of dollars from thousands of individuals has no legal basis. Shared Islamic ideology and values have been important in the operation of these transnational networks. Hence, the relationship is entirely based on trust and facilitated through formal and informal transnational networks between Turkish Islamic entrepreneurs and the migrant workers in Europe⁴.

Islamic entrepreneurs engage in highly diversified economic activities. They exist in almost all modern economic sectors from manufacturing to commerce and service sectors. With the development of Islamic economic sectors, Islamic entrepreneurs have established their own business organization, MÜSİAD in 1990. Within a short time, MÜSİAD has become the largest voluntary businessmen organization in Turkey. It positioned itself as an alternative business organization against TUSİAD, the established secular big business community in Turkey.

3) Culture and Politics of Islamic Entrepreneurs

While Islamic entrepreneurs are culturally conservative, they are strong supporters of free market economy. Islamic entrepreneurs and intellectuals argue that one of the basic tenets of Islamic economic system is free-market economy. They support privatization and liberalization

²Prime Minister Turgut Özal’s essay (1987).

³These representatives are typically entrepreneurially minded, educated and owners of small company but lacked enough capital to expand his business.

⁴Recently, some of these companies have bankrupted leaving many small pious investors with literally nothing. The small investors across Europe and Turkey are forming associations to fight legal battle and to put pressures on governments in Turkey to compensate their losses. There are several lawsuits against the managers of these holding companies for their illegal money collection and fraud in Europe, particularly in Germany.

of economy. They strongly criticize state intervention into economy. Drawing from Islamic values and tradition, Islamic entrepreneurs believe that Islam encourages hard work, accumulation of wealth and productive investment (Özdemir, 2006). According to them, Islam is entrepreneurial that encourages risk-taking, commerce and trade as the prophet himself was a merchant (Adas, 2006).

Until recently, MÜSİAD called for Islamization of economy and society. It blamed economic underdevelopment of the country on the westernization project of the Turkish elite and instead, it sought to promote a new project based on modernization through Islamization like the Islamist Welfare Party. The political discourse of both Islamic political and economic actors represented a certain degree of radicalism that wanted to change political, cultural and international parameters of the secularist republic. They both called for severing ties with European Union⁵. Instead of EU, they called for establishing a greater economic and political integration with Muslim countries, even desired to form an Islamic Union.

However, in 1997 there was decisive shift in the politics and ideology among some Islamic actors in Turkey⁶. While still Islamic in their cultural orientation and pro-free market in their economic orientation, radical elements in their political discourse have diminished dramatically. They hardly make any explicit references to Islamization of society and politics. The new ruling party in government under the Prime Minister Erdogan with his roots in political Islam emphasizes issues of human rights, democracy and freedom of belief. Interestingly, they are now strong supporters of Turkey's membership to the EU, and undertook series of reforms in accordance with EU's political programs. Behind this radical change in the political orientation of Islamic groups in Turkey was the military intervention in politics in 1997. With the initiative of the military, the secularist civil society organizations and middle classes were mobilized against the Islamist-led coalition government in 1997 that eventually led to resignation of the prime minister and the fall of the government. Following couple of months, Islamist Welfare Party was closed down by the Constitutional Court and several Islamic politicians as well as businessmen were persecuted for their anti-secularist activities. This process interestingly led some Islamic groups to revise their own political stance in the society. Islamic entrepreneurs and some Islamic politicians have come to realize that political polarization in society would harm their economic and political interests. This process led to the formation of a new political party, AKP severing its ties with political Islam. The change in discourse of Islamic actors was dramatic in the sense that radical Islamic claims were dropped and more accommodative and moderate political discourse has been adopted. The orientation of both political and economic actors were economically liberal supporting integration with global capitalism, adopting a political stance that displayed strong desire for the political integration with EU and culturally conservative, defining Islam not as a political force but as a cultural force.

CONCLUSION

The case of Islamic entrepreneurship signifies not an antagonism but an unfolding new synergy between Islamic values and capitalist practices. However, I should note that this development is not limited to Islam but one can see similar developments in the other parts of the world. In China, Confucian values have been constructed by business groups as well as academics as the most important elements behind the recent take-off in the economy. In India,

⁵As the founding president of MÜSİAD argued "Everyone unites with his own brother. The EU [European Union] united Christians and this is their natural right. Our highest goal is to unite with our brothers. Any effort to prevent this will remain unsuccessful" (1997: 45).

⁶After February 28 Military Intervention, the discussion and evaluation process within Islamic political actors led to a political split within Islamic movement in Turkey between the traditional leadership of Islamist Welfare Party and relatively young new cadres who later formed the AKP.

BJP, previous ruling party, was promoting Hindu fundamentalist agenda along with free-market economy. One can also find writings and discourses on affinity between Buddhism and entrepreneurship. All these examples show that the geographical expansion of capitalism and its deeper penetration into social relations have not brought about the decline of religion as some modern writers, including Weber, anticipated. On the contrary, religion paradoxically has become the lubricant for the wheels of the market to ensure the smooth operation of “glocal” capitalism where in economic discourses and practices are increasingly culturalized and *vice versa*.

ACKNOWLEDGEMENT

I wish to thank anonymous reviewers for their comments and suggestions. I also wish to thank Gülistan Dalgıç for her assistance.

REFERENCES

- Adaş, E. B. (2006). The Making of Entrepreneurial Islam and Islamic Spirit of Capitalism. *Journal for Cultural Research*, 10(2):113-137.
- Adnan, Z. (1990). Islamic Religion: Yes, Islamic ideology: No! Islam and state in Indonesia. In: A. Budiman, ed., *State and Civil Society in Indonesia*. Monash University Press Clayton, Victoria.
- Akın, E. and Karasapan, O. (1988). The ‘Turkish-Islamic Synthesis.’ *Middle East Report*, no.153.
- Barber, B. (1995). *Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism are Reshaping the World*. Ballantine Books, New York.
- Boltanski, L. and Chiapello, E. (1999). *Le Nouvel Esprit Du Capitalisme*, Paris: Editions Gallimard.
- Buğra, A. (1994). *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study*. State University of New York Press, Albany.
- Buğra, A. (1998). Class, culture, and state: an analysis of interest representation by two Turkish business associations. *International Journal of Middle East Studies*, 30(4):521-539.
- Bulut, F. (1997). *Tarikat Sermayesinin Yükselişi*. [The Rise of Religious Order Capital] Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Davis, M. (1985). Reaganomics’ Magical Mystery Tour. *New Left Review*, 149:45-65.
- Davis, M. (1987). From Fordism to Reaganism. In: R. Rush and G. Johnston Coates, eds., *The World Order: Socialist Perspectives*. Polity Press, Cambridge.
- Hall, S. (1979). The Great Moving Right Show. *Marxism Today*, November 11: 24-29.
- Hall, S. (1985). Authoritarian Populism: A Reply to Jessop. *New Left Review*, 151:115-123.
- Jessop, B. (1985). Thatcherism and the Politics of Hegemony: A Reply to Stuart Hall. *New Left Review*, 153:87-101.
- Jessop, B., Bonnet, S. Bromley & T. Ling (1987). Popular Capitalism, Flexible Accumulation and Left Strategy. *New Left Review*, 165:104-122.
- Keyder, C. (1987). *State and Class in Turkey*. Verso, London.
- Lewis, Bernard. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*: Oxford University Press, London.
- Ong, A. (1999). *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Duke University Press, Durham.
- Özdemir, Ş. (2006). *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü, Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Pınarcıoğlu, M. (1998). Peripheral Development and the Rise of Entrepreneurialism: The Characteristics of Anatolian Tigers and a Comparison between the Local Textile and

Clothing Industries of Bursa and Denizli" Paper presented at, *International Conference on Economics*, METU-ERC, 9-12 September. Ankara.

Shamsul, A. B. (1997). Identity construction, nation formation, and Islamic revivalism in Malaysia. In: R. W. Heffner and P. Hortavitch. eds., *Islam in an Era of Nation-States: Politics and Religious Renewal in Muslim Southeast Asia*. University of Hawaii Press, Honolulu.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):172-189 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

İlköğretim Okul Yöneticilerinin Stratejik Planlamaya İlişkin Görüşleri Üzerine Nitel Bir Çalışma (Gaziantep İli Örneği)

Sevilay Şahin* ve Nebihe Aslan

Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 27310 Gaziantep

Özet: Bu çalışmada, eğitim alanında yeni bir uygulama olan ve ilköğretim okullarında yapılması zorunlu kılınan stratejik planlama çalışmaları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda planlama sürecinin liderleri, organizatörleri ve motivatörleri olarak okul yöneticilerinin stratejik planlamaya bakış açıları ortaya çıkarılmıştır. Belirlenen okulların okul yöneticileri ile yapılan görüşmeler sonucunda okul yöneticilerinin bu konu hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıkları ve bununla beraber bazı problemlerden dolayı stratejik planlamayı gerçekleştiremedikleri ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Stratejik planlama, Stratejik yönetim, Eğitimde stratejik planlama

A Qualitative Study on the Opinions of Secondary School Principals Regarding Strategic Planning

Abstract: In this study, problems related to strategic planning process which is a recent application in educational field and a compulsory for secondary schools is analysed. In this term, as being leaders, organizers and motivators, the school principals' opinions regarding the application of strategic planning have been analyzed. At the end of the interviews with the principals in preorganized schools, it is found out that they don't know much about the strategic planning and so that they couldn't fulfill the necessities of the strategic planning.

Key words: Strategic planning, Strategic management, Strategic planning in education

I. GİRİŞ

Genç (2005:91)'e göre plan, en geniş anlamda tutulacak yol ve davranış biçimi olarak; planlama ise, amaçlar ile bunlara ulaştıracak araçların ve imkanların seçimi veya belirlenmesi olarak tanımlanır. Plan ile planlama kavramlarını bu şekilde açıklayan Genç (2005:91) bu konu ile ilgili olarak şunları belirtmektedir: "Plan bir karardır ve kararlar toplamıdır. Yani plan bugünden geleceğe nereye ulaşılmak istendiğinin kararlaştırılmasıdır. Bu açıdan karar vermekle plan aynı şeydir ama aralarında bir fark vardır: plan bir kararlar toplamıdır. Planlama ise bir planı gerçekleştirmek için sarf edilen gayretleri ve bir süreci ifade eder. Yani plan bir sonuç, planlama ise bir süreçtir. Plan bulunduğumuz nokta ile varmak istediğimiz nokta arasındaki boşluğu dolduran bir köprü iken, planlama bu köprüyü çevresel faktörleri de dikkate alarak inşa etme çabasıdır."

Bir plan, hedeflere yönelik olmalı, öncelikle ele alınacak hedefleri, kaynakları göstermeli, örgütün bütününe kapsamlı, ulaşılabilecek sonuçların ölçülerini gösterebilmeli, sürekli olarak

geliştirilecek şekilde esnek olmalı, güvenilir bilgiler içermeli, yalın ve ucuza mal olmalı, uygulayanların katılımı ile düzenlenmelidir (Başaran, 2000:215).

Ayrıca Genç (2005:92) planlama ile ilgili olarak şunları da ifade etmektedir: ‘En çok bilinen tanımı ile planlama, ‘neyin, ne zaman, nerede, kim tarafından ve nasıl yapılacağıının önceden belirlenmesidir.’ Bu tanıma uygun olmayan bir düşünce yönetici için gelişigüzel anlamına gelir. Planlama geleceğe dönük olduğu için,

- Kısa ve uzun dönem hedef ve stratejilerin seçimine,
- Amaçlara ulaştırıcı politika ve yöntemlerin geliştirilmesine,
- Denetim için gerekli olacak yürütme ölçütlerinin saptanmasına,
- Değişen koşulların etkisi ile planların gözden geçirilmesine ilişkin kararların alınmasını gerektirir. Planlama bu maddelerden de anlaşılacağı üzere amaç ve hedeflerin, bunlara nasıl ve hangi yöntemlerle ulaşılacağıının belirlenmesi ile ilgilidir.’

Başaran’a (2000:215) göre planlama; ‘Örgütün amaçlarını gerçekleştirmesi için gereken girdilerin sağlanma ve kullanma yollarını; yapılacak işleri ve izlenecek yolları kararlaştırma sürecidir. Bu süreç için hedefler saptanır, hedefler için gerekli bilgiler sağlanır; uygulama seçenekleri aranır; seçeneklerden uygulanacaklar kararlaştırılır; plan yazılır ve uygulamadan sonra elde edilenler değerlendirilir. Planlama süreci, sorun çözüme sürecinin özdeşidir.’

II. STRATEJİK PLANLAMA

Plan türlerinden biri olan stratejik planlama, kurumun gelişmesini etkileyen sorunlarla ilgili olan, örgütün kontrolü dışındaki dış çevreyi göz önünde bulunduran uzun süreli planlardır. Stratejik planlama, bütünsel bir yaklaşımdır. Bütünsel bir yaklaşım olması, hem örgütün kendisinden kaynaklanan zayıf ve güçlü yönleri ile dış çevreden kaynaklanan fırsatları ve tehditleri birlikte değerlendirilerek bir planlama sürecine gidilmesinden hem de kurumda her kademe görev yapanlar ile yönetimin tam desteğini gerektirmesinden kaynaklanır. Paydaşların planlamanın her aşamasında aktif olarak rol almaları gerekir. Bu aşamalar ihtiyaç ve beklentilerinin belirlenmesinden değerlendirmeye kadar geçen tüm süreci kapsar. Burada planlama sürecinde iletişimin önemi öne çıkmaktadır. Başaran (2000:221), plan için toplanan veriler ne denli sınırlı bir çevre içinde tutuklanırsa, planlamanın da o denli kısır bir döngü içinde kalacağını belirterek, süreci şu şekilde açıklamaktadır: ‘Hem bilgilerin toplanmasında hem de bilgilerin kullanılmasında, çok yönlü çalışan bir iletişim ağı ve bilişim sistemi kurulmalıdır. Çok yönlü bir iletişim, işgörenlerin planlamaya katılmasına ortam hazırlar; bilişim sistemiyse gerekli bilgiyi gereken kişiye gereken zamanda ulaştırır. Bu temelden hareketle stratejik planlama, kurumun gelecekte nerde olmasının arzulandığının ve oraya nasıl varılacağını gösterir. Kurumun vizyonunu, misyonunu, değerlerini, ihtiyaçlarını (güçlü- zayıf yanlar, fırsatlar ve tehditler), amaçlarını, stratejilerini, faaliyet planlarını ve planları değerlendirme süreçlerini içeren sistematik bir yaklaşımdır.’

Genç’e (2005:97) göre, stratejik planlar ve kararlar her ne kadar geleceğe dönük faaliyetleri planlamanın bir yolu olarak gösterilse de, aslında geleceğin fırsatlarından (opportunities) çok, bugünün problemleriyle (threats) ilgilidirler.

Bu tanımlar çerçevesinde stratejik planlamaya bakılacak olursa; stratejik planlama ile ilgili olarak şu noktalar dikkati çeker:

Sonuçların planlanmasıdır: Girdilere değil, sonuçlara odaklıdır.

Değişimin planlanmasıdır: Değişimin istenilen yönde olabilmesini sağlamaya gayret eder ve değişimi destekler.

Dinamiktir ve geleceği yönlendirir: Düzenli olarak gözden geçirilmesi ve değişen şartlara uyarlanması gerekir.

Gerçekçidir: Arzu edilen ve ulaşılabilir bir geleceği resmeder.

Kaliteli yönetimin aracıdır: Disiplinli ve sistemli bir şekilde, bir kuruluşun kendisini nasıl tanımladığını, neler yaptığını ve yaptığı şeyleri niçin yaptığını değerlendirmesi, şekillendirmesi ve bunlara rehberlik eden temel kararları ve eylemleri üretmesidir

Hesap verme sorumluluğuna temel oluşturur: Hedeflenen sonuçların nasıl ve ne ölçüde gerçekleştiğinin izlenmesine, değerlendirilmesine ve denetlenmesine temel oluşturur.

Katılımcı bir yaklaşımdır: Stratejik planlama sürecinin kuruluşun en üst düzey yetkilisi tarafından tam olarak desteklenmesi şarttır. Bununla beraber, ilgili tarafların, diğer yetkililerin, idarecilerin ve her düzeydeki elemanların katkısı, ortak çabası ve desteği olmaksızın, stratejik planlama başarıya ulaşamaz.

Günü kurtarmaya yönelik değildir: Uzun vadeli bir yaklaşımdır.

Bir şablon değildir: Kuruluşların farklı yapı ve ihtiyaçlarına uyarlanabilen esnek bir araçtır.

Salt bir belge değildir: Stratejik planın hazırlanması, gerçekleştirilmesi için yeterli değildir. Planın sahiplenilmesi ve harekete geçilmesi gerekir. Asıl olan stratejik plan dokümanı değil, stratejik planlama sürecidir.

Sadece bütçeye dönük değildir: Stratejik planlama sürecinde kaynak durumu dikkate alınmakla beraber, yıllık bütçe ve kaynak taleplerinin stratejik planları şekillendirmemesi; stratejik planın, bütçeyi yönlendirmesi gerekir (Yener, 2006; Stratejik Planlama, 2007; Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama, 2007).

Sonuç olarak stratejik planlama, her kurumun kilometre taşıdır. Stratejik plan olmadan kurum nereye gittiğini, en azından arzuladığı noktaya ulaşip ulaşamayacağını bilemez. Stratejik planlamada önemli olan, kurumun başarısı için, kurum amaçlarını yerine getirmek için herkesin çalışması gerektiğinin bilinmesidir. Kurumun başarısı ise bu başarıda kurumun tek bir vücut olarak çalışmasına bağlıdır (Strategic Planning Best Practices, 2007).

Stratejik planlamanın üç ana ögesi vardır (Strategic Planning Best Practices, 2007):

- a- Planı Geliştirme
- b- Planı Uygulama
- c- Planı Değerlendirme

1) Planı Geliştirme

Stratejik planlamanın ilk basamağıdır. Bu aşamada şu adımların takip edilmesi gerekir:

1. Kurumun Geçmişini ve Önemli Başarılarını Değerlendirme
2. Kurumun Var Olan Durumunu Değerlendirme

3. Kurumun Var Olan Yönetim Yapısını Değerlendirme: Sorumlulukların dağılımı, iletişim ve otorite açısından değerlendirilir. Politikalar; prosedürleri; kurumun çalışanları ve yönetim kurulu; yöneticiler ile çalışanlar arasındaki emir- komuta zinciri ve iletişimleri gözden geçirilir.

4. Misyon ve Vizyon Oluşturma: Vizyon, kurumun gelecekte belli bir zamanda nerede olacağını bir resmidir. Misyon ise, kurumun amacıdır yani bir kurumun misyonu o kurumun yaptığı işi tarif eder. Kurumun amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olmaları için iç içe geçmiş olmalı ve misyon ve vizyon bir amaçlar listesi olmamalı.

5. Değerleri Belirleme: Yol gösteren prensipler olarak ta anılan bu değerler, kurumun niyetini ve beklentilerini ifade eder.

6. İhtiyaçları Belirleme: Kurumun var olan durumunu, kurumun güçlü ve zayıf yanlarını, fırsat ve tehditleri (SWOT Analizi) analiz ederek ihtiyaçlar belirlenir. Müşterilerin (üyeler, işgörenler) beklentilerine dayanarak kurumun misyonunu başarması için başarılı olması gereken alanlar ve çalışanların paydaşlar olarak beklentileri belirlenir.

7. Kritik Durumları Belirleme: Güçlü ve zayıf yanlar, fırsatlar ve tehditlere dayanarak; kurumun vizyon ve misyonunu temel alarak karşılaşılan kritik durumlar listelenir.

Güçlü (Strengths) ve Zayıf(Weaknesses) Yanların, Fırsatların(Opportunities), Tehditlerin(Threats) Belirlenmesi (SWOT Analizi)

Güçlü yanlar: Kurumun vizyonunu ve misyonunu gerçekleştirmesini sağlayacak özellikler sıralanır. Güçlü yanları saptarken sürece şu sorularla başlanır: ‘‘Üstünlükleriniz nelerdir? Neleri iyi yaparsınız? Başkaları, güçlü yanlarınız olarak neleri görmektedirler? ’’. Kaynaklarımız, bilgimiz, deneyimimiz, alanımızda biliniyor olmamız, yenilikçi yaklaşımlarımız güçlü yanlardan sayılabilir.

Zayıf yanlar: Kurumun vizyonunu ve misyonunu gerçekleştirmesini engelleyecek özellikler sıralanır. Zayıf yönlerin saptanması sürecinde ise şu sorular dikkate alınmalıdır: ‘‘Neleri kötü yapmaktasınız? Neleri iyileştirmeye gereksiniminiz var? Başkalarının gözüyle ne gibi zayıflıklarınız ortaya çıkmakta? ’’ Yetersiz teknoloji, yetersiz teknoloji kullanımı, yeterlilik eğitimlerinin az olması, liderlik, moral ve katılım zayıf yanlardan sayılabilir.

Fırsatlar: Kurumun vizyon ve misyonunu gerçekleştirmesini sağlayacak iç ve dış faktörler sıralanır. Fırsatlar aşamasında ‘ ‘Önünüzde duran fırsatlar nelerdir? Çevrede ne gibi ilginç gelişmeler yaşanmakta?’’ gibi sorular ön plana çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve danışman hizmetleri bunlardan sayılabilir.

Tehditler: Kurumun misyon ve vizyonunu gerçekleştirmesini engelleyecek iç ve dış faktörler sıralanır. Tehditlerin belirlenmesine yardımcı olan sorular ‘‘Ne gibi engellerle karşılaşmaktasınız? Değişen teknoloji konumunuzu tehdit ediyor mu? Finansal sorunlarınız var mı?’’ olarak belirtilebilir. Politik etkiler, yasal etkiler, çevresel faktörler, bilişim teknolojisindeki gelişmeler tehditlerden sayılabilir.

8. *Anahtar Oyuncuların Rollerini Tanımlama:* Stratejik planlamadan her yönüyle sorumlu olacak anahtar kişiler kimler? Burada şu sorulara yanıt aranması gerekir: ‘Yönetim ne kadar kontrole sahip? Müdür pro-aktif bir lider mi yoksa yönetici mi olacak? Diğer çalışanlar komisyon üyeleri kadar aktif mi olacak yoksa katılımları az mı olacak?’.

9. *Eğitmek ve Planı Açıklamak:* Eğitim ve iletişim olmadan takım üyeleri ne rollerini yerine getirebilirler ne de birbirleri ile etkili iletişim kurabilirler. Her üyenin gerekli dokümanlara ve temel bilgilere sahip olduğundan emin olunması gerekir. Bundan başka her üyenin gerekli güncel bilgilerden ve diğerlerini verilerinden haberdar olmak için iletişim halinde olduğundan emin olunmalı.

10. *Uzun Süreli Hedefler Geliştirme ve Önceliklendirme:* İhtiyaç belirleme aşamasındaki kritik durumlar göz önüne alınarak uzun süreli amaçlar geliştirilir ve daha sonra bu amaçlar öncelik sırasına koyulur .

11. *Kısa Süreli Hedefler ve Faaliyet Planları Geliştirme:* Tamamlanma zamanları ile aynı doğrultuda olan kısa süreli hedefler ve belirli faaliyet planları yapılır.

12. *Süreci İzleme:* Hem uzun hem de kısa süreli hedeflerin ilerleyişini tespit etmek için izleme süreci oluşturulur. İzleme, amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesine ilişkin gelişmelerin belirli bir sıklıkla raporlanması ve ilgili taraflar ile kurum içi ve kurum dışı mercilerin değerlendirmesine sunulmasıdır.

2) Planı Uygulama

Stratejik planlamanın ikinci adımıdır. Bu aşamada kurum, kaynakların tahsisi yoluyla planı harekete geçirir. Bu aşamanın üç ögesi vardır:

- Programlar: Amaçların gerçeğe dönüştürülmesi için programlar ayrıntılı planlar olarak hizmet eder.
- Prosedürler: Programları gerçekleştirmek için gerekli belirli işlem sıralarıdır.
- Bütçe: Programları gerçekleştirmek için kurumun bütçe hazırlaması gerekir. Geliştirilen birçok program bütçeye dayanır. Bir kurum strateji odaklı olmalı, bütçe odaklı değil. Plan, geliştirilme evresinde eğer iyi bütünleştirilmişse planı uygulamak daha kolay olacaktır. Takım çalışması, roller, iletişim ve eğitim gibi öğeler önemlidir

ve planı uygulama sürecinde bu ögelere başvurulmalıdır. Periyodik toplantılar ve kontroller olmazsa, kurum ilerleyemez ve amaçlarını gerçekleştiremez.

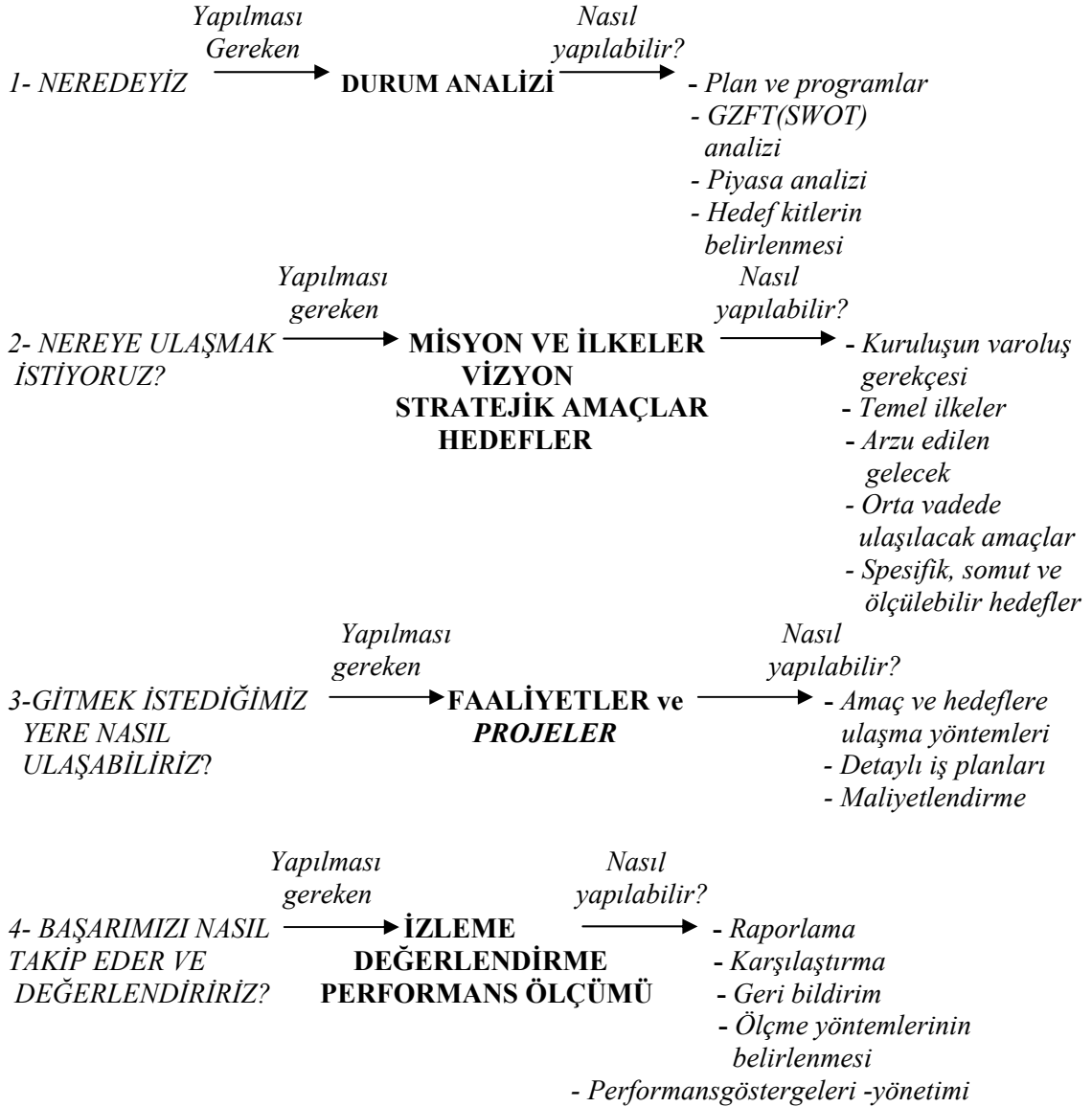
3) Planı Değerlendirme

Planı değerlendirme, planı düzeltmek ve uygulanışını garanti etmek için sürekli gereklidir. Ayrıca planı değerlendirme, kurumun amaçlarını gerçekleştirdiğinden emin olmak için yapılmalı. Bu ise araştırmalar, yönetimin gözden geçirme toplantıları ve toplantılardaki tartışmalar yoluyla sağlanabilir.

Değerlendirmede; ‘Ne yaptık? Başardığımızı nasıl anlarız? Uygulama ne kadar etkili oluyor? Neler değiştirilmelidir? Gözden kaçanlar nelerdir?’ gibi sorulara yanıtlar aranır.

III. STRATEJİK PLANLAMA SÜRECİ

Bir stratejik plan aşağıda yer alan dört temel soruya verilen yanıtların yer aldığı bir rehber niteliği taşır (Bingöl, 2007; Stratejik planlama, 2007) (Şekil 1):



Şekil 1. Stratejik planlama süreci (Bingöl, 2007)

a) Eğitimde stratejik planlama

Eğitim planlaması, açıkça tanımlanmış amaçlara uygun olarak bireyin var olan yeteneklerini geliştirmek; ülkenin toplumsal, kültürel ve ekonomik kalkınmasına yardım edecek eğitim olanağını tüm nüfusa sağlamak için kamuoyunun katılması ve desteği ile, kamu kesimi için olduğu kadar özel eğitim kesim içinde geçerli, toplumsal araştırma yöntem ve ilkelerinin, pedagojik tekniklerin eşgüdümlü uygulanmasını içeren sürekli, yönetsel, ekonomik ve parasal bir süreçtir (Adem, 1997: 27). Hesapcıoğlu (1994: 5) ise eğitim planlamasını; amaçları belli bir seçim önceliklerine göre sıralayan ve kaynakları bu öncelikli amaçlara dağıtan bir mekanizma olarak görmektedir (Akt. Türkmen ve Ergün, 1997: 6).

Eğitimde stratejik planlama diğer alanlarda yapılan planlamalardan farklıdır. Adem'e (1997:26) göre, eğitim sektöründe planlama yapılırken eğitimin dört özelliğinin göz önünde bulundurulması gereklidir (akt. Çalık, 2003: 252):

1. Eğitim, insanın bilgi edinme isteği nedeniyle bir tüketim malıdır. Aynı zamanda, bireye uzmanlık, beceri, kişilik kazandırma, çağdaş, teknik ve toplu yaşama zorunluluğu nedeniyle de bir üretim etmenidir.

2. Eğitim, bireyin kendi kendini geliştirmesinde, ufkunun genişlemesinde ve niteliğinin artırılmasında olanaklar sağlar.

3. Eğitimin bir maliyeti vardır. Ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişmesine göre eğitimin verimliliği önemlidir. Bireylerin yetenek ve bilgilerinden tam olarak yararlanamayan, yeterince örgütlenmemiş bir toplumda eğitimin verimliliği düşük olabilir.

4. Eğitim kendi başına bir bütün olarak kültürün kopmaz bir parçasıdır. Bu nedenle verimin rakamlarla ölçülmesi son derece güç hatta bazen imkansızdır.

Eğitimde stratejik planlamanın başarılı olması için vazgeçilmez olan bazı temel yapı taşlarının çok sağlam bir şekilde yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu yapı taşları aynı zamanda stratejik planlama ve uygulama sürecine katılacak paydaşların endişeleri ve dirençlerini de dile getirmektedir. Bunları bilmek stratejik planlamanın amacına ulaşması adına büyük katkılar sağlayacaktır (öğrenci , veli, öğretmen, meslektaş, yönetim ve çevre). Bu sayılanlara stratejik planlamanın devamlılığını da eklemek gerekir. Çünkü, stratejik planlama bir kez yapıp, uygulanacak bir iş akış şeması değildir. İzleme, takip, kontrol ve önlem alma mekanizmalarının sürekli ve en etkili şekilde her zaman devrede olması gerekmektedir (Şentürk, 2007).

b) Problem durumu

Eğitimin genel olarak kültürel, toplumsal ve ekonomik olmak üzere üç temel işlevi vardır. Küreselleşme ve bilgi toplumu olma yolundaki hızlı gelişmeler ve değişimler sonucunda, eğitimin bu üç temel işlevini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için planlamaya ihtiyaç vardır.

Toplumsal ve ekonomik değişim ile birlikte eğitimin ve eğitim kurumlarının rolleri de değişmektedir. Eğitim ve değişim arasında çift yönlü bir etkileşim vardır. Birincisi eğitim toplumdaki değişimlere göre kendini yeniden düzenlemek zorundadır. İkinci olarak ise, eğitim toplumun yenileşmesine öncülük etme durumundadır. Zira eğitim örgütleri, çıktıları yoluyla diğer sistemleri etkileme şansına sahiptir (Özdemir, 1998).

Eğitimin amaçlarını yerine getirmesine yardımcı olan temel yapı taşları ise okullardır ve planlı uygulamaların ilk olarak okullarda başlatılması gereklidir. Günümüzde yaşanan hızlı değişimler ve gelişmelerden etkilenen ekonomik, kültürel ve toplumsal yapılar ile sürekli etkileşim halinde olan eğitimde aynı derecede bu yeniliklerden etkilenmektedir. Herhangi birinde meydana gelen değişiklik ya da gelişmeler sonucu eğitim de aynı ölçüde etkilenmekte ve değişmektedir. Bu nedenle okulların da kendini çağın gereklerine ve yeniliklere uygun bir şekilde geliştirmesi ve gerekli düzenlemeleri yapması gerekir.

Stratejik planları diğer planlardan ayıran en önemli özelliği uzun bir süreyi kapsamaması ve planlama yaparken çevresel faktörleri göz önünde bulundurmasıdır. Okullarda aynen diğer

kurumlar gibi bu değişimler ve gelişmeler karşısında güçlü ve zayıf yanlarını görebilmeli aynı zamanda da meydana gelen fırsatları değerlendirmeli ve oluşan tehditlere ise tedbirli yaklaşmalıdırlar. Bunu sağlayacak olan ise stratejik planlardır. Kuruma reaktif değil pro-aktif olma imkânı sağlayacaktır. Planlı davranılmadığı zaman oluşacak aksiliklerin önüne geçmek ise çok zor olacaktır. Çünkü bilindiği üzere eğitimin hammaddesi insan olduğu için bu yönüyle de diğer hizmet alanları gibi çıktıda meydana gelen hataların tekrar düzeltilmesi çok zordur. Bu noktada hem okulların kendilerinden beklenen görevleri tam anlamı ile yerine getirebilmeleri hem de düzeltilmesi mümkün olmayan hataların önüne geçmesi için planlamaya ihtiyaçları vardır.

5018 Sayılı Mali Kamu Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 9. maddesi ile kamu idarelerinin stratejik planlarını hazırlamaları zorunlu kılınmış ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı da stratejik plan hazırlamakla yükümlü olacak kamu idarelerinin ve stratejik planlama sürecine ilişkin takvimin tespiti ile yetkilendirilmiştir. DTP Müsteşarlığı tarafından hazırlanan "Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik", 25/06/2006 tarihli ve 26179 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre; stratejik planlama çalışmaları, kapsamdaki tüm kamu idarelerinde yaygınlaştırılacaktır (Stratejik Planın Planlanması, 2006; Stratejik planlama, 2007). Bu yönetmelik ile bu kapsama giren tüm okullara stratejik plan hazırlama zorunluluğu getirilmiş ve bu Milli Eğitim Bakanlığı ve Müdürlükleri yolu ile tüm okullara duyurularak gereğinin yapılması istenmiştir.

Bu noktada okul yöneticilerine çok iş düşmektedir. Çünkü bu sürecin etkili bir şekilde işlenmesini, çalışanların motivasyonunu ve gerektiği yerde çalışanların bilgilendirilmesini sağlayacak kişiler onlardır, yani lider durumundadırlar. Aksu'ya (2002:10) göre stratejik yönetim, yöneticilerin aşağıdaki temel işlere sahip oldukları bir yönetim biçimidir:

- Örgüt içinde amaçları gerçekleştirmek ve örgütsel öz görevi yerine getirmek;
- Örgütün içsel ve dışsal çevresi arasında bir denge oluşturmak;
- Örgütün işlevlerini yerine getirmek ve geliştirmek;
- Ana stratejiyi oluşturmak, uygulamak ve denetlemek;
- Kaynakların en uygun biçimde kullanımına olanak veren işlevleri bütünleştirmek;
- Öz görevin yerine getirilme durumunu belirlemek için denetim, değerlendirme ve dönüt sürecini yönetmek.

Üzün (2000:11) stratejik yönetimin temel öğelerini; tepe yöneticileri, örgütün misyonu ve amaçları, dış çevre faktörleri ve kaynaklar olarak belirlemiştir (akt. Güçlü, 2003:75). Güçlü (2003:75) ise şunları belirtmektedir: 'Tepe yönetici; bilgi toplama, analiz etme ve karar verme rolü nedeniyle iyi bir stratejist, mimar ve koordinatör olarak, sezgisel ve katıcı yönüyle küresel bir yönetici olmalıdır.'

Bu araştırma ile stratejik planlamanın kuramsal temeli oluşturulduktan sonra, ilköğretim okul yöneticilerinin bu sürecin liderleri, organizatörleri, yol göstericileri ve motivatörleri olarak stratejik planlamanın önemini ne derecede kavradıkları ve bu sürece ve uygulanmasına ilişkin görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

c) Araştırmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, Gaziantep ilinde belirlen ilköğretim okullarında ilk olarak okul yönetiminin stratejik planlama sürecine dair neleri bildiklerine, bu sürece nasıl baktıklarına ve okullarında bu süreci nasıl uygulamaya koyduklarına dair verileri ortaya çıkarmaktır. Görüşmeler sonucunda yöneticilerden elde edilecek olan veriler analiz edilerek, stratejik planlamaya ve uygulamasına ilişkin olumsuzluklar ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

d) Araştırmanın önemi

Bu araştırma sonucunda stratejik planlamaya ve uygulanmasına ilişkin olumsuzluklar ortaya çıkarılarak, daha etkin ve verimli bir stratejik planlama süreci geliştirilmesi için bazı veri kaynakları oluşturularak önerilerde bulunulacaktır. Elde edilen verilerin uygulayıcılar için yol gösterici olacağı umulmaktadır.

IV. YÖNTEM

1) Evren- Örneklem

Çalışma evreni, Türkiye genelinde bir örneklemle çalışmak için yeterli zaman ve finansmanın olmayışı nedeni ile Gaziantep ili ile sınırlandırılmıştır. Örneklem çeşidi olarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabilir örneklem çeşitlenmesine gidilmiştir. Bu noktada belirlenen iki ilköğretim okulunda altı okul yöneticisi ile görüşülmüştür.

Bu araştırmada; araştırmada kullanılacak olan yöntemin çalışmanın amacı için en uygun yöntem olduğu ve araştırma için seçilen örneklemin sonuçların teyit edilebilmesi için yeterli olduğu varsayımlarından hareket edilmiştir. Amaçlar açısından araştırmada belirtilen genel amaç; kapsam açısından ise veri toplama aracı ile elde edilen bilgiler ve görüşlerine başvuru yapan kişilerle sınırlandırılmıştır.

2) Veri Toplama Araçları

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Var olan bir duruma ilişkin sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Veri toplama aracı olarak ise görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme yarı yapılandırılmış görüşme şeklindedir ve görüşme dört temel soru ve yedi tane sondadan ibarettir. Görüşme soruları şu şekildedir:

Temel sorular:

1. Stratejik planlama çalışmalarından haberdar mısınız?
2. Stratejik planlama kavramını ilk olarak nerde duydunuz?
3. Stratejik plan yapmanın önemine inanıyor musunuz?
4. Stratejik plan yaparken ne gibi sorunlarla karşılaşıyorsunuz?

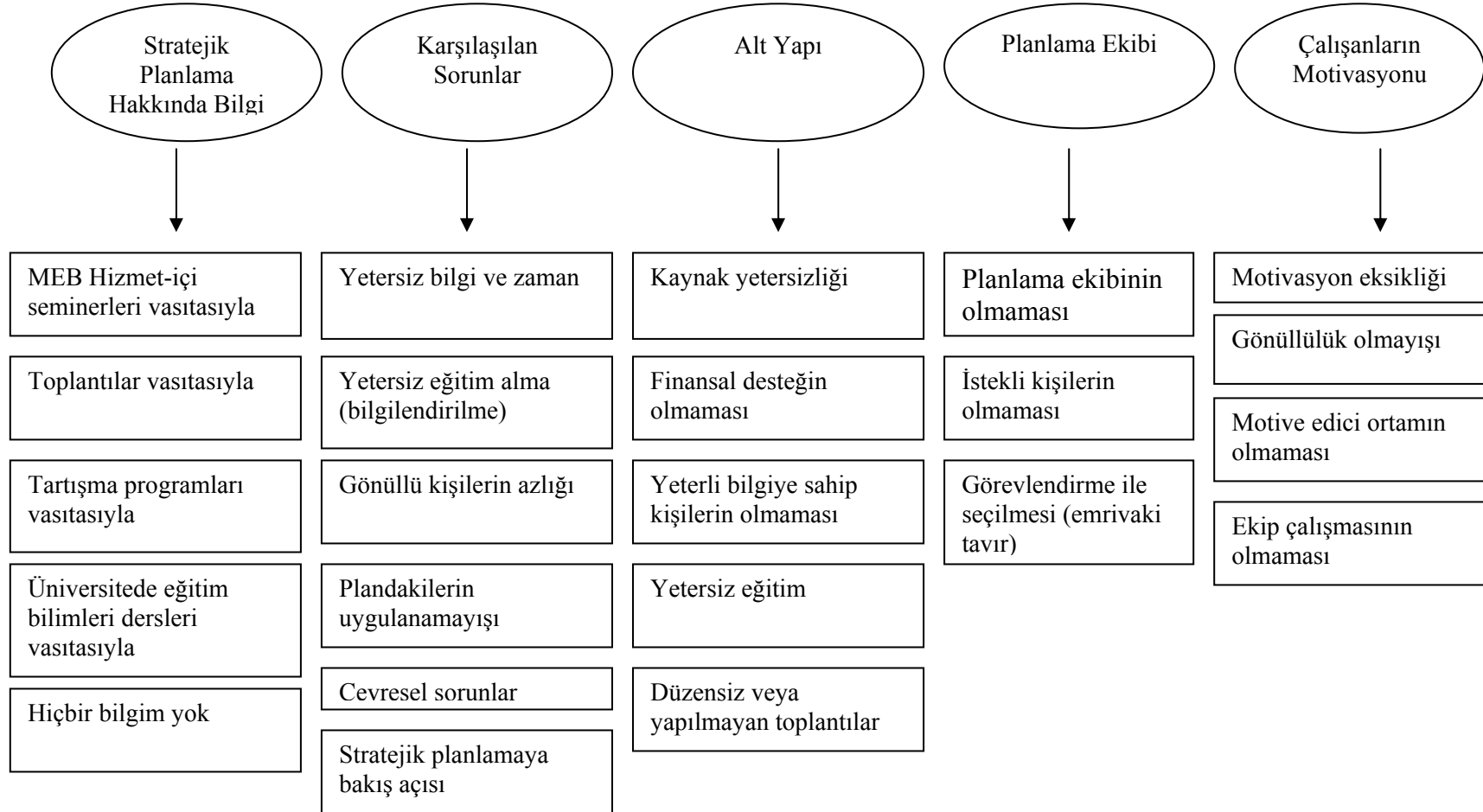
Sondalar;

- Toplantılar düzenli mi?
- Planın başlatılması için gerekli alt yapı var mı?
- Planlama grubunu gönüllülerden mi, yoksa zorla mı seçtiniz?
- Planlama grubunun karşılaştığı sorunlar var mı?
- Str. Planlamanın aşamaları (hazırlık, uygulama, değerlendirme) yeterince açık mı?
- Yeterli kaynak var mı? Gerek malzeme, gerek finansal?
- Çalışanların motivasyonu nedir?

3) Verilerin Toplanması ve Çözülmesi

Araştırma soruları belirtildiği gibi iki ilköğretim okulundaki okul yöneticilerine yöneltilmiştir. Görüşme formları hazırlanmadan önce ilgili alan yazın taraması yapılmıştır. Bu alan yazın taraması sonucunda araştırma soruları oluşturulmuştur. Daha sonra bu sorulardan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme soruları dört temel soru ve yedi tane sonda olmak üzere 11 sorudan oluşmaktadır. Görüşme esnasında elde edilen veriler not olarak kaydedilmiştir. Daha sonra bu veriler anlaşılır olması için daha düzenli bir hale getirilmiştir. Elde edilen bu verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Veri seti okunarak anlamlı birimler bulunmuş, kodlamalar yapılmış ve geçici temalar oluşturulmuştur. Temalar elde edilen veriler sonucunda oluşturulmuştur. Kavramsal kodlama da görüşülen bireylerden elde edilen verilere dayanılarak yapılmıştır. Beş tane tema belirlenmiştir. Belirlenen kodlar daha sonra bu temalara göre düzenlenmiştir. Bu aşamadan sonra veriler tekrar bu tema ve kodlara göre düzenlenmiş ve kesinleştirilmiştir. Tema ve kodlar göz önüne alınarak temalar arası ilişkiler saptanmıştır. Veriler organize edilmiştir. Daha sonra temalara ve kodlara göre veriler betimlenmiş ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Temalar ve kodlar açıklanarak yorumlanmıştır. Son olarak ise araştırma sonuçları yazıya dökülmüştür.

Şekil 2'de ilköğretim okul yöneticilerinin görüşlerinden yola çıkılarak oluşturulmuş olan verilerin kavramsal kodlamaları temalara göre sınıflandırılarak verilmiştir.



Şekil 2. Yönetici görüşlerine ilişkin temalar ve kavramsal kodlamaları

Verilerden yola çıkılarak oluşturulan 5 tema şu şekildedir:

- I. Tema : Stratejik Planlama Hakkında Bilgi Edinme
- II. Tema : Karşılaşılan Sorunlar
- III. Tema : Alt Yapı
- IV. Tema : Planlama Ekibi
- V. Tema : Çalışanların Motivasyonu

V. ARAŞTIRMA BULGULARI

1) Stratejik Planlama Hakkında Bilgi Edinmeye İlişkin Veriler

Stratejik planlama hakkında bilgi edinmeye ilişkin veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Stratejik planlama hakkında bilgi edinmeye ilişkin veriler:

Tema:Stratejik Planlama Hakkında Bilgi Edinme=HBE	Görüş (Doğrudan Alıntılar)	Odak Noktalar
HBE	‘Stratejik planlama kavramını ilk olarak Milli Eğitim hizmet içi eğitim seminerinde duydum ve önemine inanıyorum.’	<ul style="list-style-type: none"> • MEB seminerleri • Tartışma programları
	‘Stratejik planlama çalışmalarından haberdar değilim. Bu kavramı sadece toplantılarda duydum fakat yeterli bilgiye sahip değilim.’	<ul style="list-style-type: none"> • Eğitim bilimleri dersleri • Toplantılar
	‘Stratejik planlama kavramını 2000 yılında katıldığım bir seminerde duymuştum ve önemine de inanıyorum.’	
	‘Stratejik planlama hakkında çok detaylı bilgiye sahip değilim. Bu kavramı tartışma programlarında ve eğitim bilimleri dersinde duymuştum.’	
	‘Stratejik planlama kavramından ilk olarak okul yıllarında daha sonra da Milli Eğitim Müdürlüğünün açmış olduğu ‘Toplam Kalite Yönetimi’ seminerinde haberdar oldum.’	

Görüşme yapılan yöneticilerin çoğu stratejik planlama kavramından ve sürecinden genellikle Milli Eğitim Müdürlüklerinin açmış olduğu hizmet içi seminerlerde ya da Toplam Kalite Yönetimi Seminerlerinde haberdar olduklarını belirtmişlerdir. Bununla beraber tartışma programları, toplantılar, üniversite yıllarında alınan Eğitim Bilimleri dersleri de stratejik planlama hakkında bilgi edinilen diğer yerler arasında belirtilmiştir. Ayrıca görüşülen okul yöneticilerinden bazıları ise stratejik planlama hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını sadece duydıklarını belirtmişlerdir. Görüşlerine başvuru okul yöneticilerinin geneli stratejik planlamanın önemine inandıklarını belirtmişlerdir.

2) Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Veriler

Karşılaşılan sorunlara ilişkin veriler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Karşılaşılan sorunlara ilişkin veriler

Tema: Karşılaşılan Sorunlar= KS	Görüş (Doğrudan Alıntılar)	Odak Noktalar
KS	‘Okulun sahip olduğu yeterliliklerini nasıl kullanacağına dair yöntemlerin belirlenmesinde problemler yaşıyoruz. Ayrıca stratejik plan konusunda yeterli bilgiye sahip ve çalışmalar yapacak kişilerin olmaması da diğer bir sorun. Bunlara ek olarak planda belirlenenlerin uygulanması da bir sorun. Toplantılar da düzenli değil zaten.’	<ul style="list-style-type: none"> • Yetersiz bilgi ve zaman • Yetersiz eğitim (bilgilendirilmeme) • Bakış açısı • Çevresel sorunlar
	‘Stratejik planlama ekibinde değilim ve planın nasıl yapıldığı konusunda bir fikrim yok, sadece onay vermiş olabilirim. Stratejik planı hazırlamamız Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından istendi ve bu görevi gerekli olduğu için yaptık. Bu şekilde etkili olduğuna inanmıyorum. Ayrıca gerekli kaynak yok ve çevresel sorunlar var.’	<ul style="list-style-type: none"> • Gönüllülüğün olmayışı • Plandakilerin uygulanmaması
	‘Personel yeterli eğitim görmediğinden ve okullarda mesai saatlerinde bu tür çalışmalara yeterli zaman ayıramadığından bu çalışmalar gönülsüz yapılmakta ve kağıt üzerinde kalmaktadır. Çalışanların bu konuda ciddi bir eğitimden geçirilip faydalarına inandırılmaları gerekir.’	
	‘Bu çalışmalar için yeterli zaman yok ve iş yoğunluğu da diğer bir engel. Önemine inanıyorum fakat genellikle olumsuz çevre şartlarıyla karşılaşıyoruz.’	
	‘Stratejik planlama eğer tam anlamı ile uygulanırsa faydalı olacağına inanıyorum. Bu konu ile ilgili bilgi ve kaynak eksikliği var. Ayrıca gönülsüz personelin yaklaşımı da diğer bir sorun. Toplantılar düzenli değil.’	
‘Okulumuzda stratejik planlama yapılmıyor ve öğretmenler de bu konu hakkında yeterli olarak bilgilendirilmiyor.’		

Araştırma kapsamına dahil edilen okul yöneticileri genel olarak karşılaşılan sorunlar bakımından yeterli bilgi sahibi olmamalarına ve bu konu hakkında yeterli bir şekilde bilgilendirilmediklerine dikkati çekmişlerdir. Aynı şekilde okuldaki öğretmenlerin de bu konu hakkında bilgilendirilmediklerini belirtmişlerdir. Okul yöneticileri çalışanların bu konu hakkında iyi bir eğitimden geçirilerek bu sürecin faydalarına inandırılmaları gerektiğini savunmaktadırlar. Ayrıca okul yöneticileri stratejik planlamanın önemine inansalar dahi iş yoğunluğu, yeterli zamanın ayrılamayışı nedeni ile bu çalışmalarını yürütemediklerini ve bu çalışmaların sadece kâğıt üzerinde kaldığını da belirtmişlerdir. Okuldaki mesai saatlerinin bu iş için yeterli ve uygun olmadığı görüşündedirler.

Okul yöneticileri stratejik planlama çalışmalarında gönüllülüğe önem verilmediğinden dolayı kişilerin stratejik planlamaya bakış açılarının, yapılması gereken ve emrivaki bir görev olmaktan öteye geçemediğini de vurgulamışlardır. Okul yöneticilerinden bazıları bu çalışmalarını sadece bir üst makamdan istendiği ve yapılması gerektiğini düşündükleri için kâğıt üzerinde hazırlayıp bir üst makama gönderdiklerini, uygulama kısmının ise gerçekleştirilemediğini belirtmişlerdir. Bu noktada stratejik planlama çalışmaları okul yöneticileri tarafından sadece bir üst kuruma göndermek için kâğıt üzerinde hazırlanması gereken bir görev olarak algılanmaktadır. Bu bakış açısının öğretmenler içinde geçerli olduğunu da vurgulamışlardır. Bu bilgiler dahilinde stratejik planlamanın; gönüllülük içeren bir süreçten uzaklaşarak emrivaki bir süreç haline aldığı görülmüştür. Ayrıca okul yöneticileri gönüllülük içermeyen bir sürecin etkili olmayacağı, benzer işlerde olduğu gibi sadece yapmış olmak için yapılacağı ve verim alınmayacağı görüşündedirler.

Çevresel sorunlar ve kaynak eksikliği de belirtilen diğer sorunlar arasında yer almaktadır. Toplantıların düzensiz olmasından ya da stratejik planlama kâğıt üzerinde kaldığından dolayı hiç toplantı yapılmaması da belirtilen görüşler arasındadır (Şekil 1).

3) Alt Yapıya İlişkin Veriler

Alt yapıya ilişkin veriler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Alt yapıya ilişkin veriler

Tema : Alt Yapı= AY	Görüş (Doğrudan Alıntılar)	Odak Noktalar
AY	‘Gerekli alt yapı tam değil. Ekonomik kaynakların yetersizliği, çalışma grubundaki kişilerin sayısındaki azlık ve okulun bulunduğu çevreden kaynaklanan sorunlar var.’	<ul style="list-style-type: none"> • Finansal kaynağın olmaması • Finansal destek verilmemesi
	‘Alt yapı yetersiz. Yeterli bilgilendirme ve yönlendirme yapılmıyor. Hiç kimse bu konuda yeterli bilgiye sahip değil’	<ul style="list-style-type: none"> • Yeterli bilgilendirme olmaması • Kaynak yetersizliği • Düzensiz veya yapılmayan toplantılar
	‘Çok az sayıda gönüllü var. Gönüllülük az olunca süreç işlemiyor. Toplantılar düzenli değil ve alt yapı problemi var.’	

Tablo 3. (Devamı)

Tema : Alt Yapı= AY	Görüş (Doğrudan Alıntılar)	Odak Noktalar
AY	'Finansal problemler var. Bu süreç için ekonomik kaynak ve destek yetersiz ve sağlanmıyor.'	
	'Finansal desteğin olmaması başlıca problem. Ayrıca çevre koşulları hiç uygun değil. Alt yapı oluşturulmamış. Okul çalışanları bile bu konuda bilgisiz. Çevre nasıl bilgilendirilecek o da ayrı bir problem.'	
	'Finansal problemler var ve destek yok. Çevrenin sosyo-ekonomik durumu nedeni ile bu desteği sağlayacak kişiler de yok. Çalışanların yeterli bilgiye sahip olmaması diğer bir problem. Ekip oluşturulsa dahi toplantı yok, eylem yok.'	

Okul yöneticileri genel olarak alt yapının yetersiz olduğu görüşündedirler. Alt yapı konusunda çalışanların yeterli bir eğitim almadığından dolayı bilgi alt yapısının oluşturulmadığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte okulların finansal problemlerinin olduğunu belirterek okullara bu süreç için gerekli finansal kaynak desteği sağlanmadığını ve bunun bir engel teşkil ettiğini de vurgulamışlardır. Bu olumsuzluklarla birlikte çalışma grubundaki kişilerin azlığı, gönüllü kişilerin azlığı ve çevreden kaynaklanan sorunlarda alt yapı problemleri arasında belirtilmiştir (Şekil 1).

4) Planlama Ekibine İlişkin Veriler

Planlama ekibine ilişkin veriler Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Planlama ekibine ilişkin veriler

Tema: Planlama		
Ekibi= PE	Görüş (Doğrudan Alıntılar)	Odak Noktalar
PE	‘Stratejik planlama ekibi gönüllülerden seçildi.’	• Planlama ekibinin olmaması
	‘Bir planlama ekibi seçilmedi. Plan sadece hazırlanarak üst makamlara gönderildi. Uygulama kısmı olmadığı için ekipte seçilmedi.’	• Ekibin görevlendirmelerle oluşturulması
	‘Katılımcılar gönüllü olarak değil görevlendirme ile seçiliyor.’	• İstekli kişilerin olmaması
	‘Ekiptekiler görevlendirme ile seçiliyor. Gönüllülük olmadığından etkili ve devamlı olmuyor.’	
	‘Tepeden inme yapılan bir şeydi ve çok fazla bir bilgim yok. Planlama ekibi oluşturulmadı ve stratejik plan uygulamaya konmadığı için ekibe de pek gerek kalmadı.’	
	‘Tepeden inme olunca gereği yapılıyor, gönüllülük olmadığından sonradan unutulup gidiyor. Bu durum her konuda böyle oluyor. Planlama ekibi görevlendirme yoluyla seçildi ama ekip etkin değil.’	

Görüşlerine başvuru okul yöneticileri stratejik planlama ekibinin genellikle görevlendirme yoluyla oluşturulduğunu belirtmişleridir. Okul yöneticilerinden sadece bir tanesi ekibin gönüllülerden oluşturulduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte okullarında bir stratejik planlama ekibinin bulunmadığını öne süren okul yöneticileri de bulunmaktadır. Okul yöneticilerinden bazıları gönüllülük olmadığından dolayı zaten bu sürecin etkili işlemediğini, emrivaki tavırların süreci devamsız kıldığını veya unutulduğunu vurgulamışlardır. Elde edilen diğer verilerle karşılaştırıldığında planlama ekibi ister gönüllü kişilerden ister görevlendirme yoluyla oluşturulsun, stratejik planlama çalışmalarının her iki durumda da sürdürülemediği ortaya çıkmaktadır.

5) Çalışanların Motivasyonuna İlişkin Veriler

Çalışanların motivasyonuna ilişkin veriler Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Çalışanların motivasyonuna ilişkin veriler

Tema:Çalışanların Motivasyonu = ÇM	Görüş (Doğrudan Alıntılar)	Odak Noktalar
ÇM	‘Stratejik planlamanın önemini kavramış olmak motivasyonu arttırırken, yetersizlikler bu motivasyonu kırıci etki yaratmaktadır.’	<ul style="list-style-type: none"> • Motive edici ortamın olmaması • Gönüllülük olmaması
	‘Çok az sayıda gönüllü var. Toplantılar düzenli değil ve alt yapı problemi var. Bu çalışmalar için yeterli zaman yok ve iş yoğunluğu da diğer bir engel. Bu nedenle çalışanların motivasyonu da yetersiz.’	<ul style="list-style-type: none"> • Ekip çalışmasının olmaması • Motivasyon eksikliği
	‘Bir planlama ekibi seçilmedi bu nedenle çalışanların motivasyonu hakkında bir fikrim yok.’	
	‘Motivasyon oldukça zayıf çünkü ekip çalışması yok ve düzenli bilgilendirme, yönlendirme yapılmadı.’	
	‘Stratejik plan hakkında hiç kimse çok fazla şey bilmediği için kişilerin bilmedikleri bir şeye motive olmaları da zor oluyor.’	
	‘Bilgi ve kaynak yetersizliği, motive edici imkanların sağlanmaması nedeni ile ekibe seçilen kişiler işlerine motive olamıyorlar. Zaten planlama sürecide pek işlemiyor çünkü hiçbir şey yeterli değil.’	

Okul yöneticileri çalışanların motivasyonunun yetersiz veya düşük olduğu görüşündedirler. Stratejik planlamanın önemini kavramanın motivasyon için yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Önemi kavramak motivasyonu arttırıcı bir etkiye sahip olsa bile, bu süreçte karşılaşılan sorunlar ve yetersiz kaynakların da aynı derecede var olan motivasyonu düşürdüğünü belirtmişlerdir. Alt yapı problemlerinin olması, takım çalışmasının olmaması, toplantıların düzenli yapılmaması ve iş yoğunluğu çalışanların motivasyonunu düşüren etkiler olarak vurgulanmıştır. Bu olumsuzluklar nedeni ile çalışama ortamının motive edici özelliğinin olmadığını görüşündedirler. Bunların yanı sıra okul yöneticileri, çalışanların süreç hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları veya bilgilendirilmedikleri için hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıkları bu sürece katılmaya gönüllü olmadıklarını ve bu durumun motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediğini de belirtmişlerdir.

VI. TARTIŞMA

Bu araştırmada okul yöneticilerinin stratejik planlamaya ilişkin görüşlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Görüşme ile katılımcılara yönlendirilen sorulara genel olarak benzer yanıtlar alınmıştır. Görüşmeler sonucunda okul yöneticilerinin stratejik planlama kavramını seminer ve toplantı gibi etkinliklerde duydukları fakat içeriğini, basamaklarını ve uygulamasını tam anlamı ile bilmedikleri ortaya çıkmıştır. Katılımcıların çoğu stratejik planlama çalışmalarından haberdar olduğunu, biri ise haberdar olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların hepsi stratejik planlama çalışmalarının önemine inandıklarını belirtmiştir. Bundan başka katılımcılar stratejik planlama konusunda sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu sorunlar;

- Çevresel faktörler,
- Katılımcıların gönülsüz olması,
- Katılımcıların gönüllü olarak değil görevlendirme ile seçilmesi,
- Tepeden inme bir emir şeklinde yaptırılması,
- Yeterli bilgiye sahip, donanımlı kişilerin olmayışı,
- Çalışanların bu konuda ciddi bir eğitimden geçirilmemeleri,
- Motivasyon eksikliği,
- Bilgi yetersizliği,
- Planda belirlenenlerin uygulamaya dönüştürülememesi,
- Alt yapının olmaması,
- Yeterli kaynağın olmaması ve
- Yoğun iş ortamından dolayı yeterli vakit ayrılamaması

şeklinde sıralanmıştır.

Bu sorunlardan dolayı okullarında stratejik planlama çalışmalarının yürütülmediği, stratejik planlamanın sadece Milli Eğitim tarafından istenilen ve yapılması gereken bir görev olarak algılandığı ortaya çıkmıştır. Bu algılamadan dolayı stratejik planların sadece doküman olarak hazırlanıp, icraata dönüştürülmediği ortaya çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak okullarda bir stratejik planlama ekibinin bile oluşturulmadığı da belirlenmiştir. Okul yöneticileri ayrıca tüm bu sorunların çalışanların motivasyonunu olumsuz yönde etkilediğini de belirtmişlerdir. Bu sorunlar çalışma ortamını motive edici özelliğinden uzaklaştırmaktadır ve çalışanlar için planlama sürecinin hiçbir cazip yönü ön plana çıkmamaktadır. Okul yöneticileri mesai saatlerinin böyle ciddi bir süreç için yeterli ve uygun olmadığı kanısındadır.

Çalık (2003:267) da ‘ Eğitimde Stratejik Planlama ve Okulların Stratejik Planlama Açısından Nitel Değerlendirilmesi’ adlı çalışmasında şunları belirtmiştir: ‘Çalışmanın nitel araştırma bulguları da stratejik planlama konusunda etkili iletişim, üst yönetimin desteğinin ve eğitimle ilgili tüm tarafların bu planlama süreci hakkında yeterince bilgilendirilmiş olmalarının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, stratejik planlama için gerekli alt yapının oluşturulması, okul çevresinin bilinçlendirilmesi, başarılı çalışmaların desteklenmesi ve tarafların gönüllü katılımlarının cesaretlendirilmesi gerekmektedir.’

Işık ve Aypay (2004:349) ise ‘Eğitimde Stratejik Plan Geliştirme Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar’ adlı çalışmalarında katılımcıların %54.6’sının planlama ekibinin yeterli olarak eğitilmediğini ve katılımcıların çok önemli bir kısmının (%80’den fazlası) planlama etkinlikleriyle bütçenin birbirine uyumlu olduğu ve çevresel destek olmadan planlama etkinliklerinin bir anlam ifade etmeyeceği düşüncesine sahip olduğunu belirterek şu görüşlerine yer vermişlerdir: ‘ Katılımcıların yarısından fazlasının yapılan çalışmaların verimliliğine ilişkin olumsuz düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Yasal olarak, Türkiye’de okul giderlerinin finansmanı genel bütçe olanakları ile sınırlandırılmıştır. Genel bütçeden okullar için belirlenen miktar bu okulların gereksinimlerini karşılamaktan uzak olduğu yöneticiler tarafından her fırsatta dile getirilmektedir. Okulların ihtiyaçlarını karşılamak için çevresel destek önemlidir.’

Elde edilen bu sonuçlardan yola çıkarak stratejik planlama çalışmalarına yönelik şu önerilerde bulunulabilir:

- Stratejik planlama ile ilgili seminerler gönüllülük esasına bırakılmamalı ve tüm çalışanların katılmaları sağlanmalıdır.
- Seminerlerde sadece stratejik planlama ile ilgili teorik bilgilere yoğunlaşmak yerine başarılı örnekler sunulmalı ve hatta katılımcılardan benzer uygulamalar yapmaları istenmeli.
- Stratejik planların doğru olarak yürütülüp yürütülmediğini ve anlaşılamayan kısımların olup olmadığını tespit etmek, çalışanlara zorlandıkları noktalarda yardım etmek amacı ile Milli Eğitim Müdürlükleri bünyesinde aktif birimler oluşturulmalı.
- Milli Eğitim Müdürlüklerince okulların diğer ihtiyaçları dışında stratejik planlamaya özel bütçe ayrılmalı, okullara gerekli kaynak tahsisleri yapılmalı.
- İş yoğunluğu engelini ortadan kaldırmak için her okula stratejik planlama ekipleri atanabilir ve bu kişiler sadece planlamayı yürütmeden sorumlu kişiler olarak maaş karşılığı görev yapabilirler. Bu noktada çalışanlar tamamen saf dışı kalmayacak, bu ekipler görevleri çalışanlarla işbirliği içinde yerine getirebilir. Düzenli toplantılarla çalışanları karara katabilirler.
- Çalışanların motivasyonunu arttırmak için ödüllendirme, maaş arttırma, fazla ek ders ödeme gibi yollara başvurulabilir.

KAYNAKÇA

- Aksu, M.B. (2002). *Eğitimde Stratejik Planlama ve Toplam Kalite Yönetimi*. Anı Yayıncılık, Ankara, s.10.
- Başaran, İ.E. (2000). *Yönetim*. Ankara, ss.215-221.
- Bingöl, N. (2006). *Stratejik Planlama*.<http://www.strateji.gazi.edu.tr/docs/sunu/syonetim.ppt>. (28.09.2007)
- Çalık, T. (2003). Eğitimde stratejik planlama ve okulların stratejik planlama açısından nitel değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11(2):251-268
- Genç, N. (2005). *Yönetim ve Organizasyon*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss.91-92
- Güçlü, N. (2003). Stratejik Yönetim. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2):61-85
- Işık, H. ve Apay, A. (2004). Eğitimde stratejik plan geliştirme sürecinde karşılaşılan sorunlar: çanakkale ilinde yapılan bir çalışma. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3):349-363
- Özdemir, S. (1998). *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*. Pegem Yayınları, Ankara.
- _____. *Stratejik Planlama*(2007).<http://www.rektorluk.cu.edu.tr/strateji/stratejikplan.ppt> (28. 09. 2007)
- _____. *Stratejik Planlama*(2007). http://w3.sdu.edu.tr/duyuru/2005/str_sunu.ppt (30. 09. 2007)
- _____. *Strategic Planning Best Practices*(2007). <http://www.cairf.org/research/bpstrategic.pdf>-best practices (11.12.2007)
- _____. *Stratejik Planın Planlanması* (2006).
www.google.com/meb_stratejik_plan_hazirlık_programı.(12.12.2007)
- _____. *Stratejik Planlama*. (2007). www.emu.edu.tr/tr/komiteler/stratejikplan/sunum2.ppt (18.12.2007)
- _____. *Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama* (2007).
www.bayindirlik.gov.tr/turkce/dosya/SUNU27092007.PPT. (15.12.2007)
- Şentürk, L. (2007). *Eğitimde Stratejik Planlama*.
<http://80yilcumhuriyetlisesi.cankiri.k12.tr/strplanlama> (15.12.2007)
- Yener, K. (2006). *Stratejik Planlama*.
<http://www.google.com.tr/search?hl=tr&q=STRATEJ%C4%B0K+PLANLAMA+KAAN+YENER&meta> (12.12.2007).

Türkmen, B. ve Ergün, M. (1997). Türkiye’de Eğitim Planlaması ve Sorunları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 3(4):3-14.



İlköğretim Okul Müdürlerinin Sözlü İletişim Biçiminin Öğretmenlerin Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi

Habib Özgan* and Nebihe Aslan

Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, 27310 Gaziantep

Özet: Bu araştırmanın amacı, okul müdürlerinin sözlü iletişim biçiminin öğretmenlerin motivasyonuna olan etkisini ortaya koymaktır. Araştırma, nitel bir çalışmadır. Örneklem, rastgele örnekleme yöntemi ile seçilmiştir ve on üç kişiden oluşmaktadır. Araştırma verileri görüşme yöntemi ile elde edilmiştir. Veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen veriler sonucunda, yöneticilerin sözlü iletişim biçiminin öğretmenlerin motivasyonunu etkilediği, öğretmen ve yönetici görüşleri arasında farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılarak öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Sözlü iletişim biçimi, Motivasyon

Analysis of the Effect of Secondary School Principals' Verbal Communication Styles on Teachers' Motivation

Abstract: The aim of this study is to find out the effect of school managers' communication styles on teachers' motivation. The study is a qualitative study. The sample is chosen by simple random sampling and composed of thirteen participants. The data is collected by interview technique. The data is analysed and interpreted by using content analysis. As a result of collected data, it is found out that school managers' communication styles have an effect on teachers' motivation and there are differences between the school managers' and teachers' opinions. Findings are discussed in the framework of the related literature and some suggestions are made.

Key Words: Communication, Verbal communication styles, Motivation

I. GİRİŞ

Motivasyon kelimesi, İngilizcesi 'motivation' olan, 'motive' kelimesinden türemiştir. Latince'de 'movere' yani 'hareket etmek' anlamında kullanılmaktadır. Temel olarak 'harekete geçiren' anlamındadır. Bir iş neden yapılır? Bazı işler sizin için ilgi çekici iken neden bazıları değildir? gibi soruların cevabı motivasyonda gizlidir. Eğer verilen bir iş ilgi alanınıza girmiyor ve bundan dolayı sizi motive etmiyorsa o işteki etkililiğiniz de o derecede azalacaktır. Fakat o iş ihtiyaçlarınıza uygunsa ve bunun sonucu olarak motive edici bir gücü varsa başarılı olma durumunuz o oranda artacaktır (Adair, 2003:9).

İnsanları harekete geçiren ve onların başarılı olmaya iten güdüler vardır. Bu güdüler, Maslow' un ihtiyaçlar hiyerarşisinde birincil ve ikincil güdüler olarak ayrılmaktadır. Birincil güdüler fizyolojik olanlardır ve barınma, beslenme, cinsel ihtiyaçlar gibi güdülerdir. Kişiler irincil ihtiyaçlarını giderdikten sonra; sevme, sevilme, başarılı olma, takdir edilme, saygı görme

gibi ikincil ihtiyaçları merkeze alırlar. Tüm bunlar kişileri bir amaca ulaşmak için harekete geçirir yani motive eder ve bir ihtiyaç giderildikten sonra bir yenisi doğar ve bu böylece sürüp gider (Genç, 2005: 233).

İnsanlar yaptıkları işler vasıtası ile sadece başkalarının değil kendi ihtiyaçlarını karşılamayı da hedeflemektedirler. Her ne kadar ekonomik yarar insanları bir işi yapmaya iten en önemli motive aracı olarak görülse bile, insanlar aynı zamanda başarılı olmak, saygı görmek, tanınmak ve kendini gerçekleştirmek gibi güdülerini de tatmin etmek için çalışırlar. Yaptıkları iş ile tatmin olmaları gerekmektedir. İş memnuniyetini etkileyen faktörlerle ilgili yapılan araştırmalar bakıldığında, faktörlerin işin kendisi ile değil, işin yapıldığı ortamın özellikleri ile alakalı olduğu görülmüştür. Bu özelliklerden biri üst-ast ve iş arkadaşları ile olan ilişkiler ve iş yerindeki sosyal hayattır. Kişilerin ihtiyaçlarına yanıt veren bir ortamda çalışmalarının onların kuruma bağlılığını da arttıracaktır ve böyle işgörenlerle çalışmak kurumun amaçlarına varmasını daha da kolaylaştıracaktır (Ergül, 2005:68).

Motive olmuş bireyler, kendilerine verilen görevleri büyük bir istekle yapmaya çalışacaktır. Görevler genelde bir üst tarafından verilir ve bir görevi yapmaya motive olmuş kişiler için o görev zorla yapma anlamından uzaklaşır ve bir gönüllülük arz eder. Ama motive olmamış bir kişi içinse o görev üstü tarafından verilen ve yapmak zorunda olduğu bir işten öteye gidemez ve verimini düşürür (Adair, 2003:94).

II. BİR MOTİVASYON ARACI OLARAK İLETİŞİM

İletişim, sözlük anlamı olarak 'iletişim eyleminde bulunma, gönderme' anlamına gelir. Bu tanım, 'iletme' yaklaşımını, göndermeyi içerir. Burada iletinin alınma garantisi yoktur. İletişimin başarısız olduğu örgütlerde sadece iletmenin, iletişime eşdeğer sayıldığı için başarısız olduğu varsayılır. Ayrıca iletişim; konuşma, işaret veya yazı yoluyla mesaj veya düşüncelerin değişimidir. Bu tanımda ise, fikirlerin değişimini içerir. Mesaj alışveriş sürecidir. Burada paradigma, katılımcılar arasında alınan ve verilen karşılıklı bir süreçtir. Karşılıklı olarak mesaj tam paylaşırsa iletişim olayı gerçekleşmiş olur (Kaya, 2003:48-49).

Örgütsel iletişim; örgüt üyelerinin eylemlerini, örgüt hedeflerini karşılayacak şekilde eşgüdümlemek, üretim ilişkilerini koordine etmek amacıyla örgüt üyeleri tarafından simgelerin üretimi, iletimi ve yorumudur. Örgütler iletişim kurmadan faaliyetlerini yerine getiremezler. Çalışanların koordinasyonu iletişimle olur. İletişim; planlama, örgütlenme ve kontrol gibi temel yönetim fonksiyonlarının başarılmasına yardımcı olur. Bu sayede örgütler görevlerini gerçekleştirebilirler. İşgören açısından bakıldığında, etkin iletişimin performans geliştirmeye ve iş doyumuna katkı sağlar. Etkin iletişim işe bağlılığı artırır (Genç, 2005:322).

Timm'e (1986) göre; yöneticiler örgüt içinde bir takım temel fonksiyonlar meydana getirirler. Yönetim, genellikle, 'diğer insanlarla birlikte amaçlara ulaşma' diye tanımlanır. Tipik olarak bu tanım Fayol'un (1949) planlama, organize etme, kumanda etme, koordinasyon ve kontrol fonksiyonlarını kapsar. Tam bir yönetim ancak, yönetilme rızası ile mümkündür. Bu yüzden yönetim, sadece otoriteyi transfer değildir. Bunun için iletişim, işbirliğini başarmada yaşamsal öneme sahiptir (Akt. Kaya, 2003:1).

Yöneticiler her şeyi tek başına uzun süre yönetemez. Sorunlar giderek karmaşıklaştıkça farklı çözümler bulmaları gerekir ve bu noktada yöneticiler personellerinin bağlılıklarına daha çok ihtiyaç duyarlar. Bu aşamada yöneticinin benimsediği liderlik tarzı, personeline bakış açısı personelinin gösterdiği çaba miktarını etkiler. Yöneticinin tavrı, personele yansır. Eğer yönetici bir şeyler elde etmek istiyorsa, önce kendisi iyi bir örnek olmalıdır. Otoriter liderlik tarzının benimsendiği hiyerarşik yapılarda yönetici çalışanlarına ne yapmaları gerektiği konusunda emirler verir ve o emri yerine getirmelerini bekler. Demokratik liderlik ise açıklığı yani konuları işgörenlerin de tartışmasını açmayı ve bunun sonucu olarak ta eleştiriye açık olmayı ve başkalarının duygularını anlayabilmeyi getirir. Bunların dışında insanları kararlara katmadan verilen kararlarda kişilerde korku yaratacaktır. Kişi verilen bir görevi nedenlerini anlayarak

yapmak yerine kendi güvenliğini sağlamaya odaklanacağından bu kişinin motivasyonunu ve işin verimliliğini düşürecektir. Kişinin verilen bir görevi kendi isteği ile yapması ile zorla, korkutularak yapması arasında çok büyük farklar vardır (Hagemann,1997:110-123).

İhtiyaçlarımızın yüzde doksanı kısmen başka insanlarca karşılanır. Bu nedenle, yaşamak ve rahat etmek için birbirimize muhtacız. Bu durum organizasyonlarda da böyledir. Organizasyonun işleyişi açısından önem taşıyan şeyler, diğer insanların eylemlerine bağlıdır. Her yönetici işgörenlerine bağımlıdır fakat onları etkileyemediği takdirde ihtiyaçlarının karşılanacağına hiçbir garantisi yoktur. Böyle bir sorunla karşılaşan yöneticinin cevabı ise motivasyondur. Bu problemle karşılaşan bir yönetici sürekli olarak kendine şu soruyu sorar: Diğer insanların, kendilerinden istediğim şeyleri yapmalarını nasıl sağlarım? (Hanks, 1999:5)

Bu noktada yöneticiler için retorik (söylem sanatı) önem kazanır. Retorik, kişileri harekete geçirmek, onu etkilemek ve ya ikna etmek ve örgütsel amaçları gerçekleştirmek için kullanılır. Yazılı bir belge ile kişilere neler istediğinizi anlatmak daha kolaydır çünkü kişi verilen yazılı belgeyi okur ve kendinden istenileni yapar. Fakat yüz yüze iletişimde ise işler farklılaşır. Bu noktada ise kişinin duruşundan kullandığı sözcüklere kadar her şey iletişimin hem boyutunu hem de sonucunu etkiler (Kaya, 2003:48).

İyi bir motivasyonun önündeki en büyük engellerden birinin kötü iletişim olduğuna vurgu yaparak; birinden bir şey yapmasını istediğimizde; ne büyüklükte olduğunu, ne kadar acil olduğunu ve neye mal olduğunu da belirterek karşımızdakinin ne istediğimizi anladığından emin olmanız gerektiğini belirtmektedir. Yani bu noktada işgörelere bir görev verirken onları o görevin gerekçelerini ve önemini açıklamanın önemi ön plana çıkmaktadır (Hanks,1999:13-22).

Eğitimin toplumsal, kültürel ve ekonomik bazı işlevleri vardır ve bu işlevleri okullar aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışırlar. Okul yöneticileri bu amaçlara tek başlarına ulaşamazlar. Belirli bir noktadan sonra bazı görevleri çalışanları yani öğretmenler ile paylaşmak durumundadırlar. Bu ise işbirliğini ve bu işbirliğinin sağlanması için motivasyonu gerektirir. Başaran'a (2000:76) göre işgörenin örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için çaba gösterme eğilimi olmadan yöneticinin eşgüdümleme çabaları da boşa gider. Çünkü örgüt için çalışmaya hazır olmayan, bu tutumu taşımayan birini çalıştırmak çok zordur. Motivasyonun sağlanmadığı bir okulda da, işler en başta biraz yürüse dahi bir süre sonra aksaklıklar çıkacak ve yarı yolda kalacaktır. Bir okul yöneticisinin kurumun amaçlarına ulaşmak için öncelikle kendilerinin motive olmaları gerekir. Daha sonra halihazırda motivasyon sahibi kişileri seçmek, gerçekçi hedefler belirlemek, katılımı sağlamak ve görüşlere önem vermek, herkese farklı bireyler olarak muamele etmek gibi motivasyon stratejileri kullanabilirler. Okullarda da hiyerarşik bir yapı söz konusu olduğu için bir emir- komuta zinciri mevcuttur. Bu emir komuta zinciri ile yöneticilerin öğretmenlere verdikleri işler bir şekilde yerine getirilebilir fakat yapılan işin ne kadar etkili olduğu ve gerçek amacına ulaştığı konusunda bazı şüpheler doğar. Bu nedenle yöneticilerin bu yapıdan uzaklaşarak daha etkili çalışma ortamları oluşturmaları gerekir, bu ise motivasyon sayesinde olur. Yeterli derecede sorumluluk almayan ve motive olmayan işgörelere amaçlara ulaşmak imkansızdır. Bu hiyerarşik yapı içerisinde ilk olarak yöneticilerin iletişim becerileri önemli bir motivasyon aracıdır. Bir okulun kendinden beklenen işlevleri yerine getirebilmesi için örgüt içinde iyi bir iletişimin sağlanması gerekir çünkü her sorunun çözümünde, her sürecin işleyişinde iletişim ön plana çıkmaktadır. Bir yönetici olarak okul müdürü, öğretmenlere yetki devrettiği zaman ve bunun sonucu olarak onlardan bir şeyler yapmalarını isteyeceği zaman iletişim becerisini kullanmak durumundadır. Bu noktada öğretmenin kendisinden istenilen görevi yerine getirmeye motive olması da direkt olarak yöneticinin iletişim biçiminden etkilenmektedir.

Bu araştırmada öncelikle motivasyon ve iletişim ile ilgili kuramsal bir temel oluşturulduktan sonra, ilköğretim okul müdürlerinin sözlü iletişim biçiminin, öğretmenlerin motivasyonuna olan etkisi üzerinde durulacaktır.

1) Problem cümlesi

Okul müdürlerinin sözlü iletişim biçiminin öğretmenlerin motivasyonuna olan etkisi nedir?

2) Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile okul müdürlerinin sözlü iletişim biçiminin öğretmenlerin motivasyonuna olan etkisi ortaya koyularak; okul müdürlerine, kurumun amaçlarına daha etkili ve verimli bir şekilde ulaşabilmeleri, işbirliğini sağlayabilmeleri için öğretmenleri motive etmede nasıl bir sözlü iletişim geliştirmeleri gerektiği konusunda öneriler sunulacaktır.

3) Araştırmanın Önemi

Okul müdürlerinin sözlü iletişim biçiminin öğretmenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi ve motivasyonu oluşturmak için kullanılması gereken iletişim biçimi ile ilgili eksik uygulamalar ortaya koyularak, yöneticilerin sözlü iletişim ve öğretmenleri motive etme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu önerilerin okul müdürlerinin okulda işbirliği ve motivasyon için iyi bir iletişim ortamı oluşturmaları bakımından veri oluşturacaktır. Mevcut durum hakkında gerçekçi değerlendirmeler yapılarak oluşan iletişim ve motivasyon sorunlarına daha öngörülü yaklaşılmasına ve yeni araştırma alanlarının doğmasına yardımcı olacağı umulmaktadır.

III. YÖNTEM

1) Katılımcılar

Araştırma; nitel bir araştırma olup, araştırmanın deseni durum çalışmasıdır. Katılımcılar Gaziantep ilindeki iki ilköğretim okulunda görev yapan beş okul yöneticisi ve sekiz öğretmenden oluşmaktadır. Örneklem, rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Bu noktada belirlenen iki ilköğretim okulunda beş okul yöneticisi ve sekiz öğretmen ile görüşmeler yapılmıştır.

2) Katılımcıların Özellikleri

Araştırma kapsamına dahil edilen iki ilköğretim okulu Gaziantep ili Şahinbey ilçesinde yer almaktadır. Okulların ikisi de devlet okulu olup okullardan biri 1200 öğrenci ve 55 personele, diğeri ise 1100 öğrenci ve 45 öğretmene sahiptir. Okulların her ikisinde de ikili öğretim yapılmaktadır. Görüşmelere dahil edilen yönetici katılımcıların beşi erkektir. Katılımcı öğretmenlerden ise dördü erkek, dördü bayandır. Öğretmenlerin yaşları ise 26-35 arasındadır. Buldukları okulda çalışma süreleri ise en az iki yıldır. Okul yöneticilerinin yaşları 30-45 arasındadır. Buldukları okulda çalışma süreleri ise iki yıl ile beş yıl arasında değişmektedir.

3) Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak ise görüşme kullanılmıştır. Görüşme yoluyla deneyimler, tutumlar, düşünceler, niyetler, yorumlar ve zihinsel algılar ve tepkiler gibi gözlenemeyeni anlamaya çalışırız (Yıldırım ve Şimşek,2006:120). Görüşme yarı yapılandırılmış görüşme şeklindedir. Yarı yapılandırılmış görüşmede hem öğretmenler hem de yöneticiler için üçer sorudan oluşan farklı görüşme formları hazırlanmıştır.

Öğretmenler için hazırlanmış görüşme soruları:

1. Okul yöneticiniz yapmanız gereken görevleri iletirken nasıl bir sözlü iletişim biçimi kullanıyor?
2. Okul müdürünüzün kullandığı hangi sözlü iletişim biçimi motivasyonunuzu arttırıyor?
3. Okul müdürünüzün kullandığı hangi sözlü iletişim biçimi motivasyonunuzu azaltıyor?

Yöneticiler için hazırlanmış olan görüşme soruları:

1. Öğretmenlerinize yapmaları gereken bir işi iletirken nasıl bir sözlü iletişim biçimi kullanıyorsunuz?
2. Kullandığınız hangi sözlü iletişim biçimi öğretmenlerinizin motivasyonunu sağlıyor?
3. Kullandığınız hangi sözlü iletişim biçimini öğretmenlerinizin motivasyonunu engelliyor?

4) Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Görüşme formları hazırlanmadan önce ilgili alan yazın taraması yapılmıştır. Bu alan yazın taraması ve ortamda yapılan bazı gözlemler sonucunda araştırma soruları oluşturulmuştur. Hem yöneticiler hem de öğretmenler için ayrı görüşme formları hazırlanmıştır. Her görüşme formunda ise yarı yapılandırılmış üç tane soru bulunmaktadır. Yönetici ile öğretmen görüşme formlarında yer alan sorular sonuçların teyit edilebilir olması açısından birbiri ile paralellik göstermektedir. Görüşme esnasında elde edilen veriler not olarak kaydedilmiştir. Daha sonra bu veriler anlaşılır olması için daha düzenli bir hale getirilmiştir. Veri seti okunarak anlamlı birimler bulunmuş, kodlamalar yapılmış ve geçici temalar oluşturulmuştur. Temalar elde edilen veriler sonucunda oluşturulmuştur. Kavramsal kodlama da görüşülen bireylerden elde edilen verilere dayanılarak yapılmıştır. Kavramsal kodlamalar araştırmacılar tarafından ayrı ayrı yapılmıştır. Daha sonra karşılaştırılarak ortak kavramlar seçilmiştir. Her bir soru bir tema olarak kabul edilmiştir. Toplamda altı tane olmak üzere her bir grup için (öğretmen- yönetici) üç tane tema belirlenmiştir. Belirlenen kodlar daha sonra bu temalara göre düzenlenmiştir. Bu aşamadan sonra veriler tekrar bu tema ve kodlara göre düzenlenmiş ve kesinleştirilmiştir. Verilerin kodlanması sürecinde ise tema ve kavramların tutarlılığı sağlanmıştır. Veriler organize edilmiştir. Daha sonra temalara ve kodlara göre veriler betimlenmiş ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Elde edilen bu verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Temalar ve kodlar açıklanarak yorumlanmıştır. Hem öğretmenler hem de yöneticilerin verilerinden yola çıkılarak her iki grubun verileri de üç tema altında analiz edilmiştir.

Öğretmenler için belirlenen üç tema şu şekildedir:

- I. Tema: Yöneticinizin Sözlü İletişim Biçimi
- II. Tema: Motivasyonu Sağlayan Konuşma Tarzı
- III. Tema: Motivasyonu Engelleyen Konuşma Tarzı

Yöneticiler için belirlenen üç tema ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- I. Tema: Çalışanları Görevlendirirken Kullanılan Sözlü İletişim Biçimi
- II. Tema: Motivasyonun Sağlandığı Sözlü İletişim Biçimi
- III. Tema: Motivasyonu Engelleyen Sözlü İletişim Biçimi

IV. BULGULA

1) Öğretmenlerden Elde Edilen Veriler

Yöneticinin sözlü iletişim biçimine ilişkin veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Yöneticinin sözlü iletişim biçimine ilişkin veriler

Tema : Sözlü İletişim Biçimi= SİB	Odak Noktalar
SİB	<ul style="list-style-type: none"> • Birebir iletişim eksikliği • Sert, kaba ve emrivaki tavırlar • Kişilerin görüşlerini almama • Öğrenciymiş gibi hitap etme • İşlerin önemini ve gerekçesini vurgulamadan isteme • Türkçeyi etkin güzel kullanmama • Takdir ve teşekkür cümleleri kullanmama • Bireysel hataları herkese mal ederek konuşma • Eleştirel ve suçlayıcı konuşma tarzı • Kullanılan sözcüklerin ve mimiklerin rahatsız edici olması

Katılımcı 1: ‘Okul yöneticileri bir görevi yerine getirmemizi isterken bir öğretmen ile değil de öğrenci ile konuşur gibi konuşuyor. Emrivaki davranışlar sergiliyorlar. Öğretmenler görevleri dışında başka sorumluluklara tabi tutuluyorlar. Hitap şekli daha nazik olmalı. Bireysel hatalar tüm öğretmenlere mal ediliyor.’

Katılımcı 2: ‘Görevler; eğitim öğretim açısından önemi vurgulanmadan, okula getireceği faydalar açıklanmadan tek düze ve emir şeklinde iletiliyor. Çalışanla çalışmayan ayırt edilmiyor. Öğretmenlerin motive edilmesi için teşekkür ve takdir yöntemleri hiç kullanılmıyor. Hiçbir öğretmen ödüle layık görülüyor.’

Katılımcı 3: ‘ Genellikle öğretmenlere istekler duyurular ve toplantılar yoluyla iletiliyor. Bireysel olarak istekte bulunmuyorlar. Okul yöneticilerim benden birebir olarak bir şey istemedi. Toplantılarda genel olarak isteklerini söylerken biraz sert bir üslupla belirtiyorlar.’

Katılımcı 4: ‘Okul yöneticilerimizin tavırlarını anlık olaylar belirliyor. Kimi zaman ılımlı, iletişime açık bir davranış sergilerken kimi zamanda bazı personelle yaşamış olduğu olayların etkisinde kalarak sertleşiyor. Yani yöneticilerin tutumlarında istikrar görülüyor. Bu da personelde olumlu bir etki bırakmıyor. Yöneticilerin davranışları kişiye ve duruma göre değişiyor. Yaptığımız işin takdir edilmiyor. Her zaman eleştirerek bir şeyler istenmesi beni rahatsız ediyor. Arada bir de olsa takdir edilmek, işin içinden gelerek yapılmasını sağlayacaktır.’

Katılımcı 5: ‘Yöneticilerimiz etkili iletişim kurma becerisinden yoksun. Hepsinden önce Türkçeyi etkili ve güzel kullanmıyorlar. Amirimin çok kötü bir üslubu var. Konuşurken kullandığı sözcük ve mimikler rahatsız edici. Yapılmasını istediği görevleri rica ederek değil emrederek söylüyor. Kimi zaman bize görev verirken sert bir üslupla ve gerekçesini belirtmeden konuşuyor. Biraz daha kibar olunması daha motive edici olur. Bazen bazı idareciler ‘siz’ yerine ‘sen’ diye hitap ediyor, bu durumdan çok rahatsız oluyorum. Ayrıca yöneticinin daha iyi bir iletişim halinde olması disiplini bozmaz aksine öğretmenin okula bağlılığını artırır.’

Katılımcı 6: ‘ Görevler için bana sadece yazı geliyor. Açıkçası görevin bana önceden danışılmadan verilmesi beni üzüyor. Yapılacak işler tepeden inme olmadığı zamanlarda rahatsızlık da olmuyor.’

Katılımcı 7: ‘ Okul yöneticilerimiz benden bir işi yerine getirmemi kibar bir dille istiyor ve bende aynı şekilde karşılık veriyorum. Hitabet tarzlarında şimdiye kadar rahatsız olabileceğim bir şey olmadı. İstekler genellikle ‘yapalım, edelim’ şeklinde geliyor. Eğer istekler uygun ve doğruluğu tartışma götürmez isteklerse olumlu karşılık veriliyor. Ama bazen sinirli olabiliyorlar

ve bu durumdan rahatsız oluyorum. Çünkü bu halleri bakışlarına ya da konuşmalarına yansıyor ve insan ister istemez düşünmeye başlıyor: acaba bana mı sinirlendi? diye.'

Katılımcı 8: ' Genellikle yönetici edasıyla istiyor. Yapılması gerektiği için yapıyorum, istekli değilim. Okul yöneticileri genelde okulun babası değil de kralı gibi davranıyorlar. Her zaman babacan bir tavırla yaklaşırsa öğretmenlerinde ellerinden gelenin en iyisini yapacağına inanıyorum.'

Görüşülen öğretmenler genel olarak okul yöneticilerinin tavırlarının emrivaki, sert ve kaba olduğunu ifade etmektedirler. Birebir iletişim kurmadıklarını, görevleri genellikle yazışma ve toplantı yoluyla iletmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. İletişim kurarken bir öğretmenle değil de öğrenci ile konuşur gibi bir tavır takındıklarını vurgulamışlardır. Öğretmenler bu nedenlerden dolayı işi yapmaya olan isteklerinin azaldığı vurgulamışlardır. Verilen işleri ise motive oldukları ve gönülden istedikleri için değil sırf görevleri olduğunu düşündükleri için yaptıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca görevleri dışındaki işlerde görevlendirilme de motivasyonu azaltıcı bir etki oluşturduğu söylenilebilir.

Öğretmenler yöneticilerin tavırlarının istikrarsız olduğunu da belirtmişlerdir. Bu durumu yöneticilerin kendi görevlerini tam olarak yerine getirmesiz iken öğretmenlerden aynı hassasiyeti göstermelerini beklemeleri ile açıklamaktadırlar. Bu tutarsızlığın kişiye ve duruma göre değişen iletişim biçimi kullanmaları sonucuna ulaşılmıştır.

Yöneticilerin iletişim becerisinin yetersiz olmasının nedeninin ise okul müdürlerinin kendilerini okulun kralı gibi görmelerinden kaynaklandığını da düşünmektedir. Bu inançlarından dolayı iletişimin hep emir verici yönde geliştiğinin, sert ve kaba ifadeler kullanıldığının üzerinde durmuşlardır. Aynı şekilde öğretmenler yaptıkları işlerden dolayı ödüllendirilmediklerini, takdir edilmediklerini ve kendilerine teşekkür edilmediğini ifade etmişlerdir. Daha çok eleştiri ya da suçlamalarla karşılaştıkları için çalışan ile çalışmayan öğretmenin ayırt edilmediğini, hatta eşit tutulduklarını belirtmişlerdir. Bu durumun gönüllülüğü azalttığı söylenilebilir.

Ayrıca yöneticilerin kendilerini yönetici rolüne çok fazla kaptırarak samimi bir ortamdan uzaklaştıklarına da vurgu yapılmıştır. Yöneticilerin samimi olmanın disiplinsizlik yaratacağı gibi bir algıya sahip olduklarını ve her zaman resmi ve sert davrandıklarını da belirtmişlerdir.

Okul yöneticilerinin Türkçeyi güzel ve etkin kullanma becerisi de yetersiz görülmektedir. Öğretmen olarak bu konunun eğitim açısından çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Yöneticilerin hitap ederken bile uygun kelimeleri kullanmadıklarından yakınmaktadırlar. Okul yöneticilerinin iyi bir iletişim kurarlarsa disiplinin bozulacağı korkusu yaşadıklarını düşünmektedirler. Aslında iyi bir iletişimin olduğu yerde öğretmenlerin motivasyonunun ve örgüte bağlılıklarının artacağı da belirtilen görüşlerdendir.

Sonuç olarak bakıldığında katılımcılardan sadece biri yöneticilerin sözlü iletişim biçiminin kibar ve nazik olduğunu söylemiştir. 'Yapalım, edelim' şeklinde ifadeler kullandıkları için olumlu tepki verdiğini belirtmiştir. Diğer katılımcılar ise daha çok yaşanan olumsuzluklar üzerinde durmuşlardır.

Tablo 2. Motivasyonu sağlayan konuşma tarzına ilişkin veriler

Tema: Motivasyonu Sağlayan Konuşma Tarzı = MSKT	Odak Noktalar
MSKT	<ul style="list-style-type: none"> • Birebir iletişimde bulunmak motivasyonu artırıcı bir etkiye sahiptir. • İkna edici olmak motivasyonu artırır. • Takdir edilmek motivasyonu artırır. • Kibar ve usulünce ricada bulunmak motivasyonu artırır. • İşin öneminden bahsetmek motivasyonu artırır. • Özel günlerin hatırlanması ve kutlanması motivasyonu artırıcı etkiye sahiptir.

Motivasyonu sağlayan konuşma tarzına ilişkin veriler Tablo 2’de verilmiştir.

Katılımcı 1: ‘Yönetici ve öğretmen ilişkisinde pozitif ve yapıcı olmanın etkisini çok defalar yaşadım. Eğer kibar ve usulünce rica edilirse yapamayacağımız bir iş olmaz diye düşünüyorum. O işi özenle yaparım. Ancak emir vererek ya da yapmak zorundasınız gibi ifadeler kullanılarak aksettirilirse, kendi gerekçelerimi öne sürüp yapmayacağımı ifade ederim. Örneğin, yöneticimizin ricası ve işin önemi hakkında bir konuşma yapması sonucunda okula yardımcı ek dersler düzenlemiştik. Yapmak zorunda değildik ve hatta yapmıyorum diye geri çevirebilirdik. Uygun bir dille rica edildiği için öğleden sonraları okulda kalarak bu kursları düzenledik. Zaten kurs sonunda teşekkür belgeleri ile ödüllendirilmişti. Ama ödüllendirme ve teşekkür olmasaydı aynı şeyi bir daha yapmaya hevesli olmazdım.’

Katılımcı 2: ‘24 Kasım öğretmenler gününde bir tiyatro oyununa gitmem istendi. Bu görevi yerine getirmek istemiyordum. Fakat okul idarecim doğru olanın gitmek olduğunu ifade eden bir konuşma yapınca gitmeye karar verdim.’

Katılımcı 3: ‘Yöneticilerin genellikle görevlerimizden bahsederken emir veren bir konuşma tarzı kullanmaları zorunluluk hissi uyandırıyor. Öyle olunca da sırf yapmış olmak için baştan savma yapıyorum.’

Katılımcı 4: ‘Görev verilirken hiç motive edici bir konuşma tarzı ile karşılaşmadım. Böyle bir durum olsa daha faydalı olurdu.’

Katılımcı 5: ‘Motive edici bir iletişim biçiminin kullanıldığı bir durumla henüz karşılaşmadım. Ders zili çalar çalmaz odanın kapısından ‘zil çaldı haydi arkadaşlar’ gibi ifadelerle iletişim kurulamayacağı fikrindeyim.’

Katılımcı 6: ‘Yöneticiler ikna edici değiller. Motive edici bir iletişim kuramıyorlar ve işleri yaptırmadıkları durumlar oluyor. Öğretmenlerden bir görevi yapmasını istemeyi öğrenebilmek için yöneticinin mutlaka bir eğitimden geçmesi gerekir. Yöneticiliği bir sınavın belirlememesi gerekiyor. Örneğin yüksek lisans tarzında bir bölüm oluşturularak yönetici adayları belirlenip burada eğitilmelidir. Öğretmenler gününde öğretmenlerinin gününü kutlamayı bile beceremeyen bir şahıs nasıl yönetici olabilir? O kişiden etkili iletişim kurmasını nasıl bekleyebilirsiniz?’

Katılımcı 7: ‘Görevlerimi yöneticiler emrederek söylediğinde yapmak istemediğim halde yapmak zorunda kalıyorum. Çünkü görevim olduğunu düşünüyorum. Eğer görevim değilse emrederek asla yaptırılmaz.’

Katılımcı 8: ‘Yöneticilerimin motive edici konuştuklarına hiç tanık olmadım. Öncelikle belirtmek isterim ki bir öğretmen olarak öğrencilerime herhangi bir konuda görev verdiğim zaman uygun ve güzel bir dille, ikna edici konuştuğumda geri dönüşte başarılı oluyorum. Şimdiye kadar iki farklı amirle çalıştım. Daha önceki amirim o plan defterlerindeki iğrenç yazıma rağmen teşvik etmek amacı ile ne kadar düzenli ve güzel bir yazım olduğunu sık sık

belirtirdi. Bu küçük bir örnek ama görevine yeni başlayan bir öğretmen için motive edici olduğunu düşünüyorum. Bana ve diğer öğretmen arkadaşlarıma her zaman nazik bir dille, kırıcı olmadan yaklaştı. Bu nedenle benden görevim olmadığı halde yardım istediğinde hiç tereddütsüz her zaman isteyerek evet dedim. Şu an bulunduğum durum çok farklı. Amirimin öncelikle çok kötü bir üslubu var. Konuşurken kullandığı sözcükler ve mimikleri rahatsız edici ve itici. Yapılmasını istediği görevleri rica ederek değil emredici bir üslupla söylüyor. Verilen görevleri eleştirdiğimizde ise tahammülsüz bir şekilde üslubunu daha da çirkinleştiriyor. 'Senin derdin ne?' gibi cümleler kullanıyor. Sanki karşısındaki kişi bir öğretmen değil de çocuğu gibi konuşuyor.'

Öğretmenler tarafından verilen yanıtlara bakılınca cevaplar okul yöneticilerin motive edici bir iletişim biçimine sahip olmadıkları söylenilebilir. Okul yöneticilerin iletişim tarzı genel olarak sert, kaba ve emrivaki olarak algılanmaktadır. Aksi durumların ise çok nadir görüldüğü de ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin emri vaki konuşma tarzları öğretmenleri göreve motive etmek yerine onların motivasyonlarını azaltmaktadır. Öğretmenlerin takdir edilmemesi de belirtilen problemler arasındadır. Öğretmenler yaptıkları işlerden dolayı onarla teşekkür etmenin, takdir edilmenin ve ödüllendirmenin motive edici bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamışlardır. Genel olarak bakıldığında öğretmenlerin motivasyon eksikliğinin emrivaki, sert ve kaba konuşmalardan kaynaklandığı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca öğretmenler yöneticilerin sahip olduğu bu sert ve emrivaki tavrın kendilerinde o işi yapmaya mecbur oldukları hissini uyandırdığını belirtmişlerdir. Bunun sonucu olarak da öğretmenler verilen görevleri sırf yapmış olmak için yapmaktadırlar. Bazen olay inatlaşma şeklinde gelişmektedir ve öğretmenler o işi geciktirerek gerçekleştirmektedirler. Verilen işi görevleri olduğunu ve fayda sağlayacağını düşündükleri ya da yapmaya mecbur olduklarını hissettikleri için yaptıklarını vurgulamışlardır.

Okul yöneticilerinin birebir iletişim kurdukları, ikna edici konuşmalar yaptıkları ve işin önemine dair fikirlerini belirttikleri zaman öğretmenlerin motivasyonu arttığı söylenilebilir. Öğretmenlerden biri, bir okul müdürü çalışanlarının öğretmenler gününü bile kutlamaz iken motive edici bir iletişimin asla kurulamayacağı görüşündedirler. Öğretmenler özel günlerde hatırlanmanın, kutlama sözcükleri ile ödüllendirilmenin de motivasyon üzerindeki etkisini ön plana çıkarmışlardır.

Motivasyonu engelleyen konuşma tarzına ilişkin veriler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Motivasyonu engelleyen konuşma tarzına ilişkin veriler

Tema : Motivasyonu Engelleyen Konuşma Tarzı = MEKT	Odak Noktalar
MEKT	<ul style="list-style-type: none"> • Emrivaki ve sert üslup, kaba tavırlar motivasyonu engellemekte ve inatlaşma gibi tavırlara sebep olmaktadır. • Öğrenci ile konuşur gibi konuşma motivasyonu engellemektedir. • Fikirlerin önemsenmemesi motivasyonu engellemekte ve istekli olmayı azaltmaktadır. • İşlerin takdir edilmemesi motivasyonu engellemektedir ve işlerin baştan savma yapılmasına neden olmaktadır. • Verilen görevlerde öğretmenin görüşünü almama motivasyonu engellemekte ve görevin sırf yapmış olmak için yapılmasına neden olmaktadır. • Yöneticilerin kendi görevlerini yerine getirmeden öğretmenlerden daha fazlasını beklemeleri motivasyonu engelleyici bir etkiye sahiptir. • Yöneticilerin kendi sorumluluklarını öğretmenlere yüklemeleri motivasyonu düşürücü etkiye sahiptir. • Sürekli eleştirel ve yargılayıcı yaklaşmak motivasyonu ve gönüllülüğü azaltmaktadır. • Yöneticinin verdiği iş önemsememesi verilen işin geciktirilerek ve motive olmadan yapılmasına neden oluyor. • Bireysel hataların tüm çalışanlara mal edilerek konuşulması motivasyonu kırıcı etki yaratmaktadır.

Katılımcı 1: 'Genellikle bana verilen görevleri konuşma tarzından dolayı yapmak istemiyorum. Görevler hep emri vaki ve sert bir şekilde iletiliyor. Yetişkin biri ile değil de bir öğrenci ile konuşur gibi azarlayıcı tavırlar sergiliyorlar. Ama verilen görevleri yapmak zorunda olduğum için yapıyorum genellikle. Okul idaresi ödül ve ceza teknikleri kullanmıyor. Çalışanla çalışmayan ayırt edilmiyor. Tek bir kişinin hatası herkese mal ediliyor ve hep eleştirel, yargılayıcı yaklaşıyor. Durum böyle olunca madem yaptığımız iş değer görmüyor bende istekli davranmıyorum. Yaptığımız iş takdir edilmediği, her zaman eleştirildiği halde bir şeyler istenmesi beni rahatsız ediyor. O kadar öğretmenin hepsi kötü olmasa gerek. Arada birde olsa yaptığımız işi takdir edilmeli. Görevler rica ederek istenirse herkes daha istekli olarak yapar.'

Katılımcı 2: 'Bence yöneticimizin iletişimi zayıf. Öğretmenleriyle iyi iletişim kurarlarsa istenilen şeyi yapmak için çaba sarf ederiz. Ama şu an sadece dersimle ilgileniyorum. Motive edici iletişim biçimi kullanılırsa ders dışında öğrencilerle çalışmak isterim. İlk sene birkaç arkadaşla ücretsiz kurs verdik ama teşekkür bile edilmedi. Bizde yaptığımızla kaldık. O yüzden pek isteğim kalmadı.'

Katılımcı 3: 'Dönem sonu toplantılarında karşılaşılan sorunlara kendi fikrimi söyleyerek çözüm arayışında bulundum. Söylediğim şeylerin önemsenmediğini ve eskisi gibi devam edildiğini gördüm. Bu nedenle artık mümkün olduğunca dinlemeyi tercih ediyorum.'

Katılımcı 4: 'Okulumuzda kurs açıldığında gerçekten katılmayı çok istiyordum. Ama okul müdürü kendini kral gibi görüyordu. Emrivaki davranıyordu. Bu kişi ile ekip çalışması yapılmayacağından ya da ben öyle düşündüğümünden katılmamıştım. Baştan savma yaptığım durumlar da oldu. Mesela öğrenci bilgileri dosyalara işleneceği zaman, şu güne kadar girin

diye emredildiği için son güne bırakıp öylesine doldurdum. Bundan başka ders zili çaldığında, kalkıp derse gitmeye hazırlandığım esnada içeriye idarecilerden biri girip 'zil çaldı' diye bağırdığı ve emri vaki konuştuğu için sevmediğim halde sırf inat olsun diye en az iki dakika geç giriyorum.'

Katılımcı 5: 'Konuşma tarzından dolayı yapmak isteyip de yapmadığım işler oldu. Çünkü yöneticinin davranışları kabaydı. Bir bahane bulup o işe katılmadım. Okulumuzda ücretsiz kurs açılacaktı. Öğretmenlerle toplantı yapıldı. Müdür 'okulumuzda OKS kursu açılacak. Şu, şu öğretmenler katılacak' dedi. Bende katılmayacağımı belirtip toplantıdan çıktım.'

Katılımcı 6: ' İdare bana ne görev verirse yapmak için çaba gösteriyorum. Onların tavrı beni olumsuz etkiliyor. Çoğunlukla görevim olduğu için yapıyorum. Bazı durumlarda yapmadığım olmuştur. Yöneticinin işini çok önemsemediğini, olsa da olur olmasa da olur edasıyla söylediğini hissedersen yapmadığım ya da sürüncemede bırakarak geciktirdiğim olmuştur.'

Katılımcı 7: 'Genellikle verilen görev ve sorumlulukları yerine getirmeye çaba gösteririm. Ancak bazı durumlarda görev verenlerin kendi vazifelerini yerine getirmede zaafiyet içinde olduğunu görmek beni olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Okulumuzda her toplantıda bahis konusu olan nöbet problemine bakıldığında, o gün görevli olan yönetici sabahleyin törende dahi bulunmazken personelden görevlerini eksiksiz yapmasını istemeleri büyük bir çelişkidir.'

Katılımcı 8: 'Genellikle verilen görev ve sorumlulukları yerine getirmeye çalışsam da yöneticilerin kendi sorumluluklarını öğretmenlere yüklemeleri olumsuz bir durum yaratıyor. Bunun dışında okuldaki ilk yılmda öğleden sonra kendi isteğimle öğrencilere kurs verdim. Ama ilk başta kursu açmak için yöneticileri ikna etmem zor oldu. Sonunda kesinlikle ne takdir edildim ne de bir teşekkür aldım. Bu olay dışındaki bütün durumlarda da sonuç aynı: öğretmeni ödüllendirmesini bilmiyorlar.'

Öğretmen görüşlerine bakıldığı zaman genel olarak okul yöneticilerinin öğretmenler için bir model oluşturmadıkları söylenilebilir. Öğretmenler okul yöneticilerinin çelişkili tavırlar sergilediklerini düşünmektedirler. Yöneticilerin kendi görevlerini yerine getirmezken öğretmenlerden böyle bir talepte bulunmaları tutarsız bulunmaktadır. Bu durumun motivasyonu azaltıcı bir etkiye sahip söylenilebilir.. Öğretmenler, yöneticilerin kendi görevlerini öğretmenlere yüklemelerinin de motivasyonu düşürdüğü görüşündedirler. Yöneticilerin, verdikleri bir işe önemsizmiş gibi yaklaşmaları öğretmenin de aynı şekilde davranmasına neden olabilir.. Bu noktada yöneticilerin öncelikle kendi tavırları ile işgörelere bir örnek teşkil etmesinin gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yöneticilerin emri vaki tavırları ve öğretmenleri takdir etmemeleri inatlaşmalara, verilen görevleri baştan savma yapmaya ve yeni görevler için istekli olmamaya neden olduğu söylenilebilir.

İletişim tarzından dolayı verilen görevleri yerine getirmeyen öğretmenlerin yanında, bu tarz olumsuzluklara maruz kalsalar bile bazı öğretmenler görevlerini yapmaktadırlar. Çünkü o işin görevleri olduğunu ya da yapmak zorunda olduklarını düşünmektedirler. Bu nedenle bu işi baştan savma ve sırf yapmış olmak için yaptıkları söylenilebilir.

Yöneticilerin yapılan kişisel hatalardan bahsederken o hatayı herkese mal ederek konuşmasının da motivasyonu azaltıcı etki yarattığı da ortaya çıkmaktadır. Bu tarz eleştirel ve yargılayıcı tavırların öğretmenlerin motivasyonunu azaltabilir.

2) Okul Yöneticilerinin Görüşlerine İlişkin Veriler

Çalışanları görevlendirirken kullanılan iletişim biçimine ilişkin veriler Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Çalışanları görevlendirirken kullanılan iletişim biçimine ilişkin veriler

Tema: Çalışanları Görevlendirirken Kullanılan Sözlü İletişim Biçimi= KİB	Odak Noktalar
KİB	<ul style="list-style-type: none"> • İşin öneminden bahsetmek • Arkadaşça yaklaşmak • Görevi yapmaya istekli olanları seçmek. • Yetenekleri ve branşları dikkate alarak görev dağılımı yapmak. • İşin aksatılmaması gerektiğine vurgu yapmak • İş zamanında yapılmaz ise sonuçlarının ne olacağını hatırlatmak. • Ben dili kullanmak. • Yapalım, edelim şeklinde ifadelerle başvurmak. • Bireysel ve toplu iletişim

Katılımcı 1: ‘Kişiye göre değişir. Sorumluluk duygusu taşıyan, görevi yapmak isteyen daha gönüllü katılıyor. Verim alınıyor. Sırf yapmış olmak için yapanlardan ise verim alamıyoruz. Sık sık ben dili kullanarak ifade etmeye çalışırım. Yapalım, edelim, yapmamız lazım gibi ifadeler kullanırım. Bir iş nasıl yapmaları gerektiğini örneklerle açıklıyor, o işin en ince ayrıntısına kadar incelenmesini sağlıyorum. Soru cevap yöntemiyle hatasız tamamlamalarını sağlıyorum.’

Katılımcı 2: ‘Öğretmenlerimize bir iş verirken onların yetenekleri, branşları ve sosyal aktivitelerini göz önüne alarak görevlendirme yapıyorum. Emrivaki yapmak yerine arkadaşça bir tavır sergilemeye çalışıyorum. Görevlerini yapmadıkları zamanlarda ise prosedürlere göre hareket ediyorum.’

Katılımcı 3: ‘Bunu yapmamız gerekiyor, bunun yapılması bizim için önemli şekilde cümleler kullanıyorum. İşin konusunu öğretmene belirterek ‘ hocam bu görev size verilmiş yapmanız gerekenler şunlardır’ diyorum. Takıldığı konular olursa karşılıklı çözüme kavuşturup o şekilde yapmasını istiyorum. Verilen işin aksatılmaması gerektiğini, zamanında yapılmazsa sonuçlarının ne olacağını hatırlatıyorum ve işin öneminden bahsediyorum.’

Katılımcı 4: ‘Öğretmen arkadaşlarımıza verilecek olan işi iki yolla tebliğ ediyorum. İş herkesi ilgilendiren bir iş ise duyuru yoluyla imza karşılığı bildiriyorum. Şahsı ilgilendiren bir iş ise öğretmen arkadaşı çağırarak kendisine yapması gereken işi bildiriyorum.’

Katılımcı 5: ‘Görevleri sözlü olarak iletiyorum. Onların işlerini önemsemelerini istiyoruz çünkü eğitim uzun vadeli bir iş ve böyle olduğu için çok dikkatli davranılması gerektiğini anlatıyoruz. İşimizi en iyi yaptığımız ölçüde zevk alabileceğimizi anlatıyoruz. Emrivaki olduğu zaman netice alınmıyor. Görev gereği olduğundan dolayı çok fazla netice alamıyoruz. Motive edici sözler kullanıyoruz.’

Hem öğretmenler hem de yöneticileri kibar ve arkadaşça tavır sergilendiğinde motivasyonun yükseldiği konusunda aynı düşünceye sahiptir. Okul yöneticileri öğretmenlere bir iş verirken motive edici bir iletişim biçimi kullandıkları görüşündedirler. Bir görevi yapmalarını isterken o işin öneminden ve kendilerine sağlayacağı faydalardan bahsettiklerini belirtmişlerdir. Bununla beraber emrivaki konuşmalar yapıldığı zaman öğretmenlerin isteklerinin azaldığını ve işi öylesine yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada öğretmenler ile yöneticiler aynı görüştedirler. Yöneticiler, işlerin yapılması konusunda gerekli yardımı sağladıklarını ve sorumluluğu paylaştıkları görüşündedirler.

Ayrıca yöneticiler verilen işler yapılmadığında prosedürlere uygun olarak gereklerini yapmaktadırlar. Eğer iş, yerine getirilmez ise sonuçlarının ne olacağını öğretmenlere hatırlatılmaktadır. Bu veriler doğrultusunda yöneticilerin prosedürleri kullanarak işlerin yapılmasını sağladıkları söylenebilir. Bu durumda yöneticilerin statülerinden kaynaklanan güçlerini görevleri yaptırma zorlayıcı bir güç olarak kullandıkları sonucuna ulaşılabılır.

Öğretmenler ve yöneticiler emrivaki hitabın, motivasyonu düşürdüğü konusunda aynı fikirdedirler. Ancak, öğretmenler tavırların emri vaki olduğunu, işlerin öneminden hiç bahsedilmediğini ve motive edici sözcükler kullanılmadığını belirtirken, okul yöneticileri bunun tam tersini ifade etmektedirler. Öğretmenler okul müdürlerinin iletişimin tek yönlü olduğunu, sorumluluk paylaşmadıklarını ve hatta kendi görevlerini bile onlara yüklediklerini belirtirken, yöneticiler görevler konusunda açıklayıcı bilgiler sunduklarını, yapıcı iletişim kurduklarını ve sorumlulukları şekilde paylaştıklarını öne sürmüşlerdir.

Tablo 5. Motivasyonun sağlandığı iletişim biçimine ilişkin veriler

Tema: Motivasyonun Sağlandığı İletişim Biçimi = MSB	Odak Noktalar
MSB	<ul style="list-style-type: none"> • Kibar ve nazik iletişim kurmak • İşin önemini vurgulamak • Çalışanlara değer verildiğini belirtmek • Samimi bir iletişim ortamı oluşturmak • Olaylarla yakından ilgilenmek • Birebir iletişimde bulunmak • Kolaylıklar sağlamak • Sevgi ve saygı çerçevesinde iletişim kurmak • Anlayışlı davranmak

Motivasyonun sağlandığı iletişim biçimine ilişkin veriler Tablo 5’de verilmiştir.

Katılımcı 1: ‘Bazen nazik davrandığımda o görevi yapmaya çalışıyorlar. İtiraz etmiyorlar. Arkadaşlara genelde hocam, hoca hanım, bey şeklinde hitap ediyorum. Arkadaşlar görevi aldıkları zaman o işin kendilerine verilen bir iş olduğunun bilincinde oldukları için verilen işi yerine getiriyorlar.’

Katılımcı 2: ‘İşi inanarak yapsalar da yapmasalar da onlara değer verdiğimi belirten cümleler söylemekten kaçınmıyorum. İş nasıl olsa öğrenilir ve yapılır. Ama insanı kaybedersem bir daha kazanamam diye düşünüyorum. Mesela karnelerin doldurulması sırasında bazı arkadaşlar duyurulardan haberdar olmadıklarını söylediler. Bizzat ben ayaklarına kadar gidip haberdar ettim. Olay böylece çözüldü.’

Katılımcı 3: ‘Nasıl hitap ettiğime değil, hitabımı hangi anlamları yüklediğime bakarım. Samimiyet her zaman ilk sıradadır ve anlayışlı davranarak kolaylıklar sağlamak da önemli bir nokta. Not defterlerinde silinti ve kazıntının fazla olduğu bir öğretmen arkadaşımın not defterini yenilemesini sağladım. Konuşmalarında ise yapmalıyız gibi ifadeler kullandım. Arkadaşım da senin için yapacağım demişti.’

Katılımcı 4: ‘Arkadaşlar bu işleri yapmamız gerekiyor deyip yapılacak işin önemini vurgulayarak motivasyonu sağlamaya çalışıyorum. OKS hazırlık kursu ile ilgili bir konu vardı. Eğer bunu yaparsak imkânı olmayan öğrencilere büyük bir yardımımız olacağını, öğrencilerden bir kısmı sınavda başarı sağlarsa bunda bizim de katkılarımızın olması gerektiğini vurguladım.’

Katılımcı 5: ‘İş yaptırma işten daha önemlisi konuşma tarzıdır. İfadeleri seçerken karşımızdaki kişiye hitap tarzımız bunu sana emrediyorum, sen bunu yapmaya mecbursun şeklinde olursa karşımızdaki arkadaş o işi yapmaktan soğuyor. Verilen işi istemeye istemeye

yapmaya başlıyor. İş yaptırırken saygı, sevgi çerçevesinde, düzgün bir ifadeyle anlatıldığı zaman herhangi bir sorun olacağını düşünmüyorum. Emrivaki bir ifade kullanıldığında gönülsüz davranıyorlar. Kibar ve nazik bir şekilde yani yapar mısın, eder misin cümleleriyle olunca daha iyi oluyor.’

Yöneticiler öğretmenler ile samimi ve nazik bir iletişim kurduklarını belirtmişlerdir. Bununla beraber bu samimi ve nazik iletişimden uzak olarak ‘şunları yapmanız gerekiyor’ gibi cümleler kullanılmaktadır. Okul yöneticileri emrivaki iletişimin motivasyonu düşürdüğü, bunun aksine samimi, kibar ve işin önemini içeren konuşmaların ise motivasyonu arttırdığı görüşündedirler. Ayrıca okul yöneticileri öğretmenlerle onları önemsediklerini belirten cümlelerle iletişim kurduklarını belirtmişlerdir.

Okul yöneticileri nazik ve kibar davranıldığında ve ricalarda bulunduğu zaman öğretmenlerin kendilerini kırmayarak o işi yaptıkları fakat emrivaki konuşmalar yapıldığı zaman ise o işi yapmak istemedikleri, gönülsüz oldukları görüşündedirler. Burada yöneticilerin, iletişim biçimlerinin öğretmenlerin motivasyonları üzerinde yarattığı etkinin farkında oldukları görülmektedirler. Yine okul yöneticileri işlerin önemini anlatmanın, sağlayacağı faydaların belirtilmesinin de olumlu etkiler yarattığını vurgulamışlardır.

Yöneticiler anlayışlı olmanın, sorumluluğu paylaşmanın ve birebir iletişim kurarak istekleri belirtmenin önemine de değinmişlerdir. Öğretmenlere kolaylıklar sağlamanın ve yardımcı olmanın da yapılan işin daha iyi yapılmasına olanak sağladığı da belirtilen görüşler arasındadır.

Tablo 6. Motivasyonun sağlanamadığı iletişim biçimine ilişkin veriler

Tema: Motivasyonun Oluşmadığı İletişim Biçimi= MOB	Odak Noktalar
MOB	<ul style="list-style-type: none"> • İletişim biçiminin doğru olduğunu düşünmek. • Öğretmenin yapılacak iş hakkında bilgi sahibi olmadığını düşünmek. • Kişiyi art niyetli olarak algılamak.

Motivasyonun sağlanamadığı iletişim biçimine ilişkin veriler Tablo 6’da verilmiştir.

Katılımcı 1: ‘Öyle konularda oluyor zaman zaman. Kişi art niyetlidir. Öküzün altında buzağı arıyor. Söylesen de anladığı şekli ile yorumluyor. Olay bu şekilde gerçekleşiyor. Verim elde edilmiyor. Olumsuzluk yaşanıyor. Kararlara katılım sağlanır. Görev verirken kişinin görüşleri alınır. Takım ruhu oluşturulacaksa bu mutlaka yapılmalı.’

Katılımcı 2: ‘Öğretmenlerin motivasyonunun sözlü iletişim biçimimizden dolayı engellendiğini ve bazı işleri bu yüzden yapmadıklarını sanmıyorum. Yapmadıkları değil de unuttukları olmuştur. Proje başvurularında birkaç defa hatırlatmama rağmen arkadaşlar ne yapacaklarını bilmedikleri için projemiz gecikti. Ama ne olursa olsun onlar bizim geleceğimizin projesini zaten ömürleri boyunca hazırlamıyorlar mı?’

Katılımcı 3: ‘Sözlü iletişim biçimiyle ilgili bir problem olmadığını düşünüyorum. Öğretmenlerimiz genellikle verilen görevleri yapmaktadırlar.’

Katılımcı 4: ‘Sözlü iletişim biçiminden kaynaklanan bir motivasyon eksikliği ile karşılaşmadım. Öğretmenler genellikle verilen bir görevi yerine getirmektedirler. Ayrıca iletişimden dolayı herhangi bir sıkıntı yaşadıklarını da belirtmemişlerdir. İletişim sıkıntısının olduğunu da düşünmüyorum.’

Katılımcı 5: ‘İletişim biçiminden dolayı yapılmayan bir iş ile karşılaşmadım. Görevleri gerektiği şekilde kişilere iletiyoruz ve yerine getiriliyor. İletişimden dolayı motivasyonun azalması gibi bir durumla karşılaşmadım.’

Yöneticiler iletişim biçimleri ile ilgili bir problem görmemektedirler. Bu nedenle öğretmenlerin motivasyonlarının iletişimden dolayı bozulması gibi bir durumun yaşanmadığını

belirtmişlerdir. Yöneticiler öğretmenler verdikleri görevleri yerine getirdikleri için iletişim sorunu yaşamadıkları görüşündedirler. Yöneticilerden bir tanesi öğretmenlerin bir görevi yapmamasını iletişim ögesine değil de öğretmenlerin o görevi unutmuş olmasına bağlamıştır. Yöneticilerden bir diğeri ise kişinin görevi yapmamasını yine aynı şekilde kendi iletişim biçimlerine bağlamayarak öğretmenlerin bazen art niyetli davrandıklarını belirtmiştir. Çünkü görevleri verirken öğretmenlerin kararlara katıldığı, görüşlerine önem verildiği ve takım çalışması yapıldığı görüşündedir. Bu noktada yöneticiler yöneltilen sorulara açıklayıcı cevaplar vermedikleri görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğretmen ve yönetici görüşlerine bakıldığında genel olarak birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Fakat şu konuda görüşlerin benzer olduğu görülmüştür. Bazı yöneticiler, kibar ve nazik konuşmanın öğretmenin motivasyonunu arttırdığını ve bazen yapmak istemeseler bile konuşma tarzından etkilenerek o görevi yaptıklarını belirtmişlerdir. Aynı şekilde birkaç öğretmen de kendilerinden nazik bir şekilde bir şey istendiğinde o görevi yerine getirdiklerini belirtmişlerdir.

Genel olarak bakıldığında okul yöneticilerinin iletişim biçiminin öğretmenlerin motivasyonu üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Yöneticilerin olumsuz iletişim şekilleri ön plana çıkmaktadır. Öğretmenler yöneticilerin konuşma tarzlarının genellikle emrivaki, sert ve kaba olduğunu düşünmektedir. Bu araştırma bulgusu Özgan'ın (2006:148) yaptığı bir araştırmada “ ilköğretim okulu öğretmenlerinin okul müdürleriyle en çok baskı ve kendini ispatlama çabası nedeniyle çatışma yaşamaktadır” bulgusuyla paralellik göstermektedir.

Öğretmenler bir iş yaparken yöneticilerinin olumsuz sözlü iletişim biçimlerinden dolayı motivasyonlarının kırılmasına rağmen, o işin görevleri olduğunu ve yapmaya mecbur olduklarını düşündükleri için yaptıklarını da vurgulamışlardır. Bu noktada olumsuz sözlü iletişim biçiminin öğretmenlerde isteksizlik yarattığı ve işlerin sadece gerekli olduğu düşünülerek önemine inanmadan yapıldığı söylenilebilir. Öğretmenlerin görüşlerine önem verilmemesi ve kararlara katılmamasının da öğretmenlerde değersiz görülme, araç olarak kullanılma hissi yarattığı söylenilebilir.

Öğretmenler, iletişim noktasında yöneticilerle problem yaşadıklarını ve yöneticilerin iletişim becerilerini geliştirmek için eğitim almalarının gerekli olduğunu düşünürken, okul yöneticileri iletişim problemlerinin çok fazla olmadığı her şeyin normal olarak ilerlediği görüşündedirler. Bu noktada öğretmenlerin istemeden de olsa verilen işleri sırf görevleri olduğunu düşündükleri ve mecbur bırakıldıkları için yapmaları, yöneticilerin kendi iletişim şekliinden dolayı öğretmenlerin yapmadıkları işlerin olmadığı şeklinde düşünmelerine neden olmuştur.

Sonuç olarak toplanan verilere bakıldığında okul müdürlerinin sözlü iletişim biçimlerinin öğretmenlerin motivasyonu üzerinde etkisinin olduğu görülmüştür. Ünal'ın (1997:6) ‘İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Okullarında Motivasyonu Sağlama Etkinlikleri’ adlı çalışmasında elde ettiği veriler ile bu çalışmada ortaya çıkan öğretmenleri karara katma, görüşlerine önem verme, bireysel iletişimi geliştirme, yöneticilerin motivasyonu sağlamada yetersiz oluşları, öğretmenlerin yerine getirdikleri görevlere hak ettiği değeri vermeme (teşekkür, takdir) gibi veriler paralellik göstermektedir.

Öztürk ve Dündar'ın (2003:65) ‘Örgütsel Motivasyon ve Kamu Çalışanlarını Motive Eden Faktörler’ adlı çalışmalarında ise çalışanları takdir etmek, görüşlerini almak, kararları kişilerin katılımı ile almak gibi faktörlerin motivasyonu arttırdığı yönündeki bilgiler de bu çalışma ile elde edilen verileri destekler niteliktedir.

Ceylan (2001:10-15) ‘Öğretmenlik Mesleğinde İş Güçlüğü Ve İş Tatminsizliği’ adlı çalışmasında yönetim yapısı ve hiyerarşinin, takdir edilmenin öğretmenlerin iş gücü ve iş

tatminsizliğini etkileyen faktörlerden olduğunu belirtmiştir. Araştırmasında yönetim yapısı ve hiyerarşi ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir: ‘Yöneticilerin çalışanlara yaklaşımı, demokratik veya otoriter yönetim anlayışına sahip oluşları, adaletli oluşları, personele saygısı, çalışanlara rehberlik yapması gibi tutumları çalışanlar üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler oluşturur. Bu etkiler sonucunda ise çalışanlar işlerinden daha az veya fazla tatmin olurlar. Amir-memur ya da emir-komuta zinciri şeklinde yapılanmış mesleklerde çalışanların işlerinden alacakları haz daha düşüktür. Öğretmenlik mesleğinde de yönetici tutumları iş tatminini etkiler. Yapılan araştırmada öğretmenlerin yönetici tutumlarından yeterince tatmin oldukları (%74), öğretmenlerin sadece % 26’sının yönetici tutumlarından yeterince tatmin olmadıkları tespit edilmiştir. Okullarda iletişim tek yönlü olduğu ve iletişim kanalı yukarıya doğru kapalı olduğu için öğretmenlerin istek ve şikâyetlerinin bilinmesi ve gereken önlemlerin alınması güçleşir. Bunun sonucu olarak da kurumda huzursuzluk ve iş tatminsizliğini artırır.’ Aynı çalışmada takdir edilme ile ilgili olarak ise şunlar belirtilmiştir: ‘ Öğretmenler, yaptıkları çalışmaların amirleri tarafından bilinmesini ve takdir edilmesini beklemektedirler. Öğretmenlerin bu beklentilerinin gerçekleşmemesi onlarda üzüntü veya kırgınlık oluşturmada ekonomik yönden zaten doyum sağlayamamış olan öğretmenler psikolojik olarak da doyum sağlayamamaktadırlar. Öğretmenlerin % 36’ sı işlerini yaparken hissettikleri takdir edilme duygusundan tatmin olmadıklarını belirtmişlerdir.’ Bu veriler, bu çalışmada yer alan takdir edilme, emir- komuta zinciri sonucunda oluşan tek yönlü iletişim gibi faktörlerin öğretmenlerin motivasyonunu etkilediği görüşü ile paralellik göstermektedir.

Çalık ve Şehitoğlu (2006:99) ise ‘Okul Müdürlerinin İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevlerini Yerine Getirebilme Yeterlilikleri’ adlı çalışmalarında okul müdürlerinin uygulamalarında genelde mevzuata uygun davrandıklarını, öğretmenlerin mesleki yeterliliklerini dikkate aldıklarını, fakat öğretmenleri alınan kararlara katmakta ve bir özendirme davranışı olan ödül ya da cezanın objektif ölçütlere göre verilmesinde yetersiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Mevzuata bağlı kalma, işgörenleri kararlara katmama gibi veriler araştırma bulgularını desteklemektedir.

Karaköse ve Kocabaş (2006:12) da ‘Özel ve Devlet Okullarında Öğretmenlerin Beklentilerinin İş Doyumu Ve Motivasyon Üzerine Etkileri’ isimli çalışmalarında özel okulda görev yapan öğretmenlerinin, yöneticilerin olumlu davranışları takdir etme, herhangi bir konuda karar alırken öğretmenlerin görüşlerini alma gibi tutum ve davranışlarının onların iş doyumunu ve motivasyonu olumlu yönde etkilediğini belirttiklerini, fakat devlet okulundaki öğretmenlerin ise bu maddeye daha az katılım gösterdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca devlet okulundaki öğretmenler yönetimde karara katılma ilkesinin okullarda yeterince uygulanmadığını belirtmişlerdir. Yani, devlet okulları bakımından değerlendirildiğinde yönetici tutum ve davranışlarının motivasyon üzerinde olumlu etkisinin olduğu ve karara katılma, takdir edilme motivasyon araçlarının okullarda uygulanmadığı bulgusu bu çalışmayı desteklemektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda okullarda var olan iletişim-motivasyon problemlerine ilişkin olarak şu önerilerde bulunulabilir:

1. Okul yöneticileri ve öğretmenler için iletişim ve motivasyon seminerleri düzenlenmelidir.
2. Okul yöneticileri ve öğretmenlere problem çözme ve çatışma yönetimi becerileri kazandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adair, J. (2003). *Etkili Motivasyon*. Çev. Uyan, S., Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, ss.9-94.
- Başaran, İ.E. (2000). *Örgütsel Davranış*. Ankara, ss.70-82.
- Ceylan, D. (2001). Öğretmenlik Mesleğinde İş Güçlüğü ve İş Taminsizliği. <http://www.mufettisler.net/makale/is%20guclugu%20ve%20is%20tatminsizligi.doc> (08.05.2008)

- Çalık, C. ve Şehitoğlu, E.T. (2006). Okul Müdürlerinin İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevlerini Yerine Getirebilme Yeterlikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 35(170):94-111
- Ergül, H.F. (2005). *Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri*. [http:// www.e-sosder.com](http://www.e-sosder.com). (12.12.2007).
- Genç, N. (2005). *Yönetim ve Organizasyon*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss.233-323.
- Hanks, K. (1999). *İnsanları Motive Etme Sanatı*. Çev. İkizler, C., Alfa Yayıncılık, İstanbul, s.5.
- Hagemann, G. (1997). *Motivasyon El Kitabı*. Çev. Aksan, C., Rota Yayın Tanıtım, İstanbul, ss.110-123.
- Jandt, F.E. (2002). *Yönetim Sorunlarının Etkili Çözümler*. Çev. Akın, L., Diker, V.G., Hayat Yayınları, İstanbul, ss.37-45.
- Karaköse, T., Kocabaş, İ. (2006). Özel ve Devlet Okullarında Öğretmenlerin Beklentilerinin İş Doyumu ve Motivasyon Üzerine Etkileri. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 2(1):3-14
- Kaya, B. (2003). *Yönetsel ve İş İletişimi*. Siyasal Kitabevi, Ankara, ss.1-49.
- Özgan, H. (1996). *İlköğretim okulu Öğretmenlerinin Çatışma Yönetimi Stratejilerinin İncelenmesi*. Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, s.148.
- Öztürk, Z., DüNDAR, H. (2003). Örgütsel Motivasyon ve Kamu Çalışanlarını Motive Eden Faktörler. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2):57-66,
- Ünal, S.(1991). İlköğretim Okul Yöneticilerinin Okullarında Motivasyonu Sağlama Etkinlikleri. İstanbul: *Eğitimde Arayışlar I.Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Kültür Koleji, Yayın No:1. <http://www.egitimdergi.pamukkale.edu.tr/makale/sayı7/15> (20.02.2008).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H.(2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.120.



Antik Adramytteion Topluluğunda Diş Boyutları ve Eski Anadolu Topluluklarıyla Karşılaştırılması

Derya Atamtürk^{1*} ve İzzet Duyar²

¹Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 27310 Gaziantep

²Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, 27310 Gaziantep

Özet: Arkeolojik ve antropolojik kazılarda ele geçen dişler, eski insan topluluklarının biyolojik ve kültürel özelliklerini anlamamız açısından son derece önemli materyallerdir. Bu çalışmada, MS 5-6'ncı yüzyıllara tarihlendirilen Adramytteion iskeletlerinin diş boyutları ve biçimin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, diğer iskelet topluluklarıyla karşılaştırarak bu bölgede diş boyutlarında nasıl bir değişimin olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada 28 bireye ait 212 daimi dişin (98'i erkeğe, 86'sı kadına aittir) 170'inden odontometrik ölçüler alınmıştır. Ölçülerden yola çıkarak "toplam taç alanı," "yanak dişlerin taç alanı" ve "ön dişlerin taç alanı" hesaplanmıştır. Yapılan analizler, diş boyutları açısından taraflar (sağ-sol) ve cinsiyetler arasında istatistiksel açıdan önemli farklılığın olmadığını göstermiştir. Adramytteion topluluğunun diş ölçüleri ve taç endis değerleri en çok Norşuntepe (Demir Çağı) ve Topaklı (Erken Bizans) iskeletlerine benzerlik göstermektedir. Buna karşılık Panaztepe (MÖ 2. Bin) ve Antandros (MÖ 7-2 yy) popülasyonu ile belirgin farklılık içerisindedir. Bu bulgulardan yola çıkılarak, diş boyutları ile yaşanan coğrafi bölge arasında önemli bir ilintili olmadığı söylenebilir. Ayrıca çeşitli araştırmalarda da vurgulandığı üzere, diş boyutlarındaki küçülme eğiliminin Adramytteion Geç Roma-Erken Bizans dönemi iskeletlerinde de devam ettiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Antropoloji, Odontometri, Arkeoloji, Paleodontoloji, Diş biçimi, Diş boyutları

The Measurements of Teeth in Inhabitants of Adramytteion and their Comparisons with Ancient Anatolian Populations

Abstract: Teeth and jaws unearthed from the anthropological and archaeological excavations are of importance since they have potential to reflect biological and cultural characteristics of ancient populations. In this study, it is aimed to present the dental size and shape of the skeletons of ancient inhabitants of Adramytteion (Western Anatolia, Turkey, 5-6th century AD). In addition, dental measurements of inhabitants of Adramytteion are compared with data of other skeletal collections. Totally 212 permanent teeth are observed, but 170 teeth (of 98 belong to males, and of 86 belong to females) are found suitable for odontometric examinations. Mesio-distal (MD) and bucco-lingual (BL) dimensions are measured, and derived variables, total crown area, crown area for anterior teeth, and crown area for posterior teeth are calculated. The statistical analysis shows that there are no significant size differences between left and right teeth and between sexes. The comparisons with other skeletal populations demonstrate that the tooth size and shape of ancient inhabitants of Adramytteion are similar to those of Norşuntepe (Iron Age) and Topaklı (Early Byzantine). These comparisons reveal also that although Panaztepe (2nd Millenium BC) and Antandros (7-2nd century BC) are geographically near places to our sample, the sizes of teeth are found quite different. This finding has implied that dental measurements could not be used to determine biological relations of ancient human populations.

Additionally, our findings have indicated that dental reduction in this region have been continued throughout the Early Byzantine period.

Key words: Anthropology, Odontometry, Archaeology, Paleodontology, Tooth size, Tooth shape, Dental reduction.

I. GİRİŞ

Antropoloji alanında önemli bir materyal olan dişler daha çok patolojik araştırmalara konu olmaktadır (Brothwell, 1981; Hillson, 1990; Goodman ve Rose 1990; Kelley vd, 1991; Caselitz, 1998). Patolojik incelemelerle dişlerde aşınma, çürük, diştışı, hipoplazi gibi pek çok kondisyon tespit edilebilmektedir. Bunlara ek olarak, bireylerin büyüme sürecinde nasıl beslendikleri, hangi hastalıklara maruz kaldıkları gibi sorulara da yanıt bulunabilmektedir. Dişlerin incelenmesinde kullanılan diğer bir yöntem ise morfometrik analizdir (Wolpoff, 1971; Brace ve Mahler, 1971; Calcagno, 1989; y'Edynak, 1992). Geçmişten günümüze diş boyutlarında beslenme alışkanlıkları ve yaşam biçiminde meydana gelen değişimler dişlerin morfometrik olarak incelenmesiyle anlaşılabilir.

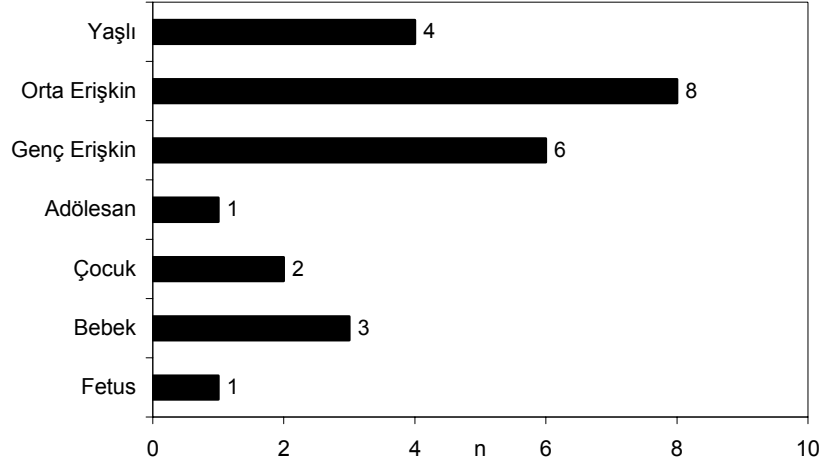
Eski insan topluluklarının sağlık, beslenme ve ekolojik ilişkilerinin açıklanmasında kilit öneme sahip olan dişler, Eski Anadolu topluluklarının sağlık, beslenme ve ekolojik ilişkilerinin ortaya çıkartılması açısından da sıklıkla başvurulan materyallerdir. Dünyadaki genel eğilime benzer şekilde Eski Anadolu insanların dişleri de daha çok patolojik açıdan değerlendirilmiştir (Şenyürek, 1949, 1952; Özbek, 1995a,b, 1997; Erdal, 1996, 2001, 2003; Güleç ve Duyar, 1998; Eroğlu, 1998; Erdal ve Duyar, 1999; Duyar ve Erdal, 2003; Öztunç vd, 2006; Koca vd, 2006; Duyar ve Atamtürk, 2006; Çağlar vd, 2007). Anadolu'da yaşamış eski insan topluluklarında dişlerin morfometrik ölçüleri –sayıca az olsa da– çeşitli araştırmalarda mercek altına alınmış (Güleç vd, 1995; Erdal, 1999), evrimsel olarak diş boyutlarındaki küçülme eğiliminin Anadolu toplulukları için de geçerli olduğu, hatta Neolitikten günümüze diş boyutlarında küçülmenin bir miktar daha hızlı olduğu öne sürülmüştür (Erdal, 1999).

Bu çalışmada Adramytteion popülasyonunun diş boyut ve şeklinin incelenmesi amaçlanmıştır. Böylece diş boyutu bakımından Adramytteion insanların çağdaşı diğer eski iskelet topluluklarıyla nasıl bir benzerlik içerisinde olduğu tespit edilebilecektir. Ayrıca çalışmamızda evrimsel süreçte diş boyutlarındaki küçülme eğiliminin Adramytteion toplumu için de geçerli olup olmadığı irdelenmektedir.

II. MATERYAL VE YÖNTEM

Günümüzde Örentepe olarak bilinen ancak antik ismi tarihi kaynaklarda Adramytteion olarak geçen yerleşim alanındaki kazı çalışmaları ilk olarak 2001 yılında Dr. Engin Beksaç yönetimindeki bir ekiple başlanmıştır (Beksaç, 2002, 2003, 2005). Ancak Adramytteion antik kentindeki kazılara 2004 yılından beri Sakarya Üniversitesi'nden Tülin Çoruhlu başkanlık etmektedir (Çoruhlu, 2005a,b, 2007).

Bu antik kentte gerçekleştirilen kazılarda günümüze değin M.S. 5-6'ncı yüzyıllara (Erken Bizans) tarihlendirilen 28 bireye ait iskelet gün ışığına çıkartılmıştır. Yapılan antropolojik analizler sonucu bu bireylerin 6'sının fetus, bebek ve çocuklara ait olduğu anlaşılmıştır (Şekil 1). Geriye kalan 19 iskelet ise adölesan ve erişkin yaşlardaki bireylere aittir. Ele geçen iskeletlerin 12'si erkek, 8'i kadın olup, 6 bireyin cinsiyeti tayin edilememiştir.



Şekil 1. Adramytteion topluluğunda bireylerin yaş gruplarına göre dağılımı

Bebek ve çocuklara ait az sayıda diş bulunması nedeniyle çalışma sadece daimi dişler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Adramytteion kazılarında 212 daimi diş ele geçmiştir. Bu dişlerin 98'i erkek bireylere, 86'sı kadın bireylere aittir. Cinsiyeti belirlenemeyen bireylerin ve izole halde ele geçen dişlerin toplam sayısı ise 28'dir. Adramytteion toplumuna ait dişler aşınma, çürük ya da postmortem kırılma gibi nedenlerden dolayı ciddi derecede tahribat görmüştür. Bu nedenle dişlerin sadece 170'inden ölçü alınabilmiştir (Tablo 1). Hem sağ hem de sol dişler mevcut ise sol taraf dikkate alınmıştır. Ancak sağ diş mevcut olup da karşılığı olan sol diş mevcut değilse sağ diştin ölçü alınmıştır. Bu yöntemin takip edilmesi neticesinde incelenen diş sayısı 113'e düşmüştür.

Tablo 1. İncelenen dişlerin diş gruplarına göre dağılımı

	Üstçene		Altçene		Toplam
	Sağ (n)	Sol (n)	Sağ (n)	Sol (n)	
I1	4	4	7	7	22
I2	-	4	7	7	18
C	2	3	7	6	18
P1	6	7	6	8	27
P2	6	-	7	7	20
M1	7	3	8	6	24
M2	6	4	9	6	25
M3	4	4	4	4	16
Toplam	35	29	55	51	170

Çalışma kapsamında dişlerin mesio-distal (MD) uzunlukları ve bucco-lingual (BL) genişlikleri ölçülmüştür. Literatürde MD uzunluğunun ölçülmesi açısından iki farklı teknik benimsenmektedir (Mayhall, 1992). Birinci teknik mesio-distal hatta "maksimum uzunluğun" ölçülmesini esas almaktadır. Dişler çene üzerinde ve alveoller içerisinde sağlam bir şekilde yer aldığında bu tekniği kullanmak güç olabilmektedir. Diğer yaklaşımda ise dişlerin birbiriyle temas ettikleri "kontakt noktalarından" ölçü alınmaktadır (Buikstra ve Ubelaker, 1994). Bu teknik, oklüzyaldeki dişlerin ölçülmesi açısından avantaj sağlamaktadır. Bu nedenle araştırmamızda birinci tekniğe göre biraz daha düşük diş uzunluğu değeri veren ikinci yaklaşım

benimsenmiştir. Dişlerin BL genişlik ölçüsü ise aynı planda MD uzunluğa dik olarak alınmıştır (Mayhall, 1992).

Odontometrik ölçüler 0,01 mm'ye duyarlı dijital kumpas yardımıyla alınmıştır. Ayrıca dişlerden alınan ölçülerden "taç endisi" (TE), "taç birim endisi" (TBE) ve "taç alanı" (TA) değerleri hesaplanmıştır. TE için $BL/MD \times 100$ formülü, TBE için $(MD+BL)/2$ formülü ve TA için $MD \times BL$ formülü dikkate alınmıştır (Mayhall, 1992).

Taç alanlarının hesaplanmasında alt ve üst çenenin yarısı dikkate alınmıştır. Bu şekilde, tüm dişlerin taç alanı değerleri toplanarak "toplam taç alanı" (TTA), yanak dişlerin (büyük ve küçük azıların) taç alanı değerleri toplanarak "yanak dişlerin taç alanı" (YDTA), ön dişlerin (kesiciler ve köpekdişler) taç alanı endisi toplanarak "ön dişlerin taç alanı" (ÖDTA) hesaplanmıştır.

Aşırı derece aşınmış, kırılmış veya çürümüş dişlerden ölçü alınmamıştır. Tarafların (sağ-sol) ve cinsiyetlerin (kadın-erkek) karşılaştırılmasında parametrik olmayan testler (Wilcoxon ve Mann-Whitney U) kullanılmıştır. Tüm istatistik hesaplamalar ve analizler SPSS 16.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

III. BULGULAR

Örnekleme yer alan bireylerin öncelikle sağ ve sol dişleri arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Bunun için alt ve üst çeneye ait dişlerin MD uzunlukları (Tablo 2) ve BL genişliklerine (Tablo 3) ait betimsel istatistik değerleri verilmiştir. Parametrik olmayan Mann-Whitney U testinin sonuçları, sağ ve sol çenedeki dişlerin MD ve BL ölçüleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle daha sonraki değerlendirmelerde taraf farkı göz önüne alınmayacaktır.

Tablo 2. Dişlerin mesio-distal (MD) ölçüleri (mm) ve sağ-sol karşılaştırılması

	Sağ			Sol			Z	P
	n	Ort.	S	N	Ort.	S		
Üstçene								
I1	4	7,72	0,55	4	7,36	0,69	-	-
I2	1	6,19	-	4	6,66	1,18	-	-
C	2	7,30	0,22	3	6,98	0,23	-1,342	0,180
P1	5	6,29	0,40	7	6,88	0,54	-0,730	0,465
P2	6	6,17	0,40	3	6,91	1,67	-1,342	0,180
M1	5	9,92	0,55	3	9,91	0,38	-0,535	0,593
M2	6	8,97	0,96	4	9,71	1,49	-1,069	0,285
M3	4	8,30	0,90	4	9,09	1,06	-0,535	0,593
Altçene								
I1	6	4,76	0,52	7	5,12	0,72	-1,483	0,138
I2	7	5,55	0,57	5	5,43	0,41	-1,069	0,285
C	7	6,51	0,53	6	6,49	0,42	-1,604	0,109
P2	7	6,45	0,37	6	6,55	0,90	-0,447	0,655
P1	6	6,26	0,37	7	6,61	0,64	-1,604	0,109
M1	8	10,24	0,82	5	10,24	0,41	-1,342	0,180
M2	9	9,77	0,59	5	9,96	0,65	-1,069	0,285
M3	4	8,78	1,24	4	9,35	0,89	-	-

Tablo 3. Dişlerin bucco-lingual (BL) ölçüleri (mm) ve sağ-sol karşılaştırılması

	n	Sağ		N	Sol		Z	P
		Ort.	S		Ort.	S		
Üstçene								
I1	4	6,56	0,19	4	6,59	0,65	-	-
I2	1	6,36	-	4	6,09	0,48	-	-
C	2	8,38	0,61	3	8,12	0,85	-1,342	0,180
P1	6	8,18	0,97	7	8,20	1,25	-1,461	0,144
P2	5	8,95	0,53	4	8,23	0,98	-0,730	0,465
M1	7	10,63	0,80	3	10,35	0,53	-0,535	0,593
M2	6	10,66	0,98	4	10,07	0,71	-1,069	0,285
M3	4	9,43	0,53	4	9,77	1,21	0,000	1,000
Altçene								
I1	7	5,66	0,52	7	5,73	0,47	-0,105	0,917
I2	7	5,91	0,40	7	5,86	0,30	0,000	1,000
C	7	6,72	0,66	6	7,13	0,75	-0,447	0,655
P1	6	7,12	0,29	6	6,86	1,60	-1,069	0,285
P2	7	7,60	0,39	7	7,46	0,93	-0,535	0,593
M1	7	9,98	0,38	6	10,32	0,82	-1,604	0,109
M2	9	9,60	0,65	6	10,04	0,89	-1,826	0,068
M3	4	8,75	1,19	4	9,07	0,30	-	-

Diş ölçülerinin cinsiyetler arasında farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Kadın ve erkek bireylerin MD uzunluk ve BL genişlik ölçüleri karşılaştırıldığında, gerek üst çenedeki dişler için (Tablo 4) gerekse alt çenedeki dişler için (Tablo 5) istatistiksel olarak anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Diğer bir ifadeyle kadın ve erkeklerin diş ölçüleri birbirine benzer özellik göstermektedir.

Tablo 4. Adramytteion toplumundaki kadın ve erkek dişlerinin karşılaştırılması (üstçene)

		Kadın			Erkek			Z	P
		n	Ort.	S	n	Ort.	S		
I1	MD	3	7,37	0,84	1	7,88	-	-0,447	0,655
	BL	3	6,50	0,77	1	6,58	-	0,447	0,655
I2	MD	1	5,34	-	1	7,96	-	-1,000	0,317
	BL	1	5,48	-	1	6,59	-	-1,000	0,317
C	MD	2	6,95	0,30	1	7,06	-	0,000	1,000
	BL	2	8,21	1,19	1	7,95	-	0,000	1,000
P1	MD	4	6,75	0,21	3	6,98	0,92	0,000	1,000
	BL	3	8,02	1,40	3	8,11	1,54	-0,218	0,827
P2	MD	1	6,05	-	4	6,78	1,39	-0,707	0,480
	BL	1	9,54	-	4	8,23	0,98	-1,414	0,157
M1	MD	1	10,08	-	3	9,88	0,36	-0,447	0,655
	BL	1	10,88	-	3	10,43	0,66	-0,447	0,655
M2	MD	2	10,84	1,20	4	8,90	0,78	-1,389	0,165
	BL	2	9,48	0,36	4	10,34	0,57	-1,852	0,064
M3	MD	2	9,14	0,38	3	8,38	1,71	-0,577	0,564
	BL	2	10,43	1,12	3	9,07	0,81	-1,155	0,248

Tablo 5. Adramytteion toplumundaki kadın ve erkek dişlerinin karşılaştırılması (altçene)

		Kadın			Erkek			Z	P
		n	Ort.	S	n	Ort.	S		
I1	MD	4	5,06	0,88	4	5,06	0,54	-0,577	0,564
	BL	3	5,25	0,06	5	6,07	0,19	-2,236	0,025
I2	MD	4	5,50	0,61	5	5,70	0,25	-0,735	0,462
	BL	4	5,58	0,16	6	6,15	0,29	-2,558	0,011
C	MD	5	6,64	0,52	5	6,54	0,36	-0,313	0,754
	BL	5	6,87	0,73	5	7,20	0,77	-0,313	0,754
P1	MD	4	6,28	0,32	6	6,69	0,64	-0,640	0,522
	BL	4	7,40	0,42	6	7,27	0,97	-0,640	0,522
P2	MD	4	6,64	0,32	6	6,36	0,70	0,000	1,000
	BL	4	7,82	0,77	6	7,61	0,38	-0,426	0,670
M1	MD	4	9,88	0,51	7	10,19	0,59	-0,945	0,345
	BL	3	9,81	0,73	6	10,42	0,63	-1,291	0,197
M2	MD	4	9,77	0,23	7	9,79	0,71	0,000	1,000
	BL	3	9,36	0,44	7	9,95	0,94	-1,026	0,305
M3	MD	2	8,93	1,22	5	9,23	1,18	-0,387	0,699
	BL	2	9,29	0,28	5	8,63	0,96	-1,162	0,245

Diş ölçülerini konu alan araştırmalarda sıklıkla başvuru alan taç endisi değerleri Adramytteion toplumu için de hesaplanmıştır (Tablo 6). Bu değerlere bakıldığında azı dişlerin MD ölçülerinin BL ölçülerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu nedenle endis değerleri 100'ün altında çıkmıştır. Kadın ve erkeklerde taç endisi bakımından en küçük değere sahip olan diş, üst birinci kesici dişdir. Taç endisi değerleri cinsiyetler açısından karşılaştırıldığında Adramytteion'da kadın ve erkeklerin birbirine benzer değerlere sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 6. Adramytteion toplumunda dişlerin taç endisi (TE) değerleri

	Kadınlara			Erkekler			Genel			Z	P
	n	Ort.	S	n	Ort.	S	n	Ort.	S		
Üstçene											
I1	3	88,42	7,98	1	83,50	-	4	87,19	6,96	-0,447	0,655
I2	1	102,12	-	1	82,79	-	2	92,71	14,02	-1,000	0,317
C	2	118,70	23,30	1	112,61	-	3	116,67	16,15	0,000	1,000
P1	3	117,24	20,65	3	119,08	33,66	6	118,16	23,64	-0,655	0,513
P2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M1	1	107,94	-	3	105,49	5,14	4	106,10	4,82	-0,447	0,655
M2	2	87,81	6,48	4	122,62	14,83	6	111,02	19,65	-1,852	0,064
M3	2	87,86	5,87	3	93,64	26,61	5	91,32	19,31	-0,577	0,564

Tablo 6. (Devamı)

	Kadınlar			Erkekler			Genel			Z	P
	n	Ort.	S	n	Ort.	S	n	Ort.	S		
Altçene											
I1	3	113,63	6,84	4	120,40	9,71	7	117,50	8,71	-1,061	0,289s
I2	4	102,22	10,01	5	109,44	6,40	9	100,23	8,52	-1,225	0,221
C	5	104,12	12,98	4	109,30	10,58	9	106,42	11,56	-0,735	0,462
P1	4	118,10	10,41	6	108,85	12,44	10	112,55	12,04	-1,066	0,286
P2	4	117,86	10,21	6	120,72	12,35	10	119,58	11,04	0,000	1,000
M1	1	107,94	-	3	105,49	4,37	4	106,10	4,37	-0,447	0,655
M2	3	96,81	5,74	7	101,84	9,05	10	100,33	8,24	-1,026	0,305
M3	2	105,16	7,41	5	93,81	4,35	7	97,06	9,68	-0,775	0,439

Dişlerin boyutlarının karşılaştırılmasında sıklıkla başvurulan hesaplamalardan bir diğeri de taç birim endisi (TBE)'dir. Adramytteion toplumunun üstçene dişlerinde bu değer, alt çene dişlerine nazaran bir miktar daha yüksektir (Tablo 7). TBE değerleri en düşük olan dişler küçük azılardır. Bu endis değerleri cinsiyetler açısından karşılaştırıldığında sadece altçenedeki birinci azı dişler arasında istatistiksel olarak anlamlı farka rastlanmıştır ($P<0,05$). Diğer dişler biçim açısından cinsiyetler arasında önemli bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 7. Adramytteion toplumunda dişlerin taç birim endisi (TBE) değerleri

	Kadınlar			Erkekler			Genel			Z	P
	n	Ort.	S	n	Ort.	S	n	Ort.	S		
Üstçene											
I1	3	6,94	0,74	1	7,23	-	4	7,10	0,62	-0,447	0,655
I2	1	5,41	-	1	7,27	-	2	6,34	1,32	-1,000	0,317
C	2	7,58	0,44	1	7,51	-	3	7,55	0,32	0,000	1,000
P1	3	7,43	0,70	3	7,54	0,49	6	7,49	0,54	-0,447	0,655
P2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M1	1	10,48	0,78	3	10,16	0,46	4	10,23	0,41	-0,463	0,643
M2	2	10,16	-	4	9,87	0,30	6	9,96	0,44	-1,732	0,083
M3	2	9,79	0,75	3	8,73	0,63	5	9,15	0,82	-1,155	0,248
Altçene											
I1	4	4,94	0,13	6	5,56	0,35	10	5,30	0,42	-2,121	0,034*
I2	3	5,54	0,35	4	5,96	0,19	7	5,77	0,34	-1,960	0,050
C	4	6,76	0,47	5	6,76	0,53	9	6,76	0,46	-0,245	0,806
P1	5	6,84	0,23	4	6,98	0,70	9	6,92	0,54	-0,426	0,670
P2	4	7,23	0,49	6	6,99	0,49	10	7,08	0,48	-0,640	0,522
M1	3	9,85	0,26	6	10,30	0,57	9	10,15	0,52	-1,291	0,197
M2	3	9,52	0,17	7	9,87	0,72	10	9,76	0,62	-0,570	0,569
M3	2	9,11	0,47	5	8,93	1,06	7	8,98	0,89	0,000	1,000

Taç alanı, dişlerin taç kısımlarının kütleliliğini anlamak açısından önemlidir. Adramytteion toplumunda beklenildiği üzere üstçene dişlerinin taç alanı altçene dişlerinden daha fazladır (Tablo 8). En büyük taç alanına sahip olan dişler, birinci büyük azılardır. Taç alanı azı dişler için $M^1 > M_1 > M^2 > M_2 > M^3 > M_3$ şeklindedir. Küçük azı ve kesici dişlerin taç alanı da klasik sıralamaya benzerlik göstermektedir.

Tablo 8. Adramytteion toplumunda dişlerin taç alanı değerleri

	Kadınlar			Erkekler			Genel			Z	P
	n	Ort.	S	n	Ort.	S	n	Ort.	S		
Üstçene											
I1	3	48,23	10,06	1	51,85	-	4	49,13	8,41	-0,447	0,655
I2	1	29,26	-	1	52,46	-	2	40,86	16,40	-1,000	0,317
C	2	56,84	5,75	1	56,12	-	3	56,60	4,09	0,000	1,000
P1	3	54,87	9,58	3	55,86	7,24	6	55,36	7,61	-0,218	0,827
P2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M1	1	109,67	-	3	103,15	9,18	4	104,78	8,18	-0,447	0,655
M2	2	102,98	15,23	4	96,19	6,09	6	98,45	8,99	-0,463	0,643
M3	2	95,53	14,18	3	75,35	10,99	5	83,42	5,26	-1,732	0,083
Altçene											
I1	4	46,46	3,90	6	48,87	9,87	10	47,91	7,67	-0,426	0,670
I2	3	24,34	6,33	4	30,72	4,14	7	27,99	4,56	-2,121	0,034
C	4	30,68	3,09	5	35,43	2,29	9	33,32	3,82	-1,960	0,050
P1	5	45,67	5,05	4	45,75	7,18	9	45,70	6,27	-0,245	0,806
P2	4	51,98	3,09	6	48,57	9,87	10	47,91	7,67	-0,640	0,522
M1	3	96,84	5,05	6	102,23	11,62	9	103,10	10,62	-1,291	0,197
M2	3	90,51	3,29	7	97,63	14,54	10	95,49	12,46	-0,570	0,569
M3	2	82,75	8,83	5	80,55	18,65	7	81,18	15,68	0,000	1,000

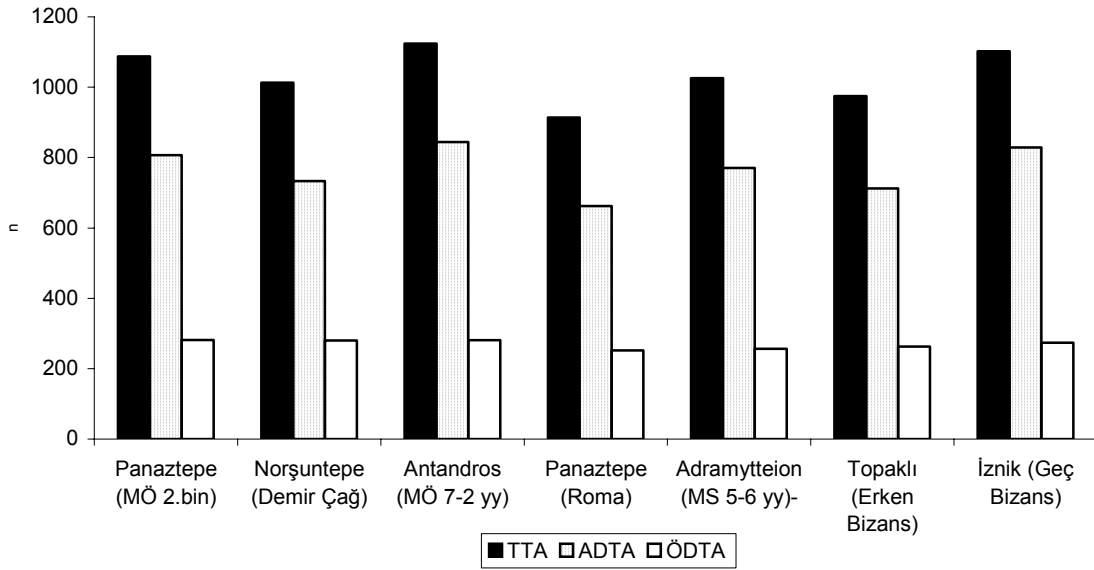
IV. TARTIŞMA

Odontometrik çalışmaların sonuçları, diş boyutlarının evrimsel süreç içerisinde giderek küçüldüğüne işaret etmektedir. Bu değişimin nedeni çeşitli çalışmalarda rasgele mutasyon baskısı, nötral mutasyon, doğal seçim gibi farklı uyarlanma mekanizmalarıyla açıklanmaya çalışılmaktadır (Brace ve Mahler, 1971; Calcagno, 1989; y'Edynak, 1992). Ancak adı geçen araştırmacılar, Pleistosen dönemden günümüze diş boyutlarının küçülmesinde özellikle beslenme alışkanlığı ve besin hazırlama tekniğindeki değişimin –dolayısıyla yaşam biçiminde meydana gelen değişimlerin– de belirleyici olduğu fikrini paylaşmaktadırlar. Diş boyutlarındaki küçülme sürecinin, beslenme alışkanlığında köklü değişimlerin meydana geldiği Neolitik dönemde daha bir ivme kazandığı yine araştırmacıların dile getirdiği başka bir konudur. Nispeten kısa bir zaman diliminde yaşanan bu değişime bakarak diş boyutlarındaki küçülmenin biyolojik uyarlanmadan ziyade kültürel uyarlanmanın bir ürünü olduğu kabul edilebilir.

Anadolu'da yaşamış eski toplumların dişleri karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde küçülme eğiliminin Anadolu için de geçerli olduğu gösterilmiş, hatta diğer pek çok topluma göre bu sürecin bir miktar daha hızlı seyrettiği öne sürülmüştür (Güleç ve Duyar, 1998; Erdal, 1999).

Adramytteion toplumunun diş boyutları diğer eski Anadolu topluluklarıyla karşılaştırılarak, diş boyutlarındaki küçülme sürecinin neresinde yer aldığı cevaplanmaya çalışılmıştır.

Bu soruya cevap bulmak amacıyla dişlerin taç alanı değerleri (TTA, YDTA, ÖDTA) karşılaştırılmalı olarak Şekil 2’de verilmiştir. Şekle bakıldığında Adramytteion toplumunun TTA açısından Norşuntepe (Demir Çağ) (Korkmaz, 1993) popülasyonuna çok benzediği anlaşılmaktadır. Bunu Topaklı (Erken Bizans) (Güleç vd, 1995) popülasyonu izlemektedir. Benzer biçimde, YDTA değişkeni açısından da Norşuntepe (Demir Çağ) ve Topaklı (Erken Bizans) Adramytteion’a benzeyen iskelet serileridir. Öte yandan, ön dişlerin toplam taç alanı (ÖDTA) karşılaştırılan eski Anadolu topluluklarında birbirlerine yakın değerler vermektedir.



Şekil 2. Eski anadolu topluluklarının taç alanı değerleri

Çalışmamızda esas alınan toplulukların taç alanı (TTA, YDTA, ÖDTA) değerleri genel olarak değerlendirildiğinde, Balıkesir il sınırları içerisinde bulunan Adramytteion ile bu yerleşim yerine coğrafi olarak görece uzak olan Norşuntepe (Demir Çağı) iskeletlerinin benzerlik göstermesi dikkat çekici bir sonuçtur. Öte yandan Adramytteion popülasyonuna coğrafi olarak yakın olan Panaztepe (MÖ 2. Bin) (Güleç ve Duyar, 1998) ile Antandros’un (MÖ 7–2 yy) (Erdal, 1998) farklı değerler göstermesi de önemli bir bulgudur. Bu bulgu için iki farklı değerlendirme yapılabilir. İlk olarak, diş boyutlarından yola çıkılarak topluluklar arasında biyolojik uzaklık/yakınlık belirlemenin çok sağlam temellere dayanmadığıdır. Diş boyutlarının besin hazırlama teknolojilerinden etkileniyor olması da bu görüşe destek sağlamaktadır. İkinci olarak, bu tür karşılaştırmalarda diş boyutlarında tarihsel perspektifte meydana gelen küçülme (ya da irileşme) eğilimlerinin de dikkate alınması gerektirir. Anadolu’da da Neolitik dönemden bu yana diş boyutlarında küçülme eğiliminin olduğu göz önünde tutulduğunda, Adramytteion toplumuyla Panaztepe’nin (MÖ 2. Bin) ve Antandros (MÖ 7–2. yy) iskeletleri arasındaki farklılığın bu eğilimle açıklanabileceği sonucuna varılabilir.

Bu bulguların yanı sıra Şekil 2’ye bakıldığında TTA, ADTA ve ÖDTA değerlerinin içerisinde en belirgin farklılığın ADTA’da olduğu görülmektedir. Ön dişlerin taç alanında ise topluluklar arasında önemli bir farklılık gözlenmemektedir. Bu durumda arka dişlerin yaşam biçimi, beslenme veya besin hazırlama teknolojisindeki değişimleri/farklılıkları daha iyi yansıttığı söylenebilir. Bu durum yine arka dişlerin öğütme fonksiyonuna daha fazla oranda katılmalarıyla açıklanabilir.

KAYNAKÇA

- Beksaç, E. (2002). Adramytteion/Ören 2001 kazısı. 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 85–94.
- Beksaç, E. (2003). Adramytteion/Ören 2002 yılı kazısı. 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 327–338.
- Beksaç, E. (2005). 2003 yılı Adramytteion/ Ören kazısı. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 7:83–91.
- Brace, C.L. ve Mahler, P.E. (1971). Post-Pleistocene changes in the human dentition. *American Journal of Physical Anthropology* 34:191-204.
- Brothwell, D.R. (1981). *Digging up Bones: Excavations, Treatment and Study of Human Skeletal Remains*. Oxford: Oxford University Press.
- Buikstra, J.E. ve Ubelaker D.H. (1994) *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Arkansas: Arkansas Archeological Survey Research Series.
- Calcagno, J.M. (1989). *Mechanism of human dental reduction. A case study from Post-Pleistocene Nubia*. University of Kansas Publications in Anthropology 18, Lawrence: University of Kansas.
- Caselitz, P. (1998). Caries – Ancient plaque of humankind (edit. Alt, K.W. ve diğerleri) *Dental Anthropology* (pp. 201-226). New York: Springerwien.
- Çağlar, E., Kuşçu, O.O., Sandallı, N. ve Arı, I. (2007). Prevalence of dental caries and tooth wear in a Byzantine population (13th c. A.D.) from northwest Turkey. *Archives of Oral Biology*, 57(12):1136–1145.
- Çoruhlu, T. (2005a). 2004 yılı Ören (Adramytteion antik kenti) kazı çalışmaları. 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 229–238.
- Çoruhlu, T. (2005b). Örentepe (Adramytteion antik kenti) 2003 kazısı Ortaçağ buluntuları. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 7:138–146.
- Çoruhlu, T. (2007). Ören (Adramytteion antik kenti) 2005 yılı kazı çalışması. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 479–500.
- Duyar, İ. ve Erdal, Y.S. (2003). A new approach for calibrating dental caries frequency of skeletal remains. *Homo*, 54, 57–70.
- Duyar, İ. ve Atamtürk, D. (2006). Adramytteion (Örentepe) iskeletlerinde ağız ve diş sağlığı. 29. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 28 Mayıs–1 Haziran 2007, Kocaeli.
- Erdal, Y.S. (1996). *İznik geç Bizans dönemi insanların çene ve dişlerinin antropolojik açıdan incelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Erdal, Y.S. (1998). Antandros insanların antropolojik analizi. *XX Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Tarsus, 25–29 Mayıs.
- Erdal, Y.S. (1999). Neolitikten günümüze Anadolu insan topluluklarının dişlerinde boyut küçülmesi. *Hacettepe Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 23(1):12–19.
- Erdal, Y.S. (2001) Antandros insanların ağız ve diş sağlığı. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 1:45–55.
- Erdal, Y.S. (2003). Büyük Saray-Eski Cezaevi çevresi kazılarında gün ışığına çıkarılan insan iskelet kalıntılarının antropolojik analizi. 18. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss.15–27.
- Erdal, Y.S. ve Duyar, İ. (1999). A new correction procedure for calibrating dental caries frequency. *American Journal of Physical Anthropology*, 108:237–240.
- Eroğlu, S. (1998). *Sardis Roma-Bizans toplumlarında diş hastalıkları ve ağız sağlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güleç, E. ve Duyar, İ. (1998). Panaztepe MÖ ikinci bin ve Roma dönemi iskeletlerinin antropolojik analizi (1985–1990). *Antropoloji*, 13:179–206.

- Güleç, E., Korkmaz, D., Sevim, A. ve Duyar, İ. (1995). *Biometrical analysis of the ancient Anatolians: Metric trends in dentition of the Topaklı (Early Byzantine) population*. Winkler's Memorial Symposium, Perspectives in Anthropology of Post and Present Populations, 29 Ekim- 5 Kasım 1995, Xanthi, Yunanistan.
- Goodman, A.H. ve Rose, J.C. (1990). Assessment of systemic physiological perturbations from dental enamel hypoplasias and associated histological structures. *Yearbook of Physical Anthropology*, 33:59-110.
- Hillson, S. (1990). *Teeth*. Cambridge: New York University Press.
- Kelley, M.A., Levesque, D.R. ve Weidl, E. (1991). Contrasting patterns of dental disease in five early northern Chilean groups. In: Kelley, M.A. ve Larsen, C.P., *Advances in Dental Anthropology*. New York: Wiley-Liss, pp.203-214.
- Koca, B., Güleç, E., Gültekin, T., Akın, G., Güngör, K. and Brooks, S.L. (2006). Implications of dental caries in Anatolia: from hunting-gathering to the present. *Human Evolution*, 21:215-222.
- Korkmaz, D. (1993). *Elazığ/ Norşuntepe demir çağı iskeletlerinde diş yapısı ve hastalıkları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Ankara.
- Mayhall, J.T. (1992). Techniques for the study of dental anthropology. In: *Skeletal Biology of Past Peoples: Research Methods*. In: Eds. Sonders S ve Katzenberg MA, Wiley-Liss, New York.
- Özbek, M. (1995). Dental pathology of the pre-pottery neolithic residents of Çayönü. *Rivista di Anthropologia* V:82-93.
- Özbek, M. (1995). Dental pathology of the prepottery Neolithic residents of Çayönü, Turkey. *Riv Anthropol*, 73:99-122.
- Özbek, M. (1997). Çayönü tarım toplumunda diş sağlığı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 31:181-216.
- Öztunç, H., Yoldaş, O. and Nalbantoğlu, E. (2006) The periodontal disease status of the historical population of Assos. *International Journal of Osteoarchaeology*, 16:76-81.
- Şenyürek, M.S. (1949). Anadolu'nun eski sakinlerinde büyük azı dişlerinin aşınması. *Bellekten*, XII(49-52):229-236.
- Şenyürek, M.S. (1952). A study of the dentition of the ancient inhabitants of Alacahöyük. *Bellekten*, XVI(63):323-343.
- Wolpoff, M.H. (1971). *Metric Trends in Hominid Dental Evolution*. Case Western Reserve University Press, Cleveland.
- y'Edynak, G. (1992). Dental Pathology. A factor in Post- Pleistocene Yugoslav dental reduction. In: Lukacs, J.R., *Culture, Ecology, Dental Anthropology*, Journal of Human Ecology, 2:133-144.



<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(1):218-228 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Okuma Alışkanlığımızın Kültürel Altyapısı

Suat Ungan*

Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Kütahya

Özet: Toplumların bilgi ve kültür bakımından gelişiminde ve bunların sonraki nesillere aktarımında en etkili unsur olan kitap, milletlerin hayatına girmeye başladığı andan itibaren insanlığı farklı noktalara taşımıştır. Geçmiş, bugün ve gelecek arasında sağlam bir köprü oluşturan kitabın insanlar tarafından çok tutulması, onun nesnel özelliğinden değil, içinde barındırdığı bilgi, bireylerin gelişimine sağladığı katkıdan olmuştur. Milletler, bilgi aktarımını hızlandırmak, değişen ve hızla gelişen yenedünya düzeninde ön sıralarda yer edinmek için büyük uğraşlar vermiştir. Bu çalışmada toplumumuzun kitap okumama sebebinin alt yapısını oluşturan etmenler belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Okuma, Kitap, Toplum, Alışkanlık

The Cultural Background of our Reading Habit

Abstract: Books, which are the most effective factors in the informational and cultural development of the societies and in transmitting these to the next generations, have taken the humanity to different points since it had a place in society, the reason why books, which act as bridges between the past, present and the future, are so popular is not due to their subjective characteristic, but due to the information they include and the contribution they make to the individuals. Nations have tried hard to make the information transfer faster and to have a leading place in the fast changing and developing world. In this study, the reasons why our society does not read have been put forward.

Key words: Reading, Book, Society, Habit

I. GİRİŞ

Bilginin yazı ile nakledilmeye başlanması, insan gelişiminin en önemli noktasını oluşturmuştur. Çünkü bu keşfe kadar insanlar, kendilerinden sonrakilere ancak hafızalarında tutabildikleri bilgileri nakledebiliyorlardı. Bundan sonra yazı, soyut fikirlerin kullanılması bakımından da son derece önemli bir konuma gelmiştir. Toplumların kendi iletişim biçimlerini belirleyen alfabe, kültür aktarımını sağlamak için herkesin üzerinde anlaştığı semboller olup okuma eyleminin gerçekleşmesi için çözülmesi gereken simgelerdir. Bir milletin kendine ait bir alfabesinin olması yanında, bu alfabeyi işlevsel olarak en iyi şekilde kullanması, her vatandaşını okuryazar yapması gerekmektedir. Görsel unsurların fiziksel olarak algılanması ve algılanan bu görsellerin zihinde çözülmesi gerekmektedir. Okumayı çeşitli gelişme aşamalarından oluşan karmaşık bir süreç olarak algılayan Bamberger (1990:12), sembollerin zihinsel kavramlara

dönüştürülmesinin, fikirlerin geniş düşünce birimleri ile birleşerek metnin yorumlanmasının ve değerlendirilmesinin, okuma işlemi içinde birleştiğini dile getirmektedir.

Alfabe okuma-yazma için sadece bir araçtır. Ama asıl amaç bir milletin alfabeyi kullanarak kültürel sürecini en üst seviyeye çıkarmak olmalıdır. Bunun için de milletlerde okuma zevkinin en üst seviyede olması gerekmektedir.

Okumak düşünmeyi, yorum yapmayı beraberinde getirmiştir. Bilgi toplumları, bilgiye en kısa yoldan okuma yolu ile ulaşmaktadır. Okuma, kişinin kendini yenilemesi, sınırlarını zorlaması, evrenselliğe ulaşması için vermiş olduğu basit ama ulvi bir mücadeledir. Eğitim, kişinin doğa ile mücadelede ona galip gelme adına yapmış olduğu uğraşı, olarak tarif edilmiştir. Okuma doğa ile mücadelede doğaya galip gelmenin ilk yoludur. Her yeni icat bir önceki icadın geliştirilmiş hâlidir. Okumayan, kendini yenilemeyen kişiler, hayat mücadelesinde çok geri kalacaklardır. İyi bir okuyucu olan birey ile okumayan birey arasında çok büyük fark vardır. Hayat devam ettikçe bunlar arasındaki fark artacak ve bu fark günlük hayata yansımayaacaktır. Okumak, belirli harfleri bir araya getirerek bunları sese dönüştürme, ders kitaplarını takip etme eylemi değildir. Özdemir (1983:1), okumayı basılı sözcükleri duyu organları yoluyla algılayıp bunları anlamlandırmaya, kavramaya ve yorumlamaya dayanan bir etkinlik olarak tanımlamaktadır. Okulda sadece ders kitaplarını okuyan kişi, okuryazar olur; ama kültürlü kişi olamaz. Olaylar arasındaki zihinsel üst süreçleri yerine getiremez, analiz-sentez yapamaz, eleştiriye kapalı, sorumluluktan kaçan, her söylenene çabuk inanan, belleği zayıf, yorum gücü yetersiz biri olur. Okumanın zenginliği, kişinin düşünce dünyasına ve yaşantısına yansır. Okuyan bireylerin davranış ve düşünce dünyaları farklı olur. Okuma, bilgi edinmenin altyapısını oluşturmakla birlikte, eleştirel düşünme, yorum yapma gücünün de temelini teşkil eder. On bilgisi olmayanın bir yorum yapamayacağı bilinmektedir. Yorum yapmak için bilgi sahibi olmaya, bilgi sahibi olmak için de okumaya ihtiyaç vardır. Birey, okudukça bilgi birikimini ve yorum gücünü geliştirmiş olacaktır. Özdemir (1991:32), okumanın aynı zamanda davranış ve düşünüş gücümüzü besleyip geliştirdiğini, bireyin okuduğu her yazıyı anlamaya çalışarak bu yolla anlama, sezme, kestirme gücü kazandığını söylemektedir. Okuyan bireylerin sözcük dağarcığı arttığı için o kişilerin kavrama kabiliyetleri de diğer insanlara göre daha çok gelişmektedir. Thorndike (1973:75) ve May'ın (1986:105) araştırmaları, bireylerin sözcük bilgisi ile anlama yetileri arasında yüksek korelasyon olduğunu göstermiştir. On beş ülke ve yüz bin çocuk üzerinde araştırma yapan Thorndike, sözcük dağarcığı fazla olan çocukların sınavlarda, hatta diğer derslerde daha başarılı oldukları sonucuna varmıştır. Aynı şekilde May da kelime bilgisinin anlama yeteneğini % 50 oranında artırdığını vurgulamıştır. Bamberger'in (1990:4) yaptığı araştırmada da okuma alışkanlığının bireyin eğitimdeki başarısını % 30 artırdığı görülmüştür.

Yaşlanma ile gelişme arasında çok büyük fark vardır. Gelişim, doğumdan ölüme kadar olan dönem içinde birey üzerinde gözlenen düzenli ve sürekli değişikliklerdir (Bayındır ve Özel, 2008:24). İnsan bir yıl hiçbir şey yapmadan yaşayarak yaşlanabilir. Gelişmesi, kendisini gerçekleştirme için artı bir çaba göstermesi gerekir ki bu da okuma ile mümkündür. İnsanlar, hayatlarını yaşlanmak için harcamamalı, kendilerini geliştirmek için çaba sarf etmelidirler. Batının hayat boyu öğrenme süreci ile başlattığı ve her yaşta ve her dönemde insanları eğitmeyi amaçladığı yeni hedefinde, okuma ile bireylerin yaşam boyu bilgi sahibi olmaları ve her yaşta eğitilmeleri hedeflenmiştir (Ungan, 2008:122). İnsan yaşamı, hemen hemen dünyaya gelişimiyle başlayan bir öğrenme sürecidir. Bu öğrenme, bir toplum çerçevesi içinde olmaktadır. Başlangıçta bu koşullandırmadan öte olmayan öğrenme süreci, aslen zihin oluşmasıdır. Bu anlamda yeni doğmuş bebeğin beyni var, ama zihni yoktur, denebilir. Zihnin gelişmesi iletişimin gelişmesidir. Birey ilk önce nasıl iletişimde bulunulacağı fikrine, daha sonra da zihin geliştirerek öğrenme süreci içine girer (Wiredu, 1983:9). Bireylerin zihinsel gelişim süreçleri, kendi gelişimlerini ve çevrelerini iyi gözlemlemelerini beraberinde getirir. Zihinsel

gelişim, bireysel gelişimin önünü açarak bireylerin, toplumları daha iyi anlamalarına ve değerlendirmelerine yardımcı olur. Böylece hayatın gizemli tarafı çözümlenerek insan olmanın, bilgili ve kültürlü olmanın önemi ve yaşamın kendisi anlamlandırılmış olur. Bireyin zihinsel sürecini tamamlamaması, kendisini çevresinden geri bırakması, belleğini, kavrayışını, bilincini yeteri kadar geliştirmemiş olması ya da toplumların böyle bir kaybın önemini kavrayamayarak halkını bilgi bakımından yoksun bırakması çok büyük bir eksikliklerdir. Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu ve Türkçede yüklem çoğu zaman cümlelerin sonunda bulunduğundan, okuyan kişinin okuduğunu tam olarak algılaması için cümleyi sonuna kadar okuması gerekmektedir (Göğüş, 1978:73). Okuma, kişilere sabırlı olmayı, neden sonuç ilişkilerini kuracak zaman dilimini kendilerine tanımayı, olaylar arasında anlamlı bağlantılar kurmayı da öğretir.

II. TÜRKİYE OKUMUYOR

Kültür Bakanlığının uluslar arası standart kitap numarasından (ISBN), 1992–2004 yılları arasında toplam 150.601 -yılıda ortalama 10.750- yeni eserin basıldığını öğrenmekteyiz. Unesco'nun verilerine göre 1999 yılında İngiltere'de 110.965, Almanya'da 78.042, ABD'de 68.175, Türkiye'de ise 2.920 kitap basılmıştır. Geçen yıl (Mayıs, 2006) Kültür Bakanlığının dilekçemizin karşılığında bizlere verdiği bilgide 2005 yılında 20.000 civarında yeni ISBN numarası verdiklerini ve bu sayının ortalama olarak yılda % 20 oranında arttığını ve 2006 yılında 24 ile 25 bin civarında olacağını tahmin ettiklerini söylediler.

Kütüphanelerimizin durumu da Avrupa Birliğinin çok gerisindedir. Avrupa'da 7.500 kişiye bir kütüphane düşerken bizde 51.000 kişiye bir kütüphane düşmektedir. Türkiye nüfusunun yetmiş milyon olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu oranın çok düşük olduğunu görürüz.

Türkiye'de yapılan birçok çalışma öğrencilerde ve halkımızda okuma alışkanlığının gelişmediğini göstermektedir. Çocuk Vakfı'nın yapmış olduğu araştırmaya göre (Çocuk Vakfı, 2006) Türkiye'de nüfusun % 40'ı hayatı boyunca hiç kütüphaneye gitmiyor, gençlerin % 70'i hiç okumuyor, yetişkin nüfusun yüzde 95'i yalnızca televizyon seyrediyor. Türkiye'de düzenli kitap okuma alışkanlığı binde bir oranında.

Pisa'nın 2003 yılında otuz OECD üyesi, on biri, diğer ülkelerden olmak üzere toplam 41 ülkeyi kapsayan araştırmasında, okuduğunu anlama alanında Türkiye'nin ortalamasınının 441 puan olduğu ortaya çıkmıştır. Bu puanla Türkiye projeye katılan ülkeler arasında, Uruguay ve Tayland'dan farklı olmayan bir performans sergilemiştir. Bunun yanı sıra Sırbistan, Brezilya, Meksika, Endonezya ve Tunus gibi ülkelerden daha yukarıda gözükmektedir. Türkiye yukarıda adı geçenlerin dışındaki tüm ülkelerden daha düşük performans göstermiş, kırk bir ülke arasında 33 sırayı almıştır (www.meb.gov.tr). Bireylerin okuduğunu iyi anlayabilmesi için, okuma kültürünün gelişmiş olması gerekmektedir.

Halkın okuma alışkanlığı seviyesini belirlemek üzere ülkemizde birçok çalışma yapılmış ve sonuçlar genelde aynı oranda çıkmıştır. (Dökmen, 1994; Özçelebi ve Cebecioğlu, 1990; Özen, 2001). Çocukların kitap okumaya başlaması için önlerinde örnek alabilecekleri geniş bir kitlenin olması gerekmektedir. Evde anne babasından, okulda öğretmeninden, çarşı pazarda esnaftan veya arkadaşlarından okuyan kişi görmeyen bir bireyin hayatında kitabın yeri olmaz. Çocukların kitap okuma alışkanlığı kazanmalarında en fazla sorumluluk aileye, daha sonra da öğretmenlere düşmektedir. Aileler kitap okumadığı için, çocuklar kendilerine model olacak bireyler bulmakta zorluk çekmektedirler. Arıcı'nın (2005:61) 2.000 öğrenci üzerinde yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin % 57,3'ü kitap okuma fikrini öğretmeninden aldığını söylemektedir. Aynı araştırmada kitap okumaya, annemden görerek alıştım, diyenlerin oranı, 17,9; babamdan diyenlerin oranı 13,4'tür. Öğrencilerin % 35,4'ü ilk kitabını öğretmenin kendilerine verdiğini söylemektedir. Bu araştırma ailelerin kitap okumadığı, çocuklarına iyi bir model olmadıklarını göstermektedir.

Okuma alışkanlığına karşı duyarsız ailelerin çok olduğu ortamlarda ana görev öğretmenlere düşmektedir. Yılmaz'ın (2004:139) öğretmenler üzerinde yapmış olduğu bir araştırma, hiç okumayan ve zayıf okuma alışkanlığına sahip olan öğretmenlerin oranının % 68.5'e ulaştığını göstermektedir. Yani yüz öğretmenden yaklaşık yetmiş, ya okuma alışkanlığına sahip değil, ya da bu konuda model olamayacak kadar zayıf okuyucu konumundadır. Öğrencilerin kitap okuması için onları okumaya teşvik etmesi ve daha da önemlisi onlara çok güzel bir model olması gereken öğretmen, bireylerin zihinsel süreçlerinin hızla geliştiği dönemlerinde, onların okuma alışkanlığını elde etmelerini sağlayacak en etkili kişidir. İyi bir okuyucu olmayan anne, sadece kendi çocukları için kötü bir örnek olmaktadır. Ama iyi bir okuyucu olmayan öğretmen, yüzlerce hatta binlerce öğrenciye kötü örnek olmakta ve onların geleceğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Aynı şekilde Gazi Üniversitesi'nde görevli 1915 öğretim üyesi arasında yapılan araştırmada üniversite hocalarının da kitap okumadığı ortaya çıkmıştır. Bu araştırmaya göre: Hocaların % 21.9'u akademik yayınları dışında kitap okumamakta; % 56.2'si ayda 1-2; %17.5'i ayda 3-5; %4.5' ayda 6-10 kitap okumaktadır (Çocuk Vakfı, 2006). Üniversitede hocasının, lisede öğretmenin, ailede anne babanın okumadığı bir ortamda okuyan bireyle yetiştirmek çok zordur.

III. OKUMUYOR OLUŞUMUZUN ALTYAPISINDA NELER VAR?

Türkiye'de insanların bu kadar az okumasının birçok sebebi vardır. Fakat bugün yaşanan bazı sıkıntıların altyapısını geçmişte karşılaştığımız bazı sorunların oluşturduğunu inkâr edemeyiz. Bunlar:

a) Kültürel sürecin ardışksızlığı ve bireysel gelişimin gecikmesi: İletişim açısından bakıldığında, dünyanın sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik -görsel- kültür (Sanders, 1999:12) sürecinden geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda sürecin ardışksızlığı, toplumun kültürel gelişiminin daha sağlam zemine oturmasına neden olmuş, dış müdahalelere karşı daha dirençli durmasını sağlamıştır. Türkiye'de sözlü kültür, yazılı kültür ile elektronik kültür sürecinin birbirine yakın olduğunu, yazılı kültürün biraz daha kısa bir dönemi kapsadığı görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında dahi, Türkiye'de sözlü kültürün belirgin derecede hakim olduğunu görülmektedir (Öztürk, 2006:70). Bu şartlarda, fertlerin bilgiyi elde etmesinin hâlâ dinlemeye bağlı olarak devam ettiği görülmektedir.

Bireysel gelişimin oluşması, okuyan yazarın bireylerin artması ile mümkün olacaktır. Geleneksel Türk toplumunun yapısında dinleme kültürü hakim olup kitlelerin bilgilenmeleri ancak birilerini dinlemesi ile gerçekleşmiştir. Bireylerin cemaat kültürü içinde kalmaları, bir noktada feodalizmi anımsatır olmuştur. Bu açıdan bilginin ya da kültürün sözlü olarak aktarılması, sözlü kültürün topluma hakim olması, batının endüstri devriminden sonra tanık olduğu gibi bir yazılı kültür dönemine geçmenin önünü tıkamıştır. İnsanlar çağdaş bir dünyada yaşamış olsalar bile, ortaçağ zihniyetinin biraz farklı bir şekilde dış yansıması olan ve bugün toplumumuzun geniş katmanlarına sahip olan popüler kültür, topluma hakim olmuştur. Popüler kültür ise bireyselliğin önünü tıkamakta ve kişileri cahil bırakan en büyük tehlike olmaktadır. Yani batının endüstri devriminden sonra geliştirdiği yazılı kültür devrimine, Türkiye'nin geçmesindeki en büyük engel, sözlü kültürün biraz farklı şekillere bürünüp popüler kültür veya kitle kültürü adı altında kendisini devam ettirmesi olmuştur.

Batı bugün kitle kültürünü bütün derinlikleri ile yaşıyor olsa bile, geçmişinde sözlü kültürden sonra bireysel kültürü, okuma kültürünü belirli dereceye kadar toplumun katmanlarına yerleştirmiş olmanın rahatlığı içindedir. Oysa Türkiye'de okuma alışkanlığının olmamasına ilişkin şikâyetlerin başında belki de Türk milletinin sözlü kültürden televizyon ile sözlü-görüntülü kültüre geçmesi ve bu arada yazılı kültürü yaşamamış olması gelmektedir (Gürçan, 1996:202). Böyle olduğu için Türkiye'de görsellik çok daha ön plana çıkmaktadır. Batı, Herry

Potter’i, Yüzüklerin Efendisi’ni seyrediyor ama onun kitaplarını da okuyor (Hızlan, 2004:53) Biz millet olarak okuma çağını tam yakalayamadan, görsellik, özellikle de televizyon çağına geçtiğimiz için bizim edebi eserlerimiz televizyona aktarılsa bile, insanlar onun metnini okumamakta ve televizyondan izledikleri ile yetinmektedirler. Televizyona aktarılan eserler de sınırlı olduğu için, insanımızın bilgilenmesi yeteri kadar olmamakta ve insanlar televizyonun vermiş olduğu kadarı ile yetinmektedirler.

b) Okuryazar oranı: Alman I. Fredick tarafından başlatılan ve oradan bütün Avrupa’ya yayılan 5 ile 14 yaş arasındaki kişileri içeren mecburi eğitim sayesinde, halkın eğitim ve kültür seviyesi artmış, Almanya ve İskandinav ülkelerinde okuryazar oranı 1850 yılında % 70’lere varmış, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde de %50 civarlarında olmuştur (Yanal 1999:17). Bu kişiler okumayı eğlence haline getirmiş, roman okuyarak eğleniyor, gazete okuyarak ülke ve dünya gündeminden haberdar oluyorlardı. Yanal (1999: 19), Türkiye’nin 1970 yılında -yani Avrupa’dan 120 yıl sonra- Avrupa’daki okuryazar oranına ulaştığını söylemektedir. Okuryazar oranının geç geliştiği bir ülkede, insanlardan iyi bir okuyucu olmalarını beklemek elbette yanlış olur.

Sanayi inkılâbından sonra, Avrupa’da zenginlerin oluşturduğu burjuva sınıfı, kültürel ihtiyaçlarını destan dinleyerek gideremez olmuş, bunu gidermek için eski uzun destanların yerini alan ve bireyselliği ön plana çıkaran roman türüne yönelmişlerdir (Çetişli, 2004: 42-43). Romanın bizim hayatımıza girmesi çok geç olmuştur. Roman, bir noktada kişinin kendisi ile baş başa kalmasını ve bireysel olarak eserle yüzleşmesini gerekli kılmış, ferdin tek başına olayları yorumlamasına neden olmuştur. İnsanlarda okuma alışkanlığının kazanılmasında romanların çok büyük bir katkısı vardır. Romanın okunması, onu yazan kişinin daha çok meşhur olmasını ve bu işten daha fazla para kazanmasını sağlamış, böylece okuyan bireyler, yazarlara hayat vererek onların daha iyi eserler üretmelerine zemin hazırlamışlardır.

Bizde okuryazar oranının az olması, zaten bize geç gelen romanın gelişmesine, yeni romancıların yetişmesine engel teşkil etmiştir. Okuryazar oranının düşüklüğü, romanın ve romancının az olması birbirini beslemiştir.

c) Matbaa sorunu: Günümüzde yaşanan sıkıntıların sebebini geçmiş kültürümüzün derinliklerine girerek aramızda gerekmektedir. Osmanlı’da Eğitim Sistemi kitabının yazarı Ahmet Cihan (2007:29), 300 senelik bir zaman dilimini ihtiva eden klasik Osmanlı sisteminde ilk defa ortaya konulan yeni kitap sayısının 200 olduğunu söylemektedir. Yani artan ihtiyaçları karşılayacak, reel bilgi düzeyini geliştirecek yeni bilgilerin halka yayılması çok yavaş olarak işlemekteydi. Cihan (2007:29), 14. ile 16. yüzyıl arasında Osmanlı uleması tarafından kaleme alınan kitap sayısının 256 olduğunu, bu kitapların % 86,3’üne karşılık gelen 221 kitabın daha önce yazılmış olan değişik eserlerin şerh, haşiye, talik, tasnif ve çevirisinden ibaret olduğunu, diğer %13,7’sini oluşturan 35 kitabın ise telif olduğunu söylemektedir. Cihan (2007:29), söz konusu dönemde Osmanlı ulemasının kaleme aldığı ve çoğu şerh, haşiye ve tercüme olarak adlandırılan toplam 256 kitap arasında pozitif bilimlere ait olanların oranının ise sadece %21,4 olduğunu dile getirmektedir. Hâlbuki Gutenberg’in bulduğu teknikle kitap basımı Avrupa’da hızla yayılmış, 15. yüzyıl sonunda, Avrupa’nın 250’den fazla kentinde matbaa kurularak faaliyete geçmiştir (Lalberre, 1993: 70). 16. yüzyılda sadece Venedik’te 18 Milyon nüsha üreten beş yüz kadar basım evi bulunmaktadır. Yine Amsterdam’da 1675–1699 yılları arasında 270’den fazla basımevi ve kitapevi çalışmaktadır (Burke, 2001:162). Hayrullah Efendi 1860 yıllarında yazmış olduğu Avrupa Seyahatnamesi (Gürsoy, 2002:115-116) adlı eserinde, Fransız imparatorunun kütüphanesinde dört yüz bin ciltlik eserini; Arselan kütüphanesinde iki yüz bin, Saint Genevieve kütüphanesinde yüz otuz bin cilt kitap bulunmakla birlikte bazı kişilerin evlerinde elli- altmış bin ciltlik kitapları içeren özel kütüphaneler bulunduğunu, Paris halkının okuyup yazdığını ve evinde kütüphanesi olmayan bireyin çok nadir olduğunu anlatmaktadır.

Avrupa’da matbaa ile birlikte bilgi çoğalmış, bilginin maddi değeri artmış ve pazarı oluşmuştur. Oysa Osmanlı Klasik zamanlarında bilgi toplum tarafından metadan öte saygın, değerli ve kutsal bir form olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla bilgiden para kazanılacak bir ticari meta beklentisi yoktur. Bu genel inanışın bir uzantısı olarak uzun süre matbaanın bilgiyi ticarileştirme işlevi karşılık bulmayınca, toplumsal kabul görmemiştir. Çünkü pazarı ve talebi olmayan bir matbaanın (matbaalaşan bilginin) toplumda rağbet görmesini beklemek safdilliktir (Yıldırım, 2007:145).

d) Matbaada basılacak kitapların seçiminde yapılan hatalar: Baysal (1968:65-68) İbrahim Müteferrika’nın ilk kitabı bastığı 1729’dan, Latin harflerinin kabul edildiği 1928 yılındaki Harf Devrimi’ne kadar geçen iki yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları içinde 30 bin Türkçe eser basılabildiğini, bu süredeki her yıla yaklaşık 150 kitap düştüğünü söylemektedir ki bunlar arasında divanlar da büyük bir yekûn tutmakta idi. Bu şartlar altında halka sunulacak fazla bir seçeneğin olmadığını da görmekteyiz. Matbaa olmayınca bilginin merkezileşmesi gecikmiş, sözel kültür bütün ağırlığı ile topluma hakim olmuştur. Bilginin merkezileşmesi ve halka yayılması yavaş olunca, toplumsal hayat ağır aksak işlemiş, toplumun cemaat kültüründen bireysel kültüre dönüşümü zaman almıştır.

Tüm dünyada matbaanın gelişim sürecinde dini kültürün çok etkili olduğunu görmekteyiz. Budizm’in Japonya’da yayılmasını sağlayan İmparatoriçe Shotoko, (ölümü, M.S. 769) Budha’nın resimlerinin ve kutsal Sutra’nın metinlerinin çoğaltılmasının büyük sevap olduğuna inandığı için bir milyon nüsha muska bastırarak Japon pedagoglara dağıtmış ve bu süreçte de matbaadan yararlanmıştı. Yine Çin’de Konfüçyüs’ün klasiklerini çoğaltmak için Fend Tao, matbaadan yararlanmıştı(Ersoy, 1959:9-11).

Gutenberg 1456 yılında matbaasında ilk eser olarak İncil’i basmıştır (Topdemir, 2002:17). Baysal (1991:70), Müteferrika’nın matbaasına kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde 37 matbaanın kurulduğundan bahsetmekte, Yahudilerin birçok kitap bastığını, bunların bastığı çoğu kitabın dini içerikli olduğunu dile getirmekte, aynı şekilde Ermenilerin de dini içerikli eserler bastığını bu matbaaların misyonerlik ve siyasi amaç uğruna kullanıldığı için kapatıldığını dile getirmektedir.

Avrupa’da da matbaanın gelişiminde dini amacın etkili olduğunu görmekteyiz. Laberre (1993:29), Avrupa’da matbaanın girdiği kentlerin birçoğunda din adamlarının işini kolaylaştırmak, ibadetin ve din adamlarının gereksinimlerini karşılamak, inananların eğitilmesine yardımcı olmak gayreti güdüldüğünü söylemiş, kitap basımının manastırda keşişin gözetimi altında yapıldığını, keşişin kitap basım atölyesinden ve gerekli araçların sağlanmasından sorumlu olduğunu dile getirmiştir. Matbaa bize Avrupa’dan üç yüzyıl sonra gelmesine rağmen, matbaanın kuruluş dönemlerinde çok farklı sancıkların yaşandığını görmekteyiz. Yirmi Sekiz Çelebi’nin oğlu Sait Efendi ile birlikte matbaa kurmak isteyen İbrahim Müteferrika, kitap çoğaltmadan, halkın ve ilim dersi alan insanların çok yararlanacağını, kitapların bütün İslâm âlemine yayılacağını, ilmin ve dinin daha da artacağını, Avrupa’da basılan kitapların yanlışlarla dolu olduğunu, kendilerinin daha doğru şekilde bu eserleri basabileceğini, ayrıca tefsir, hadis, fıkıh ve kelam kitaplarını basmayacağını, tıp, tarih, lügat gibi kitapların basılacağını belirten bir layiha yazarak Damat İbrahim Paşa’dan izin istemiştir. Müteferrika’nın isteği, dönemin Şeyhülislamı Abdullah Efendi başta olmak üzere, ulemeden Damazzade, Mir zade Abdullah, Feyzullah, Seyyid Mehmet, Salih, Dürri, Mustafa Salim, İshak, Abdurrahman,Şehzade Mehmet, Zeynel Abidin, Zülali, İshakzade isimli kişilerce incelenerek olumlu kanaat belirtilmiştir (Ergürbüz, 1947:26-27; Özkul, 2005:134, Gerçek, 1939:22-23).

Müteferrika’nın matbaasında13 yıl içinde 17 yapıt, 24 cilt olarak basılmıştır. Bunların toplam adedi 12.500 civarındadır. Topdemir (2002:28), bu verilerin bize, Osmanlı devletinde kitabın, dolayısı ile bilginin geniş halk kitlelerine ulaşmadığını gösterdiğini söylemektedir.

Matbaanın diğer ülkelerdeki seyri ile Osmanlı Devleti'ndeki seyri incelediğimizde aynı sürecin işlemediğini, en azından matbaanın gelişiminde dini kanalın iyi kullanılmadığını görmekteyiz. Matbaada basılan ilk kitaplara sırasıyla baktığımız zaman, İmam Ebu Nasr İsmail ibn Hammad el-Cevheri'nin Sihah el-Cevheri adlı Arapça sözlüğünün Mehmed ibn Mustafa el- Vanî tarafından Türkçeye çevrilen Kitab-ı Lugat-ı Vankulu adlı Arapça-Türkçe Vankulu Sözlüğü, Katip Çelebi'nin Kibar fi Esfar el Bihar (Deniz Savaşları); İbrahim Müteferrika'nın Polonyalı bir Cizvit misyoner olan Tadee Krozinski'in Tarih-i Seyyah adlı eseri, yine Kâtip Çelebi'nin olduğu sanılan Tarih-i Hind-i Garbî, İbn Arapşah'ın Tarih-i Timur-i Gürgen; Süheylî Efendinin yazmış olduğu Tarih-i Mısır-i Kadim ve Mısır-ı Cedîd; Nazmizade Hüseyin Murtaza'nın Gülşen-i Hulefa (Halifeler Tarihi); Johann Babtist Holderman'ın Grammaire Turque; İbrahim Müteferrika'nın basmış olduğu Usul el-Hikem fi Nizam el-Ümem; yine İbrahim Müteferrika'nın Fuyuzat-ı Mıknatısiye (Pusulanın yararları), Katip Çelebi'nin Cihannuma, Takvîm-i Tevarih, Naima Tarihi olarak bilinen Kitab-ı Tarih-i Naima; Tarih-i Raşid, Tarih-i Asım; Ahval-i Gazavat der Diyar-ı Bosna, yine bir sözlük olan Kitab lisan el- Acemel Müsemma bi-Ferheng-i Şuuri (Topdemir, 2002:39-59) adlı eserler olduklarını görmekteyiz. Yukarıdaki eserleri incelediğimizde Müteferrika'nın basmış olduğu on yedi eserin on ikisi tarih, ikisi sözlük ve üçünün de, Türkçenin gramerini anlatan, pusulanın önemini dile getiren ve Milletlerin yönetimi hakkında bilgi veren konular içerdiğini görmekteyiz. Matbaada basılan bu kitaplar halkın dikkatini çekecek nitelikte değildir. Osmanlıda hattatların 90. 000 (Baysal, 1992:68) olan sayısını göz önünde bulundurduğumuzda, Müteferrika'nın neden dini konuları içeren kitapları basmadığını anlamaktayız. Fakat basılan kitaplar da halka tam ulaştırılmadığı ve halkın da fazla rağbet göstermediğini göz önüne alırsak, aslında matbaanın on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar kendinden beklenen işlevselliğe ulaşmadığını görmekteyiz. Matbaanın tam teşekküllü olarak Osmanlı Devleti'nde kendine yer edinmesi, Avrupa'dan 400 yüz yıl sonra olmuştur, diyebiliriz. Hâlbuki Müteferrika matbaasında ilk olarak Kur'an-ı Kerim, Mevlit, Muhammediye veya Ahmediye gibi halkın çok sevdiği ve değer verdiği dini eserler basılıyorsa, matbaanın halk ile bütünleşmesi daha hızlı olurdu. Muhammediye'nin en eski matbu baskısının 1842 (Çelebioğlu, 1996:78) yılında İstanbul'da seraskeri tabhanesinde basıldığını görmekteyiz. Bu da matbaanın Osmanlı Devleti'ne gelişinden 115 yıl gibi uzun bir zaman sonra olduğunu göstermektedir. Bu şartlar altında, matbaanın halk tarafından benimsenmesinin ve bu işi yapanların bundan para kazanmasının ne kadar uzak bir ihtimal olduğu görülmektedir. Boratav (1991:7) da Türkiye de sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin uzun sürmesinde basımcılık teknolojisinin niceliksel ve niteliksel anlamdaki yetersizliğine değinerek, halkın okuyacağı halk hikâyeleri kitaplarının sayılarının sınırlı olduğunu, bunların çok azının matbaada basıldığını, basılanlar da ise olayların kısaltıldığını ve şiirsel parçaların anlaşılabilir hale getirildiğini dile getirmiştir. Boratav 1941 yılında yazmış olduğu bir yazısında o dönem itibarı ile henüz herkesin okuyabileceği şekilde masal külliyatlarının ve türkü kitaplarının basılmadığından bahsetmektedir (Boratav, 1991:23).

e) Şiir dilinin nesir dilinden çok üstün olması ve dil sorunu: Osmanlı Devleti'ni 37 padişah yönetmiştir, bunların 19'u şiirle uğraşmış, bazıları mürettep divanlar bile tertip etmiştir (İsen ve Bilkan:1997). Yani her iki padişaktan birisi şiirle meşgul olmuştur, diyebiliriz. Çünkü şiir Osmanlı devletinin hayat damarlarından birisi idi, tarihler bazen manzum olarak yazılmakta hatta tiyatro eserleri bile şiir dilinde sahnelenmekte idi. Osmanlı Devleti'nde şiir dili çok gelişmiş olmasına rağmen, nesir dili fazla gelişmemişti. Şiir dilinin nesir diline aktarılması insanların ihtiyacını karşılamıyordu. Halktan kopuk bir yazı dili ile halka ulaşmak, onların kültür seviyelerini artırmak çok zordu. Bu durumda kitap okumak halka itici gelebilirdi. En azından gazete diline ihtiyaç vardı. Osmanlı Devleti'nin resmi dili Türkçe olmasına rağmen yazı dilinde Türkçenin kullanılması birçok tartışmayı da beraberinde getirmiş, devletin resmi gazetesi Takvim-i vakayı dergisi, Türkçenin yanında Ermenice, Arapça, Bulgarca, Sırpça,

Yahudice ve Farsça olarak çıkarılmaktaydı. On dokuzcu yüzyılda Fransızca Türkçeyi ciddi şekilde tehdit ediyordu. Koloğlu (1981:17), 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde 500'e yakın Fransızca dergi ve gazete çıktığını söylemektedir. II. Meşrutiyet devri Anayasasında Türkçenin resmî dil olduğu belirtilmiş, ilkokullarda Türkçenin zorunlu dil olduğu, Türk olmayan toplulukların çoğunlukta olduğu bölgelerde Türkçenin yanında, kendi dillerini de okutabilecekleri, ortaokullarda ise kendi dillerinin seçmeli dil olacağı hükme bağlanmıştır (Karal,1996:129-130). Halkın üzerinde tam olarak anlaşamadığı bir edebiyat dilini geliştirmeden, onları okuyazar yapmak oldukça zordur. Türkçenin gramerini tam olarak anlatan kitabın Cumhuriyet'ten sonra yazıldığını düşünürsek, halkın neden okuyazar olamadığını daha rahat görebiliriz.

f) Çocuk edebiyatına gereken önemin verilmemesi: Avrupa'da çocuk edebiyatı on yedinci yüzyılda yayılmaya başlamıştır. *Geçmiş Günlerin Masalları* adlı kitabıyla Charles Perrault (1608-1703), fabllarıyla La Fontanie (1621-1703) bu yüzyılda öne çıkan yazarlardır. Hemen hemen onlarla aynı dönemde yaşamış Nâbî'nin 1701 yılında, yedi yaşındaki oğlu için yazmış olduğu *Hayriye-i Nâbî* adlı esere baktığımızda, eserin şiir dilinde yazılmış olduğunu görürüz. Kaplan (1995:129), eserin muhatap alınan kesim tarafından anlaşılabilir bir dil ve anlatım özelliğine sahip olduğunu söylemektedir. Eserin dili ne kadar sade olursa olsun, aruzla ve şiir dilinde yazıldığını göz önünde bulundurursak, bu eserin yedi yaşındaki çocuklar için ne kadar uygun olabileceği ortadadır. Eser üzerinde inceleme yapan Kaplan (1995:129-130), eserin ilk bölümlerinde de dilinin ağırlaştığını söyleyerek aşağıdaki beyitleri örnek göstermektedir.

İtdi mizan-be-kef-i bûd ü ne-bûd
Âdemi seng-i terâzu-ı vücûd
Olıcak rûy-ı vücûd âyine-tâb
Oldı mir'ât-ı adem sûret-yâb

Bu beyitlerin sayısı daha fazla olmakla birlikte, içeriğinin de çocukların ilgisini ne kadar çekeceği tartışma konusudur. Bugün dünyada milyonlarca kişi La Fontaine'nin fabllarını veya Charles Perrault'un masallarını okumaktadır. Biz de çocuklar için yazıldığı söylenen Nâbî'nin *Hayriyyesi* üniversitelerde bile okutulmamaktadır. Edebiyatımızda çocuklar için yazılan eserlerin sayısı çok azdır. Çocuklar için yazılan kitapların dilinin ağır olduğu her dönemde şikâyet konusu olmuştur. 1925 yılında *Türkçeyi Nasıl Öğretmeli* isimli kitabı yazan Kâzım Nami (Aktaran: Özbay, 2004:7), insanımızda kitap okuma alışkanlığının olmayışından şikâyet etmiş ve yazarların kitapları, halkın anlayacağı bir dilde yazmadığı için insanlarda okuma alışkanlığının olmadığını dile getirmiştir. Bizde Tanzimat yıllarından sonra çocuk edebiyatı ile ilgilenilmeye başlanılmış (Gürel vd., 2007:241) olmasına rağmen hâlâ günümüzde çocuk edebiyatına yeteri kadar önem verilmediği görülmektedir.

Çocuk kitapları seçilirken kitapta bulunması gereken dört unsura dikkat edilmesi gerekmektedir (Türkçe Dersi Programı, 2005:427):

Eğitim yönünden, çocuk kitaplarında ele alınan konuların içeriği, öğrencinin düzeyine uygun olmalı, basitten karmaşığa doğru verilmesi, yazarın dilinin açık ve anlaşılır, öğrencilerin ilgisine yönelik olmalıdır.

Sosyolojik yönden, öğrenci okudukları ile yaşamı arasında bağ kurabilmeli, öğrendiği bilgileri uygulayabilmelidir.

Dil yönünden, çocuk kitaplarında kullanılan sözcüklerin basit, canlı, sonuç bildiren, iyi fark edilen, akılda kolay kalan ve kolay okunan kelimeler olmasına dikkat edilmesi gerekmekte, cümlelerin basit olması, tek anlam ifade etmesi, özne, tümleç, yüklem sırasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Basım Yönünden, kitabın sayfa sayısı, düzeni, yazı türü, punto büyüklüğü, kelime ve satır arasındaki açıklık, kâğıt ve mürekkep rengi, resimlerin türü, oranı, sayfalarındaki yeri, dış görünüşü, kolay taşınabilirliği, cildin sağlamlığı, resimlerin konu ile alakalılığı, çocukların kitaba yaklaşımını olumlu yönde etkilemektedir.

Bugün Milli Eğitim Bakanlığı'nın basmış olduğu kitapların birçoğunda bu özellikler bulunmamakta, yazarların dili ağır ve cümleler uzun olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her şeyden önce kitap okuma bir kültür işidir. Kültürün bir toplumda yayılması çok uzun zaman almaktadır. II. Mahmut 1807 tarihinde ilk olarak ilköğretimi üç yıl ve sadece erkeklere olmak üzere mecburi hale getirmiş ve çocuğunu ilköğretime göndermeyen ailelere para ve hapis cezası vereceğini duyurmuştur. Aradan yaklaşık iki yüz yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen, bugün çoğu bölgemizde, birçok aile, kız çocuklarını ilköğretime göndermemekte ve devlet de bunları, hapis ve para cezası ile korkutmaya çalışmaktadır. Yani iki yüz yılda halkın çocuğunu okutma konusunda fazla bir ilerleme kaydetmediği görülmektedir. Tüm insanların bireyin temel ihtiyaçları arasında ilk sıralara koyabileceği ve mutlak şekilde olması gerektiğine inandığı, kültürün ana unsurlarından olan temel eğitimin bile toplumumuzda çok yavaş işlediği görülmektedir. Batının gelişmiş ülkelerinde belirlenmiş günlük ihtiyaçlar listesinde kitap okuma, on sekizinci sırada iken; ülkemizde Kültür Bakanlığı'na sunulan raporda iki yüz otuz beşinci sırada yer almıştır (Milli Kitap Fuarı, 1987: 92). Günlük ihtiyaçlar sıralamamızda hemen hemen birinci sıraya koyabileceğimiz temel eğitimin bile bu kadar yavaş ilerlediği ortamda, iki yüz otuz beşinci sırada olan kitabın bir anda toplumun bütün katmanlarına yayılmasını ve herkesin okuryazar olmasını beklemek çok yanlıştır. Fakat bu sürecin bu kadar uzun sürmesi de oldukça kaygı vericidir. Medyanın bu kadar baskın olduğu ortamlarda, bireylerin kültürel gelişimlerini medyaya bağlamaları, kültürel yozlaşmayı hızlandıracaktır.

Tüm dünya, bireylerde kitap okuma kültürünü geliştirmek için çaba harcamaktadır. Amerikalılar *Okumaya tutunun* –get caught reading, İngilizler, *okumaya devam et read on*, sloganları ile okuma kampanyaları düzenlemektedirler. Türkiye'de MEB tarafından 2004 yılında lise, 2005 yılında ilköğretim öğrencileri için yüz temel eser okuma, 2008 yılında Cumhurbaşkanlığı *Türkiye Okuyor* kampanyası başlatmıştır. Çok iyi niyetle hazırlanan bu kampanyaların başarılı olması için ailelere, öğretmenlere, medyayı yönlendirenlere, yayıncılara ve kitap satıcılarına, yerel yönetimlere, akademisyenlere, çocuk kitabı yazarlarına çok büyük görevler düşmektedir.

İnsanlar olması gerektiğine inandığı değerler peşinden gider, kitap okumayı bir değer haline getirmediği ve bunu okulda, çarşıda, pazarda halkımıza anlatmadıkça Türkiye'de nitelikli okuryazar oranını artıramayız.

KAYNAKÇA

- _____ (1968). *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Arıcı, A.F. (2005). *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okuma Durumları*., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
- Bamberger, R. (1990). *Okuma Alışkanlığını Geliştirme*. Çev. Bengü Çapar, Kültür Bakanlığı, Kütüphanecilik Dizisi, Ankara.
- Bayındır, N. ve Özel, A. (2008). *Gelişim, Öğrenme ve Eğitim*. Nisan kitapevi, Ankara.
- Baysal, J. (1991). *Kitap ve Kütüphaneler Tarihine Giriş*. Türk Kütüphaneciler Derneği, İstanbul Şubesi Yay., İstanbul.

- Boratov, P. N. (1991). *Folklor ve Edebiyat*, C.2, Adam Yay. İstanbul.
- Burke, P. (2001). *Bilginin Toplumsal Tarihi*. Tarih Yurt Vakfı Yay. İstanbul.
- Çelebioğlu, A. (1996). *Muhammediye*. C.1, Milli Eğitim Yay. Ankara.
- Çetişli, İ. (2004). *Metin Tahlillerine Giriş/2*. Akçağ Yay. Ankara.
- Cihan, A. (2007). *Osmanlı'da Eğitim*. 3F Yay. İstanbul.
- Çocuk Vakfı. (2006). *Türkiye'nin okuma alışkanlığı karnesi*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Dökmen, Ü. (1994). *Okuma becerisi, ilgisi ve alışkanlığı üzerine psiko-sosyal bir araştırma*.: MEB Yayınları, İstanbul.
- Ergürbüz, Ş. (1947). *Matbaacılık Tarihi*. İzmit.
- Ersoy, O.(1959). *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara
- Gerçek, S. N. (1939). *Türk Matbaacılığı*. Müteferrika Matbaası I, Maarif Vekaleti, İstanbul.
- Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe Yazın ve Eğitimi*. Gül Yay. Ankara.
- Gürcan, H. İ. (1996). *Okuma Alışkanlığı İle Kitap Yayıncılığının Kültürel İletişim ve Teknolojisine Bağlı Sorunları Karşısında Türkiye Koşulları Temelinde Bir Model Önerisi*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.
- Gürel, Z. Temizyürek, F. ve Şahbaz, N. (2007). *Çocuk Edebiyatı*. Öncü Yay. Ankara.
- Gürsoy, B. (2002). *Avrupa Seyahatnamesi*. Hayrullah Efendi, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- Hızlan, D. (2004). *Okuma ve Okutma Kültürü*. Okuma Kültürü ve Okullarda Uygulama Sorunları Toplantısı, MEB, Yay. (2007), Ankara.
- İlköğretim Programı. (2005). *Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu -1-5. Sınıflar-* (2005) MEB. Yay., Ankara.
- İsen, M. ve Bilkın, A.F. (1997). *Sultan Şairler*, Akçağ Yay. Ankara.
- Kaplan, M. (1995). *Hayriye-i Nâbî*. İnceleme Metin, Ankara.
- Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi*. IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Koloğlu, O. (1981). *Takvim-i vakayı*. çağdaş gazeteciler derneği, Ankara.
- Labarre, A. (1993). *Kitabın Tarihi*. İletişim Yay. Ankara.
- May, F.B. (1986). *Reading as Communication: An Interactive Approach*. 2nd edn., Merill Publishing Company.
- Milli Kitap Fuarı. (1987) *Milli Kitap Fuarı 15-26 Ekim*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara
- Özbay, M. (2004). *Türkçeyi Nasıl Öğretmeli*. Kül Eğitim Yay. Ankara.
- Özcelebi, S. ve Cebecioğlu, S. (1990). *Okuma alışkanlığı ve Türkiye*. Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, E. (1991). *Türk Dili ve Edebiyatı, Okuma ve Metin İnceleme*. Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fak. Yay., Eskişehir.
- Özdemir, E. (1983). *Okuma Sanatı*, Varlık Yay. İstanbul.
- Özen, F. (2001). *Türkiye'de okuma alışkanlığı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkul, O. (2005). *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, Birharf Yay., İstanbul.
- Öztürk, S. (2006). *Pertev Naili Boratav'ın Türk İletişim Tarihi Araştırmalarına Katkıları*. Milli Folklor, S.70.
- Sanders, B. (1999). *Öküz'ün A'sı*. Ayrıntı, İstanbul.
- Thorndike, R.L. (1973). *Reading Comprehension Education in Fifteen Countries*. New York.
- Topdemir, H. G. (2002). *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, Kültür Bakan Yay., Ankara
- Ungan, S. (2008). *Kültür Penceresinden*. Nisan Yay., Eskişehir.
- Wiredu. K. (1983). *İnsan İletişimi Kavramına Felsefi Bir Yaklaşım*. Çev. Ioanna Kuçuradi-İletişim ve Toplum Sorunları, Kuram ve Uygulama, Ankara.
- www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/pisa/pisaraporu.htm, 2008.
- Yanal, O. (1999). *Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı- Eğitim Boyutu*, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul.

- Yıldırım, E. (2007). *Bilginin Sosyolojisi*. Kavramlar, Teoriler, Pratikler, Ekin Yay., Bursa.
- Yılmaz, B. (2007). *Okuma Alışkanlığı ve Öğretmen. Okuma Kültürü ve Okullarda Uygulama Sorunları Toplantısı*. MEB, Yay., Ankara.